

SOTAHISTORIAALLINEN
AIKAKAUSKIRJA

24

2005

TOIMITUSKUNTA

Ahti Lappi,
Ove Enqvist, Ohto Manninen,
Anssi Saari, Pekka Saloranta

ENGLISH SUMMARIES

J.E.O. Screen

SOTAHISTORIALLINEN
AIKAKAUSKIRJA

24

Helsinki 2005

SUOMEN SOTAHISTORIALLINEN SEURA
SOTAMUSEO

JOURNAL OF MILITARY HISTORY

24

PUBLISHED BY:
THE MILITARY HISTORY
SOCIETY OF FINLAND AND
THE MILITARY MUSEUM OF FINLAND

ISSN 0357-816X

RT-Print Oy
Pieksämäki 2005

LUKIJALLE

Lukeepa mitä tahansa historiallista teosta, tulee vaikutelma, että ihmiskunnan historia on pelkkää sotahistoriaa. Jonkun arvion mukaan historian aikana on käyty yli 4000 sotaa. Oman maammekin historia on täynnä sotahistoriallisia tapahtumia. Valtioita ja kansoja on tuhottu sodissa, imperiumit ovat hajonneet ja uusia on syntynyt. Sodilla on ollut valtava vaikutus historian kulkuun, ihmiskunnan kulttuuriin ja teknilliseen kehitykseen, tieteeseen ja taiteeseen. Tässä valossa voidaan mitä tahansa historiallista teemaa tutkia sotahistoriallisesta näkökulmasta.

Sotahistoriallisissa aikakauskirjoissa on vuodesta 1971 lähtien julkaistu satoja artikkeleita ja tuhansia sivuja tutkittua tietoa sotahistoriasta. Kaikki merkit viittaavat siihen, että Suomenkin sotahistoriasta löytyy yhä uusia aiheita tutkittavaksi. Tutuistakin aiheista löytyy uutta tietoa, varsinkin kun Venäjän arkistot ovat jossain määrin avautuneet. On ilahduttavaa havaita, että myös nuoremman polven tutkijat ovat nyt kiinnostuneet sotahistoriasta ja tehneet erinomaisia tutkimustöitä aina väitöskirjatasolle saakka. Myös ensimmäiset sotahistoriasta väitelleet upseerit ovat saaneet tohtorin arvon. Tulevaisuus on turvattu.

Sotahistoriallisen aikakauskirjan n:o 24 monipuolinen sisältö ulottuu ajallisesti 1800-luvun loppupuolelta 1960-luvulle saakka, Itävalta-Unkarista kylmän sodan Suomeen. Selvä painopiste on oman maamme historiassa. Kiinnostavia aiheita löytyy: Kuka keksi Molotovin cocktailin? Syyllistykö Ilmari Kianto sotapetokseen talvisodassa? Oliko Mannerheimin johtamistapa liian yksilökeskeinen? Eikö Viipuria kesällä 1944 aiottukaan puolustaa tehokkaasti?

Suomen Sotahistoriallinen Seura ry on nyt aloittanut uuden käytännön, josta toivottavasti syntyy traditio. Seuran asiantuntijaryhmä on valinnut useista erinomaisista sotahistoriallisista pro gradu -töistä parhaat palkittaviksi. Parhaaksi arvioidusta Anu Hakalan Maarian punakaartin naiskomppaniaa käsittelevästä tutkimustyöstä julkaistaan tässä kirjassa artikkeli. Tarkoituksena on tehdä sotahistorian tutkimusta tunnetuksi yliopistoissa ja kannustaa opiskelijoita sotahistorian pariin.

Toimituskunta esittää kunnioittavat kiitokset Sotahistoriallisen aikakauskirjan toimitustyössä pitkään mukana olleelle sotahistorian tutkimuksen veteraanille ja Seuramme kunniajäsenelle, everstiluutnantti Antti Juutilaiselle hänen suurista ansioistaan. Aikakauskirjan julkaise-

miselle on luotu hyvä traditio ja kestävä perusta, nyt on nuorempien aika ottaa tehtävä vastuulleen.

Toimituskunta esittää kaikille kirjoittajille parhaat kiitokset artikkeleista sekä lämpimät kiitokset Maanpuolustuksen kannatussäätiölle julkaisua varten saamastaan tuesta.

Toimituskunta huomauttaa, että kirjoittajilla on vastuu esittämistään mielipiteistä.

AHTI LAPPI

SISÄLLYS

RISTO ROPPONEN

- Saksan arvio Itävalta-Unkarista liittolaisena
Kaksiliitossa 1879–1918 9

VELI-MATTI SYRJÖ

- ”Vankilan portit ovat suljetut ja kärsimyksen
ovi avautunut” – kuvaus venäläisestä sotaväestä
sadan vuoden takaa 22

ANU HAKALA

- Maarian punakaartin naiskomppania Suomen
sisällissodassa 36

ERKKI VASARA

- Maanpuolustuksen ja urheilun aatteellinen yhteys
1920- ja 1930-lukujen Suomessa 79

J. K. KARI

- Ilmari Kiannon sotapetosjuttu talvisodan
Suomussalmella 112

KEIJO HEINONEN

- Kuka keksi ”Molotovin cocktailin”? 131

MATTI KELTIKANGAS

- L. Arvi P. Poijärvi – sodanajan merkittävä
vaikuttaja 154

AHTI LAPPI

- Kenttäarmeijan ilmatorjunta ratkaisutaisteluissa 1944 175

LASSE LAAKSONEN

- Mannerheimin ja hänen kenraaliensa henkilösuhteet
kesän 1944 taisteluissa 207

EEVA TAMMI

Viipuria ei aiottukaan pitää 1944? 228

TAPIO KOSKIMIES

Tiedustelu säästöliekillä toisen maailmansodan jälkeen 256

SUOMEN SOTAHISTORIALLINEN SEURA ry –

KRIGSHISTORISKA SAMFUNDET I FINLAND rf.

Toimintakertomus vuodelta 2004 293

Vuosikokouksessa 9.3.2005 palkitut 298

CONTENTS

RISTO ROPPONEN

- Germany's Estimation of Austria-Hungary
as an Ally in the Dual Alliance, 1879–1918 9

VELI-MATTI SYRJÖ

- "The Prison Gates are closed and the Door
to Suffering has opened": a Finnish Pamphlet
from 1902 on Service in the Russian Army 22

ANU HAKALA

- The Women's Company of the Red Guard from
Maaria in the Finnish Civil War of 1918 36

ERKKI VASARA

- The Idealistic Connection between National Defence
and Sport in Finland in the 1920s and 1930s 79

J. K. KARI

- The Case of Ilmari Kianto Aiding the Enemy
at Suomussalmi during the Winter War 112

KEIJO HEINONEN

- Who invented the Molotov Cocktail? 131

MATTI KELTIKANGAS

- L. Arvi P. Poijärvi - a Man of Notable
Wartime Influence 154

AHTI LAPPI

- The Field Army's Anti-Aircraft
Defence in the Decisive Battles of 1944 175

LASSE LAAKSONEN

The Personal Relations of Mannerheim
and his Generals in the Continuation War
during the Fighting in Summer 1944 207

EEVA TAMMI

The Fate of Viipuri in Summer 1944 228

TAPIO KOSKIMIES

Foreign Intelligence in the Defence Forces after
the Continuation War 256

THE MILITARY HISTORY SOCIETY OF FINLAND

Annual Report for 2004 293

SAKSANARVIO ITÄVALTA-UNKARISTA LIITTOLAISENA KAKSILIITTOSSA 1879–1918

Vuonna 1867 kaksoishallinnoksi järjestäytynyt Habsburgien monarkia oli Euroopan väkirikkaimpia suurvaltoja. Maassa oli 1871 melkein yhtä paljon asukkaita kuin Ranskassa ja Saksassa, ja ensimmäisen maailmansodan kynnyksellä väkiluku oli jo yli 50 miljoonaa. Kaksoismonarkian kansallisuusasiat olivat kuitenkin sekavat. Vaikka varsinaiset valtiokansat, (Itävallan) saksalaiset ja unkarilaiset, olivat suurimmat kansallisuudet, ne kuitenkin olivat vähemmistönä koko valtakunnassa. Epäsuhta lisäksi kasvoi, koska slaavilaiset ja romaniset vähemmistökansat lisääntyivät nopeammin kuin varsinaiset valtiokansat.

Kaksoismonarkia oli pääasiallisesti maatalousmaa, eikä teollistuminen sitä juurikaan koskettanut ennen vuosisadan loppua. Yhteiskunta säilyi aristokraattien johtamana, ja sen huipulla yhtenäisyyttä ylläpiti monarkki, Habsburg keisari Frans Joosef (1848–1916). Valtakunnan molemmat puoliskot olivat sisäisissä asioissaan täysin itsenäisiä. Niitä yhdisti yhteinen monarkki, joka hallitsi Itävallassa keisarina ja Unkarissa kuninkaana. Lisäksi ulko-, sota- ja raha-asiat olivat yhteisiä.

Valtiorakennelmana Itävalta-Unkari oli joustava, ja se säilyi kaikista ristiriidoista huolimatta aivan ensimmäisen maailmansodan loppuun. Muuan erityispiirre oli Unkarin voimakas asema kaksoismonarkiassa. Unkarilaisten asema omassa valtakunnanpuoliskossaan oli vahvempi kuin itävaltalaisien. Heidän otteensakin vähemmistöjä kohtaan olivat kovemmat. Itävaltalaiset olivat valmiita sallimaan slaaveille valtiokansan aseman, mutta unkarilaiset torjuivat sen.

Itävalta-Unkarin sotilaallisissa varusteissa oli kuitenkin tuolloin vielä paljon toivomisen varaa. Kaikista Euroopan suurvalloista se käytti

(s. 1930) filosofian tohtori, ensimmäisen maailmansodan asiantuntija, toiminut sotarkiston hoitajana vuosina 1968–1989.

sotilaallisiin tarkoituksiin vähimmin rahaa. Julistaessaan sodan Serbi-alle 1914 Habsburgien valtakunta lähti voimapolitiikan tielle, vaikka sitä heikensivät monarkian yhtenäisyydelle vaaralliset kiistat. Se oli Euroopan vähimmin militaristinen valtio. Siinä jälleen ristiriitaisuus maassa, jossa niitä muutenkin oli enemmän kuin muualla Euroopassa.

Saksan–Itävalta-Unkarin liittosopimus, joka allekirjoitettiin Wienissä lokakuun 7:ntenä 1879, sisälsi seuraavat määräykset: Jos Venäjä uhkaa jompaakumpaa sopimuspuolta, toinen tukee liittolaistaan koko sotavoimallaan. Jos Itävalta joutuu sotaan Italiaa tai Saksa Ranskaa vastaan, toinen osapuoli pysyy puolueettomana, paitsi siinä tapauksessa, että Italia tai Ranska saa apua Venäjältä. Tällöin liittosuhde astuu voimaan ja sopimuspuolet auttavat toisiaan koko sotavoimallaan.

Saksan politiikka oli rauhan säilyttämiseen suuntautunut ja siinä politiikassa se oli Venäjän ja Itävalta-Unkarin kanssa yksimielinen ja sitoutunut. Erityisesti Itävallassa oli keisarin ja kansan rauhantarve tunnettu ja toteutunut. Tämä siis oli 1879 liittoa solmittaessa selviö, mutta aikaa myöten siihen kuvaan alkoi tulla erilaisia säröjä.

Kansallisuuskysymys

Siinä yhteydessä kun 1887–1888 käytiin saksalais-itävaltalaisia keskusteluja ”casus foederiksesta”, valtakunnankansleri Bismarck kirjoitti Wienin suurlähettiläälle Reussin prinssille Heinrich VII:lle 27.12.1887, että mahdollisesta ranskalais-venäläisestä sodasta Itävallan kansoille koituvan onnettomuuden suuruus velvoitti Saksaa estämään sodan. Bismarck toivoi, että Itävallan ulkoministeri kreivi Gustav Kalnoky toimisi tämän sodan estämiseksi.¹ Edelleen Bismarckin mielestä oli epäiltävää missä määrin Itävallan liitto pysyi Saksalle varmana Itävallassa ilmeneviin sängen vahvoihin ultramontaanisiin, slaavilais-venäläisystävällisiin sekä Unkarissa ja Kroatiassa vallitseviin ranskalaisystävällisiin elementteihin nähden.²

Saksan Wienin-suurlähettilään (vuoteen 1902) Eulenburgin ruhtinaan mukaan pelko slaavilaisten elementtien kasvusta Itävalta-Unkarin itäosissa ja ajatus, jonka mukaan tulevaisuudessa oltaisiin tekemisissä paitsi Unkarin myös slaavilaisvaltakunnan kanssa – mikä osoittaisi samanlaisia itsenäisyystendenssejä kuin Unkari – vaikuttivat lamaannuttavasti kaksoismonarkian ulkoministeriin (1895–1906), kreivi Goluchowskiin. Hän oli sängen vaikeassa asemassa pitäessään ainoana

olemassa olevana mahdollisuutena *status quo* -tilannetta. Koska hän jyrkästi torjui kaikki kompensatiot, hänen mielikuvituksensa oli lamaantunut. Sen vuoksi tuli olemaan vaikeaa maalata kuvaa, josta hän pitäisi, ja kuitenkin näytti Eulenburgista olevan parasta pitää tämä kolmiliiton fanaatikoksi tullut ministeri paikoillaan kuin suostua vaihtoon, joka sitten saattaisi johtaa Saksalle ja kolmiliitolle vahingolliseen operaatioon.³

Monivuotinen kansallisuustaistelu Itävallassa oli johtanut hallituksen ja parlamentin sisällä olojen työntymiseen saksalaisten epäeduksi. Kun ministerien Eduard Taaffen (1879–1893) ja Windischgrätzin ruhtinaan Alfredin (1893–1895) aikana vielä oli koetettu ylläpitää kansaa, saksalaisten vaikutus laski yhä enemmän heidän lähdettyään hallituskoalitiosta kielikysymyksen ja kreivi Badenin (lokak. 1895) ministeristön takaisinkutsun takia. Tšekkiläisyyden tunkeutuminen sai ilmaisunsa ennen kaikkea kreivi Badenin kielimääräyksissä 5.4. 1897 Böömilille ja Määrille, joita vastaan saksalaisuus puolustautui parlamentaarisen obstruktion avulla. Kreivi Badenin seuraaja vapaaherra Paull Gautsch, Frankenthurnin vapaaherra, tosin peruutti 15.3.1898 nämä kielimääräykset, mutta niiden sijaan julkaistut uudet määräykset kykenivät tyydyttämään saksalaisuutta yhtä vähän, niin että taistelu itävaltalaisessa valtakunnanpuolustossa ja Böömin valtiopäivillä jatkui vähentymättömän kiivaasti.

Kansallisuuksien taistelu, joka asetti Itävallan parlamentin absoluuttiseen kyvyttömyyteen, vaikutti myös itävaltalais-unkarilaiseen kaksoismonarkiaan sikäli häiritsevästi, että 1897 uudistettavaksi tuleva ”Ausgleich” molempien valtakunnan puoliskojen välillä ei ollut toteutettavissa. Sen vuoksi täytyi 1896 sovitut tasoitusehdotkin peruuttaa itävaltalaisen ja unkarilaisen ulkoministeriön välillä ja ylläpitää hätämääräysoikeuden (§14) avulla siihenastinen tilanne *provisorium*-muotoisena. Koska jatkuvasti mitä terävimmässä välienselvittelyssä saksalaisuuden kanssa oleva tšekkiläisyys oli vähemmän ystävällinen saksalais-itävaltalaiselle liittosuhteelle, sen etenemisessä ilmeni saksalais-itävaltalaisien suhteiden häiriintymisen vaara. Saksan Wienin-suurlähetystö saikin huolellisen tarkastelutehtävän Itävallan sisäisten liikkeiden varalta.⁴ Suurlähettiläs Eulenburgin mukaan tšekkiläinen asenne Prahan maapäivillä jo oli provokatorinen ja saksalaiskansallisten kärsivällisyyden malja oli täyttynyt. Eulenburgin mielestä vaaka oli kallistunut slaavilaisuuden hyväksi. Keisari Vilhelmin tähän raporttiin tekemän merkinnän mukaisesti kolmiliittoa uhkasi merkittävä vaara, sillä sla-

vilaiset tulivat kaikki tuntemaan saksalaisia ja saksalaisuutta vastaan ja repäisemään mukaansa ”meidän puolalaisemme”. Venäjä tekisi tässä omansa ja Habsburg häviäisi.⁵ Edelleen Eulenburg arveli, ettei Saksa voinut katsella rauhassa Itävallan hallituksen – hänen mielestään – liian vahvaa taipumusta asettua tšekien puolelle hallitsemisessa. Hän oli saanut hyvistä lähteistä käsityksen, jonka mukaan hallitseminen kolmi-liiton etuja vastaan ylipäänsä oli mahdotonta.⁶

Saksan Wienin-suurlähetystön asiainhoitaja prinssi C. M. Lichnowsky kysyikin, eikö saksalaisuus jo vuosikymmeniä sitten ollut kärsinyt lojaalina valtiopuolueena vain tappioita ja tehnyt jatkuvia taka-askeleita. Eivätkö äärikeinoja käyttäneet tšekit olleet saavuttaneet sellaisen aseman, että heidät oli otettava huomioon? Mikä oli asetettava tšekkiläisyyden voimaa uhkuvaa kansallisajatusta vastaan, jos ei kansallista ajatusta, sillä täysin veretön itävaltalainen valtiokäsitys ei siihen varmaankaan riittänyt.⁷

Kuuluista itävaltalainen historiankirjoittaja tri Heinrich Friedjungin katsoi, että Itävallan saksalaisten tappiot slaavilaiselle vaikutukselle tosin olivat korvaamattomia, muttei hänkään pitänyt Saksan liittoa toistaiseksi uhattuna.⁸ Myös keisari Frans Joosef oli sitä mieltä, että tšekkiläinen politiikka saattoi tulla tosiasiallisesti kolmiliittoa vaaralliseksi, vaikka tämä oli lehdistössä kiellettykin.⁹

Kun Saksan Wienin-suurlähettiläs kreivi zu Eulenburg oli keskustellut tšekkiläisen poliitikon tri Josef Kaizlin kanssa, viimeksi mainittu oli ollut vakuuttunut kolmiliiton hyödyllisyydestä, mikä tietysti miellytti Eulenburgia. Tosin hän olisi mielellään nähnyt sen painettuna tšekkiläisessä lehdistössä. Eulenburgista oli välttämätöntä liittovihamielisen asenteen poistaminen tšekkiläisistä saksalaisten miellyttämiseksi.¹⁰

Koska keisari Frans Joosefin tarkoitus oli edelleen hallita saksalaisystävällisessä hengessä, mikä toteutettiin – vaikka tri Kaizlin myötävaikutuksella – Saksalla oli vähemmän halua henkilömuutoksiin, mitkä aina herättivät epäluuloja. Tšekkiläistyminen kaksoismonarkian virkakunnassa tuskin oli pysäytettävissä enää millään.¹¹

Kruununperillinen arkkiherttua Franz Ferdinandkin osoitti tuntevansa saksalaisten painamisen ja huonon kohtelun kaksoismonarkiassa, mutta aivan erityistä vaaraa hän näki ns. nuortšekkiläisissä, joiden tarkoitus oli aikaansaada Zisleithaniassa vuoden 1867 ”Ausgleichin” kaltaisen kehityksen. Jos jo tämä Unkarin Ausgleich oli ollut suuri onnettomuus Itävallalle, Böömin valtioaseman palauttaminen merkitsisi Itävallan romahdusta.¹²

Saksan Wienin-suurlähetystön ensimmäiselle sihteerille Lichnowskyn prinssille oli tullut uudestaan selväksi, että vanheneva monarkki yhä enemmän taipui kirkkoon päin ja oli joutunut jesuiittojen vaikutuksen valtaan. Keisari ei myöskään jättänyt tilaisuutta käyttämättä osoittaakseen sympatiansa tšekkiläisyyttä ja halveksuntaansa saksalaisuutta kohtaan. Lichnowskyn mukaan itävaltalainen valtioidea oli paennut klerikalismiin; siinä dynastia näki mahtavimman tukijansa ja slaavilaisuudessa taas välttämättömän muurin pangermanismia vastaan.¹³

Saksan Rooman-suurlähettilään kreivi Montsin mielestä klerikaalit eivät Itävallassa sen kummemmin kuin Unkarissakaan olleet kolmiliittoajatuksen kannattajia. Slaavilaiset olivat allianssiin nähden – jo kolmannen osapuolen Saksan johdosta – sisäisesti vihamielisiä, liberaalit madjaarit olivat tulleet taas lähemmäksi Italiaa. Keisari Vilhelmin merkintä ”Sehr gut und richtig” (sangen hyvä ja oikein) Montsin raportin loppuun osoittaa, että hän arvosti raporttia ja piti siitä, ehkä omaksuikin sen ajatuksia. Saksan Wienin-suurlähettilään von Tschirschkyyn mukaan Itävalta-Unkarin sopimususkollisuutta ei käynyt epäileminen, joskin oli myös huomattava Aehrenthalin edustaman poliittisen suunnan valtavuimat kuten slaavilaiset ja klerikaaliset voimat, jotka siis tähtäsivät kaksoismonarkian hävittämiseen.¹⁴

Tähän tutkimuskauteen nähden vielä niinkin myöhään kuin marraskuussa 1912 suurlähettiläs von Tschirschky kirjoitti raportissaan Bethman-Hollwegille, että kuva, jonka Itävalta-Unkarin monarkia tarjosi sillä hetkellä, ei suinkaan ollut mikään ilahduttava varsinkaan saksalaiselle liittolaiselle. Tarvittiin suurta viisautta ja tahdonvoimaa keskuhallitukselta pitää vahvojen slaavilaisten kansojen keskipakoiset voimat yleisen valtiollisen tarkoituksiperän palveluksessa, jotta voisi jatkaa suurvaltopolitiikkaa saksalaisen liittolaisen rinnalla.¹⁵

Edellä olevat lausunnot on koottu diplomaattien kirjeenvaihdosta, mutta kun Saksan operaatiosuunnitelmassakaan vuodelle 1916 ei mainita mitään Itävallan kansallisuuskysymyksestä kaksiliittoa heikentävänä tekijänä, täytyy todeta Saksan lähteneen varsin luottavaisesti seuraavalle vuodelle.¹⁶

Myöhemminkin monet näistä diplomaateista palasivat tähän aiheeseen joko muistelmissaan tai muissa kirjoituksissaan kuten esimerkiksi valtakunnankansleri Bernhard von Bülow, joka sanoi epäilleensä, tuliko Saksa – Unkarin kutistuttua alueensa puoliskoon – olemaan sittenkään niin vahva, että kykeni jäljellä olevaan Itävalttaan nähden varmistamaan itsensäilytyksen kannalta tarpeellisen vaikutusvallan Unkariin,

Kroatiaan ja Siebenbürgiin. Bülowin mielestä Habsburgien monarkia muistutti vanhaa, puoliksi ruhjottua ratsumiestä, joka vähitellen on saanut päähänsä panna kaikki hirtehishuumorilla yhden kortin varaan. Erityisesti itävaltalaiset militäärit olivat kevytmielisiä, mitä he aikaisemminkin toki olivat olleet. Venäjään, Serbiaan ja Romaniaan nähden heidät täytyi pitää tiukasti ohjaksissa.¹⁷

Itävallan politiikan etualalle nousi todennäköinen valtaistuimen perijä arkkiherttua Franz Ferdinand, jonka suhde keisari Vilhelmiin ei ollut paras mahdollinen. Keisari Vilhelmin modernimpi maailmankäsitys ei tahtonut oikein sopia arkkiherttuan maailmankuvaan, mistä tilanteesta perusristiriidat alkoivat.

Monien aikalaiskäsityksien mukaan Preussin aseman saksalaisuuden esitaistelijana mahdollisti se, että se oli puhtaasti vahvin *saksalainen* mahti Itävalta-Unkarin koostuessa suureksi osaksi slaavilaisesta väestöstä.¹⁸

Muistelmissaan vuosilta 1897–1906 historiankirjoittaja Otto Hammann tuo esille sen, kuinka jotkut aikalaiset kuten lordi Salisbury olivat havainneet liittosysteemissä heikon kohdan mm. siinä, että sitouduttiin valtion kanssa, jolla oli vahvat slaavilaiset kansanosat, tai lordi Lansdowne, joka pohtiessaan kaikkia tulevaisuuden mahdollisuuksia englantilais-saksalaisen liiton jälkeen myös mainitsi Itävallan romahduksen. Kaikki mikä repi erilleen sai Hammannin mukaan Pariisissa julkisen sympatian ja salaisen tuen. Kun meille (saksalaisille) niin usein kuulutettiin saksalaisen hengen maailmanimperiumia, halkeamat tulivat vähitellen esiin¹⁹

Kenraali Ludendorffin mielestä Itävallan nuori keisari Kaarle tunsivat tehtävänsä vaikeaksi. Valtakunnan sisällä oli levotonta. Kaarle pyrki paljoon ja antoi monille ja monissa asioissa periksi. Hän tunsikin kaksoismonarkian sisäpoliittiset vaikeudet, ajatteli Itävallan kansojen liittoa Habsburgien suvun alaisuudessa, mutta ei kyennyt samanaikaisesti ohjaamaan unkarilaisia vähemmän itsekkääseen politiikkaan ja käyttämään heitä huoltovälittäjän tehtävissä Itävaltaan nähden. Luonteenomaista Kaarlen toiminnalle oli tšekkijohtajien armahtaminen, vaikka he olivat toimineet julkisesti monarkiaa vastaan. Hänen huolensa tšekkiläisliikkeestä ja koko monarkiasta tuli sitä kautta julkisuuteen. Seuraus vain oli ristiriitaisten kansallisten pyrkimysten elpyminen ja keisarilleen uskollisten saksalaisten vahva epäluulo. Myös saksalaiset sotilaat, jotka olivat uskollisesti puolustaneet keisarisukuaan ja kaksoismonarkiaa, tunsivat itsensä loukatuiksi. Lukemattomat heidän saksalaisis-

ta veljistään olivat tšekkiläisten mentyä vihollisen puolelle kaatuneet sotakentällä.²⁰

Historiankirjoittaja Friedrich Haselmayr sanoo teoksessaan, että Itävalta-Unkari oli 36 miljoonine asukkaineen yhtä väkirikas kuin Ranskakin, mutta siltä puuttui asujaimistonsa erilaisuuden vuoksi – se kun koostui paitsi saksalaisista ja madjaareista vielä myös slaaveista, romanialaisista ja italialaisista – Ranskalle tunnusomainen vahva sisäinen lujuus. Erityisesti tuli Habsburgien valtakunnalle ilmeiseksi vaaranlähteeksi Euroopan mantereella yleinen kansallistunteen kasvu, eikä sovittelu (Ausgleich) Unkarin kanssa 1867 ollut sitä tukkinut, vaan pikemminkin saanut sen kiihtymään.²¹ Ja Hermann Oncken taas katsoi saksalais-itävaltalaisen liiton toteutumisen lopettaneen 1879 saksalaisten johtajuuden zisleithaanisessa valtakunnanpuoliskossa (Leitha-joen Itävallan puoleisella alueella) ajallisesti ja kausaalisesti.²²

Itävaltalainen diplomaatti paroni J. von Szilassy kirjoittaa muistelma- luontoisessa teoksessaan ”Der Untergang der Donau-Monarchie”, kuinka hän katsoi syksyllä 1917 ajan tulleen esittää varoituksensa korkeimman viran haltijalle (keisarille), joka oli sekä itävaltalainen että unkarilainen, että puolueitten ja kansallisuustaistelujen sekamelskassa monarkia muodosti ainoan kestävän ja muuttumattoman elementin.²³

Tunnettu historiankirjoittaja Paul Rohrbach mainitsi 1911 ilmestyneessä teoksessaan, että joskaan valtiollisessa yhdentymisessä ei ollut minkäänlaisia takuita suhteellisen kansallisen itsenäisyyden säilymiselle ja taloudellisesti aineelliselle menestykselle, kykenivät myös nykyisen Itävalta-Unkarin kansakunnat huolimatta monista rotu-, kieli- ja uskontoerilaisuuksistaan pysymään yhdessä.²⁴

Ruotsalaisen tutkijan Rudolf Kjellenin teoksessa, jonka Karl Haushofer on julkaissut saksaksi, todetaan Itävalta-Unkarin kansallisen yleisolemuksen tosin saaneen kansallisten poikittaiskerrostumien tunnusmerkin, muttei siltä myöskään puuttuneen yhteensitovia ja sovittavia pituuskerrostumia.²⁵ Juuri tähän tapaan aivan ilmeisesti ajatteli myös keisari Vilhelm II antaessaan tunnetun myöntömyksensä Kaksoismonarkian tekemään 5.7.1914 ratkaisuun.²⁶

Sotavoima

Kaksiliiton alussa kaikki näytti lupaavalta. Sotamarsalkka kreivi Moltke, kirjoitti 10. 10. 1879 keisari Vilhelm I:lle uskovansa, että liitossa

Itävallan kanssa oli lupa nähdä sangen arvokas tae tulevaisuudelle.²⁷ Tuskinpa liittoa muuten olisi tehtykään. Mutta jo muutaman vuoden päästä, vuoden 1882 lopussa, Bismarck piti liittolaisen (Saksan) oikeutettuna toivomuksena lisätä Itävallan sotavoiman vahvuutta.²⁸ Parantaakseen vallinnutta tilannetta Bismarck koetti Itävalta-Unkarin hallitukseen vaikuttamisen ohella vaikuttaa saksalaisella lehdistöllä Itävalta-Unkarin yleiseen mielipiteeseen korkeamman varusteluvalmiuden saavuttamiseksi. Tätä palvelivat erityisesti viittaukset Galitsian uhanalaiseen tilaan.²⁹ Maailmansodan jälkeen ilmestyneissä muistelmissaan (1930) valtakunnankansleri Bülow arvosteli Itävallan menetelleen 1914 taitamattomasti Serbiaan nähden, se menettely kun laukaisi sodan.³⁰ Bülow todennäköisesti olisi voinut varjella Saksan kuilulta, jos hän olisi kääntänyt oikea-aikaisesti aivoituksensa todeksi ja estänyt laivaston lisäämisen. Mutta sitäpä hän ei tehnyt, ja pian se oli myöhäistä. Turhaa puuhaa oli kaikki, mitä hän sen jälkeen teki. Kun hän viimeisenä kanslerivuotenaan koetti tukahduttaa laivastoagitaation, se merkitsi puolinaisia toimia ilman vaikutusta.³¹ Bülowin kautta arvioidessaan historiantkirjoittaja Johannes Haller sanoo Saksan maailmanpolitiikkaa suoranaiseksi valheeksi. Saksa ei voinut sellaista edes harjoittaa, koska se ei ollut mikään maailmanvalta, jollaisen ei ole ajateltava vain panssarilivoja ja kauaskantavia tykkejä. Maailmanpolitiikka vaatii myös vastavaa sielullista ja henkistä suuruusluokkaa olevan kansan, ja sellainen Saksa ei vielä silloin ollut. Saksa muistutti kortinpelaajaa, joka harjoitti korkeaa peliä, mutta siltä puuttui siihen valtti.³²

Bülowin seuraaja Kiderlen-Wächter taas kuvasi Itävalta-Unkaria ”eurooppalaiseksi suurvallaksi”, jonka suhteen oli katsottava, kuinka pitkälle se yksin pääsi. Itävallan tukeutumistarvetta hän kuitenkin piti suurempana kuin sen eroamistendenssiä. Liiton tarkoitus Kiderlenin mukaan oli katsoa, että suuri keskieurooppalainen monarkia säilyi suurvalta-asemassaan koskemattomana, jotta Saksa ei jonakin päivänä olisi *nez a nez* Venäjän kanssa Ranska niskassaan kuten Bismarck asian ilmaisi.³³ Maailmansodan aikainen valtakunnankansleri Bethman-Hollwegkin myöntää pian maailmansodan jälkeen (1919) ilmestyneissä muistelmissaan olleensa vakuuttunut – huolimatta itävaltalaisen kansaintalon näkyvistä halkeamista ja huolimatta slaavilaisten kansanosien julkisista ja salaisista sympatioista venäläisen panslavismin kanssa – että bismarckilaisessa Kaksiliitossa oli pysyttävä. Jokainen ajatus liiton särkemisestä olisi ollut hulluutta, sen jälkeen kun ententeryhmä oli kyennyt lujittumaan niin tiiviisti, ettei yhtäkkistä muutosta voinut ajatellakaan.³⁴

Hans Herzfeld toteaa Berliinin johtavien piirien arvostelleen Itävallan asenteen Serbiaan nähden diktatoriseksi ja kiihottuneeksi – ja tämä mielipide oli Herzfeldin käsityksen mukaan käsitettävissä vain ottamalla huomioon, että Berliinissä nähtiin nyt aivan selvästi olemassaolotais-telun ententevaltojen materiaalista ylivaltaa vastaan nousevan eteen.³⁵

Saksan Rooman-suurlähettiläs Hans von Flotow totesi marraskuussa 1913 ilmeisen tyytyväisenä, että ne viimeisimmät Itävallan toimet, joiden tarkoitus oli jännityksen poisto Italian suhteista, olivat vaikuttaneet sangan suotuisasti. Hän viittasi siihen suureen puheeseen, jossa kreivi Berchtold oli 19.11.1913 antanut tietoa ulkopolitiikasta unkarilaiselle delegaatiolle ja todennut kolmiliitosta, että eurooppalaisen ryhmittymän lujuus oli tullut esiin siinä ehdottoman tarmokkaassa lojaalissa tuessa, jota meille meidän liittolaisemme Saksa ja Italia olivat antaneet Balkanin kriisin aikana. Kolmiliitto, joka oli uudistettu 7.12.1912, kauan ennen määräaika, oli siitä lähtien ollut jatkuvasti järkkymätön ja rakenteeltaan saumaton.³⁶

Päätellen esitetyistä arvioista Itävallan sotalaitos saa selvästi vähemmän kritiikkiä kuin kansallisuuskysymys, joten keisari Vilhelmillekin jäi voimaan käsitys suhteellisen toimivasta liittolaisesta – kun kerran armeija oli luottamuksen arvoinen.

Rudolf Kjellen toteaa Itävalta-Unkarista, että monet itävaltalaiset ehkä toivoivat sodalta sitä, mitä se ei näköjään voinutkaan antaa. Ehkä nopeampi ja onnellisempi sota todennäköisesti myös olisi nopeuttanut sodan onnellista ratkaisua. Mutta niin kauan kuin tämä valtio ei ollut sisäisesti valmis, se ei voinut puolustautua suurvaltojen joukossa tasa-vertaisena jäsenenä. Kuitenkin olivat sen vastustajat oppineet tuntemaan sen edelleen sotilaallisena suurvaltana, ottamatta huomioon sen sisäistä koostumusta.³⁷

Luottaen tulevaisuuteen historiantutkija professori Theodor Schiemannin kirjoitti (5.8.1914) maailmansodan jo puhjettua Saksan kansan uskovan ja toivovan, että keisari Vilhelm in aikaansaannoksina koitavat ne päivät, jolloin Saksan kansa juhlii voittoa.³⁸ Tähän tapaan aivan ilmeisesti ajatteli myös keisari Vilhelm antaessaan 5.7.1914 tuon tunnetun myöntymyksensä Kaksoismonarkian menettelyyn. Ratkaisevaa kritiikkiä Kaksoismonarkian sotalaitosta kohtaan ei tullut keisarin-kaan mieleen. Loppu tuli olemaan kuitenkin synkkä. Ulkoministeri kreivi Czernin raportoi keisarilleen 12. huhtikuuta 1917, että Kaksoismonarkian sotilaallinen voima oli menossa loppuaan kohti. Raaka-aineet ja ammustuotanto olivat loppumaisillaan. Epämääräinen epätoivo

oli iskeytynyt kaikkiin kansankerrokseen. Syksyllä viimeistään piti tehdä rauha mihin hintaan hyvänsä.³⁹ Tosin valtakunnanjohtajaksi kohonnut Adolf Hitler sanoi *Mein Kampf* -kirjassaan, ettei hän ollut maailmansodan aikana salannut vakaumustaan, jonka mukaan tämän tuhoon tuomitun valtion kanssa solmittu sopimus tuli johtamaan Saksan katastrofiin, jos ei siitä ajoissa ymmärretty vapautua.⁴⁰

Lähdeviitteet

- ¹ (GP), Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, osa 6, 68–69.
- ² GP osa 6, 305.
- ³ GP osa 10, 159 (Eulenburg valtakunnankansleri ruhtinas Hohenlohelle 8.11.1895).
- ⁴ GP osa 13, 113n.
- ⁵ GP osa 13, 114–115. (Eulenburg Hohenlohelle 1.3.1898).
- ⁶ GP osa 13, 115. (Eulenburg Hohenlohelle 5.3.1898).
- ⁷ GP osa 13, 119 (Lichnowsky Hohenlohelle 13.6.1898).
- ⁸ GP osa 13, 154 (Eulenburg Hohenlohelle 18.2.1899).
- ⁹ GP osa 13, 120 (Bülow Lichnowskylle 18.6.1898).
- ¹⁰ GP osa 13, 159–160 (Eulenburg Hohenlohelle 26.3.1899).
- ¹¹ GP osa 13, 163–164 (sama samalle 27.3.1899).
- ¹² GP osa 13, 170 (Breslaun ruhtinaspiispan kardinaali Koppin muistinpäätös 30.5.1899).
- ¹³ GP osa 13, 174–175 (Lichnowsky Bülowille 17.6.1899).
- ¹⁴ GP osa 25, 2, 472 (Tschirschky Bülowille 23.6.1908).
- ¹⁵ GP osa 33, 370 (Wienin-suurlähettiläs von Tschirschky valtakunnankansleri Bethman-Hollwegille 18.11.1912).
- ¹⁶ Dokumente der Deutschen Politik und Geschichte, Berlin, 320–325.
- ¹⁷ Bernhard von Bülow: Denkwürdigkeiten I–IV 1930, I: 399–400.
- ¹⁸ Hermann Freiherr von Eckardstein: Lebenserinnerungen und politischen Denkwürdigkeiten 111, Leipzig 1921, 34.
- ¹⁹ Otto Hammann: Zur Vorgeschichte des Weltkrieges, Berlin 1919, 111–112.
- ²⁰ Erich Ludendorff. Meine Kriegserinnerungen, Berlin 1922, 256.
- ²¹ Friedrich Haselmayr: Diplomatische Geschichte des Zweiten Reichs von 1871–1918. Von russischer Freundschaft zu russischem Groll. (1871–1878), München 1957, 51.
- ²² Hermann Oncken: Historisch-politische Aufsätze und Reden, 1, München 1914, 136.
- ²³ J. von Szilassy: Der Untergang der Donau-Monarchie, Berlin 1921, 282.
- ²⁴ Paul Rohrbach: Deutschland unter den Weltvölkern, Berlin 1911, 288–289.
- ²⁵ Rudolf Kjellen: Die Grossmächte vor und nach dem Weltkriege, Berlin 1930, 38.
- ²⁶ Erich Eyck: Das persönliche Regiment Wilhelms II. Erlenbach-Zürich 1948, 705.
- ²⁷ GP osa 3, 122–123.

- ²⁸ GP osa 3, 251 (Bismarck Wienin suurlähettiläälle Reussin prinssille 30.12.1882).
- ²⁹ Friedrich Haselmayr: Diplomatische Geschichte des Zweiten Reichs von 1871–1918. Die Wahrung des europäischen Frieden, München 1957, 166.
- ³⁰ Bülow: Denkwürdigkeiten IV, 93.
- ³¹ Deutschland und die Mächte vor dem Krieg in amtlichen Studien des Fürsten Bülow. Ohne seine Mitwirkung herausgegeben von einem Ungenannten, I, Dresden 1929, LXXI.
- ³² Johannes Haller: Die Aera Bülow, Berlin 1922, 150.
- ³³ Ernst Jäckh: Kiderlen-Wächter, der Staatsmann und Mensch, II, Berlin, 1925, 197–198, 208.
- ³⁴ Th. Bethman-Hollweg: Betrachtungen zum Weltkriege, Berlin 1919, 85–86
- ³⁵ Hans Herzfeld: Die deutsche Rüstungspolitik vor dem Weltkriege, Leipzig 1923, 120.
- ³⁶ GP osa 39, 395n (Flotow Bethman-Hollwegille 22.11.1913).
- ³⁷ Rudolf Kjellen: Die Grossmächte vor und nach dem Weltkriege, Berlin 1930, 38.
- ³⁸ Theodor Schiemann: Deutschland und die Grosse Pohtik 1914, Berlin 1915, 247.
- ³⁹ Ottokar Czernin: Im Weltkriege. Berlin und Wien 1919, 28. 199.
- ⁴⁰ Adolf Hitler, Mein Kampf, München 1942, 163.

Summary

GERMANY'S ESTIMATION OF AUSTRIA-HUNGARY AS AN ALLY IN THE SO-CALLED DUAL ALLIANCE, 1879-1918

The treaty of alliance between Germany and Austria-Hungary, which was signed at Vienna on 7 October 1879, included the following provisions: If Russia threatens either contracting party, the other will support its ally with its entire military force. 'If Austria is involved in war with Italy or Germany with France, the other party will remain neutral, except in the event that Italy or France obtains assistance from Russia. Then the alliance comes into effect and the contracting parties will assist each other with their entire military force.

Both halves of Austria-Hungary were completely independent in their internal affairs. They were united by a common monarch, and in addition foreign, military and financial affairs were in common. However, the nationality conditions of the dual monarchy were complicated. The Germans and the Hungarians were the biggest nationalities, but the Slavonic and Romance minority peoples were growing faster than the actual state nationalities. There were in Austria-Hungary both pro-Slav and pro-Russian and also pro-French elements, which made the dualmonarchy an extremely uncertain ally for Germany. The nationality struggle in Austria, which lasted many years, had altered conditions to the disadvantage of the Germans. The influence of the Czechs was growing, which had a disturbing influence on relations within the German-Austrian alliance. The influence on power of the Germans had diminished at the same time as the scales had tipped towards the Slavs.

Austria-Hungary's military expenditure was the least of that of all the European great powers, which over time began to worry the Germans. On the other hand the state of the Austrian armed forces attracted clearly less criticism than the nationality question. Austria-Hungary had commonly been reckoned to be a military great power. The nationality question or factors of possible military uncertainty were not regarded

as threatening the alliance between Germany and Austria-Hungary. In spite of conflicts, the alliance was important to Germany because it represented a buffer against Russia and its ally, France.

The German Emperor Wilhelm continued to trust the armed forces of the dual monarchy when in summer 1914 he placed himself beside Austria-Hungary against Serbia. Differing opinions also emerged. Adolf Hitler, who later rose to become the leader of Germany, said in his book *Mein Kampf* that during World War I he was of the opinion that the treaty concluded with this state doomed to destruction would lead to a catastrophe for Germany, if it did not realise the need to disengage from the treaty in time.

**”VANKILAN PORTIT OVAT SULJETUT JA KÄRSIMYKSEN
OVI AVAUTUNUT” – KUVAUS VENÄLÄISESTÄ SOTAVÄESTÄ
SADAN VUODEN TAKAA**

Käsiini sattui Kansallisarkistossa presidentti K. J. Ståhlbergin asiakirjoja sortovuosien ajalta läpikäydessäni pieni lentokirjanen. Se oli Berliinissä vuonna 1903 painettu ja nimeltään ”Mitä Suomen nuorukaisilla on odotettavana Venäjän sotapalveluksessa”. Sen myös ilmoitettiin kuuluvan sarjaan ”Isänmaallista lukemista” numerolla 4.¹

Tässä lentokirjasessa kuvataan perin synkin värein suomalaisten asevelvollisten tulevaa kohtaloa heidän joutuessaan palvelemaan venäläisissä joukoissa. Samalla kirja antaa sangen perusteellisen ja uskoakseni myös suhteellisen todenmukaisen kuvan keisarillisen Venäjän armeijan joukko-osaston elämästä asevelvollisen sotilaan näkökulmasta. On aiheellista uskoa, että lentokirjasen tekijä, joka luonnollisesti ei noissa oloissa ole voinut panna nimeään näkyviin, todella tietää, mistä kirjoittaa. Suomalaisia upseereitahan palveli noina aikoina melkoinen määrä venäläisissä joukoissa, ja eräiden heistä tiedetään jo ensimmäisen sortokauden aikana liittyneen passiivisen vastarinnan kannattajiin sekä myös innokkaasti toimineen tämän poliittisen suunnan riveissä. Yksi näistä miehistä oli Arvid Neovius, Suomen Kadettikoulun Haminassa käynyt ja luutnanttina sotapalveluksesta eronnut lehtimies ja poliitikko, jonka kynästä sortovuosina lähti lukematon joukko vastarintahenkisiä

* (s. 1937) filosofian maisteri, arkistoneuvos, kirjoittanut mm. teokset Orimattilan historia II (1976), Jääsken kihlakunnan historia 1700–1865 (1976), Lappeen kihlakunnan historia 1620–1865 (1985), Itsenäisen Suomen kenraalikunta, historia (1998), osia tekstiin Suomen puolustuslaitos 1918–1939 (1988), Jatkosodan historia 6 (1994), Tuntemattoman sotilaan rykmentti JR 8 (1990), Keisarillisen Suomen Kadettikoulu 1821–1903 (2003) sekä lukuisia tieteellisiä artikkeleita mm. sotahistoriallisista aiheista.

artikkeleita. Pitäisin mahdollisena ja jopa todennäköisenä, että lentokirjanen kuuluu Arvid Neoviuksen laajaan tuotantoon. Ennen kuin ryhdyin tarkemmin selostamaan tätä lentokirjasta, lienee paikallaan palauttaa mieliin tuonaikainen poliittinen tilanne.

Helmikuun manifestissa 1899 keisari Nikolai II oli julistanut, että hänellä on oikeus antaa sellaisia lakeja, jotka koskevat yhtäaikaisesti Suomen ja Venäjän etuja, venäläisessä lainsäädäntöjärjestyksessä, siis omalla vallallaan ja Suomen säätyjä kuulematta. Helmikuun manifesti merkitsi vallankaappausta, ja Suomessa siihen reagoitiin ylipäätään hyvin jyrkästi. Koska kansa uskoi, että hallitsija oli johdettu harhaan, kerättiin lyhyessä ajassa noin puoli miljoonaa nimeä käsittävä ”Suuri adressi”, missä pyydettiin keisaria peruuttamaan laiton toimenpiteensä. Keisari ei ottanut adressia tuovaa lähetystä vastaan, mutta käski ilmoittamaan, ettei hän ollut tuojille vihainen.

Helmikuun manifestin poliittinen tarkoitus oli mahdollistaa Suomen suuriruhtinaskunnan venäläistäminen, sama toiminta, mitä jo runsaasti ja brutaalein menetelmin oli toteutettu muissa läntisissä ”rajamaissa”, kuten niitä Venäjällä kutsuttiin, Puolassa ja Itämeren maakunnissa. Liikkeellepanevana aiheena manifestiin lienee ollut Suomelle säädettävänä oleva uusi asevelvollisuuslaki. Suomalaiset olivat vuonna 1878 säädetyin asevelvollisuuslain perusteella palvelleet suomalaisissa joukoissa Suomessa. Luonnollisesti nuo joukot olivat osa Venäjän armeijaa, mutta asevelvollisuuslain mukaan niitä ei rauhan aikana saanut siirtää pois Suomesta eikä niissä saanut palvella muita kuin Suomen kansalaisia, ei päällystönä eikä miehistönä.

Tämä laki oli ollut loukkaukskohta Venäjän sotaministeriön ja yleensä panslavistien silmissä koko voimassaoloaikansa. Niinpä nyt haluttiin säätää uusi laki, mikä lopettaisi suomalaisten erikoisaseman. Lakiesitys oli vuonna 1899 valtiopäivillä käsittelyssä, mutta, kuten olettaa soppikin, valtiopäivät, vaikka ne olivatkin halukkaita moniin myönnytyksiin, eivät suostuneet Suomen oman asevelvollisuusjärjestelmän ja suomalaisten joukkojen lakkauttamiseen. Niinpä helmikuun manifesti nyt mahdollisti tsaarille Suomen asevelvollisuuslain säätämisen riippumatta valtiosäätyjen kannasta.

Kesti kuitenkin suhteellisen pitkään, ennen kuin Pietarissa saatiin aikaan uusi asevelvollisuuslaki. Venäjän valtakunnanpuolesta oli vielä jonkin verran myötätuntoa Suomea kohtaan ja se esitti tsaarille lakia, mikä olisi mahdollistanut suomalaisten palvelemisen Suomessa sekä eräitä muita erikoisoikeuksia. Sotaministeri, kenraali Aleksei Kuropat-

kin ja Suomen kenraalikuvernööri, kenraali Nikolai Bobrikov kuitenkin ajoivat jyrkkää linjaa ja saivat tsaarin valitsemaan lähes joka suhteessa Venäjän asevelvollisuuslain kaltaisen vaihtoehdon. Tämä uusi asevelvollisuuslaki astui voimaan heinäkuussa 1901.²

Suhtautumisessa venäläistämistoimiin oli Suomessa tuona aikana vakiintunut kaksi poliittista toimintatapaa. Toinen oli myöntäväisyyslinja, toisin sanoen katsottiin välttämättömäksi myöntyä sortotoimiin ja ainoastaan pyrkiä niitä lieventämään, koska uskottiin, ettei Suomella olisi minkäänlaisia mahdollisuuksia vastarintaan. Toinen oli passiivisen vastarinnan linja. Tämän linjan edustajat pitivät tarpeellisena, etteivät suomalaiset missään oloissa suostuisi noudattamaan laittomia määräyksiä, siis mm. vastoin perustuslaissa säädettyä lainsäädäntöjärjestystä annettuja lakeja. Mielenpiireet olivat molemmin puolin hyvin jyrkkiä ja ne rikkoivat monet ystävyysuhteet.

Passiivisen vastarinnan edustajat eivät voineet saada mielipiteitään julkisuuteen lehdistössä eivätkä muutenkaan julkisuudessa, sen esti tehokas ja jatkuvasti kiristynvä sensuuri. Niinpä syntyi laaja maanalainen kirjallisuus, lähinnä Ruotsissa tai Saksassa painettuja lentolehtisiä, kirjasia, laajempia kirjoja ja eräänlaisena sanomalehtenä ilmestynvä Fria ord tai suomenkielinen Vapaita lehtisiä, jotka esittelivät passiivisen vastarinnan tai perustuslaillisten, kuten he myös itseään kutsuivat, mielipiteitä.

Laittoman asevelvollisuuslain tultua julkaistuksi passiivisen vastarinnan edustajat vaativat sen vastustamista joka suhteessa; kunnat eivät saaneet valita jäseniään kutsuntalautakuntiin, lääkärit eivät saaneet suostua tarkastamaan asevelvollisia kutsunnassa, papit eivät saaneet lukea asevelvollisuuslakia saarnastuolista eivätkä antaa kutsuntaviranomaisille luetteloja asevelvollisista, ja ennen kaikkea asevelvollisuusikäiset nuorukaiset eivät saaneet mennä kutsuntaan. Vastaavasti myöntäväisyysmiehet vaativat kaikkia alistumaan laittomaksi toki tunnustamansa asevelvollisuuslain säädöksiin, koska kieltäytymisestä olisi heidän käsityksensä mukaisesti ollut koko maalle erittäin vaarallisia seurauksia.

Tässä henkien taistelussa, jota vaihtelevin muodoin käytiin niiden kolmen vuoden aikana, jolloin laittomia asevelvollisuuskutsuntoja pidettiin, muodostivat illegaalisesti julkaistut lentolehtiset merkittävän keinon passiivisen vastarinnan mielipiteenmuokkauksessa. Kaikesta päätellen esiteltävän lentokirjasen uskottiin olevan vaikuttava, koska siitä oli vuonna 1902 valmistuneen ensimmäisen painoksen lisäksi otettu uusi painos vuoden 1903 kutsuntaikäluokan valistamiseksi.

”Mitähän tunteita on suomalaisen asevelvollisen mielessä liikkuva, kun hänet väkivallalla lähetetään maasta pistettäväksi venäläisen sotaväen riveihin... Hän ei voi muuten kuin kolkoin sydämin saapua siihen kotimaan paikkakuntaan, mihin hänet, vannottuaan kutsuntatilaisuudessa valan Wenäjän itsevaltiaalle, on määrätty lähtemään. Sinne saavuttuaan hänet asetetaan valvonnan alaiseksi taikka sulkee venäläinen ’piirisotilaspäällikkö’ hänet koppiin, eikä hän ole siellä pääsevä siitä tunteesta että vankilan portit nyt ovat suljetut ja kärsimyksen ovi hänelle avautunut. Sitten kun määrätty luku onnettomia osaveljiä on saatu kokoon, lähetetään koko joukko tarkan valvonnan alaisena asianomaiseen venäläisen sotaväen majailupaikkaan. Rajalta vielä viimeinen tervehdys synnyinmaalle ja sitten – hyvästi kaikki mikä on ollut rakasta!”³

Näin raflaavalla kuvauksella lentokirjanan aloittaa esityksensä Venäjän sotaväestä. Tämän jälkeen siirrytään kuvaamaan oloja palveluspai-
kassa. ”Ensimmäinen ulkonainen tuntemus, minkä maanmiehemme kasarmiin astuessaan kokevat, on tuo venäläiselle sotamiehelle omituinen outo haju, joka on sangen vastenmielinen niistä, jotka eivät siihen ole tottuneet.”⁴ Kasarmissa koko komppania on majoitettu tavallisesti yhteen suureen huoneeseen, siis runsaat sata miestä samaan tilaan. Kasarmihuoneen kalustuksena on kaksi pitkää makuulavaa, jotka on asetettu keskelle huonetta vastakkain pituussuuntaan. Seinänvierillä on kivääritelinet ja varusteiden naulakot. Pöytiä, tuoleja tai kaappeja ei ole. Makuulavalla nukkuvat kaikki vieretysten, toinen toisessaan kiinni. Päivällä lavaa käytetään istuimena. Tavaransa saa jokainen sotilas säilyttää lukitussa arkussa lavan alla oman makuupaikkansa kohdalla. Arkku on hänen itsensä hankittava ja tuotava mukanaan. Uudemmissa kasarmeissa saattavat nuo lavat olla lyhyitä, niin että ainoastaan kaksi sotilasta nukkuu niissä vierekkäin. Makuusijalla on oljilla täytetty patja, mutta tyynyä tai peitettä ei jaeta. Oletetaan, että sotilaat käyttävät peitteenä mantteliaan. Koska kasarmeja lämmitetään niukasti, pyrkivät sotilaat tukkimaan kaikki mahdolliset tuuletusreiät, joten ilma täyteen ahdetuissa kasarmihuoneissa pilaantuu nopeasti, ”etenkin kun ottaa huomioon, että ravintona pääasiallisesti on pehmeätä, hapanta leipää, hapankaalientä ja tattariryynipuuroa”.⁵

Sotilaiden muonitus selostetaan myös tarkoin. Päivittäin sotilaille kuuluu kolme naulaa (1,25 kiloa) pehmeää ruisleipää, kolmannesnaula ryynejä sekä ”hiukan särvinrahoja”. Rahojen määrän tulee asetuksen mukaan vastata puolen naulan suuruisen tuoreen naudanlihämäärän hintaa paikkakunnalla, minkä lisäksi tulee vielä yksi kopeekka ruoan

lisätarpeita, kuten hapankaalia, herneitä, perunoita, sianrasvaa, suolaa ym. varten. Käytännössä lihan hinta määritellään niin alhaiseksi, että sillä saa tuskin kolmannesnaulan verran. Leipäannos jaetaan kerrallaan 4–5 päiväksi, ja sitä säilytetään sotamiehen lukitussa arkussa. Päivittäinen ruokajärjestys sisältää aamiaiseksi leipää veden kera. Koska monet sotilaat säästävät leipäannoksestaan osan myydäkseen sen siviileille käyttörahoja saadakseen, joutuu moni lähtemään päivän palvelukseen pelkän veden varassa. Tämän leivänmyynnin vahvistavat monet muistelmakuvaukset vaikkapa Helsingistä, missä Turun kasarmin portilla saatettiin käydä ostamassa ”ryssänlimppua” sotilailta, jotka siellä kauppelivat annoksiaan.⁶

Päivälliseksi tarjottiin useimmiten lihasta keitettyä hapankaalilientä, tai peruna- tai hernekeittoa sekä tattariryynipuuroa, johon oli sekoitettu hieman sipulin kanssa paistettua sianläskiä. Ennen päivällisen tarjoamista siihen kuuluva liha leikattiin annoksiksi, jotka pujotettiin puikoihin. Koska tuo liha oli huonolaatuista, se ei tavallisesti kelvannut syötäväksi. Sitä paitsi lihanhankkijat olivat yleensä tehneet sopimuksen, jonka mukaan he toimittivat päällystölle lihan samalla hinnalla kuin miehistölle, ja kun päällystölle kelpasi vain kunnollinen liha, järjestettiin sotilaille kaikenlaisia jätelihoja. Lisäksi komppanialle kuuluvasta lihasta varattiin paras osa ”vääpelille ja toisinaan muillekin arvonekoille”.

Ortodoksisen uskon mukaan pidettiin joka viikolla keskiviikkoisin ja perjantaisin paastopäivä, jolloin ruokaan ei käytetty lihaa eikä eläinrasvaa. Samaa ruokajärjestystä noudatettiin myös syksyisen neliviikkoisen paaston sekä keväisen seitsenviikkoisen paaston aikana. Riippumatta siitä, kuuluivatko sotilaat ortodoksisen kirkkoon vai olivatko luterilaisia, juutalaisia, muhamettilaisia tai mitä muuta uskoa tunnustavia tahansa, heidän oli paastottava ortodoksisen järjestelmän mukaisesti. Paastoaikana käytettiin rasvana pellava- tai hampunsiemenöljyä. ”Suomalaisen on kuitenkin aivan mahdoton niellä lusikallistakaan mainituilla öljyillä höystettyä ruokaa. Jos hän kuitenkin sitä uskaltaisi yrittää, saa hän sitä katkerasti katua, sillä on vaikea, melkeinpä mahdoton sittemmin päästä erilleen tuosta vastenmielisestä mausta.” Artturi Leinonen vahvistaa, ettei lentokirjanen liioittele. Hän kuvaa muistelmissaan venäläisen vankilan ruokajärjestystä, johon hän kiinni saatuna jääkäri-värvärinä joutui tutustumaan vuonna 1917: ”Keskipäivällä saadaan päämuona: toisina päivinä kislaja kapustaa, joka on happameen kaljaan murennettua hapankaalia, huomisin taas pellavaöljyyn sekoitettuja ja

sellaisenaan pöperöksi kuivattuja tattariryynyjä. Nielehän sitten pitkin tai poikin. Aluksi yritti vallan poikin: vallankaan kislaja kapusta ei painunut makoon. Muistanpa kun Mikko ensimmäisenä saapumispäivään koetti niellä happamia kaalinpaloja, puri ja puri, mäihäsi ja möyhensi suussaan, mutta ei lähtenyt karvas mölkkerö liukumaan alamäkeä, vesi vain sirisi nieleskelijän silmänurkista. Mikko käveli seinänviereen, sylkäisi saaliin suustaan ja tuhisi vihaisena: 'Ei syö ristitty pas-kua!'"⁷ Kun tietää, että tarinan sankari oli kannakselainen pikkurikollinen ja kulkuri, joka ei juuri ruoan suhteen nirsoillut, uskoo, että venäläinen massaruokavalio ei todella ollut suomalaisen maun mukainen.

Venäläisen sotilaan iltaruoka oli kaura- tai ohraryyneistä keitettyä vesivelliä, johon oli lisätty hiukan sianrasvaa tai paastopäivinä öljyä. Ruokailu tapahtui yhteisistä puuastioista, joista kustakin 8–10 sotilasta nautti ateriansa, kukin "omahankkimallaan puulusikalla".⁸

Yleisarvostelmana venäläisen sotaväen ruokakomennosta lentokirjajasen laatija siteeraa venäläistä sananlaskua: "Mikä venäläiselle on terveellistä, tuottaa saksalaiselle kuoleman". Hänen selityksensä mukaan tarkoitettiin sananlaskussa saksalaisella yleensä sivistyneempiä kansakuntia, siis myös tsuhooneja, mitä haukkumanimitystä suomalaisista Venäjällä käytettiin.

Sotilaitten vaatetuksesta kerrotaan, että kullekin sotilaille jaetaan yksi vaatekerta jokapäiväiseksi univormuksi, ja nämäkin vaatteet ovat huonoja ja kuluneita. Niitä tulee pitää jatkuvasti, niin että mikäli univormu esimerkiksi palveluksessa kastuu, ei sitä voi vaihtaa kuivaan, koska sellaista ei ole. Kullekin sotilaille tosin kuuluu ainakin kolme muuta vaatekertaa erikoistapauksissa käytettäväksi, mutta niitä säilytetään varusvarastossa eikä niitä oteta esille muuta kuin esimiesten käskystä. Liinavaatteita varten kukin sotamies saa kruunulta vuosittain palttinakangasta kahta paitaa ja kahta alushousuparia varten. Jalkineiksi hänelle annetaan niin ikään vuosittain kaksi paria saappaan päällisiä sekä niitä varten pohjat ja puolipohjat sekä pari pitkiä saapasvarsia. Liinavaatteiden ja saappaiden ompeluttaminen ja korjauttaminen on hänen oma velvollisuutensa. Jalkarätit hänen on myös itsensä hankittava, sukkien käyttäminen on kiellettyä. Liinavaatteet hänen täytyy myös itse pestä. Koska mitään pesutupia ei ole, pestään ne yleensä saunassa, samalla kertaa kun siellä päästään kylpemään.

Niitä kustannuksia varten, joita aiheutui muun muassa liinavaatteiden ja saappaiden valmistamisesta, kolmannen paidan hankkimisesta, samoin jalkaräteistä, ompelutarvikkeista, saippuasta, saapasrasvasta, har-

jasta ja kammasta, jaettiin jokaiselle sotamiehelle vuodessa varusterahoja rupla ja 25 kopeekkaa. Tällaisella summalla ei sotilas kyennyt kaikesta asiaankuuluvasta huolehtimaan, vaikka hän olisi ollut sekä suutari että ompelija, mutta kaikki nämä tarpeet hänen oli hankittava ja oltava valmis tarkastuksessa näyttämään. Ainoastaan saippuaa ei vaadittu näytettäväksi, joten siinä saattoi säästää. Ellei hänellä ollut omia varoja, hänen täytyi säästää leivässä, jota sitten saattoi myydä ulkopuolisille. Palkkaa tai päivärahaa sotamies sai kaksi ruplaa 70 kopeekkaa vuodessa, aina 90 kopeekkaa joka neljäs kuukausi.⁹

Kaikki tunnustettuihin kristillisiin kirkkoihin kuuluvat sotilaat olivat velvolliset osallistumaan ortodoksisen kirkon jumalanpalveluksiin ja viettämään kirkolliset juhlat juliaanisen kalenterin eli vanhan luvun mukaan sellaisillakin seuduilla, missä (kuten esimerkiksi Puolassa ja Suomessa) noudatettiin uutta lukua. Kirjoittaja sanoo, ettei suoranaista painostusta harjoitettu ortodoksisuuteen kääntymisen hyväksi, mutta sitä suosittiin monin tavoin, koska katsottiin kunnollisen tsaarin alamaisen olevan ortodoksi. Mikäli joku kääntyi, hänelle oli siitä monenlaista hyötyä ja erikoisetuja. Ainoastaan ehtoollisen vietto oli luterilaisille järjestetty oman uskonsa mukaisesti. Se tuli osalle kerran vuodessa, ja se myös vaadittiin kaikilta, olivatpa he siihen halukkaita tai eivät. Ehtoollisen toimitti saksankielinen luterilainen pappi ja tilaisuuteen kuului myös saksankielinen jumalanpalvelus, mistä suomalaiset eivät tietysti ymmärtäneet mitään.

Muuta henkistä ravintoa ei sotilaille – ainakaan suomalaisille – ollut tarjona. Mikäli sotilas halusi lukea jotakin kirjaa, piti hänen saada siihen komppanianpäällikön lupa. Tämä merkitsi hyväksymisensä kirjan kanteen. Koska venäläiset komppanianpäälliköt eivät ymmärtäneet suomea tai ruotsia, eivät he tietenkään voineet hyväksyä mitään tämänkielisiä kirjoja. Suomalaiset eivät taas kyenneet lukemaan venäläisiä kirjoja. Sitä paitsi sotilaille luvalliset kirjat venäjänkielisinäkin oli tarkkaan valittu siten, että ne kaikki korostivat joko ortodoksisen kirkon opinkappaleita tai uskollisuutta tsaarille ja sotilaskurin vaatimuksia ja itsevaltiuden siunauksia.¹⁰

Tämän jälkeen lentokirjanen siirtyy kuvaamaan palvelusta venäläisessä joukossa. Koska sotilaan opettamisessa tärkeää on selittää hänelle, miten hän kussakin tilanteessa joutuu toimimaan, on suomalainen alokas aivan avuton, koska hän ei ymmärrä alkuakaan venäjäksi annettua opetuksesta. Niinpä hän jää jälkeen venäläisistä tovereistaan ja saa huonon sotilaan maineen. Esimiehet käyttäytyvät usein oikullisesti,

ovat joskus hyväntahtoisia, mutta joskus samankaltaisessa tilanteessa hyvinkin ilkeitä. ”Viranomaisten puolelta tapahtuvat loukkaukset ja alaisia kohtaan käyretty mielivalta ovat niin luonnollisia ja tavallisia ilmiöitä koko venäläisessä yhteiskunnassa, että vallan väärinkäytökset ovat melkein välttämättömiä, jotta voisi saada osakseen tarpeellista kunnioitusta hallittavien puolelta; päällystö on se, joka hallitsee kaikkia. Kansan käsityksen mukaan voivat ainoastaan Jumala ja tsaari jakaa oikeutta, mutta, kuten venäläinen sananlasku sanoo, ’Jumala on liian ylhäällä ja tsaari liian kaukana’, jota vastoin päällystö on läsnä kaikkialla ja antaa selviä merkkejä olemassaolostaan. ’Laki on kirjoitettu pöllöpäitä varten’ – sanoo muuan toinen sananlasku.”

Edelleen selitetään, miten yleisen venäläisen käsitystavan mukaan suomalainen on typerä ja kehittymätön, kömpelö, laiska ja uppiniskainen. Koska suomalainen ei kielivaikeuksien takia kykene toimimaan käskyjen mukaan eikä vastaamaan tehtyihin kysymyksiin, vahvistuvat hänen esimiehensä ennakkoluulossaan, kun huomaavat, että nämä alokkaat, jotka eivät älyä mitään, esiintyvät päältä katsellen tyyninä ja välinpitämättöminä. Niinpä rangaistuksia ja haukkumisia on odotettavissa. Tähän tulee vielä lisäksi, että päällystö ja palvelustoveritkin tietävät, että tsaari on lakkauttanut suomalaisten oman sotaväen, koska suomalaiset ovat epäluotettavia ja kapinallisia alamaisia, jotka eivät tahdo tunnustaa tsaarin itsevaltiutta. Heidät on nyt määrätty venäläisiin joukkoihin, jotta he oppisivat venäläisiä tapoja, venäläistä järjestystä ja venäläistä kuuliaisuutta. Ja niinpä heille näitä opetetaan, jos ei hyvällä niin pahalla. Suomalaisen, lainkuuliaisessa ja demokraattisessa yhteiskunnassa kasvaneena, on vaikea ymmärtää tällaisia oloja ja vielä vaikeampi niihin sopeutua. Tuloksena voi olla vain ristiriita, missä suomalainen asevelvollinen auttamatta jää alakynteen.¹¹

Uuden vaaran suomalaiselle sotilaille muodostaa venäläisissä joukoissa viina. Koska viinan myynti on valtion yksinoikeus, on valtion tulojen kannalta tärkeää, että sitä mahdollisimman paljon käytetään. Kapakoita on paljon, kirkkojen ja kasarmienkin läheisyydessä. Jopa kasarmissakin ns. sotilastarjoilussa myydään viinaa päällystön luvalla. Venäläisten joukkojen haltuun joutuneessa Uudenmaan kasarmissa, nykyisissä Sotamuseon tiloissa, samoin kuin nykyisen Helsingin linja-autoaseman paikalla sijainneessa Turun kasarmissa toimi vuonna 1902 tällainen ”salakapakka”, jossa myytiin viinaa paitsi sotilaille, myös suomalaisille siviileille, mikäli on uskominen Vapaita lehtisiä.¹² Sitä paitsi sotilaille jaettiin palveluksessa viinaa esimerkiksi keisarillisina

juhlapäivinä, suurina kirkkojuhлина sekä joukko-osaston vuosijuhlissa. Näissä tilaisuuksissa pääallystö ensin otti arvojärjestyksessä ryypyn, jonka jälkeen sotamiehet kutsuttiin vuoronsa mukaan saamaan osansa. ”Viina on niinmuodoin helposti saatavaa tavaraa ja kiusaus sen nauttimiseen on oleva suuri ei ainoastaan niille, jotka muutoinkin sitä halukkaasti nauttivat, vaan niillekin, jotka ainoastaan tahtovat hetkiseksi hukuttaa humalaan ne rääkkäykset, joiden alaisina he ovat olleet.”¹³

Lentokirjasessa puhutaan tämän jälkeen niistä rangaistuksista, joita sotamiehille voidaan tuomita. Ne selostetaan epäilemättä oikein, mutta selostuksessa korostetaan, miten suomalainen sotilas saattaa kielitaidottomana ja asiaa ymmärtämättömänä joutua rangaistuksen kohteeksi asiasta, jossa hän ei ole syyllistynyt mihinkään. Laveasti selostetaan, miten rangaistusluokkaan tai jopa rangaistuspataljoonaan joutunut asevelvollinen saattaa saada tuomiokseen raipparangaistuksen aina 50 lyöntiin saakka. Tosin kerrotaan kyllä selvästi, ettei tavallista sotilasta voida tuomita ruumiinrangaistukseen, mutta rangaistusluokkaan joutuminen kuvataan niin helposti tapahtuvaksi, että se saattaa langeta kenen tahansa osaksi. ”Edellä esimerkkinä luetellut lainrikokset, jotka koskevat ainoastaan kohtalotovereita – alipääallystöä ja miehistöä – ja josta rangaistusluokkaan lukeminen taikka rangaistusväkeen siirtäminen voipi olla seurauksena, ovat kaikki sen laatuksia että venäjän kielen taitamattomuus taikka sen puutteellinen ja riittämätön taito voipi, ilman mitään pahaa aikomusta, olla niihin syynä.”¹⁴

Venäläisessä sotaväessä vallitsevat olot olivat kirjoittajan mielestä omiaan altistamaan sotilaat kaikenlaisille sairauksille. Verratessaan näitä oloja Suomen lakkautetun sotaväen oloihin hän pääsee vapaasti ylitämään suomalaisia joukkoja. Paitsi että palvelus tapahtui kotimaassa omien siviiliaikaisten tuttavien parissa ja omien maanmiesten ollessa esimiehinä ja omalla äidinkielellä, oli näillä joukoilla yhteiset satavuotiset perinteet, joita kaikki halusivat ylläpitää. ”Yhtä edulliset olivat ulkonaiset olosuhteet. Kasarmihuoneet olivat tilavia, ilmavia, hyvin tuuletettuja ja leveillä, valoisilla välikäytävillä varustettuja, sisustus ja kalustus teki hauskan vaikutuksen – jokaisella sotamiehellä oli erikoinen siisti rautasänkynsä täydellisine makuutarpeineen, kaapissa säilytti hän tavaroitaan, pöytiä ja tuoleja oli riittävästi. Ravinto oli runsas ja hyvä sekä sovellettu kotoisten tapojen mukaan; niinpä saivat sotamiehet, paitsi liha- ja ryyniruokia, suolattua kalaa, voita ja maitoa, leipä annettiin joko pehmeänä tai kuivattuna, siitä riippuen kumpaista siinä maanosassa käytettiin, mistä sotajoukon täydennysmiehistö oli kotoisin.”¹⁵

Ei ihme, että kaiken esitetyn jälkeen kirjoittaja katsoo voivansa tehdä seuraavan yhteenvedon: ”Jos nyt vertailemme suomalaisen asevelvollisen elantosuhteita entisessä Suomen sotaväessä niihin elantosuhteisiin, joita näillä asevelvollisilla olisi odotettavana venäläisessä sotaväessä ja joista edellä olemme tehneet lyhyesti selkoa, niin on helppo käsittää mikä julma kohtalo tulisi viimeksi mainittujen osaksi. Sitä huomataksemme tarvitsee meidän vain ajatella nämä asevelvolliset väkivallalla raastetuiksi kauas kotimaastansa ja heitetyiksi muukalaisjoukkoon, jolla on aivan toiset tottumukset, tavat ja käytännöt, joihin meikäläiset nuorukaisetkin pakotetaan alistumaan, ja joiden elämäntarkkous, uskonto ja kieli on näille vieras ja käsittämätön. Heidät majoitetaan epäterveellisiin, ahtaisiin kasarmeihin, heitä ruokitaan riittämättömällä, yleensä huonolla ja osittain syötäväksi kelpaamattomalla ravinnolla, he saavat kokea halveksumista ja ivaa toverien puolelta, joiden kera heidän on kasarmin kurjalla vuoteella nukuttava. Taitamatta sitä kieltä, jolla heitä opetetaan, joutuvat he väärinkäsityksiin ja tekevät itsensä helposti syypääksi hairahduksiin, joista heitä sitten rangaistaan ankarain sota-artikkelien mukaan. Näiden nuorukaisten joukossa voipi kyllä olla sellaisia kaikin puolin terveitä ja voimakkaita henkilöitä, jotka palvelusajan päätyttyä ruumiin ja sielun puolesta murtumattomina palaavat kotiin, mutta suuri tulisi varmaan niiden luku olemaan, jotka eivät milloinkaan enään saisi nähdä synnyinmaataan.”¹⁶

Vuoden 1903 painokseen on lisätty jälkilause sen johdosta, että virallisesti oli ilmoitettu, että tämän vuoden kutsunnassa oli tarkoitus ottaa palvelukseen ainoastaan 130 miestä Kaartinpataljoonaan. Hallituksen tarkoitus oli tällä ilmoituksella epäilemättä houkutella nuoria miehiä kutsuntaan, sillä mahdollisuus palvelukseen joutumiseen olisi noissa oloissa ollut erittäin vähäinen ja senkin palveluksen olisi saanut suorittaa suomalaisessa Kaartinpataljoonassa. Toimenpide oli epäilemättä hyvinkin tarkoituksenmukainen, mutta lentokirjasen tekijä kiinnitti – aivan oikein – huomiota siihen, ettei hallitus puhunut mitään seuraavista vuosista, jolloin laittoman asevelvollisuuslain perusteella saatettaisiin ottaa vaikka kaikki palveluskelvolliset venäläisiin joukkoihin.

Lentokirjasessa siteerataan Venäjän valtakunnanpuvoston enemmistön taholta esitettyä lausuntoa, jonka perusteella haluttiin jättää suomalaiset palvelemaan suomalaisissa joukoissa. Kuten alussa mainittiin, tämä enemmistön kanta ei kuitenkaan tullut tsaarin päätökseksi. ”Niinä kolmena vuotena, jonka palvelus kestää, ei suomalainen asevelvollinen tule venäläiseksi. Tunteamattomassa ympäristössä tuntuu hänestä

kaikki vieraalta ja vihattavalta. Kykenemättömänä ymmärtämään pääl-liköitään ja tovereitaan tulee hän alati herättämään heissä tyytymättö- myyttä ja nurjamielisyyttä, saamaan rangaistuksia ja herättämään pilk- kaa, minkä vuoksi nämä kolme vuotta hänen muistossaan eivät tule ole- maan ilon ja hauskuuden aikana, vaan nöyryytyksen ja kärsimysten synkistämänä aikana. Palvelusta venäläisissä sotajoukoissa ei ruumiil- lisen hyvinvoinnin suhteenkaan voida verrata palvelukseen suomalais- sissa joukoissa. Viime mainituissa on sekä palkka että ruoka parem- pi.”¹⁷ Tämä mielipide on ollut kirjasen laatijalle perin arvokas, koska valtakunnanneuvoston jäsenen käsitys tuki hänen sanojaan, eikä Venä- jän poliittisen johdon edustaja voinut kukaan väittää suomalaisen pas- siivisen vastarinnan puhemiehiksi.

Esitelty kirjanen on silminnähdyn propagandatarkoituksessa laadittu. Sitä se itse ei kielläkään, päinvastoin siinä selkeästi monin kohdin ko- rostetaan, että tarkoituksena on vaikuttaa asevelvollisiin, etteivät he menisi kutsuntaan ja sitä tietä palvelukseen Venäjän armeijaan. Samal- la tarkoitus oli myös vaikuttaa muihin suomalaisiin, että nämä tukisi- vat asevelvollisten kutsuntalakkoa. Silti oletan lentokirjasen tekijän melko lailla todenmukaisesti kuvanneen elämää venäläisessä sotaväes- sä. Hänellä oli propagandistina sikäli hyvä tilanne, että pelkästään to- tuuden kertominen oli omiaan vaikuttamaan mielipiteiden siirtymiseen hänen haluamaansa suuntaan. Tietysti hän korosti huonoja puolia ja vaikenä tai vähätteli hyviä puolia, mutta varmasti sekä majoitus- että ravinto-olot venäläisissä joukoissa olivat huomattavasti heikommat kuin vastaavissa suomalaisissa joukoissa. Myöskään kuvaukset ran- gaistuksista sekä kielitaidottoman ja oloja tuntemattoman alokkaan vai- keuksista vieraskielisessä ja jo valmiiksi vihamielisessä ympäristössä olivat vaikuttavia, ilman että vaikeuksia pahemmin liioiteltiinkaan. Melkein pätevä tekisi mieli olettaa, että kirjasen laatija itse suurin piirtein uskoi siihen, mitä kirjoitti. Sadan vuoden kuluttua kirjasen lukijalle avautuu tuore sammakkoperspektiivi Venäjän keisarilliseen armeijaan. Sopii vain ihmetellä, missä määrin sata vuotta vaihtelevaa kehitystä on noita oloja Venäjällä muuttanut.

Lähdeviitteet

- ¹ Mitä Suomen nuorukaisilla on odotettavana Wenäjän sotapalveluksessa, Berlin 1903, K. J. Ståhlbergin kokoelma, Kansallisarkisto.
- ² Suomen asetuskokoelma 1901.
- ³ Mitä Suomen... s. 2–3.
- ⁴ ibidem, s. 3.
- ⁵ ibidem s. 4.
- ⁶ esim. Väinö Tanner, Näin Helsingin kasvavan, s. 192, Helsinki 1947.
- ⁷ Artturi Leinonen, Kohtalo miestä kuljettaa, s. 81–82, Porvoo 1959.
- ⁸ Mitä Suomen... s. 4–5.
- ⁹ ibidem, s. 6–7.
- ¹⁰ ibidem s. 8–9.
- ¹¹ ibidem s. 9–10.
- ¹² Artikkelit ”Sotilaallista salakapakoimista”, Vapaita lehtisiä 16. 4. 1902, s. 4.
- ¹³ Mitä Suomen... s. 10.
- ¹⁴ ibidem s. 12.
- ¹⁵ ibidem s. 13.
- ¹⁶ ibidem, s. 13–14.
- ¹⁷ ibidem, s. 15.

Summary

"THE PRISON GATES ARE CLOSED AND THE DOOR TO SUFFERING HAS OPENED": A FINNISH PAMPHLET FROM 1902 ON SERVICE IN THE RUSSIAN ARMY IN 1902

During the first period of Russian oppression in Finland (1899–1905) the question of relations between the Russian Empire and the Grand Duchy of Finland became aggravated to the point of open conflict. The ultra-nationalist tendency which had gained power in Russia wanted to fuse all the non-Russian peoples into the Russian Empire and to abolish the privileges of other nationalities belonging to the Empire. Finland, whose special status at that time was clearly the strongest and most important, came last into the firing line. When General Nikolai Bobrikov was appointed governor-general of Finland in 1898 the Finns knew that they could expect difficult times. The February Manifesto of 1899 put an end in principle to Finland's own legislative procedure and the Military Service Law passed in 1901 implemented the service of Finnish conscripts in Russian units with the same rights and duties as the Russians also had.

In Finland opposition to measures of oppression regarded as unlawful created a political grouping called either the constitutionalists or the supporters of passive resistance. This persuasion considered that no measures taken by the government contrary to the constitution of Finland could be complied with but that resistance had to be lawful; thus one could only refuse to obey such orders.

The first call-ups according to the unlawful Military Service Law took place in Finland in 1902. The passive resistance tried to bring about a call-up strike, that is to prevent the conscripts from reporting to be called up, and to prevent Finnish officials from taking part in the implementation of the call-ups. Both oral and written propaganda were used in the struggle. Undertaking the latter involved the printing of leaflets, pamphlets and other material abroad, because of course the

ensorship would not allow them to be published in Finland. One such pamphlet, 'What Finnish Young Men can expect during Russian Military Service', was printed in Berlin in 1902 and reprinted in 1903 for distribution to those of conscription age in the latter year.

This pamphlet explains very thoroughly and expertly the conditions and treatment of conscripts in the Russian forces. Its author was clearly very familiar with his subject and may have been a Finnish officer. The writer supposes that he was Arvid Neovius, a journalist and politician who had resigned from the Russian army as a lieutenant.

The author of the pamphlet describes how the Finnish conscript will have to begin service in his unit in any corner whatsoever of the vast land of Russia and how, being ignorant of the language, he will suffer as a target of the frustration of his comrades and superiors. The book also explains what barrack life is like in the Russian troops, what sort of uniform and food awaits the Finns and what duty is in store for them during that period of three years' service. The outcome is that only exceptionally physically and mentally tough Finnish young men can somehow survive the experience.

Although this is a propaganda leaflet, it gives us a very good and realistic picture of the Russian army as seen from the grass-roots perspective of a young conscript. Naturally the writer has emphasized the bad and unpleasant occurrences and remained silent about the possibly good points, but he certainly had no need for distortion; from the Finnish point of view the reality was sufficiently harsh.

MAARIAN PUNAKAARTIN NAISKOMPPANIA SUOMEN SISÄLLISSODASSA

Sodassa paikallisten punakaartien palkkalistoilla oli yli kaksituhatta naissotilasta. Koko kaartin vahvuudesta naiset muodostivat noin kolme prosenttia. Sukupuolet haluttiin kaarteissa pitää erillään, joten sekakoonpanoja ei ollut. Naiset järjestäytyivät komppanioiksi ja jopa pataljooniksi 19 punaisella paikkakunnalla. Yksi näistä naisten komppanioista perustettiin Turun kupeeseen, Maarian pitäjään Raunistulan esi-
kaupunkiin.¹

Vuoden 1918 naissotilaita pohdittaessa kiintoisin kysymys on, miksi naiset ryhtyivät sotilaksi. Millaisia motiiveja heillä oli? Pitkien hameiden valtakaudella jo naisten sonnustautuminen housuihin oli ennen kuulumatonta, kiväärin kantamisesta puhumattakaan.

Punaisten naiskomppanian jäsen aseistuksenaan kivääri ja puukko.

(Kuva: Sotamuseo)

One member of The Women's Company of the Red Guard from Civil War of 1918.

*Anu Hakala valmistui Turun yliopistosta filosofian maisteriksi vuonna 2004 pääaineenaan Suomen historia. Suomen Sotahistoriallinen Seura on palkinnut hänen pro gradu -työnsä Housukaartilaiset eivät tyytyneet – Maarian punakaartin naiskomppania Suomen sisällissodassa.

Vastausta tähän kysymykseen haetaan yksittäisen tapauksen, Raunistulan naiskomppanian² pohjalta.

Artikkelini taustalla on oletus, jonka mukaan naisten arkiset yhteisöt eli heidän sosiaalisten suhteidensa verkostot, eivät ole olleet merkityksettämiä naisten tehdessä liittymispäätöksiään. Naisten perheenjäsenet, työ- ja koulutoverit, naapurit, tuttavat ja mahdolliset sulhaset lienevät vaikuttaneet asenteillaan naiseen. Nainen saattoi liittyä komppaniaan toisten esimerkistä. Kysynkin, millaisille sosiaalisille verkostoille naiskomppania pohjasi. Oliko verkostoilla väliä?

Käytännössä verkostoja voisi seurata miltei loputtomiin, jos vain lähteistä löytyisi jälkiä. Tutkimuksessa suhteiden kudelma täytyy väkivaltaisesti katkaista ja rajata. Sukulaisuutta lukuun ottamatta katkaisen tässä suhdeviidakon tutkimuskysymyksen kannalta olennaisiin naissoitilaisiin, joskin tarpeen vaatiessa otan huomioon mahdollisesti lähteistä nousevat merkittäviksi osoittautuvat suhteet, jotka ylittävät rajauksen.

Osa sosiaalista ympäristöä olivat naisten henkilökohtaisia suhteita laajemmat kokonaisuudet kuten lait ja hallinto sekä aate. Punaisen hallinnon ja paikallisen kaartin suhtautuminen naissoitilaisiin loivat edellytyksiä ja esteitä naisten sotilaalliselle järjestäytymiselle. Ideologisia pakkoja tai mahdollisuuksia taas loi kirjoittelullaan esimerkiksi puolueen naisjärjestö Sosialidemokraattinen naisliitto. Nämä naisten lähipiiriä kauemmaksi yltävät vaikuttimet jätän tässä artikkelissa huomiotta. En käsittele myöskään naiskomppanian toimintaa ja valkoisten naisille lehdistössään ja oikeuksissaan langettamia tuomioita tässä artikkelissa, vaikka nekin osaltaan vastaavat esittämäni kysymykseen. Näitä näkökulmia olen tarkastellut tämän artikkelin pohjana olleessa pro gradu -työssäni.³

Raunistulassa naiskomppania perustettiin maaliskuun alussa 1918 osaksi työväenyhdistys Tarmon ympärille organisoitua kaartia. Komppania oli elinvoimainen. Kevään mittaan palkkialistalle kertyi yli viidenkymmenen naisen nimi.⁴ Raunistulan naiset eivät olleet lähiympäristössään ainutlaatuinen ilmiö, sillä naapurikaupunkiin Turkuun oli myös perustettu maaliskuussa kaksi komppaniaa naisille. Erikaisen Raunistulan naiskomppaniasta tekivät sen punaisten suurta huhtikuista perääntymistä edeltäneet retket kaukana kotiseudulta sijaitseville rintamille, joilla komppania osallistui taisteluihin. Oli poikkeuksellista, että naiset jättivät kotiseutunsa ja lähtivät sotilaina valtakunnanlaajuisesti joukolla kaukaiselle rintamalle taistelemaan.⁵

Naissoturit säännön poikkeuksina selittävät osaltaan, mikä vuonna 1918 sai suomalaiset nousemaan toisiaan vastaan. Tulosten yleistettyvyys muihin punaisiin aseellisiin naisjoukkioihin on oma kysymyksensä. Uskon, etteivät naisten liittymissyöt ole poikenneet eri puolilla Etelä-Suomea merkittävästi toisistaan. Valtakunnallisessa analyysissä saataisi paljastua alueellisia vivahde-eroja. Raunistulan erityispiirteitä olivat alueen syvä puna, asettuminen kaupunkimaisen ja maalaisen väli-maastoon sekä sosiaalinen ja taloudellinen yhdenmukaisuus. Sen arkipäiväinen elämä oli kaukana viljavainioista tai luokkien kirjavuudesta.⁶ Missään naisilla ei liene ollut vain yhtä syytä, vaan useita syitä liittyä. Paitsi alueellisesti liittymismotiivit ovat vaihdelleet yksilöittäin. Naiset eivät olleet yhtä yhdenmukaista massaa.

Sisällissodasta käytän rinnakkain useita termejä. Olen valinnut käsitteen tekstiyhteyden mukaan: Kun kirjoitan punaisten näkökulmasta tekstissä vilahtelevat termit *"luokkasota"* tai *"vallankumous"*. Valkoisten silmissä sota puolestaan oli *"vapausstoa"*. Neutraalina yleiskäsitteenä käytän edellä mainittua sisällissotaa, joka mielestäni parhaiten kuvaa sodan moninaisuutta. Termiin sisältyy ajatus kansan sisäisestä sodasta, mutta toisaalta se ei sulje pois muiden valtojen mukanaoloa kuten suppeampi ja varsin yleisesti käytetty termi *"kansalaisota"*.⁷

Naisten verkostot

Tarmon talolla

Turun ja lähiseudun työläisten kokemusmaailmaa muokkasivat lakot, joilla työväki tavoitteli parannusta omiin elinoloihinsa. Ensimmäinen suuri herätys koitti toukokuussa 1917, kun palomiesten työolojen parantamiseksi tarkoitettu lakko laajeni paikalliseksi yleislakoksi. Vaatimuksiaan turkulainen työväki vahvasti piirittämällä kaupungin valtuusmiehet istuntosaliin. Työväen joukkovoima haastoi perinteiset auktoriteetit. Viimein senaatti joutui puuttumaan paikalliseen kiistaan, mikä horjutti Suomen korkeimman kansallisen johdon arvovaltaa. Liikehdintä ei lakannut, vaan levottomuudet jatkuivat lakkoina ja palkkaliikkeinä kesän ja syksyn mittaan. Elokuussa kuohahti taas, kun Valion varastoista löytynyt Venäjälle vietäväksi tarkoitettu voivuori veti elintarviketupaan kyllästynyttä kansaa kaduille. Tässä voimellakassa paikalliset jakelivat voita haluaville omavaltaisesti. Tyytymättömyys purkautui uudelleen marraskuun valtakunnallisessa suurlakossa, jossa kansa huu-

si iskulauseissa kahdeksantuntista työpäivää.⁸ Maarialaiset liikehtivät niin Turussa kuin omilla kotikulmillaankin.⁹ Osallistuminen kasvatti työläisten voimantuntoa ja luokkatietoisuutta.

Kuulustelujen perusteella naisten järjestäytyminen ei noudattanut vuoden 1917 yleistä linjaa, jonka mukaan ammatillinen organisoituminen ohitti määrässä puoluepoliittisen järjestäytymisen. Maariassa työväenyhdistykset houkuttivat naisia hiukan enemmän kuin ammattiosastot. Naisista kahdeksan ilmoitti kuuluvansa Raunistulan työväenyhdistys Tarmoon; näiden lisäksi paikallinen suojeluskunta väitti kolmen naisen olleen Tarmossa jäsenenä. Turun työväenyhdistyksen jäseniksi ilmoittautui kaksi komppanialaista, lisäksi suojeluskuntien lausuntojen mukaan kaksi muuta komppanialaista kantoi T.t.y:n jäsenkirjaa.¹⁰ Varsin todennäköistä on, että kuulustelluista näitä useampi oli mukana työväenyhdistyksessä. Syytetyn näkökulmasta kuulustelu ei välttämättä ollut hyvä tilanne yleillä järjestäytymisellään. Esimerkiksi Helmi Suominen kiisti Tarmon jäsenyytensä, vaikka oli innokas näyttämökerhon jäsen, samoin Rauha Rantanen kielsi kuulustelussa kuuluneensa työväenyhdistykseen, mutta myönsi liittyneensä Tarmon alaiseen nuorisoliittoon.¹¹

Ehkä huvien järjestämiseen keskittyneet alajärjestöt kuten nuorisoliitto ja näytelmäkerho näyttivät vähemmän poliittiselta järjestöltä kuin emoyhdistys. Alayhdistyksissä viihde yhdistyi väliin vakavaan asiaan. Esimerkiksi joulukuussa 1917 perustettu Tarmon nuoriso-osasto haki lehti-ilmoituksella Sosialistissa 11. joulukuuta kokoukseensa uusia jäseniä tarjoten piirileikkiä houkuttimena.¹² Sosialistin ilmoittelu vuoden 1917 lopulla ja seuraavan vuoden alussa antaa Tarmon ja sen eri osastojen sekä urheiluseura Kisa-Toverien ja paikalliskaartin toiminnasta hyvin viihteellisen kuvan, sillä ohjelmallisissa tanssi-iltamissa järjestöväki juhli Tarmon ja myöhemmin Maarian vpk:n taloilla lähes joka viikonloppu, parhaana kaksikin kertaa.¹³ Haapalan mukaan samanlainen viihteellisyys oli näkyvissä myös Tampereen työväenyhdistyksen toiminnassa. Hänen mukaansa kenellekään ei kuitenkaan ollut epäselvää, minkä värinen aate huvien taustalla oli.¹⁴ Tuskin sosialismi sanana oli raunistulalaisillekaan tuntematon, viihteellisyys oli peruste vähätellä omaa osallistumistaan.

Teräksen mukaan kevyt huvittelu oli vähenemässä vuoden 1917 mitaan työväenjärjestöissä, sillä joukko-organisoituminen muokkasi ennen huvituksiin keskittyneistä työväenjärjestöistä ”*taistelujärjestöjä*”, joiden tarmo suuntautui palkkaliikkeisiin, lakkoiluun ja muihin mielenilmauksiin.¹⁵

Vallankumousvuosi 1917 aktivoi selvästi Tarmoa, sillä mullistusten keskellä paikallinen työväenyhdistys veti uutta väkeä. Vuosikertomuksessaan Tarmon johtokunta väitti, että ”yhdistystoiminnalle on ollut vallankumouksen jälkeen kaikki edellytykset”. Työväenaatteesta kiinnostuivat nekin, jotka eivät aiemmin olleet poliittisesti aktiivisia. Näiden ”maaliskuulaisten” ansiosta jäsenmäärä moninkertaistui ja yhdistyksen alaisuuteen perustettiin kolme uutta alaosastoa: huhtikuussa naisosasto, kuukauden päästä lastenosasto eli Ihanneliitto ja lopuksi joulun alla nuoris-osasto. Myös Tarmon näyttämö sai alkunsa vuoden 1917 elokuussa. Mielenosoituksiin tarmolaiset osallistuivat lippuineen kymmenkunta kertaa.¹⁶

Naisten järjestäytyminen ammattiosastoihin noudatti heidän jakautumistaan eri työpaikkoihin. Kahdeksasta Ab John Barker Oy:n kutomatehtaassa työskennelleestä naiskomppanialaisesta alansa ammattiosastoon kuului viisi. Teollisuudenhaarojen erilaista järjestäytymiskulttuuria kuvaa, että Turun Rautateollisuus- ja Vaunutehdas Oy:n työntekijöistä eli pulttiitehtaalaisista kaikki olivat liitossa, kun viidestä Hellaksen karamellitehtaalaisesta vain yksi kuului Sekatyöväen liittoon, jonka edustusta täydensi yksi tiilitehtaan työntekijä. Yksittäisiä jäseniä oli palvelijain, tupakkatehtaan ja torikauppiaiden ammattiosastoissa. Naisista varsin moni luokitui maaliskuulaisiin, sillä valtaosa ilmoitti liittyneensä ammattiosastoon vastikään joko vuonna 1918 tai edellisen vuoden syksyllä.¹⁷

Työväenliikkeen kannattajia tai työväenhenkisiä naisten joukossa oli varmasti enemmän kuin jäsenluvut antavat ymmärtää. Teräksen mukaan monelle jo sosiaalidemokraattien äänestäminen tai käyminen työväentalolla merkitsi punaiseen aatteeseen sitoutumista.¹⁸ Poliittista aktivoitumista 1800- ja 1900-luvun vaihteessa Huittisten pitäjän tasolla tutkinut Risto Alapuro on tarkastellut pitäjäläisten linkittymistä paikalliseen Huhtamon työväenyhdistykseen. Esittämässään sisäkkäisten kehien muodostamassa mallissa hän korostaa poliittiseen liikkeeseen osallistumisen kiinteyden vaihtelua. Ytimessä oli aktiivijäsenten suppea joukko ja uloimmalle kehälle kuuluivat lukuisat jäseneksi kirjoittautumattomat, mutta silti erilaisiin vapaa-ajanrientoihin osallistuneet.¹⁹ Alapuron malli paljastaa, että jos keskittyä yksinomaan jäsenyyteen, epävirallinen osallistuminen ja jäsenyyttä löyhempi osallisuus jää huomiotta. Mallinmukainen kehämäinen kiinnittyminen liikkeeseen lienee ollut ominaista myös raunistulalaisille. Työväenjärjestöihin kuuluneet naissotilaat eivät tuoreina jäseninä sijoittuneet ytimeen, mutta eivät aivan uloimmalle kehällekään, johon kuuluviksi voisi laskea jär-

jestöjen ulkopuolella pysytelleet, mutta liikkeeseen suopeasti suhtautuneet naiset.

Varsinainen jäsenyyden lisäksi naiset saattoivat siis sitoutua löyhästi työväenyhdistykseen toimimalla sen liepeillä kannattajajäsenenä. Aino Saarinen on nostanut tutkimuksessaan esiin ompeluseurojen merkityksen naisia työväenliikkeeseen integroivina ryhmittyminä. Seurat tarjosivat naisille mahdollisuuden yhdistää vapaa-ajanvietto, politiikka ja erilaisten yhteistyö- ja tietoverkoston luominen aikakautena, jolloin naisten liikkumattila kodin ulkopuolella oli suppeampi kuin miesten.²⁰ Mahdollisesti Maariassakin jäsenkirjattomat naiset osallistuivat ompeluseurojen kautta työväenyhdistyksen hyväksi järjestettyihin käsityötalkoisiin. Liittyminen aatteelliseen ompeluseuraan oli varmasti helppompi askel kuin varsinainen jäsenyys. Ehkä aatteellisuus ei tämänkaltaisessa toiminnassa edes ollut pääasia, ensisijaista oli ajanviete tuttavien seurassa, sosialismi saattoi tulla mukaan rupattelunakin. Tällaisella löyhällä osallisuudella tai arkisten siteiden kautta muodostuneella yhteenkuuluvuudentunteella oli merkitystä. Teräs selittää työväen nopeaa organisoitumista vuonna 1917 juuri tällaisten jo ennestään liikkeeseen myönteisesti suhtautuneiden kannattaja- tai suhdannejäsenten paljoudella.²¹

Järjestäytymättömyys ei ollut sotapolulle aikoville naisille este, sillä punakaarti ei enää maaliskuussa edellyttänyt jäseniltään jonkin työväenjärjestön jäsenyyttä. Kansanvaltuuskunnan ja kaartin yleisesikunnan päätöksellä kaartiin saatettiin ottaa jäseneksi jokainen asekuuntoinen mies, jota kaksi vanhaa kaartilasta suosittelee tai jonka rintamaesikunta katsoi muuten sopivaksi.²² Olisi loogista, että kaarti sovelsi samaa käytäntöä naisiin, jolloin naisten huoleksi jäi paikalliskaartin johdon vakuuttaminen heidän sopivuudestaan sotaan.

Järjestäytymistä Raunistulan naiskomppanialaisille ominaisena piirteenä tai yhdistävänä tekijänä on vaikea arvioida kuulustelupöytäkirjojen pohjalta, sillä naiset saattoivat ajatella, ettei totuuden puhuminen kuulustelussa välttämättä ollut heidän etunsa mukaista. Jäsenyyttä ei voi tarkistaa ammattiosastojen tai työväenyhdistysten arkistoista. Tarmoon aikaisemmat jäsenlistatkaan eivät auta, sillä yhdenkään naissotilaan nimeä ei löydy vuoden 1916 luettelosta.²³ Naiset olivat siis liittyneet Tarmoon vasta vuosien 1917 ja 1918 aikana. Niistä 33 naisesta, joiden järjestäytymisestä on säilynyt tietoja kuulusteluissa tai terroritilastossa, kaikkiaan 15 kuului ammattiosastoon ja 17 työväenyhdistykseen. Jompaankumpaan tai sekä työväenyhdistykseen että ammatti-

osastoon kuuluneita naisia oli 25, eli selvästi yli kolme neljäsosaa niistä, joista tietoja on säilynyt. Naiskomppanialaiset olivat siis järjestäytyneempiä kuin työläissisarensa keskimäärin. Sen sijaan muiden paikakkuntien naissotilaisiin verrattuna Maarian naiskomppanialaiset olivat jopa tavanomaista heikommin järjestäytyneitä. Aseistautuneiden naisten keskuudessa valtakunnallinen järjestäytymisaste oli noin 85 prosenttia.²⁴ Tarmo oli selkein naisia yhdistävä työväenjärjestö. Tarmoon tai Turun työväenyhdistykseen ja johonkin ammattiosastoon kuuluneiden kautta järjestäytyneiden verkosto laajeni miltei kaikkia 25 tuomitua naista yhdistäväksi.²⁵

Pumpulienkelit

Raunistulan naissotilaista suurin osa työskenteli tehtaissa, joissa ympärillä oli laaja työyhteisö. Valtakunnanlaajuisesti naissotilaita tutkineen Piironen-Honkasen mukaan naisista suurin osa eli 46 prosenttia ansaitti elantonsa palvelijattarena. Tehtaantyöläisiä naisista oli 35 prosenttia.²⁶ Tarmon naiskomppanialaisista ainakin²⁷ 28 eli yli puolet oli ”tehtaantyöntekijättäriä”. Palvelijoita joukossa oli kuusi. Lisäksi naisista kaksi työskenteli palvelijoiden tapaan ilman suurta työyhteisöä: Hilda Rajala kauppasi torilla kalaa ja Astrid Salminen oli kultasepän opissa.²⁸ Eroa Raunistulan ja valtakunnallisen tilanteen välillä selittää esikaupungin sijainti Turun ja sen tehtaiden kupeessa; koko maan mittakaavassa maalaispaikkakuntien piikat kasvattivat palvelijattarien määrää.

Kun ottaa huomioon naisten iän, heidän urakehityksensä näytti esikaupunkilaistytölle tyypilliseltä. Tytöt menivät ensimmäisen kerran kodin ulkopuolelle työhön noin 15-vuotiaina. Isättömät tai monilapsisten perheiden vesat joutuivat ansiotyöhön vielä keskimääräistä aikaisemmin.²⁹ Tavallisesti tytön ensimmäinen pesti oli piian paikka. Onnekkailta piikominen vaihtui tehdassaleihin, koneiden jyrinään ja parempaan palkkaan. Suuria tyttöjen työllistäjiä olivat kutomatehtaat. Tehdastyö soi parhaimpia puoliaan naisille juuri näiden ollessa nuoria ja vielä naimattomia, sillä työnantaja ei aina suvainnut perheellisen avioituneen naisen työskentelyä.³⁰ Vielä kansalaissodan kynnyksellä tyypillinen tehtaantyöntekijätär³¹ oli nuori ja naimaton, vaikka vaimojen ja leskien määrä oli tehtaissa lisääntynyt.³²

Tehtaalaiden suuri osuus komppaniassa oli ymmärrettävää. Suuren työmaan työläistytö kuului uusista aatteista todennäköisesti aikaisemmin kuin yksinään työskennellyt palvelijatar. Merkittävää on myös se, että palvelijatar kohtasi työnantajansa päivittäin, jolloin isännällä saat-

toi olla palkolliseensa tiukempi ote kuin kaukana toimistossaan istuvala tehtailijalla oli omiin työläisiinsä. Tehtaalaisten suureen määrään vaikutti todennäköisesti myös paikkakunnan ammatillinen rakenne, sillä tehtaantyöntekijättäret saattoivat hyvinkin Raunistulassa ohittaa määrässä palvelijattaret. Valitettavasti käytössäni ei ole tietoja kaikkien raunistulalaisten nuorten naisten ammatillisesta jakautumisesta.

Raunistulan naiskomppanialaisista suuri osa oli tehnyt koneiden ääressä maanantaista lauantaihin kymmentuntisia³³ työpäiviä. He olivat saattaneet työskennellä saman työnantajan palveluksessa jo vuosia nuoresta iästään huolimatta. Tampereen työväestöä tutkineen Pertti Haapalan mukaan ammatillinen liikkuvuus oli vähäisintä juuri naimattomien naisten keskuudessa,³⁴ tilanne lienee ollut samanlainen Turusakin. Uuden työpaikan löytäminen oli etenkin naisille vaikeaa.³⁵

Naisista kahdeksan työskenteli vailla suurta työtoverien joukkoa yleensä palvelijattarina. Tosin näistä Rauha Rantanen oli työskennellyt varsin aatteellisessa ympäristössä Tarmon vahtimestarin palveluksessa.³⁶ Torikauppias Hilda Rajalan olisi voinut myös kuvitella päässeen työssään keskustelemaan asiakkaidensa kanssa politiikasta ja maailmanmenosta.³⁷

Tehdastyöläiset näyttävät keskittyneen pääosin neljän työnantajan palvelukseen: Ab John Barker Oy:n kehräämöön Turkuun ja sen Maariassa sijainneeseen Alfa-kutomoon, Turun Rautateollisuus- ja Vaunutehdas Oy:öön eli Pispalan pulttitehtaaseen, Maarian tiilitehtaaseen ja Maariassa sijainneeseen makeistehdas Hellakseen. Näiden lisäksi yksittäisiä naisia työskenteli Turun tupakkatehtaassa, Idmanin kalkkitehtaassa, Juseliuksen paitatehtaassa, Turun verkatehtaassa ja kalatehtaassa. Kaikkiaan viiden naisen työpaikasta en löytänyt tehtaalaisuutta tarkempaa tietoa.³⁸ Vielä suurempi oli niiden naisten lukumäärä, joiden ammatista tai työpaikasta ei ollut minkäänlaista tietoa, tällaisia naisia oli 21. Näistä naisista osa olisi todennäköisesti kasvattanut tehtaalaisten määrää entisestään ja olisi sijoittunut johonkin edellä mainitsemistani työpaikoista.

Suurin yksittäinen naisten työllistäjä oli ”*Pumpula*” eli Ab John Barker Oy:n kutomo ja kehräämö. Barker oli kuulu naissotilaiden pesä, sillä Turun naiskomppanialaiset³⁹ mukaan lukien tehtaan palkkalistoilla oli ollut yli neljäkymmentä punakaartilaisnaisista.⁴⁰ Barkerin punaisten naisten suurta määrää selittää työväen naisvaltaisuus ja toisaalta tehtaan koko. Barker oli Turun suurin työllistäjä, samoin Maarian puolella sijainneessa kutomossa työskenteli paljon väkeä.⁴¹ Työn lomassa barkerlaisille ei juuri jäänyt sijaa jutusteluun, sillä koneet eivät odottaneet.

Enemmän aikaa seurusteluun jäi pitkillä tunnin tai puolentoista pituisilla ruokatauoilla.⁴² Maariassa Hellaksen, naisten toiseksi suurimman työnantajan, palveluksessa makeisia papereihin oli kääriänyt viisi tyttöä. Maarian Tiilitehdas ja Turun Pispalan pulttitehdas yhdistivät kumpikin kolmea naista.

Niin Hellaksen kuin Barkerinkin tehtailla työväki lakkoili kesäkuussa paikallisen yleislakon jälkitunnelmissa. Kahden viikon työnseisauksen jälkeen Hellaksen väki sai neuvotelluksi tehtaan ensimmäisen yhteisen työehtosopimuksen, jonka mukaan palkat nousivat hienoisesti ja työajaksi tuli kahdeksan tuntia päivässä.⁴³ Samoihin aikoihin Barkerilla miespuolisten työntekijöiden ammattiosastonsa selän takana aloittama korpilakko pysäytti työt kehräämössä kolmeksi ja kutomossa kahdeksi viikoksi. Työväki protestoi kahdeksan tunnin työpäivään siirtymisen yhteydessä saatujen palkankorotusten pienuutta. Suunnittelemattomassa lakossa työväki joutui tinkimään palkankorotusvaatimuksistaan.⁴⁴ Samanlaista liikehdintää oli muillakin naisten työmailla, esimerkiksi Juseliuksen paitatehtaalla työväki onnistui lakkoilemalla saavuttamaan palkankorotusvaatimuksensa.⁴⁵ Lakkoilu omalla työpaikalla teki luokkajaon entistä näkyvämmäksi työläisten silmissä. Tällainen työantajan auktoriteetin kyseenalaistaminen oli uutta ja poikkeavaa naisvaltaisilla aloilla, ja sen voi kuvitella olleen omiaan mataloittamaan aatteellisiin rientoihin osallistumisen kynnyksiä.

Osalla komppanialaisista oli ehtinyt olla jo useita työpaikkoja, vaikka vähäinen ammatillinen liikkuvuus oli tyypillistä juuri nuorille naisille. Tällaiset usean työmaan käyneet naiset linkittivät eri tehtaissa työskenteleviä tovereitaan yhteen. Komppanian värväystilanteissa juuri nämä naiset saattoivat olla keskeisessä asemassa. Naisia yhdistäviä työmaita olivat hätäaputyömaat ja Maarian tiilitehdas. Martta Henriksosonilla oli kokemusta sekä hätäaputöistä että tiilitehtaalta. Hätäaputöiden kautta Martta todennäköisesti tunsu Barkerinkin palkkalistoilla olleen Lyyli Lehtosen. Tiilitehtaalla taas Martan tovereina olivat Bertha Nurmi-Koskela ja Impi Lahti. Impi puolestaan oli työskennellyt myös Hellaksella. Pulttitehdas ei yhdistynyt tähän työpaikkojen ketjuun.

Pulpettituttuja

Raunistulan kansakoulun kasvatteja naiskomppanialaisista oli yllättävän harva. Koulun perustamisvuodesta 1899 vuoteen 1915 ulottuvissa oppilaiden nimi- ja arvoستeluluetteloissa löytyi vain 11 komppanialaisen nimi.⁴⁶ Koululaisten vähyyteen on monta selitystä.

Ensinnä niistä 42 naisesta, joiden syntymäaika on tiedossa, oli syn-
typeräisiä maarialaisia kirkonkirjojen mukaan vain seitsemän. Näistä
Anna Wahtera oli nelikymmenvuotiaana ja samalla komppanian van-
himpana jo niin iäkäs,⁴⁷ ettei hän koulun kirjanpidossa olisi näkynyt-
kään. Valtaosa naisista oli ensimmäisen polven esikaupunkilaisia. Nai-
sista 28 oli muuttanut joko perheineen tai yksin Maariaan töiden peräs-
sä. Toiseksi koulutovereiden vähyyttä selittää oppivelvollisuuslain as-
tuminen voimaan vasta vuonna 1921. Kaikki eivät siis välttämättä ole
käyneet koulua lainkaan. Tosin aktien perusteella kaikki tuomitut nai-
set olivat käyneet kierto- tai kansakoulua ainakin vuoden.⁴⁸

Eniten komppanialaisia oli vuonna 1910 koulunsa aloittaneiden jou-
kossa. Tuolloin koulutielle kävi kuusi tulevaa naissotilasta. Samana
vuonna koulun aloitti esikaupungissa kaikkiaan kuusikymmentä tyttöä.
Koulujen oppilasluelteloiden mukaan tyttöjen määrät ikäluokissa vaih-
telivat vajaasta kolmestakymmenestä reiluun puoleen sataan.⁴⁹ Todelli-
suudessa ikäluokat lienevät olleet tätä suurempia, sillä kaikki koulu-
ikäiset eivät näkyneet luetteloissa. Toisaalta koululaisten ehdittyä työ-
ikään paikkakunnalle muutti ansioiden perässä maaseudulta lisää ikä-
tovereita. Tällaista taustaa vasten naissotilaiden määrän vertaaminen
oppilasmääriin on ongelmallista. Luetteloiden pohjalta saa viitteitä
suurista linjoista.

Selvää on, että valtaosa ikäluokan naisista jäi kotiin eikä lähtenyt rin-
tamalle. Suurimmillaankin naissotilaiden määrä samana vuonna kou-
lunsa aloittaneista oli vain kymmenen prosenttia.⁵⁰ Toinen tyypillisuus
näyttää olevan muualta muuttaneiden suuri osuus kaartissa.⁵¹

Eniten naissotilaita Raunistulassa oli vuonna 1899 syntyneissä.⁵²
Aimo Klemetilän mukaan myös koko Tampereen kaartissa tuona
vuonna syntyneet olivat suurin yksittäinen ikäluokka.⁵³ Piironen-Hon-
kasen tekemien laskelmien mukaan valtakunnallisesti eniten naisase-
kaartilaisia oli 20–24-vuotiaissa.⁵⁴ Säilyneiden lähteiden perusteella
Maarian naiset olivat keskivertoa huomattavasti nuorempia, sillä alle
kaksikymmenvuotiaat muodostivat yksin yli puolet komppaniasta.⁵⁵
Tosin on huomattava, että olen saanut selville vain 43 naisen synnyin-
vuoden. Kuten edellä on todettu, komppanian vanhin oli 39-vuotias
Anna Wahtera; 17-vuotiaana kuopuksia olivat Wiena Henriksson, Rau-
ha Rantanen ja Alli Wass.⁵⁶

Naissotilaiden painottuminen nuoriin ikäluokkiin oli ymmärrettävää,
sillä nuorilla tytöillä ei ollut lapsia ja perhettä huollettavanaan. Nuo-
ruutta puolsi myös sotilaselämän oletettu fyysinen raskaus. Piironen-

Honkanen puolestaan selittää nuorten naisten suurta lukua aseellisissa kaarteissa sillä, että varttuneet naiset olivat aikaisemmin vallanneet ensiapu- ja huoltojoukot.⁵⁷ Viiden aseettoman maarialaisen punakaartilaisnaisen aktin perusteella Piironen-Honkasen väite ei saa Maarian taholta tukea. Maariassa aseettomat naiset eivät poikenneet iältään aseistautuneista siskoistaan.⁵⁸

Torppa torpan kyljessä

Aktien ja kirkonkirjosten perusteella olen hahmottanut 47 naisen asuin-sijan vaihtelevalla tarkkuudella. Seurakuntien kirjanpidon perusteella suuri osa komppanialaisista asui Turun kaupungissa, todellisuudessa moni näistä turkulaisista oli kirjoittautunut kaupunkilaisiksi huolimatta siitä, että koti sijaitsi Maariassa. Kaupunkilaisuus tarjosi joitakin etuja, joita pitäjäläinen jäi vaille. Naisista 22:n koti sijoittui kiistatta Raunistulaan ja 16:n suurpiirteisemmin jonnekin Maariaan. Todennäköisesti näistä naisista ainakin osan osoite tarkentuisi Raunistulaan. Seitsemän naista asui Turussa ja kaksi Kaarinassa. Turkulaisista ainakin neljä eli kaupungin länsilaidalla Läntisellä pitkälläkadulla ja Puutarhakadulla Raunistulan lähetyvillä.⁵⁹

Tarmon pesäpaikka Raunistula yhdisti luontevasti valtaosaa naisista. Laitakaupungin sisällä naiset keskittyivät kuudelle alueelle: ensimmäisellä linjalla asui viisi naista ja kolmannella kolme, niin ikään kolmen naisen osoitteena oli Raisiontie, Konsan ja Kastun mailla eli molemmissa kolme naista ja Aninkaistentullissa kaksi.⁶⁰

Valtaosa naisista eli edelleen lapsuudenkodissaan vanhempiansa ja sisarustensa kanssa, sillä asuminen oli kallista. Joukossa oli myös naisia, jotka asuivat naispuolisten tuttaviansa kanssa. Esimerkiksi Saima Vuorista ja Rauha Rantasta yhdisti sama kotiosoite. Tehtaantyttöjen yhteisasunnot olivat yleisiä, ja naimattomiksi jääneet yhdessä asuneet naiset saattoivat kokea muodostavansa perheen.⁶¹

Raunistulan kaltaisessa esikaupungissa naapuruus yhdisti monella tapaa. Tölliläisillä ei tavallisesti ollut omaa saunaa, vaan he peseytyivät jossakin Raunistulan viidestä yleisestä saunasta. Samoin kylän neljä kaivoa olivat yhteiskäytössä. Kohtauspaikkoja olivat myös Raunistulan kuusi kauppaa. Tavallisesti esikaupunkilaisperheellä oli käytössään yksihuoneinen asunto.⁶² Ahtaat ja epämukavat asumukset saattoivat houkutella ulkoilmaelämään ja samalla naapureita tapaamaan. Virkistystä alueen asukkaille tarjosivat vierekkäin sijainneet Tarmon ja Maarian vpk:n talot. Toisaalta pitkillä jalan taitetuilla työmatkoilla Raunistulas-

ta kaupunkiin ja takaisin saattoi tutustua kulmakunnan asukkaisiin aivan lähinaapurustoa laajemmaltakin.

Joanna Bourke on tutkinut 1800-luvun ja 1900-luvun alun brittiläisiä työväenyhteisöjä. Tutkimuksessaan hän on eritellyt etenkin naapuriavun muotoa ja merkitystä työläisten asuinalueilla. Hän väittää työläisten keskinäisen avun perustuneen paljossa vastavuoroisuudelle. Auttaessaan naapuriaan hyväntekijä odotti itse saavansa vastalahjan joutueessaan pulaan. Apu ei perustunut auttamisen haluun tai epäitsekyyteen. Naapureita toisiinsa sitoivat keskinäisen avun verkostot, jotka paitsi helpottivat hätää myös velvoittivat.⁶³ Naissotilaiden osallisuutta tällaisissa avun verkoissa on mahdoton selvittää. Varsin todennäköistä silti on, että monet naiset nuoresta iästään huolimatta olivat jo mukana tällaisessa suhdekudelmassa. Esimerkiksi nuori tyttö saattoi saada pestin tehtaasta naapurin suosituksesta. Mahdollisia tapoja linkittyä apuverkostoihin olisi loputtomiin.

Asuinpaikka näyttää yhdistäneen naisia laajimmin. Toisaalta juuri asuinpaikan selittävä voima liittymispäätöksen motiivina on melko heikko. Raunistulassa asui rinnan paljon samanikäisiä nuoria naisia, mutta silti kaikki eivät rynnänneet kaartiin. Mahdollista on, että epäviralliset apuverkot voisivat osaltaan selittää nuorten naisten käyttäytymisen eroja. Asuinpaikan luonnetta yhdistäjänä ja yhteenkuuluvuudentunteen luojana ei sovi kiistää. Sama asuinseutu oli suorastaan yksi naiskomppanian synnyn edellytyksiä, sillä jalan kulkeneet naiset eivät olisi kovin kaukaa viitsineet vaivautua harjoituksiin ja kokouksiin. Jotta naisten oma komppania voitiin perustaa, täytyi suhteellisen suppealta alalta löytyä riittävästi innostuneita ”amatsooneja”. Tässä suhteessa Turun toisella laidalla ja Nummessa sekä Littoisissa asuneet tytöt näyttävät oudoilta poikkeuksilta. Matkaa Raunistulaan kertyi useita kilometrejä. Turussa Itäisellä pitkälläkadulla asuneita Senja Koskista ja Alma Haikaraista Raunistulan tyttöihin sitoi sama työpaikka Barkerin kutomossa, samoin Nummen Aino Niemisellä oli yhteyksiä Raunistulaan Pispalan pulttitehtaan kautta. Sen sijaan kaikista kauimmaisena Littoisissa asuneen Naima Mäkelän suhde tarmolaisiin jäi epäselväksi. Yhteyttä ei luonut työ tai järjestön jäsenyys.⁶⁴

Veljiensä sisko

Naisten verkostoista viimeiseksi olen jättänyt heille ehkä kaikkein läheisimmän eli perheen. Ruotsin 1900-luvun alun nuoren sosialidemokraattisen puolueen jäsenistön karttumista tutkineen Rickard Sandellin

mukaan yksilön valintoihin vaikuttaa eniten tälle läheisten pieni joukko. Hänen mukaansa erityisesti epävarmoissa tilanteissa läheisten esi-
merkki saattaa olla ainoa saatavilla oleva tieto, johon perustaa päätök-
sensä liittymisestä tai ulkopuolelle jäämisestä.⁶⁵ Sandellin argumentti
epävarmoine tilanteineen sopii vallankumouksen aikaan. Vanhan vallan
vielä vastustaessa ja uuden vasta valloittaessa tulevaisuus varmasti
näyttäytyi aikalaisille todella epävarmana, kaikki oli mahdollista.

Läheisimpien suhtautumista sisällissotaan hahmotan heidän osallis-
tumisellaan punakaartiin. Nojaaminen pelkkään jäsenyyteen läheisten
mielipiteiden selvittämisessä ei ole aivan ongelmatonta, sillä etenkin
sodan loppuvaiheessa kaarti painosti ja lopulta otti pakolla miehiä
joukkoihinsa. Valitettavasti henkilökohtaisempaa materiaalia kuten kir-
jeenvaihtoa, päiväkirjoja tai muistelmia, joista olisi saanut syvällisen
kuvan perheenjäsenten motiiveista, ei käytössäni ole.

Parhaiten jälkiä jäsenyydestä on säilynyt kaartin sotilaista, sillä esi-
merkiksi huoltojoukkojen tai Punaisen Ristin palkkalistoja ei ole säily-
nyt. Voittajakin on helpommin unohtanut vähäiseksi rikolliseksi katso-
tun punakaartilaispyykkäriin kuin rintamasotilaan. Huollosta huolehti-
neita ei ole välttämättä tuomittu, jolloin todisteita heidän suhtautumi-
sestaan ei ole säilynyt. Tästä syystä esimerkiksi sotilaisiksi jo iäkkäiden
äitien osallistumista on hankala selvittää. Jäljelle jäävät siskot, isät ja
veljet. Miesten osallistumista selvittäessä palkkalistat ovat epätarkoi-
tuksenmukaisia lähteitä, sillä miehiä ei ole mainittu etunimeltä, vaan
pelkkä sukunimi tai sukunimi ja etunimen alkukirjain on riittänyt.⁶⁶
Tällaisten listojen pohjalta sukulaisuuden todistaminen on heikkoa.
Palkkalistojen sijaan käytän kirkonkirjoja, joissa punakaartilaisten koh-
dalla on tavallisesti merkintä ”vro” tai ”rik.l.”,⁶⁷ aivan aukottomia pa-
piston merkinnäkään eivät ole. Seurakuntien kirjanpitoa jäsenistään
täydennän Sotasurmat-projektin keräämillä tiedoilla sodassa ja sen jäl-
kiselvittelyissä kuolleista.

Turun ja Maarian kirkonkirjoista olen löytänyt 38 Raunistulan nais-
komppanialaisen tiedot. Näiden lisäksi kirjoissa oli useita samannimi-
siä ja sopivan ikäisiä naisia, joista en ole voinut valita varmasti nais-
komppaniaan kuulunutta. Tällaiset epävarmat tapaukset olen jättänyt
pois laskuista. Naisista kymmenen esiintyi rippikirjoissa yksinään il-
man aviomiestä, vanhempia tai sisaruksia. Nämä naiset olivat tavalli-
sesti muuttaneet Turkuun tai Maariaan muualta ilman perhettään. Tosin
joukossa oli myös Olga Lehtosen tapaisia poikkeuksia, joissa nainen oli
yksin kirjautunut Turkuun, mutta asui edelleen vanhempiansa luona

Maariassa.⁶⁸ Lisäksi näiden yksinmuuttaneiden joukossa oli kaksi sis-kosparia: Liedosta kotoisin olevat Amanda ja Helmi Nummila sekä Eurasta muuttaneet Laihosen siskokset Saima ja Hilda. Tytöistä vii-meksi mainittu oli eronnut ja käytti tyttönimensä sijaan entisen avio-miehensä sukunimeä Rajalaa.⁶⁹

Yksinmuuttaneille perhettä keskeisempiä verkostoja uudella paikka-kunnalla saattoivat olla esimerkiksi työtoverit tai naapurit. Keskeiseksi ihmisuhteeksi ja usein jopa perheen kaltaiseksi siteeksi muodostui myös asuinkumppanuus, sillä perheettömällä tehtaantytöllä oli harvoin varaa vuokrata yksin asuntoa. Joissain tapauksissa naiset jopa testa-menttasivat omaisuutensa asuinkumppanilleen.⁷⁰

Lapsuudenkodissaan eläneistä 25 naisesta 15:llä oli jonkinlainen yh-teys kaartiin perheensä kautta. Kuuden naisen isä oli merkitty puna-kaartilaiseksi, lisäksi yhden isä oli kuollut sodassa. Näistä neljälle nai-selle isien lisäksi näytti esimerkkiä vähintään yksi veli. Kahdeksan nai-sen perheestä isän sijaan kaartiin veti vähintään yksi veli.⁷¹ Isien osal-listumattomuus ei välttämättä kielinyt vallankumouksen vastaisesta mielialasta, nimittäin keski-ikäiset ja sitä vanhemmat eivät olleet yli-päättään lukumääräisesti innokkaimpia punakaartilaisia. Klemetilän mukaan Tampereen punakaartissa suurin yksittäinen ikäluokka olivat 1899 syntyneet. Seuraavaksi suurimmat ikäluokat löytyivät 20–24-vuo-tiaista, ja koko maan mitassa eniten tuomioita saivat ikäluokkien jakau-tumiseen suhteutettuna 25–29-vuotiaat miehet.⁷² Sotilaiden keskittymi-nen nuoriin ikäluokkiin oli luonnollista, sillä sotilaselämä edellytti ter-veyttä ja voimakkuutta. Varttuneilla työläisillä oli takanaan kuluttavia työvuosia enemmän kuin nuorilla ja vaivoja alkoi olla yhä enemmän.

Aktiivisimmin kirkonkirjojen mukaan kaartiin ottivat osaa nais-komppaniaalaisten perheistä Suomiset ja Järviset. Leskeksi jääneen Maria Suomisen perheestä Helmin lisäksi sotimaan lähtivät pojat Frans, Kosti, Aleksander ja nuorimmainen Oskar, joka kuoli vankilei-rillä. Helmin siskoista Naema oli avioitunut sotaa edeltävänä vuonna ja Amanda asui Yhdysvalloissa. Suomisten tapaan Järvisien perhe oli jou-kolla mukana vallankumouksessa, sillä Lempin ja isä Juhon lisäksi aseissa olivat pojat Kaarle ja Niilo. Nuorimmat sisarukset 14-vuotiaas-ta Yrjöstä parivuotiaaseen Alliin pakenivat äitinsä kanssa huhtikuussa muiden punaisten mukana itään Lahden seudulle, jossa nuorimmainen sai surmansa taistelujen aikana.⁷³

Vanhempiensa luona asuvista naiskomppaniaalaisista kymmenen ei saanut mallia kaartilaisuuteen kotoaan. Tosin näistä viiden tytön per-

heistä ei juuri sotilaiksi sopivia löytynytkään. Impi Sorri oli äpärälapsi eikä hänen ainoa veljensä, 13-vuotias Paavo ollut kyllin vanha sotaan. Lahdessa ammuttu Elsa Virtanen puolestaan oli menettänyt molemmat vanhempansa eikä hänen vanhempi sisarensa Elin ollut kaartissa mukana. Myös Wiena Henrikssonin isä oli kuollut ja muut sisarukset olivat liian nuoria kaartiin. Lyyli Lehtosen tilanne oli samanlainen, tosin hänellä oli yksi kaartilaiseksi sopivanikäinen sisko. Jenny Rostedtin 58-vuotias isä puolestaan oli iäkäs kaartiin. Loppujen viiden naisen perheeseen kuului joko isä tai veljiä ja siskoja, jotka eivät jostain syystä liittyneet punaiseen armeijaan.⁷⁴

Isien ja veljien osallistumista sattumanvaraisemmin on säästynyt jälkiä naisten sulhasten suhtautumisesta. Naisista vain kaksi oli aviossa. Anna Salokanteleen mies Juho kuului punakaartiin, mutta Anna Wahteran ei. Sen sijaan Wahteran uusi miesystävä Jussi Saaristo oli Raunistulan kaartin johdossa ja edusti Maariaa Turun läänin eteläisen vaalipiirin sosialidemokraattisessa vallankumouksellisessa piirineuvostossa.⁷⁵ Lempi Nurmi puolestaan oli lähtenyt rintamalle sulhasensa Matti Lundholmin kanssa taistellakseen yhdessä rakastettunsa kanssa.⁷⁶

Hämmästyttävä löytö kirkonkirjoista oli äitien suuri osuus. Lapsien olisi voinut ajatella pidättelevän naisia kotona. Jopa seitsemällä niistä 38 naisesta, joiden tiedot olen löytänyt kirkonkirjoista, oli elossa oleva avioton lapsi. Kahden rouvankin lapsia nimitettiin kirkonkirjoissa ”*äpäriksi*”, joten ne olivat syntyneet ennen avioliittoa. Ilmeisesti kaikki seitsemän naista eivät hoitaneet lapsiaan itse, sillä kolmen yksinäisen äidin mukaan rippikirjoihin ei ole merkitty lasta, ohessa on vain tieto aviottoman lapsen olemassaolosta. Muut salavuoteudesta merkinnän saaneet naiset asuivat perheidensä kanssa, joista löytyi lapselle hoitajia.⁷⁷

Perheen ja läheisten merkitys esikuvana kaartilaisuudelle näyttää olleen merkittävä. Niistä 32 naisesta, joiden perhesuhteista olen saanut selvää, vain kymmenellä ei ollut läheistensä joukossa malleja punaisuudesta. Tosin näidenkin naisten ajatuksiin saattoi vaikuttaa punakaartiin liittynyt sulhanen. Perheen antama malli ei ole selittäjänä naisen ryhtymiselle sotilaaksi yksioikoinen, sillä aatteellisuudesta huolimatta rakastavat vanhemmat saattoivat estellä tyttäriensä uhkarohkeutta. Sodassa oli aina vaaransa. Kuulustelluista ainoastaan Martta Henriksson oli omien sanojensa mukaan lähtenyt rintamalle isän ja äidin poikki-puolisista sanoista huolimatta. Estelyjen syynä tuskin oli perheen luokkasodan vastainen asenne, sillä myös Martan isä oli kaartilainen. Tosin en tiedä, oliko isä punaisten riveissä vapaaehtoisesti vai pakosta. Yksin

paikkakunnalle muuttaneet naiset luonnollisesti eivät voineet ottaa mallia Maarian tai Turun kaarteihin liittyneistä perheenjäsenistään.

Naisten perheenjäsenten punaisuutta tarkasteltaessa on hyvä muistaa, että Raunistula oli sangen punaista seutua. Vajaan seitsemäntuhannen asukkaan esikaupungista lähti sotaan ainakin neljä komppaniiallista miehiä. Terroritilaston mukaan punakaartilaisia oli jopa kuusisataa, tosin tähän lukuun sisältyvät miessotilaiden lisäksi huoltojoukot.⁷⁸ Sotilaita riitti moneen perheeseen, vaikka yhdessä olisi ollut useampikin punakaartilainen. Ilmeistä on, etteivät kaikki nuoret naiset, joiden perheissä oli punaisia, ryhtyneet sotilaiksi.

Tuttavuuksien kudelma

Sandellin mukaan paikallisella tasolla moninaiset verkostot kietoutuvat yhteen, kun sosiaalinen liike muodostuu. Tyypillistä on, ettei liike synny vain yhden tai kahden ihmisryhmän ympärille. Jos liike muodostuu vain yhden kiinteän verkoston varaan, uusien jäsenten värväminen on vaikeaa, sillä kaikki toisilleen keskeiset ihmiset ovat jo mukana. Monet löyhät osittain päällekkäiset verkostot ovat liikkeen laajenemisen kannalta hedelmällisempiä.⁷⁹

Raunistulan naiskomppanian taustalla olevista ryhmittymistä osa oli löyhiä ja päällekkäisiä. Etenkin työn merkitys naisten linkittäjänä oli keskeinen, sillä useissa työpaikoissa työskennelleiden naisten kautta eri tehtaiden välille muodostui siteitä. Aivan toisenlaisia olivat ammattiosastojen muodostamat ryhmittymät, joiden yhteys omaan työpaikkaan oli tiukka. Niiden kautta työpaikkojen ympärille muodostuneet verkostot eivät enää laajentuneet. Toisaalta monien naisten jäsenyys ammattiosastossa oli varsin tuore, joten sen kautta ei ehkä ollut vielä muodostunut voimakkaita siteitä muihin jäseniin. Vuonna 1918 tilanne oli sikäli erikoinen, että suuri osa ammattiliittojen jäsenistä oli liittynyt vastikään. Uusia jäseniä yhdisti samanlainen kokemuspohja.⁸⁰ Sama suunta oli myös työväenyhdistyksissä, sillä suuri ryntäys järjestöihin oli tapahtunut vasta sotaa edeltävänä vuotena. Jäsenyyden tuoreudesta huolimatta etenkin Tarmo oli suuria joukkoja kokoava järjestö. Sen ympärille järjestetty punakaarti yhdisti perheiden kautta ainakin toista puolta naissotilaista. Sulhasten kautta yhteyksiä paikalliskaartiin oli todennäköisesti vielä enemmän. Heikoimpia yhdistäjiä näyttävät olleen asuinpaikka ja koulutoveruus. Näihin liittyneet verkostot täyttivät Sandellin ajatuksen löyhyydestä, mutta eivät riittäneet sellaisenaan yhdistämään ihmisiä riittävästi.

Tavallisimmin naisia yhdisti kaksi tai kolme eri verkostoa, yleisimmin naisia linkittivät toisiinsa jäsenyys Tarmossa tai perheenjäsenen punakaartilaisuus. Joukosta erottui kolme naista, joiden kautta monet eri verkostot yhtyivät. Impi Lahdella oli työtovereita kahdelta eri työmaalta, hän oli Tarmon jäsen ja veljen kautta hänellä oli yhteys kaartiin. Helmi Nummila puolestaan työskenteli Hellaksella, kuului Sekatyöväen ammattiosastoon ja Turun työväenyhdistykseen. Lisäksi Helmin sisko oli myös naiskomppanialainen. Eniten eri verkostoja toisiinsa nitoi Helmi Suominen, jonka veljistä neljä oli punakaartissa, Tarmoon hänellä oli yhteyksiä näytelmäseuran kautta. Työssä Suominen kävi Barkerilla ja kuului työpaikan ammattiosastoon. Hänellä oli tuttavuuksia Raunistulassa myös kouluvuosilta. Kiintoisaa on, että akteissa kukaan ei maininnut yhtäkään näistä kolmesta naisesta kiihottajana tai ”yllyttelijänä”.⁸¹ Useisiin eri verkostoihin kuuluneiden naisten vastapainoksi tuomituista yhdellä ei näytä olleen yhteyksiä muihin komppanialaisiin ainakaan valitsemieni muuttajien kautta. Naima Mäkelä työskenteli palvelijattarena ja asui Maarian ulkopuolelle Littoisissa. Hän ei tietävästi kuulunut mihinkään työväenyhdistykseen tai ammattiosastoon.

Ihmisten liittymistä sosiaalisiin liikkeisiin on usein perusteltu voittajan vankkurit -ilmiöllä. Tällaisessa tilanteessa suuret massat vetävät esimerkillään toimintaan mukaan kannastaan epävarmoja.⁸² Naissotilaiden olemassaoloa vuonna 1918 pohtiessa selitykseltä menee voima, sillä mistä tahansa näkökulmasta katsoen naisten aseistautuminen oli marginaalista. Jos Raunistulan tytöt olisivat noudattaneet enemmistön mallia, he olisivat jääneet kotiin. Verkostojen voima naissotilaiden motiiveja tutkittaessa piilee siis joukkovoiman sijaan naisten tärkein pitämässä, heille merkityksellisissä suhteissa.

Kuulusteluissa sanottua

”Huononpuoleinen toimeentulo”

Valtaosa tuomituista 25 naisesta perusteli liittymistään heikolla toimeentulolla. Kaikkiaan 16 naista kaartiin veti heidän omien sanojensa mukaan yksinomaan lupaus vauraammasta elämästä.⁸³ Alma Haikarainen kertoi yhtyneensä kaartiin *”Rahan ja leivän puutteen vuoksi”*.⁸⁴ Martta Henriksson puolestaan selitti valintaansa: *”Kun kaartissa maksettiin parempaa palkkaa kuin hätäaputöissä.”*⁸⁵

Vetoaminen niukkaan elämään, nälkään ja työttömyyteen oli tyypil-

listä, paitsi Raunistulan tyttöjen keskuudessa, kaikkialla, missä tuomioistuimet kuuluivat kapinaan osallistuneita punaisia. Kaikista oikeuksien tuomitsemista naisista 43 prosenttia väitti ryhtyneensä sotilaaksi yksin taloudellisista syistä. Tampereen kaartilaisia tutkineen Klemettilän mukaan niin miesten kuin naistenkin suurin yksittäinen syy liittyä kaartiin oli aktien perusteella heikko toimeentulo. Perusteluissa korostuivat nimenomaan ajankohtaiset taloudelliset ongelmat, sen sijaan puheet koko talousjärjestelmän perinpohjaisesta muuttamisesta olivat harvassa.⁸⁶ Kaartilla oli tarjota sotilailleen 10–15 markan suuruinen päiväpalkka, joka nousi elätettävien perheenjäsenten luvun kasvaessa. Lisäksi vaatetus ja päivittäinen muona olivat osa palkkausta. Huoltojoukkojen tili jäi 6–8 markkaan päivältä.⁸⁷ Tavallisen ”tehtaantyöntekijättären”, saati palvelijattaren palkkaan verrattuna kaartilaisen ansio oli hyvä. Esimerkiksi Hellaksen karamellipaperinkäärijöistä parhaat ansaitsivat vuoden 1917 kesäkuun työehtosopimuksen taksojen mukaan päivässä viidestä seitsemään ja puoleen markkaan.⁸⁸ Toisaalta kaikilla ei taloudellisen laskusuhdanteen aikana edes ollut työtä, josta elantoa hankkia.

Suomi ja Turun seutu olivat maailmansodan alkuvuosien taloudellisen notkahduksen jälkeen eläneet vuoteen 1917 asti sotatarviketilausten siivittämää nousukautta. Barkerin saleissa koneet ja työläiset olivat jauhanneet uutta tavaraa kolmessa vuorossa tyydyttääkseen sotivan Venäjän armeijan tarpeita. Tsaarivallan kukistuminen maaliskuussa ja Venäjän sisäinen sekasortoinen tila tiesivät talouden nopeaa laskua sekä kurjistumista Suomessa. Heinäkuussa Venäjän sotatoimintakomitea lakkautti tilaukset Suomesta. Syyksi se nimesi ruplan kurssin laskun. Työllisyys laski koko maassa. Turun seudulla myös kesäinen vallitöiden lopettaminen saaristossa nopeutti työttömien miesten luvun kasvua. Tehtaat vähensivät väkeä tilausten ja raaka-aineiden puutteessa vuoden 1917 mittaan.

Suomen itsenäistyttyä ja valtiollisen yhteyden Venäjään katkettua vuoden 1917 lopulla raaka-aineiden saanti vaikeutui jo entisestään hankalassa tilanteessa. Koko Eurooppa oli sodassa. Entistä useampi tehdas joutui keskeyttämään tuotantonsa. Naiskomppaniaalaisten suurista työnantajista Hellas tarjosi osalle työläisistään tyhjää helmikuun alussa 1918, sen sijaan Barkerin tuotanto jatkui vielä pitkään punaisessa Suomessa.⁸⁹ Sodan edetessä ja punaisten ahdingon kasvaessa maaliskuussa vallankumoukselliset turvautuivat tehtaiden sulkemisiin ja hätäaputöiden lopettamiseen mobilisoidakseen entistä enemmän miehiä riveihinsä. Esimerkiksi Maariassa miesten hätäaputyömailla oli hiljais-
ta viimeistään maaliskuun puolivälistä lähtien.⁹⁰

Työttömyys riepotteli erityisen raskaasti työläisvaltaista Raunistulaa. Kun Maarian sosialidemokraattinen työttömyyskomitea keräsi työttömyystilastoa vuoden 1917 heinäkuussa, työttömäksi ilmoittautui 58 asukasta. Tapauksesta uutisoineen Sosialistin mukaan oli todennäköistä, että ilmoittautuneet olivat *"wain osa Raunistulan suurilukuisesta työttömien armeijasta"*.⁹¹ Vuodenvaihteeseen mennessä tilanne oli vaikeutunut entisestään. Raunistulalaisten työttömyyttä emäkaupunkiin verrattuna pahensi kaupungin rajojen sisäpuolella sijaitsevien tehtaiden tapa irtisanoa ensimmäisenä ulkopaikkakuntalaiset työntekijät, joiden joukkoon ne lukivat myös esikaupunkilaiset. Toisaalta kaupungin järjestämät hätäaputyöt eivät olleet naapuripitäjään laitakaupunkilaisia varten. Maarialla puolestaan ei ollut varoja järjestää riittävästi varoitettua tarvitseville.⁹²

Hätäaputoistia huolehtineiden kunnallisten viranomaisten silmissä miesten työttömyys vaati tähdellisemmin ratkaisua kuin vaimojen tai yksinäisten naisten työn puute. Naiset olivat miestyöläisten reserviä. Huonoina aikoina työnantajat laittoivat naiset työmaalta pois, jotta perheen elättäjiksi katsotuille miehille vapautuisi paikkoja. Naisista ensimmäisinä saivat lähteä viimeksi tulleet ja nuoret tytöt. Vuoden 1918 helmikuussa moni Raunistulan työistä oli saanut työnantajaltaan kirjallisen työtodistuksen, joka nimesi raaka-ainepulan irtisanomisen syyksi. Hellaksen karamellipaperinkäärijä Impi Lahti oli työnantajan mukaan osoittanut toimissaan *"moitteetonta käytöstä ja kunnollista työtaitoa"*, Impi oli vapaa palveluksestaan raaka-aineiden puutteen vuoksi helmikuun viidennestä päivästä lähtien.⁹³ Barker alkoi irtisanoa väkeä maaliskuussa.⁹⁴ Maarian sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön valitsema työttömyyskomitea valitteli tammikuun 11. päivän kokouspöytäkirjassaan: *"[—] ett'ei naisille ole Maarian kunnan taholta ryhdytty toimittamaan minkäänlaista ansio- mahdollisuutta, mikä voi aiheuttaa ei ainoastaan yksilöitten kärsimyksiä vaan myöskin suuren siveellisen alennustilan, johon on syynä järjestelmä yksin, eikä suinkaan ne joita jotkut tekopyhät ja pimitetyt oliot jälkeensä tulevat sormellaan osoittamaan."*⁹⁵

Toimikunnan huolena oli nuorten työttömien tyttöjen lankeaminen prostituutioon. Myös Sosialisti oli huomannut naisten ahdingon, joka ei lehden mukaan vielä koskaan ollut esiintynyt sellaisena joukkoilmionä, kuin se kirjoittamishetkellä helmikuun 20. päivänä oli. Naisten hätäaputoiden järjestäminen tuotti päänvaivaa punaisillekin. Sosialisti kirjoitti, ettei naisten työttömyyden poistamiseen ollut helppoja ratkaisuu-

ja. Lehden mukaan näet naisilla ei voinut teettää automaattisesti samoja töitä kuin miehillä. Syyllisiksi naisten kurjaan jamaan lehti löysi vanhan ”hallitsewan riistoluokan”, jota naisten kurjuus ei lehden mukaan liikuttanut vähääkään.⁹⁶

Tammikuussa 1918 työttömyystöiden järjestämisen kontolleen ottanut Maarian sosialidemokraattinen kunnallisjärjestö hankki naisille varatöitä vaatetusliikkeissä. Sosialisti uutisoi työttömyystöiden hoidon siirtyneen sosialisteille kunnanvaltuuston luovuttua toivottomaksi katsomastaan tehtävästä. Lehden mukaan työttömiä oli Maariassa tammikuun keskivälissä kolmesataa.⁹⁷ Ilmeisesti paikkoja ei ollut tarjolla kaikille naisille tai sitten monesti halventavinai pidetyt hätäaputyöt eivät vetäneet, sillä naiskomppanialaisten joukossa oli lukuisia, jotka olivat olleet kokonaan vailla työtä.⁹⁸ Ainakin ansioiden osalta kaartin on täytynyt vaikuttaa naisista houkuttevalta ja järkevältä vaihtoehdolta, sillä kunnallisten hätäaputyömaiden palkkaus oli matala.

Maariassa kuntakokous heräsi työttömien heikkoon asemaan vuoden 1917 heinäkuussa, jolloin se valitsi hätäaputoimikunnan. Elokuussa Maarian kuntakokous määräsi nuorille naimattomille miehille maksettavaksi kahdeksankymmentä penniä tunnilta, naineiden lapsettomien tuntipalkka nousi markkaan. Myöhemmistä naisten palkoista ei lähteitä ole säilynyt.⁹⁹ Vallankumouksen onnistumisen epäileminen ja pelko häviön jälkeisestä asemasta työmarkkinoilla olisi ollut naisille perusteltu syy jättäytyä kaartin ulkopuolelle. Hätäaputyöissä ansaitsevalla ei kuitenkaan ollut huolenaan työnantajan mahdollisesti nuivaa suhtautumista kesken töistä kaartiin karkaavaa palkollistaan kohtaan. Työllistetyille punainen maine ei ollut niin konkreettinen murhe kuin vakituudessa työssä oleville.

Paitsi naisten myös heidän läheistensä työttömyys vaikeutti toimeentuloa. Miesten hätäaputyöiden lakkauttaminen keinona painostaa miehiä liittymään kaartiin saattoi välillisesti vaikuttaa myös naisten motiiveihin. Esimerkiksi Aili Jalonen vetosi koko perheen heikkoon tilaan ja isän hätäaputyöiden lakkauttamiseen.¹⁰⁰

Oudoilta tässä työttömien tai heikosti palkatuissa hätäaputyöissä työskennelleiden joukossa vaikuttavat ne naiset, jotka jättivät vakituiseen työpaikkansa kaartin tähden. Hilja Lehtonen lähti ilman laillista irtisanomisaikaa kaulusharsijan pestistään Juseliuksen paitatehtaalta maaliskuun 12. päivänä eli muutamaa päivää myöhemmin kuin naiskomppania oli perustettu. Lehtonen itse sanoi liittyneensä vasta maaliskuun lopulla, suojeluskunta taas tiesi tytön liittyneen samana päivänä kuin

oli eronnut työstään. Samoin menettelivät Pispalan pulttitehtaan työn-tekijä Aino Nieminen ja Barkerin Anna Wahtera. Liittymistään naiset perustelivat kaartin tarjoamalla paremmalla palkalla.¹⁰¹ Huomionarvoista on, että kukaan naisista ei aktien perusteella äitynyt kuulusteluissa painottamaan tyytymättömyyttään työnantajiin tai valtiovaltaan. Toimeentulon heikkous oli akteissa toteavaa, syytetty ei etsinyt niissä syyllistä ankeisiin oloihinsa, mikä oli tilanteen huomioon ottaen järkevää. Toisaalta aktien lomakemuoto ja kirjureiden niukkasanaisuus ehkä karisivat syytettyjen mielenilmauksia lopullisista kuulustelupöytäkirjoista.

Työnpuutteen lisäksi palkkojen jääminen jälkeen yleisestä hintakehityksestä aiheutti tyytymättömyyttä. Hinnat olivat jopa kymmenkertaisuneet sitten vuoden 1914, mutta palkat eivät olleet seuranneet samassa tahdissa. Vuonna 1918 maidon hinta oli nelinkertainen ja muniin kymmenkertainen verrattuna neljän vuoden takaiseen.¹⁰² Viisi markkaa päivässä ansainneelle Turun torin hintataso oli tammikuun alussa korkea: tuore silakka maksoi 2,50 ja tuore naudanliha 9,95 markkaa kilolta, ruisjauhot 3,50 markkaa litralta. Juuri muuta torilla ei Sosialistin mukaan ollutkaan tarjolla. Helmikuun alkuun mennessä hinnat olivat hieman laskeneet: imeläruisjauhot maksoivat 5,50 markkaa litralta, tuore naudanliha 3,70 markkaa ja tuore silakka kahdeksankymmentä penniä kilolta.¹⁰³ Hintoja nosti ankara elintarvikepula. Vuoden 1918 alkuun mennessä kaikki tärkeimmät elintarvikkeet olivat kortilla. Leipäviljasta oli ollut pulaa jo keväällä 1917 ja marraskuussa ruisjauhot olivat Maariassa kokonaan loppuneet. Ainoastaan silakkaa oli Turussa kylliksi tarjolla.

Tyytymättömyyttä herättivät korttiannosten jatkuva pienentäminen ja erityisesti voin, viljan ja sokerin jakelun katkokset.¹⁰⁴ Kuuluisa Turun voimellakka elokuussa 1917 oli osoitus työväen kyllästymisestä yhä pahenevaan puutteeseen, jolle viranomaiset eivät työläisten mielestä tehneet mitään. Elintarvikepulaa pahensi valtion epäonnistunut rajahintapolitiikka. Kaupungeissa hinnat olivat korkeampia kuin maalla, ja Helsingissä hinnat olivat huipussaan. Talolliset kuljettivat tuotteensa mieluiten sinne, missä he saivat parhaimman hinnan. Tässä ketjussa Turku hävisi Helsingille ja Maria Turulle. Säännöstely sai mustan pörssin ja keinottelun kukoistamaan. Varakkaat ostivat korkeaan hintaan tarvitsemansa, ja varattomat jäivät ilman.¹⁰⁵

Elintarvikepula ja tyytymättömyys viranomaisiin saivat laitakaupungin työväen liikkeelle. Erilaisissa kokouksissa työväestö näytteli joukkovoimaansa. Sosialisti raportoi puolisentuhannen raunistulalaisen

osallistuneen kesäkuiseen paikalliseen kuluttajain kokoukseen. Tarmon talolla puhutti etenkin maidon puute ja tuottajien aie korottaa maitolittaran hintaa. Osallistujien kiukku suuntautui vielä pitäjän elintarvelautakunnan sijaan ahneina pidettyihin paikkakunnan maataloustuottajiin.¹⁰⁶ Elokuussa raunistulalaisia puolestaan oli mukana Turun voimellakassa.¹⁰⁷ Lokakuussa Maarian sosialidemokraattinen kunnallisjärjestö yhtyi ammatillisen keskusjärjestö SAJ:n edellisviikolla antamaan julistukseen elintarvike- ja työpaikka-asioista. Kokouksen lopputulema kuvaili työläisen asemaa seuraavasti: *”Yhä uhkaavammaksi on käynyt Maarian työtätekwän luokan toimeentulomahdollisuudet. Nelisen vuotta sitten wallinneet palkat, niin pienet kuin nekin teollisuudessa oliwat, riittiwät sentään joiakin työläisen ja hänen perheensä ylläpitoon ja waatetukseen, mutta nykyiset palkat, niin kohtuuttomiksi kuin niitä omistawan luokan taholta on huudettukin, eiwät riitä edes sen rawintomäärän lunastamiseen, joka nykyisenä aikana on saatawissa, puhumattakaan waatteista, jalkineista y.m. Aiwan wiime päiwinä owat tärkeimpien elintarpeiden, kuten leiwän, jauhojen, ryyrien y.m.s. hinnat nousseet lähes kaksinkertaisiksi senaatin elintarwelakia polkewan päätöksen takia [—].”*¹⁰⁸

Puute ja työttömyys olivat laitakaupungin työväelle yhteisiä kokemuksia. Ja etenkin elintarvikekysymys oli omiaan rakentamaan railoa meihin ja muihin työväestön ja omistawan luokan tuottajain kesken.

Työväestöllä ja Raunistulan naisilla oli siis syytä olla tyytymättä valitsevaan. Huoli ruuasta ja työstä oli aiheellista. Tosiasiallisesti rahvaan olot olivat kuitenkin parantuneet sitten 1800-luvun lopun. Risto Alapuron mukaan monen työikäisen elintaso oli sisällissodan kynnyksellä parempi, kuin mitä heidän vanhempiensa oli ollut.¹⁰⁹ Pitkällä aikavälillä tarkastellen elintaso oli todella kohentunut, mutta aikalaisten silmin tuota muutosta oli vaikea huomata sen vähittäisyyden vuoksi. Sen sijaan suhdannevaihteluiden ja työvoiman ylitarjonnan mukanaan tuoma epävarmuus toimeentulosta oli konkreettinen kokemus. Sodan ja rahan arvon lasku olivat uusia ilmiöitä aikalaisille.¹¹⁰

Vuosi 1917 mullistuksineen tiesi hiljalleen kohentuneen elintason äkillistä murenemista. Tilanteessa oli aineksia vallankumouksen purkausteorian mukaiseen J-kurvi-malliin, joka selittää kollektiivista väkivaltaa ja vallankumouksia turhautumisella. James C. Daviesin mukaan väkivaltaisten purkausten taustalla on usein kansalaisten odotusten ja vallitsevan välinen ristiriita. Vallankumous syntyy hänen mukaansa todennäköisimmin tilanteessa, jossa pitkään jatkunut myönteinen valtiol-

linen tai taloudellinen kehitys ja kansalaisten kasvaneet odotukset törmäävät äkilliseen taantumiaan. Seuraa kollektiivinen epäoikeudenmukaisuuden tunne ja turhautuminen, jota kansa purkaa väkivaltaisella käytöksellään.¹¹¹

Rod Aya on kritisoinut purkausteoriaa liiasta yleisyydestä, hänen mukaansa teoriaan nojanneiden selityksistä on tavallisesti puuttunut mallia tukeva empiria. Vallankumouksen tekijöinä ovat purkausteoriasa olleet yksilöiden sijaan kansalaisten yhdenmukainen massa. Käytännössä tutkimus ei ole selvittänyt, ketkä ovat olleet vallankumousta tekemässä, jolloin tyytymättömyyttä ja turhautuneisuutta ei ole kyetty todentamaan. Toiseksi yksin tyytymättömyys ei selitä vallankumouksia, sillä tyytymättömyyttä on aina. Kovakaan kurjuus tai suoranainen nälänhätä ei saa aina kansaa kapinoimaan. Purkausteorian turhautuneisuuden korostaminen puolestaan olettaa, että taistelun etunenässä ovat ne, jotka ovat joutuneet kärsimään eniten. Ayan mukaan tapahtuneet kumoukset todistavat toista, ensimmäisten joukossa ja johtavilla paikoilla ovat olleet suhteellisen hyvin toimeentulevat. Väkivaltainen kumous vaatii voimavaroja, joita heikoimmassa asemassa olevilla ei ole. Toteutuakseen kumous edellyttää vallitsevan haastajilta kykyä ja mahdollisuuksia toimia.¹¹²

Risto Alapuron ajatuksissa on yhtäläisyyksiä Ayan purkausteorian kritiikkiin: Jotta kumous saisi joukot taakseen, ihmisten täytyy uskoa, etteivät heidän kärsimyksensä ole väistämättömiä ja että ne ovat poistettavissa. Muutoshalu edellyttää siis ideologiaa. Jotta kansa lähtisi kumoukseen mukaan, sen pitää uskoa mahdollisuuksiinsa. Onnistuakseen vallankumouksellisilla on oltava voimavaroja tai liittolaisia tai tilanteen on oltava muutoin otollinen.¹¹³ Vuonna 1918 kansalla oli syytä olla tyytymättä. Muutoksen aikaansaamiseksi oli tehtävä jotain. Työväelle hyvä elämä oli menneisyydessä. Lisäksi uuden Suomen valtion hallinto oli hajalla, seitsemänkymmentä prosenttia työväestä oli organisoitunut ja vasemmiston tukena oli venäläistä sotaväkeä. Entisessä emämaassa bolševikit olivat edellisenä vuonna näyttäneet naapurimaansa työläisille kumouksen mallia. Tilanne oli otollinen vallankumouksen tulla. Heikko toimeentulo ja tyytymättömyys tuskin yksin saivat naisia liittymään kaartiin. Takana täytyi olla sekä usko kumouksen onnistumiseen että kokemus kärsitystä vääryydestä. Selvää oli, että ihmisten elämä oli taloudellisesti tukalampaa vuonna 1918 kuin muutama vuosi aikaisemmin. Työttömyyden ja inflaation rasittaessa moni joutui hakemaan apua perheen ulkopuolelta. Kun varsinaista sosiaaliturvaa ei ol-

lut, korostuivat epäviralliset verkostot, joiden kautta apua hankkia. Vaikeudet tiivistivät verkostoja.

Sakari Saaritsan mukaan kriisiaikojen riskejä voi vähentää kahdella tavalla: joko pitämällä yllä laajaa suhdeverkostoa, jonka kautta työnsaanti helpottuu, tai jakamalla riskien kustannuksia niin, että vähemmän kärsineet siirtävät voimavarojaan huonommin menestyneille. Parhaiten kriiseissä menestyvät ne, joiden verkostoihin kuuluu keskenään erilaisia ihmisiä, eri ammateista tai eri paikkakunnilta. Näin ryhmä välttyy riskien yhteisvaihtelulta eli samat vaikeudet eivät kohtaa koko verkostoa yhtä aikaa.¹¹⁴ Raunistulalainen työväki joutui kohtaamaan samat ongelmat samaan aikaan. Kyse ei ollut vain yksittäisen tehtaan vaikeuksista vaan valtakunnallisesta laskukaudesta. Juuri kellään ei ollut merkittävästi enemmän mahdollisuuksia kuin naapurillaan. Tosin heikkona aikana naapurien tai sukulaisten epävirallinen apuverkosto saattoi koota yhteen vähiäkin rippeitä paremman toivossa. Todennäköistä on, että naisten sodanaikaisen käyttäytymisen kannalta merkittävämpää oli heidän turvautumisensa apuverkostoihin ennen sotaa kuin sen aikana.

Naisten 1800–1900-luvun vaihteen erilaisia verkostoja tutkinut Marjatta Rahikainen on todennut, että verkostojen voimana oli vastavuoroisuus. Toista ahdingossa avittanut saattoi oikeutetusti odottaa saavansa vastapalveluksen, kun tarve vaati.¹¹⁵ Hyvityksen aika ja tapa eivät siis määräytyneet tavallisen vaihdannan tapaan. Avun saaja suoritti velkansa etukäteen määrittelemättömänä ajankohtana määrittelemättömällä tavalla. Vastavuoroisuus eli annettu ja saatu apu saattoi olla yksi tekijä, joka painoi naisia kaartiin. Osallistuminen oli mahdollisesti kiitollisuudenvelan maksua. Vaikka kukaan ei olisi perinyt antamaansa apua painostamalla kaartiin, saattoi pelkkä tunne maksamattomasta velasta työntää kaartiin. Kari Teräksen mukaan avunsaaja sitoutui apua vastaanottaessaan alistumaan yhteisön sosiaaliseen kontrolliin. Yhteisö valvoi auttamansa elämää ja oletti hänen noudattavan yhteisön normeja. Autetun osaksi tuli pakkojen noudattaminen ja velvoitteiden täyttäminen.¹¹⁶ Jälkiä epävirallisten tukiverkostojen toiminnasta työväestön keskuudessa on säilynyt. Esimerkiksi juuri Teräs on kuvannut väitöskirjassaan, miten metallityöläiset avustivat sairauden vuoksi töistä poissaolijansa toveriaan.¹¹⁷ Raunistulalaisten kesken oli 1900-luvun alkupuoliskolla varmasti samanlaista naapuriapua ja vastavuoroisuutta, mutta tällaisten verkostojen paljastaminen on käytössäni olevan aineiston pohjalta mahdotonta.

"Vapaaehtoisena"

"Mistä syystä liittynyt punakaartiin?", tivasi valtiorikosoikeuksien tutkintotuomarin kanslioiden käyttämä kuulustelulomake. Aiempi historiantutkimus on pitänyt vastausta *"vapaaehtoisena"* usein merkkinä vangin aatteellisuudesta.¹¹⁸ Syytetty ei ollut yrittänyt vedota taloudellisiin vaikeuksiin tai toverien painostukseen.

Raunistulan tuomituista naiskomppanialaisista seitsemän oli liittynyt vapaaehtoisena.¹¹⁹ Valtakunnan mitassa naisista vain kolme prosenttia oli tuomioistuimen edessä kertonut lähteneensä kaartiin aatteen edestä.¹²⁰ Myös miehet karttoivat Klemetilän mukaan väriä kuulusteluissa. Mitä korkeammalla punakaartin aseellisten joukkojen hierarkiassa vankei oli ollut, sitä todennäköisemmin hän myönsi aatteellisuuden olleen kaartilaisuuden takana.¹²¹

Raunistulan naiskaartiin vapaaehtoisina liittyneiden sodanaikaisissa vaiheissa oli hajontaa: Naisista neljä viipyi kaartissa vain tovin. Hilda Rajala ja Helmi Suominen erosivat sairauden vuoksi käytyään ensin harjoituksissa ja vahtipalveluksessa Tampereella. Lempi Nurmi erosi parin päivän jälkeen, mutta lähti uudestaan pakolaisten mukana itään ajatuksenaan osallistua taisteluihin. Saima Vuorinen taas ei ilmoittanut eronsa syytä, kaartissa hän ennätti olla noin viikon verran. Vapaaehtoisista Jenny Rostedin tie katkesi Tampereella, kun hän sanojensa mukaan sai harjoituksissa harhaluodin jalkaansa. Näiden hetken aikaa kaartissa viivähtäneiden vastapainoksi osa pysyi rivissä loppuun asti. Kaikki aatteen vuoksi liittyneistä eivät tunnustautuneet sotilaisiksi, esimerkiksi Hanna Oksanen väitti, että hän oli liittynyt kaartiin sanitäärikiksi. Oksasen väitettä vastaan puhuivat hänelle luvattu 15 markan palkka ja kahden todistajan lausunnot, joiden mukaan hän olisi ollut taisteluisa. Naima Mäkelästä puolestaan valkoiset eivät tuntuneet tietävän mitään. Omien sanojensa mukaan hän oli ainoastaan suorittanut vahtipalvelusta Tampereella.¹²² Merkillepantavaa on, ettei vapaaehtoisista kukaan myöntänyt taistelleensa.

Varsin todennäköistä on, etteivät edellä nimetyt seitsemän naista olleet suinkaan ainoat, jotka liittyivät sosialismia edistääkseen. Heikkoon toimeentuloonsa tai painostukseen vedonneet tuskin vastustivat työväenliikettä tai sen tavoitteita. Etenkin työttömyyteensä ja alaikäisen lapsensa elättämiseen vedonnutta Olga Lehosta Maarian suojeluskunta luonnehti innokkaaksi aatteen naiseksi. Rintamalle lähtiessään Olga oli lausunnon mukaan huikannut: *"Ei henki mitään maksa kun vaan pääsis rintamalle."*¹²³

Haapalan mukaan työläisidentiteetti rakentui paljossa työväestön elämäntavan ja mahdollisuuksien varaan, jotka erosivat selkeästi ylempien luokkien elämästä. Tällainen vastakohtaisuus yksin ei luonut käsitystä omasta yhteiskunnallisesta asemasta tai tunnetta yhteenkuuluvuudesta muiden työläisten kanssa. Luokkatietoisuutta synnyttivät vasta poliittiset tavoitteet ja mahdollisuus osallistua. Keskeistä oli organisoituminen omaksi puolueeksi. Kokemus omasta työväenluokkaisuudesta ei Haapalan mukaan edellyttänyt jäsenkirjaa tai aktiivista osallistumista. Vuosina 1917 ja 1918 työväenliike oli niin mahtava, että se saattoi puhua koko työväestön puolesta.¹²⁴ Tehtaantyöntekijättärinä ja palvelijoina laitakaupungin työt varmasti kokivat olevansa osa työväenluokkaa ja ajattelivat työväenliikkeen edistävän heidän toiveitaan. Punahenkisyydestä kertoivat jo raunistulalaisten sosiaalidemokraateille osoittamat äänet eduskuntavaaleissa.¹²⁵ Jonkinasteinen työväenhenkisyys oli suorastaan vallankumouksen puhkeamisen ja jatkumisen edellytys.

Naisten aatteellisuuden laadun määrittelemisen on hankalaa aktien perusteella. Jotain voi päätellä naisten osallistumisesta työväenliikkeen ennen sotaa. Kuulustelluista naisista noin 75 prosenttia oli ollut mukana työväenrienoissa. Vapaaehtoisten joukossa työväenliikkeen aktiivien osuus oli hieman alhaisempi. Kaikista punaisen armeijan naissotilasta organisoituja oli kahdeksankymmentä prosenttia.¹²⁶ Valtaosa työväenyhdistyksiin tai ammattiosastoihin kuuluneista oli hankkinut jäsenkirjan kuluvan tai edellisvuoden aikana. Naiset olivat siis liittyneet suurina organisoitumisvuosina. Jo aikalaiset valittivat näiden maaliskuulaisten¹²⁷ heikkoa aatteellisuutta, sillä yhdistysveteraanit katsoivat työväenliikkeen perinteisten toimintatapojen ja oppien olleen tulokkaille tuntemattomia.¹²⁸ Tarmon sisaryhdistyksen Maarian ty. Valon historiikissa Jalmary Tähti kuvailee uusien jäsenten aatteellista ohuutta: *”Yhdistyksen jäseneksi liittyi henkilöitä, joita aikaisemmin ei ollut kiinnostanut työväenliike ja sen järjestöt, mutta on myöskin todettava, etteivät nämä henkilöt ole sen jälkeen enää liittyneet järjestöihin. Oli selvää, että moinen suunnaton jäsenmäärän lisääntyminen oli epänormaalialia ja ettei se voinut jatkua. Yhdistyksen jäsenten joukossa kun oli henkilöitä, joilla oli puhdas porvarillinen maailmankatsomus. Niissä oloissa joissa silloin elettiin, ei voitu tehdä mitään jäsenien koulutamiseksi. Riitti kun miehellä ja naisella oli jäsenkirja ja että he kävivät yhdistyksen kokouksissa, joita silloin pidettiin tuhkatihedään.”*¹²⁹

Tähden arviot porvarillismielisyydestä kuulostavat liioittelulta, mutta joka tapauksessa hänen kerrontansa kuvaa vanhojen aikalaisaktiivi-

en ajatuksia. Moni järjestäytyi lumipalloilmiön imussa. Toisaalta on huomattava, että useimmat naiskomppanialaiset olivat kovin nuoria eivätkä he olleet olleet monia vuosia työelämässä tai oikeutettuja äänestämään. Politiikka ja järjestäytyminen eivät siis välttämättä olleet heidän ajatuksissaan vielä ajankohtaisia ennen vuotta 1917. Jo ennen jäsenyyttään nuoret olivat todennäköisesti ymmärtäneet itsensä osaksi työväenluokkaa. Samoin työväenliikkeen perinteet olivat heille tuttuja esimerkiksi perheen tai vanhempien työtovereiden kautta.

Usein tutkimus ja aikalaisoverit ovat syytelleet juuri tuoreita jäseniä radikaaliudesta ja herkkyydestä valita väkivalta. Klemetilä on todistanut, miten kaartin iältään vanhemmat jäsenet liittyivät aikaisemmin kuin nuoret ja olivat keskeisemmässä asemassa kaartin perustamisessa ja organisaatiossa. Aatteellisten syiden sijaan nuoret ja myöhään kaartiin liittyneet perustelivat muita useammin jäsenyyttään taloudellisilla vaikeuksilla.¹³⁰

Naisten joukossa ei ollut yhtäkään, joka olisi saanut kansakoulun lisäksi muuta oppia.¹³¹ Hädin tuskin luku- ja kirjoitustaitoiset naiset eivät todennäköisesti olleet perehtyneet kovin syvällisesti sosialismin ideologiaan. Tietolähteinä olivat lehdet, lähipiiri ja iltamien puhujat. Lehtien ja agitaattoreiden sosialismi oli puettu arkipäiväisiksi kysymyksiksi kahdeksan tunnin työajasta, työttömyydestä tai elintarvikepuhlasta. Teoreettiset pohdinnat uupuivat. Vallankumouksellisista harva halusi Klemetilän mukaan muuttaa vallitsevaa perinpohjaisesti, esimerkiksi tuotantovälineiden kollektivisointia ajaneet olivat marginaalisia.¹³² Ayan mukaan tavallisesti ihmisten ajatukset ihanneyhteiskunnasta vastaavat vallitsevaa lukuun ottamatta sen ikävinä pidettyjä puolia. Aivan uutta ja poikkeavaa ei osata kuvitella. Vain harvoin ihmiset lähtevät kumouksiin mukaan tarkoituksenaan vallankumouksellista yhteiskuntaa.¹³³ Tarkkaan mietityn sosialismin ja radikaalien vallankumouksen tavoitteiden sijaan naisille olivat tuttuja ruokatuntien arkinen työväenaate ja iltamien kiihottajien yksinkertainen iskulausemainen sosialismi. Komppanialaiset olivat eläneet yhteiskunnallisten muutosten keskellä vuoden päivät. Heiltä tuskin olivat jääneet huomaamatta Venäjän vallankumoukset, jatkuva lakkoilu ja taistelu vallasta paikallistasolla. Ongelmien ja niistä puhumisen on täytynyt olla tyttöjen elinympäristössä arkea.

Vain yhdessä aktissa nousee esiin syytetyn nuoruus ja ymmärtämättömyys. Aatteensa väriiltä arvoitukseksi jäänyt maanviljelijä Johannes Airikki selitti 19-vuotiaan Senja Koskisen ryhtyneen sotilaaksi ”punas-

ten yllytyksestä ja painostuksesta ajattelemattomuudessaan ja ymmärtämättömyydessään”.¹³⁴ Airikin mukaan Koskinen ei nuorena tyttönä ”edes ymmärtänyt eikä ajatellut mitään valtiollisia ja yhteiskunnallisia asioita”.¹³⁵ Itse Koskinen selitti liittyneensä palkan vuoksi. Epäpoliittisuuteen ja puolueettomuuteen vetoaminen näin suorasanaisesti oli akteissa poikkeuksellista. Punaisen politiikan äärimmäisenä ilmentymänä kaartilaisuutta oli vaikea kääntää epäpoliittisuudeksi. Nähtävästi paikallinen suojeluskunta uskoi jossain määrin nuorten tyttöjen poliittisuuteen, sillä se katsoi paatuneimpien naiskaartilaisten viekoitelleen mukaan tietämättömiä ja viattomia tyttöjä.¹³⁶

Sisällissotaa edeltäneen vuoden puolella Suomessa olivat kuohuttaneet työttömyys, elintarvikepula, inflaatio, valtalaki ja sosiaalidemokraattien häviö syksyn eduskuntavaaleissa. Samaan aikaan työväestö oli saanut uusia osallistumismahdollisuuksia: Tsaarin kukistuminen maaliskuussa tiesi valtion hajoamista. Työväki sai maailmansodan ajaksi evätyt työtaisteluoikeutensa takaisin, ja lakot ja palkkataistelut ryöpsähtivät valloilleen. Naisten arkinen ympäristö oli äärimmäisen politisoitunut. Yhtäkkiä politiikka ulottui lähes kaikkialle. Syntyi tilanne, jossa nousi tarve kuulua jollekin puolelle.

Paitsi päivänpolitiikka naisia saattoi innostaa aseelliseen palvelukseen sosialismin perustaan kuuluva tasa-arvo sukupuolten välillä. Astuminen armeijaan ja sotaan oli tuon tasa-arvon rajojen koettelemista käytännössä. Kuulusteluissa kukaan ei kertonut sotineensa edistääkseen naiskysymyksen ratkaisemista. Tuntuu kovin oudolta, etteivät naiset olisi ymmärtäneet valintaansa ja sukupuoltaan merkityksellisinä, sillä ympäristö taatusti reagoi heihin voimakkaasti. Naisten täytyi ymmärtää, ettei pukeutuminen miehen pukuun ja kivääriin tarttuminen ollut yhdentekevää. Toisaalta kokemukset voittajan raivon kohdistumisesta juuri naissoitilaisiin olivat yleisesti tiedossa. Pakolaisjonoissa naiset yrittivät sodan lopulla epätoivoisesti etsiä itselleen hametta ja peitellä huivilla leikkotukkaansa.¹³⁷ Valkoisten näkökulmasta hirvittävää naisen mieheksi tulemistä ei ehkä kuulusteluissa kannattanutkaan korostaa.

Usein niin sanottu luokkasotakirjallisuus ja ajoittain myös historian-tutkimus on korostanut punaisten naisten kiihkeää aatteellisuutta. Naissoitilaiden kokouksia Tampereella aikalaisena seurannut Arvid Luhtakanta väittää muistelmateoksessaan sosialististen aatteiden innostaneen naisia jopa enemmän kuin miehiä.¹³⁸ Samaan tulokseen on päätynt Ohto Manninen, joka väittää aatteellisuuden lähes yksinomaan selittä-

vän naisten aseellisten kaartiin syntyä.¹³⁹ Väitteisiin on helppo yhtyä, kun miettii naisten marginaalisuutta omana aikanaan. Toisaalta tyytyminen pelkkään aatteellisuuteen olisi helppo selitys, jolloin motiivien moninaisuus jäisi selvittämättä.

Agitatioonia, yllyttelijöitä

Toisten esimerkki oli taatusti monille naisille syy liittyä kaartiin. Joukolla oli helpompi tehdä radikaaleja ratkaisuja kuin yksinään. Sandell väittää sosiaalisten verkostojen olevan liikkeille yleisin ja samalla tehokkain väylä hankkia uusia jäseniä. Yksilöt eivät liity aina niinkään taloudellisten tai ideologisten pyyteiden vuoksi, vaan koska he kuuluvat samaan rakenteeseen.¹⁴⁰ Sandellia mukaillen pelkkä muiden naisten esimerkki olisi siis saattanut vetää tyttöjä kaartiin. Ehkä tuttavien innostuneen esimerkin matkimisesta oli arkisessa kanssakäymisessä lyhyt matka toverien kehotusten noudattamiseen. Myös rajan vetäminen kehittämisen, suostuttelun ja yllytyksen tai suoranaisten painostuksen välille oli ja on tulkinnanvaraista ja liukuvaa.

Raunistulan naisostilaista vain Bertta Nurmi-Koskela sanoi toisten yllyttäneen kaartiin. Bertan kertoman mukaan Martta Henriksson oli käskenyt häntä liittymään. Käskemisen sävy ei tosin tekstistä selvinnyt.¹⁴¹ Työtoveriaan puolustellut Selma Lampi puolestaan kertoi, että aikaisemmin porvarillismielinen Hilda Rajala oli viekoiteltu väkijoumien voimalla naisostilaaksi.¹⁴² Yksikään naisista ei syyttänyt kaartiin, jotakin muuta työväenjärjestöä tai yksittäistä ihmistä kirjaimellisesti painostuksesta. Valtakunnallisesti tarkastellen naiset vetosivat painostukseen melko usein, peräti 13 prosenttia kertoi toisten pakottaneen kaartiin.¹⁴³ Miehet selittivät liittymistään painostuksella naisia useammin. Painostuksen vuoksi liittyneiden luku oli suuri työttömien ja järjestäytymättömien miesten keskuudessa. Samoin taisteluihin osallistumattomat miehet syyttivät usein muita painostuksesta.¹⁴⁴

Naisten vähäistä yllytykseen tai pakottamiseen vetoamista selittää moni tekijä. Ensinnä naisia ei todellisuudessa painostettu ainakaan yhtä voimakkaasti kuin miehiä. Ympäristö ei odottanut naisten ryhtyvän sotilaisiksi, sillä naisten asestautuminen oli uutta ja tavatonta. Punaleirin suhtautuminen amatsooneihinsa oli kaksinaista.¹⁴⁵ Toiseksi juuri edellisen vuoksi valkoinen puoli ei pitänyt painostusta välttämättä uskottavana selityksenä naisen suusta kuultuna. Esimerkiksi toverin käskyyn vedonnut Nurmi-Koskela sai selityksestään huolimatta verrattain korkean kuuden vuoden kuritushuonerangaistuksen.¹⁴⁶ Kolmas syy saattoi

olla naisten keskinäinen solidaarisuus, sillä he eivät välttämättä halunneet antaa ilmi ahkeria värväreitä viholliselle.

Voisi kuvitella, että toverit innostivat ja esimerkillään yllyttivät muita liittymään useammin kuin aktit antavat ymmärtää. Yllyttäjiä ja innostajia olivat todennäköisesti olleet toiset naissotilaat. Vertaisen työtoverin tai naapurintytön innostus tarttui varmasti helpommin kuin keskiikäisen mieskaartilaisen yllyttely. Nähtävästi iltamissa puhuneen agitaattorin viehäytys perustui juuri samastumiseen, tosin esimerkkeinä olivat naapurintytöjen sijaan toisen paikkakunnan nuoret naiset. Mahdollisesti houkuttelevat puheet sivusivat myös naapurimaa Venäjän taistelevien sisarten urotekoja. Kiihotuksen voisi kuvitella tulleen perheen ulkopuolelta, sillä omat vanhemmat eivät välttämättä olleet innokkaimpia houkuttamaan rakkaita tyttäriään rintamalle. Isien ja äitien olisi voinut kuvitella pikemmin toppuutelleen lastensa vaarallista intoa.

Valtakunnalliseen tapaan Turun seudulla kaarti puolittain pakotti miehiä mukaan kiristämällä heidän toimeentuloaan. Maaliskuun alussa loppuivat miesten hätäaputyöt, ja tästä kuukauden kuluttua punaiset turvautuivat tehtaiden sulkemisiin. Puolueettomina pysytelleet eivät päässeet osallisiksi kaartilaisille suoduista eduista. Maaliskuun alusta lähtien kansanvaltuuskunta päätti evätä korttiannokset niiltä, jotka olivat haluttomia edistämään vallankumousta joko kaartilaisina tai osallistumalla yleishyödyllisiin töihin.¹⁴⁷ Sodan alkuvaiheen punainen propaganda korosti, että vallankumouksen edistäminen oli jokaisen työväenluokkaan kuuluvan miehen velvollisuus. Myöhemmin sanankäyttö koveni ja puheenparressa velvollisuuden laistaminen muuttui petturuudeksi. Ympäröivä yhteisö työtoverit, naapurit ja ammattiosastot leimasivat kaartin ulkopuolelle jättäytyneet miehet pelkureiksi tai porvarilismielisiksi. Etenkin ammattiosastot tekivät päätöksiä joukkoliittymisestä, jolloin sosiaalisen paineen täytyi olla kova.¹⁴⁸

Raunistulan naiset eivät tällaisen paineen alle joutuneet. Valtaosa heidän naispuolisista työtovereistaan tai naapureistaan oli jättäytynyt naiskompanian ulkopuolelle. Sama on havaittavissa ammattiosastojen osalta. Esimerkiksi viisi kutomatyöntekijään ammattiosastoon kuulunut naista oli marginaalissa lähes tuhannen Barkerilla työskennelleen joukossa, joista suuri osa oli järjestäytynyt.¹⁴⁹ Vasta aivan sodan lopulla toinen huhtikuuta voimaan astunut kansanvaltuuskunnan säätämä laki yleisestä työvelvollisuudesta tiesi monella paikkakunnalla käytännössä miesten asevelvollisuutta, tosin jo tätä aiemmin monin paikoin miehiä oli otettu pakolla kaartiin. Laki ei koskenut naisia.¹⁵⁰

Naisten valinnanvapaus oli siis suurempi kuin miesten. Kaarti ei esimerkiksi painostanut järjestelmällisesti naisia hätäaputoivia lakkauttamalla,¹⁵¹ todisteita ammattiosastojen kautta värväämisestäkään ei ole. Jo pelkkä naissoitilaiden vähäisyys verrattuna koko ikäluokkaansa puhuu tällaisia ajatuksia vastaan. Punahallinto tuskin halusi pakkokeinoin edistää omienkin joukossa kiisteltyä naisten aseistautumista. Kaarti ei pitänyt naisten osallistumista yhtä tärkeänä kuin miesten mukanaoloa. Tästä todistaa kaartista eronneiden naisten suuri määrä. Paikalliskaartin johto ei juuri kysellyt naisten erojen perusteita.¹⁵² Toisin oli miesten laita, sillä vapautuksen saadakseen miehen piti esittää lääkärin todistus.¹⁵³ Miehen luistaminen joukoista oli sotilaskarkuruutta.¹⁵⁴

Yleistä ilmapiiriä vuosien 1917–1918 aikana voisi kuvata kiihottuneeksi. Lakkoilut, palkkataistelut, mielenosoitukset ja kansalaiskokoukset olivat yleisyydessään miltei arkipäiväisiä. Takana olivat kesän paikallinen yleislakko ja marraskuun valtakunnallinen suurlakko. Helaksen ja Barkerin työntekijät olivat lakkoilleet kesällä. Samoin Maarian maatyöväki oli puolustanut kahdeksan tunnin työpäivää jättämällä työt. Jenny Rostedin sanoin kiihottajia ei tarvittu, sillä koko Raunistula oli jo punainen.¹⁵⁵ Ajan henki elähdytti myös nuoria naisia. Todennäköistä oli, ettei naisia tarvinnut enää maaliskuussa agiteerata entistä punaisemmiksi. Kynnyksenä ei ollut aatteen puuttuminen vaan sotilaille väärä sukupuoli.

Turun seudulla työväestön keskuudessa punahenkeä puhkui Sosialisti-lehti. Lehden puoluekanta näkyi kirjoittelussa roimana sanankäyttönä jo vuoden 1917 puolella. Toisaalta vallankumousterminologia oli ollut sosialistien keskuudessa käytössä jo vuosia,¹⁵⁶ joten olisi voinut kuvitella sen laimentuneen. Siitä, miten hyvin propaganda lukijakuntaan puri, on vaikea saada todisteita. Työväestöä rasittavista vaikeuksista kuten työttömyydestä, inflaatiosta ja elintarvikepulasta sanomalehti otti kaiken irti. Epäkohtiin puuttuvia kirjoituksia lehti julkaisi päivittäin useita. Jako meihin ja muihin oli lehden sivuilla selvä.¹⁵⁷ Charles Tillyn mukaan poliittiset identiteetit rakentuvat käsityksille rajoista, jotka jakavat ihmiset meihin ja muihin. Olennaisia ovat myös ryhmän sisällä jaetut yhteiset tarinat noista rajoista. Rajat ovat siis ihmisten itsensä keinoitekoisesti luomia eivätkä väistämättömiä. Kollektiivisen väkivalan nousu pohjaa Tillyn mukaan paljolti näiden rajojen aktivaatioon ja vahvistumiseen. Rajat eivät voimistu itsestään, vaan niitä vahvistavat poliittiset välittäjät.¹⁵⁸ Turun seudulla näitä välittäjiä olivat paitsi työväenyhdistysten aktiivit ja agitaattorit myös työväenlehdet.

Tillyn mukaan olennainen osa me-muut -jakoa on vastustajasta annetun tiedon sääntely. Välittäjät tarjoavat yleisölleen entistä epäluotettavampaa ja värittyneempää tietoa muista ja heidän toimistaan. Epävarmuus kasvaa, jolloin tavallisesti väkivalta lisääntyy ja tulee näkyvämmäksi.¹⁵⁹ Myös Sosialisti suodatti tarjoamaansa tietoa ja suolsi punaista propagandaa viimeistään sodan syyttymisen jälkeen. Esimerkiksi rintamien todellisista tapahtumista Sosialisti kertoi vasta huhtikuussa juuri ennen suurta pakoa Turusta. Porvarilliset piirit olivat tuskastuneita Sosialistin linjaan.¹⁶⁰ Myös lehden kohderyhmästä löytyi niitä, jotka näkivät lehden kiihotuksen läpi. Yleisönosastolla turhautunut lukija kirjoitti elokuisen voimellakan jälkeen: ”*Turun woirosuous. On tulosta pitempiaikaisesta prowokaattorisesta kiihoituksesta.*”¹⁶¹

Paitsi rajojen voimistaminen myös niiden häivyttäminen kuuluu Tillyn mukaan poliittisten välittäjien keinoihin lietsoa vallankumousta tai muuta kollektiivista väkivaltaa.¹⁶² Työväestö ei ollut Suomessa tai edes Raunistulassa yhdenmukainen, vaan sen keskuudessa oli eroja. Työläisten keskinäisten rajojen häivyttäminen oli luokan luomista taisteluelkelpoiseksi. Sukupuolten välinen raja oli yksi jako, jota työväenliike oli jo kauan tasa-arvopuheillaan madaltanut. Naissotilaiden ilmaantumista voisi pitää yhtenä ilmentymänä olemassa olleiden jakojen passivoimisesta.

Lopuksi

Maarian naiskomppania yhdisti puoltasataa noin kaksikymmenvuotiaista raunistulalaista työläisnaista. Naiskaartin ulkopuolelle kuitenkin jäi valtaosa samanlaisissa oloissa eläneistä saman kylän neidoista. Taloudellinen laskusuhdanne ja sotiva maailma olivat se arki, jota Suomi ja Maarian Raunistula elivät vuonna 1918. Työttömyys ja elintarvikepula eivät olleet yksin kaartiin lähteneiden ongelmana, vaan kotiin jääneet olivat joutuneet kohtaamaan samat vaikeudet. Naiskomppanialaisia kaartiin veti tai työnsi ankeiden olojen lisäksi siis vielä jokin muu.

Tuo jokin muu saattoi olla aate tai seikkailunhalu. Ideologiaa ja jännityksenkaipuuta motiiveina yhdisti tyytymättömyys. Tytöt eivät tyytyneet vallitsevaan, vaan etsivät muutosta. Aatteena sosialismi pohjasi epäkohtien konkretisoitumiseen epäoikeudenmukaisuudentunteiksi ja ajatuksiksi koetusta vääryydestä, jotka olivat muutoshalukkuuden edellytyksiä. Ideologia, olkoon miten alkeellisesti esitetty tai sisäistetty ta-

hansa, osoitti vallitsevassa olleet epäkohdat, joita vuonna 1918 riitti. Ongelmien jalostuminen mielissä epäkohdiksi oli aatteellisuutta. Arkipäiväisten ongelmien yhdistäminen ajatuksiin sukupuolten keskenään epätasa-arvoisesta asemasta tai omistavan ja omistamattoman luokan välillä vallitsevasta räikeästä erosta vaati tiedostamista. Agitaattoreiden vain piti saada työläiset huomaamaan ja tuntemaan suuri yhteiskunnallinen epäoikeudenmukaisuus. Jos aatteellisuus puuttui, ei tyytymättömyydellä ollut voimaa. Lisäpontta epäoikeudenmukaisuudentunteelle antoi vielä työläisten muisto hetki aikaisemmin vallinneesta paremmasta ajasta. Maailmansodan aikainen inflaatio ja Venäjän mullistusten aiheuttama notkahdus käänsivät talouden myönteisen kehityksen laskuun.

Luokkayhteiskuntaan ja taloudelliseen tilanteeseen liittyvien epäoikeudenmukaisuuksien tunnistamiseen verrattuna toisenlaisen tyytymättömyyden ilmaisemista oli irtautuminen totutusta naisen paikasta. Sotaisuus ja seikkailunhalu oli perinteisen pidättyväistä äitiyttä korostavan naiseuden vastaista käytöstä. Punaisten miesten urotöitä taistelutantereilla ylistävä ilmapiiri saattoi innostaa naisiakin. Jos naiset olisivat jääneet kotiin, he olisivat jääneet paitsi tuosta miehille varatusta sankaruudesta. Osa naisista lähti. Nämä naiset halusivat olla tekijöitä, eivät sivustaseuraajia. Uhrautuminen yhteisen asian edestä ehkä sai naiset tuntemaan itsensä merkittäviksi, mikä ei ehkä ollut aikaisemmin ollut heille mahdollista. Ennen komppaniaa naiset olivat olleet tavallisia tehtaissa ahertavia työläistyttöjä satojen samanmoisten joukossa.

Aatteellisuuden ja seikkailunhalun olemassaoloa on vaikeampi todistaa kuin kehnoa taloudellista tilannetta. Sotilaaksi lupautuminen tiesi hyvää palkkaa ja ilmaista ruokaa, jolloin ratkaisu vaikutti kannattavalta. Tosin ongelmana on teon radikaaliuden ymmärtäminen. Jos valinnan taustalla ei olisi ollut lainkaan aatteellisuutta, olisi kurjuuden kuriuksen pitänyt olla todella syvä, jotta äärimmäinen, vaarallinen ja ennestään tuntematon asepalvelus olisi vaikuttanut houkuttelevalta. Näin oli etenkin, kun valtaosa samassa tilanteessa olleista toimi toisin. Nähtävästi nälkä ei pakottanut ketään sotilaaksi, mutta houkuttelevammaksi se saattoi punaiseen armeijaan liittymisen tehdä.

Painostuksen eteen naiset saattoivat joutua esimerkiksi epävirallisten apuverkoston vastavuoroisuusperiaatetta täyttäessään. Vastaanotettuun apua yhteisöltä naiset samalla sitoutuivat sen normeihin, oikeanlaisina pidettyihin käyttäytymistapoihin. Tällaisten apuverkoston olemassaoloa on kuitenkin vaikea todentaa. Voi myös kysyä, miten pitkäl-

le tällaisten keskinäiseen apuun perustuvien verkostojen paine ylsi. Oliko sillä voimaa painaa naisia sotilaiksi? Aiheellinen kysymys on myös se, millä ehdoilla nainen saattoi jäädä jonkin verkoston ulkopuolelle. Verkoston tahtoa vastaan rikkominen saattoi olla yksilön kannalta edullisempaa kuin sen esimerkin seuraaminen. Painostamisen näyttäminen toteen on hankalaa, varsinkin, kun koko käsite on hyvin tulkinanvarainen. Yksi voi kokea yhden ja saman tilanteen painostuksena ja toinen keskusteluna.

Toisenlaista verkostojen vaikutusta oli toisten mallin vapaaehtoinen noudattaminen. Tuttujen esimerkin seuraaminen oli helppo ratkaisu epävarmassa tilanteessa, jossa tulevasta ei ollut tietoa. Naapureina tai työtovereina tutuiksi käyneiden naisten kokoontuessa yhteen joukkovoima loi turvallisuudentunnetta. Yksin ilman toisten naisten tukea ei monikaan olisi rintamalle lähtenyt. Kun motiivit muotoutuivat toisten esimerkin pohjalta, verkostoilla todella oli väliä liittymispäätöstä tehtäessä.

Lähdeviitteet

- ¹ Piironen-Honkanen, Marja: Punakaartin aseelliset naiskomppaniat Suomen sisällissodassa 1918. Pro gradu -tutkielma Helsingin yliopisto 1995, s. 36, 75 ja liite 3. Komppania ja pataljoona ovat hieman harhaanjohtavia ilmauksia, kun kyse on naisista koostuvista yksiköistä. Naisjoukkoiden koot vaihtelivat suuresti.
- ² Raunistulan punakaarti oli tietynlainen kutsumanimi, sillä virallisissa yhteyksissä paikalliskaartin nimi määräytyi esikaupungin sijaan pitäjän eli Maarian mukaan. Käytännössä Maarian pitäjän punakaartin esikunta sijaitsi Raunistulan kylässä ja valtaosa sen jäsenistä oli raunistulalaisia.
- ³ Hakala, Anu: Housukaartilaiset eivät tyytyneet. Maarian punakaartin naiskomppania Suomen sisällissodassa. Pro gradu -työ Turun yliopisto 2004.
- ⁴ Turun ja Porin läänin terroritilasto 3 mf 215 Räntämäki 85 sarja: KT Kansio: 25.00 TA; Paikkakunnittaisia luetteloita kuolleista ja vangituista matrikkeli maarialaista sodassa kuolleista punaisista sarja: B Kansio: 14.00 323.2 Työväen Arkisto (TA); Maaria no 23 ja 24 Maarian Tarmon naiskomppanian palkkalista 1.3.–15.3.1918 Åa 443 Loimaa–Messukylä VRO SyA Kansan Arkisto (KA).
- ⁵ Piironen-Honkanen 1995, s. 50–71 ja Liite 1.
- ⁶ Höyssä, Ari: Turvallisuutta ja valvontaa Raunistulaan. Järjestyksenpidon tavoitteet ja kehittäminen esikaupungissa vv. 1905–1918. Pro gradu -työ Turun yliopisto 2001, s. 2 ja 17–18.
- ⁷ Katso lisää termien määrittelyistä Haik 2/1993, jossa aiheesta kirjoittavat Seppo Väisänen, Jari Ehrnrooth, Pertti Haapala, Heikki Ylikangas, Risto Alapuro sekä Ohto Manninen.
- ⁸ Teräs, Kari: Paikallisten työmarkkinasuhteiden kausi. Ammattiyhdistykset ja työsuhteiden säätely 1880-luvulta 1950-luvulle. Turku 1995, s. 245–249, 258.

- ⁹ Tarmon Vuosikokous 27.1.1918, Maarian sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön arkisto 329.5 pöytäkirjat 1915–1918 kansio 1, TA. Urho Heinosen haastattelu 7.1.2004.
- ¹⁰ Ibid.
- ¹¹ Suominen, Helmi VRO 39/103 ja Rantanen, Rauha VRO 45/8 KA. Urho Heinosen haastattelu 7.1.2004.
- ¹² Sosialisti 8.12.1917 Nuoriso-osasto perustettu Raunistulaan, 11.12.1917 Maarian S.-d. nuoriso-osasto kokous.
- ¹³ Sosialistin ilmoitukset 29.6.1917–15.3.1918.
- ¹⁴ Haapala, Pertti: Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920. Tampere 1986, s. 296.
- ¹⁵ Teräs 2001, s. 308.
- ¹⁶ Tarmon Vuosikokous 27.1.1918, Maarian sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön arkisto 329.5 pöytäkirjat 1915–1918 kansio 1 TA. Sosialisti 2.8.1917 ilmoitus Tarmon näytelmäseuran perustavasta kokouksesta.
- ¹⁷ VRO:n ja VRYO:n aktit KA, ks. liite 1.
- ¹⁸ Teräs 2001, s. 200.
- ¹⁹ Alapuro, Risto: Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933. Helsinki 1995, s. 103.
- ²⁰ Saarinen, Aino: Aamuruskoa ja äänioikeutta Työläisnaisliikkeen alkuvaiheita Tampereella. Teoksessa Tuntematon työläisnainen. Tampere 1989, s. 129–130.
- ²¹ Teräs 2001, s. 196–197, 312–314
- ²² Klemetilä, Aimo: Tampereen punakaarti ja sen jäsenistö. Tampere 1976, s. 174.
- ²³ Raunistulan TY Tarmon arkisto 363.2 Kansio 1 Jäsenluettelo 1907–1916 TA.
- ²⁴ Piironen-Honknen 1995, s. 27.
- ²⁵ VRO:n ja VRYO:n aktit KA sekä Matrikkeli maarialaisista kansalaissodassa kuolleista punaisista, Paikkakunnittaisia luetteloita kuolleista ja vangituista, V1918a Turku B Kansio 14.00 323.2 TA. Sotasurmat-projekti 14.3.2004 [www].
- ²⁶ Piironen-Honkanen 1995, s. 43.
- ²⁷ Tiedot perustuvat VRO:n ja VRYO:n akteihin, kirkonkirjoihin ja terroritilastoon. Valitettavasti Turun seudun naisten suosimien tehtaiden palkkalistoja ei ole säilynyt vuosilta 1917 ja 1918.
- ²⁸ VRO:n ja VRYO:n aktit KA, katso liite 1. Turun seurakunnan rippikirjat 1918. Maarian seurakunnan rippikirjat 1918. Matrikkeli maarialaisista kansalaissodassa kuolleista punaisista, Paikkakunnittaisia luetteloita kuolleista ja vangituista V1918a Turku B Kansio 14.00 323.2, TA. Förteckning öfver personer som tillhört röda gardet och före revolten varit anställda hos A/B Barker O/Y, VSA XVIII 938 KA.
- ²⁹ Haapala 1986, s. 264.
- ³⁰ Lähteenmäki, Maria: Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–1930-luvun Suomessa. Helsinki 1995, s. 49, 259 ja 262. Kettunen, Pauli: Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930. Helsinki 1986, s. 54.
- ³¹ ”Tehtaantyöntekijätär” oli aikalaistermi. Paikkakunnittaisia luetteloita kuolleista ja vangituista matrikkeli maarialaista sodassa kuolleista punaisista sarja: B Kansio: 14.00 323.2 TA
- ³² Vattula, Kaarina: Lähtöviivallako? Naisten ammatissatoimivuudesta, tilastoista ja kotitaloudesta. Teoksessa Tuntematon työläisnainen. Tampere 1989, s. 24.
- ³³ Kahdeksan tunnin työajasta oli säädetty lailla juuri edellisen vuoden 1917 puolella.

- Tavallista oli, että työpäivät venyivät yli laillisten rajojen. Lähteenmäki 1995, 64. Valtakunnallisen vuonna 1910 tehdyn tutkimuksen mukaan kaksi kolmasosaa kustomatyöläisistä teki kuusikymmentuntista työviikkoa. Salkoranta, Marja: John Barkerin puuvillatehtaan työntekijöiden työ- ja asunto-olosuhteista 1900–1940. Turku 1977, s. 41.
- ³⁴ Haapala 1986, s. 267.
- ³⁵ Salkoranta 1977, s. 22.
- ³⁶ Rantanen, Rauha VRO 45/8 KA.
- ³⁷ Rajala, Hilda VRYO 8880 KA.
- ³⁸ VRO:n ja VRYO:n aktit KA.
- ³⁹ Turussa naiskomppanialaisia oli 113, joista tosin kaikki eivät työskennelleet Barkeilla. Piironen-Honkanen 1995, liite 1.
- ⁴⁰ Förteckning öfver personer som tillhört röda gardet och före revolten varit anställda hos A/B Barker O/Y, VSA XVIII 938, KA.
- ⁴¹ Salkoranta 1977, s. 18, 21. Laakso, Veikko: Turun kaupungin historia 1918–1970. Turku 1980, s. 461.
- ⁴² Salkoranta 1977, s. 39 ja 41.
- ⁴³ Vahe, Juha: Vuosisata turkulaista makeisteollisuutta. 2000, s. 15. Sosialisti 13.6.1917 Makeistehdas Hellaan lakko, 21.6.1917 Kärämäen makeistehtaan lakko päätynyt työläisten voittoon.
- ⁴⁴ Salkoranta 1977, s. 45 ja Teräs 1995, s. 249. Sosialisti 29.6.1917 O.Y. John Barkerin tehtaan lakko.
- ⁴⁵ Teräs 1995, s. 235.
- ⁴⁶ Raunistulan kansakoulun nimi- ja arvostelukirjat Bcc 1 895 IV 1899–1907, 1907–1911, 1911–1915 Turun kaupunginarkisto (Tka).
- ⁴⁷ Wahtera, Anna VRYO 13150 KA.
- ⁴⁸ VRO:n ja VRYO:n aktit KA, ks. liite 1.
- ⁴⁹ Raunistulan kansakoulun nimi- ja arvostelukirjat Bcc 1 895 IV 1899–1907, 1907–1911, 1911–1915 Tka.
- ⁵⁰ Samana vuonna koulun aloittaneet eivät olleet samanikäisiä. Katso Raunistulan kansakoulun nimi- ja arvostelukirjat Bcc 1 895 IV 1899–1907, 1907–1911, 1911–1915 Tka.
- ⁵¹ VRO:n ja VRYO:n aktit KA. Maarian Tarmon naiskomppanian palkkalista 1.3.–15.3.1918 Maaria no 23 ja 24 Åa 443 Loimaa–Messukylä VRO SyA KA. Maarian ja Turun rippikirjat vuodelta 1918.
- ⁵² VRO:n ja VRYO:n aktit KA. Turun ja Maarian seurakuntien rippikirjat ja syntyneiden kirjat 1886–1901.
- ⁵³ Klemetilä 1975, s. 137.
- ⁵⁴ Piironen-Honkanen 1995, s. 40.
- ⁵⁵ VRO:n ja VRYO:n aktit KA. Turun ja Maarian seurakuntien rippikirjat 1918 ja syntyneiden kirjat 1886–1901.
- ⁵⁶ Wahtera, Anna VRYO 13150; Rantanen, Rauha VRO 45/8; Wass, Alli VRO 44/434 KA. Henriksson, Wiina Raunistulan kansakoulun nimi- ja arvostelukirjat vuosi 1910 Bcc 1 895 IV 1907–1911 Tka.
- ⁵⁷ Piironen-Honkanen 1995, s. 31.
- ⁵⁸ Aalto, Ida VRO 7/588; Bäckström, Suoma VRO 44/51; Jaakkolainen, Fanny VRO 8/571; Jäkkä, Selma VRO 41/6 ja Mäkinen, Olga VRO 43/250 KA.
- ⁵⁹ VRO:n ja VRYO:n aktit KA. Maarian ja Turun rippikirjat. Raunistulan kansakoulun

- nimi- ja arvostelukirjat Bcc 1 895 IV 1899–1907, 1907–1911, 1911–1915 Tka.
- ⁶⁰ Ibid.
- ⁶¹ Vuorinen, Saima VRO 6/494 ja Rantanen, Rauha VRO 45/8 KA. Salkoranta 1977, 59.
- ⁶² Perälä, Tauno: Turun esikaupungit ja niiden aiheuttamat probleemmat ensimmäiseen maailmansotaan mennessä. Turku 1951, s. 104–105 ja 157.
- ⁶³ Bourke 1994, s. 148–149.
- ⁶⁴ Haikarainen, Alma VRYO 20325; Koskinen, Senja VRO 8/471; Mäkelä, Naima VRYO 11388; Nieminen, Aino VRO 99/351 KA.
- ⁶⁵ Sandell 1998, s. 7 ja 15.
- ⁶⁶ Maaria No 22 Palkkalista Turun piirin Punaisenkaartin Maarian Tarmon osaston miehistölle 1.3.–15.3.1918 KA.
- ⁶⁷ Lyhenteellä vro seurakunnan kirjuri tarkoitti sitä, että henkilö oli joutunut valtiorikosoikeuden eteen ja näin ollut mukana kapinassa. Merkintää esiintyy Maarian kirkonkirjoissa, Turun seurakunnassa vastaava merkitys oli lyhenteellä rik. I. eli rikoslaki.
- ⁶⁸ Halla, Ida; Laihonon, Hilda; Oksanen, Hanna Matilda; Vuorinen, Saima Maarian kirkonkirjat 1918. Rantanen, Rauha; Laihonon, Saima; Lehtonen, Olga; Mäkelä, Naima; Nummila, Helmi; Nummila, Amanda Turun kirkonkirjat 1918. Lehtonen, Olga VRYO 16128 KA.
- ⁶⁹ Nummila, Amanda; Helmi, Nummila Turun rippikirjat 1918. Laihonon, Hilda ja Saima Euran seurakunnan syntyneiden kirjat 1889 ja 1899.
- ⁷⁰ Salkoranta 1977, s. 59–60.
- ⁷¹ Helenius, Kaarin; Jalonen, Aili; Lahti, Impi; Paananen, Helmi; Järvinen, Lempi; Reiman, Kaarin; Suominen, Helmi Maarian rippikirjat 1918. Rantanen, Rauha; Silander, Lempi; Söderlund, Elsa; Vass, Alli Turun rippikirjat 1918. Sotasurmat-projekti 14.3.2004 [www].
- ⁷² Klemettilä 1975, s. 137–139.
- ⁷³ Suominen, Helmi ja Järvinen, Lempi Maarian rippikirjat 1918. Urho Heinosen haastattelu 7.1.2004.
- ⁷⁴ Maarian ja Turun rippikirjat 1918.
- ⁷⁵ Salokannel, Anna ja Wahtera, Anna Turun rippikirjat 1918. Wahtera, Anna VRYO 13150. Uusitalo 1971, 34.
- ⁷⁶ Nurmi, Lempi VRO 7/1110. Nurmi, Lempi Turun rippikirjat 1918–1920.
- ⁷⁷ Salokannel, Anna; Wahtera, Anna; Lehtonen, Olga, Söderlund, Elsa Turun rippikirjat 1918. Laaksonen, Martta; Sorri, Impi; Vuorinen, Saima; Laihonon, Hilda Maarian rippikirjat 1918.
- ⁷⁸ Toukokuisen palkkalistan mukaan Tarmossa oli mukana 416 miestä. Näiden lisäksi Maarian alueella omat joukkonsa oli Hirvensalon, Kähärlän, Kärsämäen, Marttilan ja Paimalan kylillä sekä työväenyhdistys Raivaajalla. Maaria No 22 Palkkalista Turun piirin Punaisenkaartin Maarian Tarmon osaston miehistölle 1.5.–15.5.1918 SyA Aå 443 Maaria VRO KA. Turun ja Porin läänin terroritilasto 3 mf 215 Rantämäki 85 sarja: KT Kansio: 25.00 TA.
- ⁷⁹ Sandell 1998, s. 8, 37–38.
- ⁸⁰ Teräs 1995, s. 274.
- ⁸¹ VRO:n ja VRYO:n aktit KA. Maarian ja Turun syntyneiden ja rippikirjat. Raunistulan kansakoulun nimi- ja arvostelukirjat Bcc 1 895 IV 1899–1907, 1907–1911, 1911–1915 Tka. Förteckning öfver personer som tillhört röda gardet och före revol-

- ten varit anställda hos A/B Barker O/Y, VSA XVIII 938, KA.
- ⁸² Sandell 1998, s. 12.
- ⁸³ VRYO:n ja VRO:n aktit KA, ks. liite 1.
- ⁸⁴ Haikarainen, Alma VRYO 20325 KA.
- ⁸⁵ Henriksson, Martta VRO 44/376 KA.
- ⁸⁶ Piironen-Honkanen 1995, s. 30. Klemetilä 1975, s. 170.
- ⁸⁷ Piironen-Honkanen 1995, 33 sekä VRO:n ja VRYO:n aktit KA, ks. liite 1.
- ⁸⁸ Vahe 2000, s. 13 ja 15.
- ⁸⁹ Uusitalo, Sinikka: Turku keväällä 1918. Turku 1971, s. 89. Laakso 1980, s. 405. Uusitalo 1971, s. 210. Teräs 1995, s. 246. Salkoranta 1977, s. 42. Koskinen, Senja VRO 8/471 ja Lahti, Impi VRO 49/309 KA.
- ⁹⁰ Jalonen, Aili VRO 7/1054 KA. Uusitalo 1971, 71.
- ⁹¹ Sosialisti 25.7.1917 Työttömyys Raunistulassa.
- ⁹² Perälä 1951, s. 118. Kaukovalta, K. V. ja Eila Kaukovalta: Maarian Pitäjän historia. 1950, s. 121–122.
- ⁹³ Lahti, Impi VRO 309 ja 225/49 KA.
- ⁹⁴ Koskinen, Senja VRO 8/471 KA.
- ⁹⁵ Maarian sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön valitseman työttömyyskomitean kokous 11.1.1918 Vapsa II A4 181 b KA.
- ⁹⁶ Sosialisti 20.2.1918 Naisten työttömyys.
- ⁹⁷ Kaukovalta 1951, s. 121 ja Sosialisti 15.1.1918 Maarian hätäaputyöt sos.-dem. kunnallisjärjestön järjestettäväksi.
- ⁹⁸ Lehtonen, Lyyli VRO 49/11; Ylijoki, Impi VRYO 2326; Wass, Alli VRO 44/434 KA.
- ⁹⁹ Kaukovalta 1950, s. 121 ja Sosialisti 15.8.1917 Työttömyyskysymys Maarian kun takokouksessa.
- ¹⁰⁰ Jalonen, Aili VRO 7/1054 KA.
- ¹⁰¹ Lehtonen, Hilja VRO 43/681; Nieminen, Aino VRO 99/351 ja Wahtera, Anna VRYO 13150 KA.
- ¹⁰² Uusitalo 1971, s. 92.
- ¹⁰³ Sosialisti 5.1.1918 Torihinnat Turussa tänään ja 7.2.1918 Torihinnat Turussa.
- ¹⁰⁴ Sosialisti 7.11.1917 Maariasta ruisjauhot kokonaan loppuneet; Uusitalo 1971, 92–93 ja Kaukovalta 1950, s. 125.
- ¹⁰⁵ Uusitalo 1971, s. 91; Kaukovalta 1950, s. 122–123 ja 124.
- ¹⁰⁶ Sosialisti 5.6.1917 Kuluttajain kokous Raunistulassa.
- ¹⁰⁷ Urho Heinosen haastattelu 7.1.2004. Maarian nimismiehen kertomus C III 7 mf 121/4, VHKA Sota-arkisto (SA).
- ¹⁰⁸ Sosialisti 27.10.1917 Maarian järjestäytynyt työväki elintarveaiasta.
- ¹⁰⁹ Alapuro 1987, s. 93–94.
- ¹¹⁰ Haapala 1986, s. 251 ja 256.
- ¹¹¹ Davies, James C.: Towards a Theory of Revolution. *American Sociological Review*, 1962 Vol. XXVII. s. 5–18.
- ¹¹² Aya 1990, s. 22–25, 27, 46, 49, 54, 57.
- ¹¹³ Alapuro, Risto: Pitkä yhteiskuntarauha 1800-luvulla, äkilliset murrokset 1900-luvun alussa. Teoksessa *Nälkä talous kontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin*. Helsinki 1987, s. 94.
- ¹¹⁴ Saaritsa 2002, s. 198. Rahikainen, Marjatta: Herrasväki, työväki ja palkkatyö toimeentulon lähteinä kaupungeissa. Teoksessa ”Työllä ei oo kukkaan rikastunna” Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800–1900-luvulla. Helsinki 2001, s. 141.

- ¹¹⁵ Rahikainen 2001, s. 139 ja 141.
- ¹¹⁶ Teräs 2001, s. 75.
- ¹¹⁷ Teräs 2001, s. 72.
- ¹¹⁸ Klemettilä 1975, s. 169.
- ¹¹⁹ Mäkelä, Naima VRYO 11388; Nurmi, Lempi VRO 7/1110; Oksanen, Hanna VRYO 6106; Rajala, Hilda VRYO 8880; Rostedt, Jenny VRYO 21529; Suominen, Helmi VRO 39/103; Vuorinen, Saima VRO 6/494 KA.
- ¹²⁰ Piironen-Honkanen 1995, s. 30.
- ¹²¹ Klemettilä 1975, s. 169 ja 181.
- ¹²² Mäkelä, Naima VRYO 11388; Nurmi, Lempi VRO 7/1110; Oksanen, Hanna VRYO 6106; Rajala, Hilda VRYO 8880; Rostedt, Jenny VRYO 21529; Suominen, Helmi VRO 39/103; Vuorinen, Saima VRO 6/494 KA.
- ¹²³ Lehtonen, Olga VRYO 16128 KA.
- ¹²⁴ Haapala 1986, s. 299.
- ¹²⁵ Vuoden 1907 eduskuntavaaleissa Turun esikaupungeissa sosialistit saivat annettui-
ta äänistä 52,4 prosenttia. Perälä 1951, s. 152.
- ¹²⁶ Piironen-Honkanen 1995, s. 27.
- ¹²⁷ Teräs 1995, s. 273–274. Maaliskuulaisiksi Teräs lukee kaikki vuonna 1917 ammat-
tilyhdistyksiin liittyneet jäsenet.
- ¹²⁸ Ibid.
- ¹²⁹ Tähti, Jalmari: Maarian työväenyhdistys Valo r.y. 1907–1947. Neljäkymmentä vuot-
ta Työväen järjestötoimintaa. Turku 1947, s. 8–9.
- ¹³⁰ Klemettilä 1975, 57, 141.
- ¹³¹ VRO:n ja VRYO:n aktit KA, ks liite 1.
- ¹³² Klemettilä 1975, s. 170.
- ¹³³ Aya 1991, s. 53 ja 57.
- ¹³⁴ Koskinen, Senja VRO 8/471 KA.
- ¹³⁵ Ibid.
- ¹³⁶ Rajala, Hilda VRYO 8880 KA.
- ¹³⁷ Piironen-Honkanen 1995, s. 74.
- ¹³⁸ Luhtakanta, Arvid: Suomen punakaarti. Kustantaja E. A. Täckman. Kulju 1938, s.
160.
- ¹³⁹ Manninen, Ohto: Taistelevat osapuolet. Teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–
1920 osa 2 Taistelu vallasta. Helsinki 1993, s. 137.
- ¹⁴⁰ Sandell 1998, s. 54.
- ¹⁴¹ Nurmi-Koskela, Bertta VRYO 20195 KA.
- ¹⁴² Rajala, Hilda VRYO 8880 KA.
- ¹⁴³ Piironen-Honkanen 1995, s. 30.
- ¹⁴⁴ Klemettilä 1995, s. 180–181.
- ¹⁴⁵ Hakala 2004, s. 22–39.
- ¹⁴⁶ Nurmi-Koskela, Bertta VRYO 20195 KA.
- ¹⁴⁷ Piironen-Honkanen 1995, s.29; Uusitalo 1971, s. 71 ja Lähteenmäki, Maria: Vuo-
sisadan naisliike. Naiset ja sosialidemokratia 1900-luvun Suomessa. Sosialidemo-
kraattiset Naiset. Helsinki 2000, s. 82.
- ¹⁴⁸ Uusitalo 1971, s. 71; Lähteenmäki 2000, s. 82 ja Klemettilä 1975, s. 177. Lappalai-
nen, Jussi T.: Punakaartin sota 1. Helsinki 1981, s. 159.
- ¹⁴⁹ Teräs 1995, s. 249.
- ¹⁵⁰ Lappalainen 1981, s. 158 ja 164–165.

- ¹⁵¹ Henriksson, Martta VRYO 2252 ja Lehtonen, Lyyli VRO 49/11 KA.
- ¹⁵² Haikarainen, Alma VRYO 20325; Wass, Alli VRO 44/434; Rostedt, Jenny VRYO 21529; Wahtera, Anna VRYO 13150; Suominen, Helmi VRO 39/103; Koskinen, Senja VRO 8/471; Nurmi, Lempi VRO 7/1110; Rajala, Hilda VRYO 8880; Vuorinen, Saima VRO 6/494 KA.
- ¹⁵³ Lappalainen 1981, s. 165–166.
- ¹⁵⁴ Lappalainen 1981, s. 216–217.
- ¹⁵⁵ Rostedt, Jenny VRYO 21529 KA.
- ¹⁵⁶ Klemettilä 1975, s. 24.
- ¹⁵⁷ Sosialisti 1917–1918.
- ¹⁵⁸ Tilly 2003, s. 32, 34, 75–76.
- ¹⁵⁹ Tilly 2003, s.76.
- ¹⁶⁰ Maarian nimismiehen kertomus C III 7 mf F 121/4, VHKA SA.
- ¹⁶¹ Sosialisti 14.8.1917 Turun woiroswous.
- ¹⁶² Tilly 2003, s. 34 ja 77–78.

Summary

THE WOMEN'S COMPANY OF THE RED GUARD FROM MAARIA IN THE FINNISH CIVIL WAR OF 1918

Fifty young women from the parish of Maaria adjoining the city of Turku took part in the Finnish Civil War of 1918 on the side of the revolutionary Red Guard. This article considers why these women took up arms at a time when even a woman wearing trousers was a shocking sight to contemporaries.

The question is examined in two ways. The first studies what kind of networks bound the women soldiers from Maaria to each other and to the Red Guard. It explores the women's friendships from school and work, their propinquity to each other, participation in political activities and the 'redness' of their relatives. The women's networks could be one explanation for their decision to become soldiers. Secondly, the article studies how the women explained their reasons to become soldiers when the Whites, the victors in the Civil War, interrogated them.

The principal original sources used have been the trial documents, with the interrogation records, of the women who were taken prisoner by the White troops on the government side. From the documents emerge not only the personal details of the accused but also her financial position and membership of political parties and the trades union movement. The interrogation records also show that the women were asked directly why they became soldiers.

The women's motives have been studied by using two different research methods. The first was to employ network analysis. Because of the material's deficiency it has been necessary to use both qualitative and quantitative approaches. In addition to network analysis use has been made of vicarious problem solving. The idea of this method is literally to put oneself into the position of the person studied and consider the choices from his point of view.

In Maaria the Red Guard women were linked to each other by many

networks. Many were connected by their workplace and trade union branch or party membership. It was also very typical that the women's father, brother or fiancé belonged to the Red Guard. Most commonly the women were linked by propinquity because almost all members of the Women's Company lived in Maaria. However, propinquity is the weakest explanation for their service as soldiers. The Maaria Women's Company attracted only a handful of the young women of the village. Particularly interesting are the women who connected different networks to each other. They could have brought together separate groupings of women.

It is difficult to say anything definite about what was the influence of networks in the women's decisions to go to the front. However, it is certain that the existence of networks can be shown. Earlier research has shown that networks mattered, for example in joining firms. Particularly in uncertain situations people easily follow the decisions of those closest to them. The girls may have joined the Red Guard when encouraged to do so by their friends. On the other hand networks could also have exerted pressure to join the guard. A woman might have felt indebted to her neighbours or colleagues at work as the result of receiving help earlier. Becoming a soldier could have been the repayment of a debt or a demonstration of loyalty.

On the basis of the interrogation records the most usual reasons for women to join the guard were want and poverty. The women complained during their interrogations about their low earnings. At a time of mass unemployment and shortage of food the guard guaranteed pay, clothing and hot meals. However, poverty alone as a motive is unconvincing because there were other women in the village of Maaria who did not become soldiers. It was sensible to claim poverty because it seemed to the victors a more acceptable reason than idealism or the desire to carry out a revolution.

Only a few women stated that they had joined as volunteers. This term indicated idealistic reasons. In fact idealism, a wish to change prevailing conditions, took quite a number of women to the front. The resignation of women who chose the guard from permanent jobs at a time of severe unemployment also indicates idealistic motives.

Only a few women gave pressure as the reason for becoming a soldier. A couple of women accused each other of pressure or of entrapment with the aid of alcohol. Pressure did not perhaps sound probable to the prosecutor because the Reds did not compel women to become

soldiers in the same way as they did men. The Red Guard did not expect women to become soldiers, but rather women's readiness to do so surprised even the socialist camp. Pressure is also a difficult concept to define. To one person a conversation is considered as pressure, while to another pressure is compulsion at gun point.

It is certain that the women did not have one reason alone for becoming soldiers. The reasons may have been intertwined and changed according to the individual.

MAANPUOLUSTUKSEN JA URHEILUN AATTEELLINEN YHTEYS 1920- JA 1930-LUKUJEN SUOMESSA

Yksi merkittävimmistä urheiluun kytkeytyneistä, sen itsensä ulkopuolisista tekijöistä oli niin Suomessa kuin muuallakin aina toisen maailmansodan vuosiin asti maanpuolustus. Urheilun ja soturikuntoisuuden yhteys oli nähty vuosisatojen ajan, sillä urheilun, voimainponnistusten kautta saatava fyysinen kunto oli rintamalla taistelevan sotilaan selviytymiselle yhtä tärkeää kuin varsinaiset sotilaalliset taidot. Seuraavassa maanpuolustuksen ja urheilun yhteyksiä tarkastellaan aluksi Suomessa urheilun syntyvaiheista aina toisen maailmansodan vuosiin asti, minkä jälkeen ovat vuorossa niiden ilmentymät ulkomailla, ennen muuta Saksassa ja Virossa 1920- ja 1930-luvulla.

Urheilu osana maanpuolustusajattelua ennen vuotta 1918

Näkemykset urheilun ja sotilaallisen taistelukyvyyn yhteydestä ei ole ollut mikään suomalainen keksintö. Se ei myöskään ilmaantunut urheilun kehityksestä huolta kantaneiden ajatuksiin 1900-luvulla, vaan paljon aiemmin. Suomeen nämä pohdinnot tulivat, kuten niin monet muutkin opit ja käsitykset, Saksasta ja Ruotsista. Saksalainen liikuntapedagogi Johann GutsMuths korosti jo 1790-luvulla urheilun hyötynäkökohtia, minkä jatkoksi hän esitti vuonna 1817 julkaisemassaan teoksessa ”Turnbuch für die Söhne des Vaterlandes” (Voimistelukirja isänmaan pojille) käsityksensä *Turnkunstin*, voimistelutaidon merkityksestä soti-

* (s. 1954) valtiotieteiden tohtori, Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti, kirjoittanut mm. teokset Suomen ratsastusurheilun historia (1987), Koritalkoot – puoli vuosisataa järjestäytynyttä koripallourheilua Suomessa 1939–1989 (1990), Valkoisen Suomen urheilevat soturit, Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918–1939 (väitöskirja, 1997) sekä Valtion liikuntahallinnon historia (2004).

laiden kouluttamisessa. Antero *Heikkinen* onkin todennut, että ”saksalaisen voimistelun kehitys kulkee 1800-luvun alussa yhtä jalkaa yleisen asevelvollisuuden kanssa”. Ruotsalainen Pehr Henrik Ling harrasti hänkin voimistelun olemuksen ja sen eri tehtävien pohdintaa. Hän teki jaon pedagogiseen, esteettiseen, lääketieteelliseen ja sotilaalliseen voimisteluun. Niistä jälkimmäisen tuli osoittaa, miten ihminen voi omien ruumiinvoimiensa ja aseiden avulla alistaa muita tahtoonsa.¹

GutsMuthsin ja Lingin opit levisivät vähitellen myös Suomeen. Niinpä voimistelunopetuksen arvo oivallettiin 1800-luvulla sekä oppikoulu- että sittemmin myös kansakoululaitoksen kehittämissuunnitelmissa. Niitä laatineiden komiteoiden tavoitteena oli lasten ja nuorten sopusuhtainen henkinen ja fyysinen kehitys, minkä ohella esiin nousivat myös näkemykset ruumiinharjoituksista sotilaskoulutuksellisesti merkittävänä esivalmennuksena. Sitä koskevia ajatuksia esittivät 1860- ja 1870-luvulla mm. Uno Cygnaeus ja Viktor Heikel. Varsinkin vuoden 1878 asevelvollisuuslain ja kolmea vuotta myöhemmin perustetun Suomen kansallisen armeijan myötä käsitykset ruumiinliikunnosta sotilaskoulutuksen pohjustajana saivat uutta kantovoimaa. Heikel totesikin vuonna 1879, että koulun pitäisi asevelvollisuuden vallitessa pyrkiä valmentamaan oppilaita asevelvollisuuteen. Koulujen voimistelunopetuksen huomattavana ongelmana oli 1800-luvulla kuitenkin suuri puute innostuneista ja kykenevistä opettajista sekä voimisteluhuoneista ja -välineistä. Oma myönteinen vaikutuksensa oli kuitenkin voimistelunopettajakoulutuksen alkamisella Helsingin yliopistossa vuonna 1882.²

Kansalaisten alettua 1800-luvun jälkipuoliskolla vähitellen järjestäytyä erinäisiin joukkoliikkeisiin kuten kansanvalistus-, raittius-, nuorisoseura- ja vapaapalokuntaliikkeisiin, sittemmin myös työväenliikkeeseen, muodostui perusta suomalaisen kansalaisyhteiskunnan läpimurrolle ja lopulta kansakunnan synnylle. Myös urheilu oli tässä kehityksessä mukana. Kun kansallinen armeija toi kutsuntojen myötä 1880-luvulla esiin ongelman huonokuntoisista, palvelukseen kelpaamattomista ”kruununraakeista”, fennomaaninen liike kävi korostamaan ruumiinharjoitusten tärkeyttä myös kansan sotilaskuntoisuudelle. Se puolestaan johdatti Kansanvalistusseuran, nuorisoseura-, raittius- ja vapaapalokuntaliikkeiden johtomiehet innostumaan urheilusta. Kutsunnoissa hylättyjen määrät huolestuttivat, ja niinpä ruumiinharjoitukset nousivat laajasti esiin esimerkiksi Kansanvalistusseuran 10-vuotisjuhlissa vuonna 1884. Rahvaan oli käytävä harrastamaan juhlissaan ja huvitilaisuuksissaan myös voimistelua ja erilaisia leikkejä. Seuran tehtävänä

nähtiin propagoida urheilua varsinkin nuorten miesten sotilaskuntaa silmälläpitäen. Kansanvalistusseuran julkaisuissa urheilu ja maanpuolustus yhdistyivät isänmaallisessa hengessä.³

Kansanvalistusseuran ja kansanliikkeiden tavoitteena oli urheilun sekä muiden valistusintojen avulla pitää maaseudun rahvas myös poissa aatteellisesti ja siveellisesti huonoista harrastuksista. Varsinainen urheilu alkoi valloittaa Suomen laajaa maaseutua kansanliikkeiden välityksellä mm. erinäisissä kesäjuhlissa. Esimerkiksi nuorisoseurojen kilpailutoiminta lisääntyi 1890-luvulta vilkkaaksi niin hiihdossa, yleisurheilussa kuin voimistelussakin. Urheiluharrastusten lisääntyminen johti lopulta myös varsinaisen urheiluliikkeen syntyyn, ja niinpä Suomeen perustettiin jo ennen 1900-luvun alkua noin 300 urheiluseuraa. Niiden lisäksi toiminnassa oli noin 140 kansanliikkeiden paikallisten yhdistysten alaista alaosastoseuraa, jotka olivat erityisesti suomalaiselle urheiluliikkeelle tyypillinen ilmiö.

Samaan aikaan urheilua – mm. hiihtoa – harrastettiin myös armeijassa. Aimo *Halila* on todennut, että ”Suomen autonomisen ajan kansallisen asevelvollisen armeijan perustaminen 1880-luvulle tultaessa merkitsi osaltaan miehisen nuorison ruumiinkulttuurin kohottamisen edellytysten laajapohjaista kasvua”.⁴ Kun Suomen kansallinen armeija vuonna 1901 lakkautettiin osana venäläisen hallitusvallan aloittamia sortotoimia, eri kansanliikkeet kuten esimerkiksi raittius- ja nuorisoseuraliikkeet lisäsivät kansalaisille suunnattua urheilupropagandaa. Myös Ivar Wilskmanin vuonna 1898 perustama Suomen Urheilulehti liittyi sanoman levittäjiin. Nuorten miesten oli pyrittävä huolehtimaan sotilastaidoilleen välttämättömästä fyysisestä kunnostaan ja harrastettava sotilastaitojen kannalta tärkeinä pidettyjä urheilulajeja kuten hiihtoa, ammuntaa ja voimistelua.⁵

Ns. ensimmäisen sortokauden aikaiset lukuisat painostustoimet Suomea kohtaan lisäsivät suomalaisten vastarintaa, minkä osoituksia olivat mm. kutsuntalakot, vastarintajärjestö Kagaali ja vuosien 1905 ja 1906 Voimaliitto. Jälkimmäinen oli muodollisesti urheilujärjestö, jonka tavoitteena oli sääntöjensä mukaan saada ”kansalaisia kaikista kansanluokista kansanomaista urheilua harjoittamaan” ja siten ”kehittää kansalaisten ruumiillista voimaa ja siveellistä tarmoa sekä samalla kansan yhteistuntoa kansanvapauden turvaamiseksi ja yhteiskuntaa vastustavien voimien vastustamiseksi”. Pyrkimyksenä oli järjestää jäsenille urheilu-, hiihto- ja ampumaharjoituksia sekä sotilaallista koulutusta. Harrastukset tosin jäivät käytännössä varsin vähiin liiton toiminnan lyhykäisyyden vuoksi.

Yhtä kaikki, Voimaliitto oli järjestö, jossa selkeästi yhtyivät, ainakin periaatteessa, niin urheilu, politiikka kuin sotilaallisuusenteiset toiminnot. Yksittäisinä henkilöinä sen toiminnassa oli mukana väkeä myös vuonna 1900 perustetusta ensimmäisestä SVUL-liitosta, hallitusvallan vahvistamatta jättäminä säännöin kuusi vuotta toimineesta suomalaisesta voimistelija- ja urheiluliitosta. Mukana olivat mm. Kolehmaisena juoksijaveljekset Kuopiosta. Järjestönä SVUL oli irrallaan Voimaliitosta.⁶

Ennen 1910-lukua urheilu oli siten nähty jo useaan otteeseen sotilaskunnan kannalta tärkeänä tekijänä. Kansanliikkeiden toiminnan osana sillä oli jo ollut myös kansallinen, laajan rahvaan henkistä ja fyysistä kuntoa kohottava merkityksensä, mikä oli ollut tärkeää eritoten fenomaaneille. Sortopolitiikan jatkuessa vuoden 1905 suurlakon ja sitä seuranneiden, vuosien 1906–1907 vapaampien tuulien jälkeen, urheilu sai olympiakisojen kautta nyt myös selkeästi isänmaallisen arvonsa. Samalla kilpaurheilun harrastus meni aimo harppauksin eteenpäin.

Olympiakisadebyyttinsä Suomi teki vuonna 1906 pidetyissä Ateenan ns. välikisoissa osana Venäjän joukkueesta ja saavutti heti kaksi kultamitalia. Vuotta myöhemmin Suomi nousi lisäksi virallisesti olympiakisakansakuntien joukkoon siten, että Reinhold von Willebrand kutsuttiin ensimmäisenä suomalaisena kansainvälisen olympiakomitean jäseneksi. Niinpä Suomi osallistui ensi kerran virallisesti olympiakisoihin Lontoossa 1908. Suomen kuuluminen Venäjän valtakuntaan merkitsi kuitenkin sitä, että suomalaisjoukkueet joutuivat niin Ateenassa kuin Lontoossa, sittemmin myös Tukholmassa vuonna 1912, esiintymään esimerkiksi avajaismarsseilla venäläisten yhteydessä, tosin pienellä Finland-kyltillä erotettuina.

Juuri olympiakisat olivat tuolloin oivallinen forum kertoa kansainväliselle yhteisölle suomalaisten kansallistunnosta ja heidän omasta kansakunnastaan. Isänmaallisesta mielestä kertoi se, että Suomen joukkue marssi Tukholman avajaisissa erikseen Finland-kyltinsä kanssa ja helsinkiläisen naisvoimisteluseuran lippua keulassa kuljettaen. Venäjän trikolori ei suomalaisille kelvannut. Kun kultamitali kohtasi suomalaisia, voittosalkoon vedettiin Venäjän lippu, jonka alla jälleen oli pieni Finland-kilpi. Erikoisin ilmentymä lippukiistasta koettiin Tukholman kisojen jalkapalloilussa. Kun Suomi Tukholmassa voitti Venäjän jalkapallo-ottelussa, salkoon nousi voittajan kunniaksi hävinneen maan lippu – sillä Suomihan oli osa Venäjää. Suomalaiset levittivät kuitenkin yleisön nähtävillä suureen vaatekappaleen, johon oli kirjoitettu ”Finland vunnit”, Suomi voitti. Erityisesti Tukholman kisojen kautta urhei-

lu sai jälleen uuden tärkeän oheistehtävän. Jos sitä oli jo siihen mennessä pidetty tärkeänä sotilastaitojen kannalta ja valjastettu myös raittiusaatteen ja rodunjalostuksen jalojen vankkureiden eteen, oli se nyt merkitty selkeästi myös isänmaan asialle.

Tukholman kisojen aikaan venäläistämispolitiikka oli Suomessa jo pitkällä. Senaattiin nimettiin venäläisiä ja eduskunta hajotettiin lähes vuosittain. Suomen autonomian lopullisen murentumisen uhka oli jatkuvasti yllä. Tukholman menestykset, 26 mitalia, joukossa 9 kultaista, jotka nostivat Suomen kisojen neljänneksi parhaaksi kansakunnaksi Yhdysvaltain, Ruotsin ja Britannian jälkeen, kohottivat kuitenkin suomalaisten kansallistuntoa. Valtiollisissa vaikeuksissa vaeltanut kansakunta sai olympiamenestyksestä itsetunnolleen vahvistusta, ja niinpä isänmaalliset aatokset heräsivät jälleen voimakkaina. Monet jakoivat Tampereen suomalaisen yhteiskoulun rehtorin Kaarlo Tiililän kesällä 1912 Tukholman voittotunnelmissa esittämät näkemykset, joissa hän yhdisti Hannes Kolehmainen saavutuksista kummunneen kansallistunnon maan silloiseen tilanteeseen: ”Meillä on näet luja vakaumus ensinnäkin siitä, että elävä kansallistunto on ainoa, mikä yhdessä suomalaisen sitkeyden kanssa voi hengissä pitää Suomen kansan siinä hirveässä puristuksessa, mihin se nyt valtiollisen asemansa takia on joutunut, toiseksi taas siitä, että tätä kansallistuntoa voi vuorostaan pitää hengissä ainoastaan ylväs usko eräiden kansallisten ominaisuuksien erinomaiseen laatuun.”⁷ Näillä näkemyksillä oli sijansa urheiluliikkeessä, eikä Lauri Pihkala esimerkiksi ollut ainoa, joskin jälkikäteen tunnetuin niistä, vuonna 1906 uudelleen perustetun SVUL:n mielipidevaikuttajista, jotka korostivat kansainvälisten urheilusaavutusten ja kansallistunnon yhteyttä. Urheiluväki oli saanut uutta merkitystä toiminnalleen.

Vaikka Tukholma 1912 olikin suomalaisille merkittävä isänmaallisia tunteja kohottanut tapahtuma, ei sen hengessä kuitenkaan voitu elää yhteiskunnan todellisuudessa. Kansa oli jakautumassa poliittisesti ja sosiaalisesti lujaa vauhtia kahtia. Vuoden 1917 vallankumouksellinen liikehdintä antoi enteitä seuraavan kevään tapahtumista. SVUL:n miehet elivät kuitenkin olympialaisessa hengessä ja uskoivat urheiluaatteen isänmaallisen voiman auttavan karikkojen yli. Tärkeimmäksi nousi ajatus itsenäisyydestä. Klaus U. Suomela lausui loppukesällä 1917 seuraavasti: ”Ja kun me kerran hetkeksikin saamme olympialaisen yksimielisyyden puhalletuksi yli koko Suomen kansan, niin ei yksikään mahti maailmassa voi meiltä kieltää oikeuksiamme vapauteen ja täydelliseen itsenäisyyteen.”⁸

Suojeluskuntaurheilun perusta

Yksimielisyyttä ei löytynyt, minkä lisäksi poliittiselle tilanteelle antoi oman tärkeän lisämausteensa bolševikkien marraskuun 1917 alussa suorittama vallanotto Venäjällä. Suomalainen porvaristo ryhmittyi nyt kokonaisuudessaan Venäjstä irtautumisen kannalle, samalla kun sosiaalidemokraatit, eritoten heidän jyrkempi siipensä piti Pietarin uutta hallitusta aatteellisena liittolaisenaan. Joka tapauksessa suomalaiset olivat yksimielisiä kansakunnan itsenäisyystavoitteesta eduskunnan hyväksyessä joulukuun 6.ntenä 1917 Suomen senaatin antaman itsenäisyysjulistuksen. Yhteiskuntaluokkien välisistä suurista ristiriidoista, työväenliikkeen vallankumouksellisista tunnoista ja porvariston bolševikkipeloista sinnynt kevään 1918 vapaussota-luokkasota-sisällissota oli tapahtuma, jossa urheiluväellä oli huomattavaa merkitystä. Urheilijat olivat niin punakaartien kuin valkoisen puolen suojeluskuntajoukkojen parhaimmistoa.

Kevään 1918 sota oli voittaneelle valkoiselle puolelle merkittävä opastin myös sikäli, että sen myötä voittajat omaksuivat – venäläiset bolševikit olivat antaneet tukea punaisille – voimakkaan antipatian yhtä lailla Venäjän neuvostohallitusta kuin kotimaistakin sosialistista vasemmistoa kohtaan. Tukholman kisojen aikaan voimiinsa noussut isänmaallinen mieli oli saanut uudet ideologiset kehykset. Urheilumiehet saattoivat puolestaan vedota konkreettisten esimerkkien kautta, miten urheilijat olivat erinomaista sotilasainesta. Nämä tunnot pääsivät sittemmin oikeuksiinsa ennen muuta Suojeluskuntajärjestössä, jonka urheilutyölle maanpuolustus antoi niin aatteellisen kuin käytännöllisenkin pohjan.

Suomen kansan saamat kokemukset urheilusta ja sen vaikutuksesta niin yksilölle kuin kansalliselle sotilaskunnollekin olivat vuoteen 1918 mennessä niin yksiselitteiset, että urheilun ottaminen mukaan elokuussa 1918 aloittaneen Suojeluskuntajärjestön toimintaohjelmaan oli itsestäänselvyys. Ensimmäisessä, elokuun 2. päivänä 1918 annetussa Sk-järjestön toimintaa koskeneessa asetuksessa todettiin mm., että suojeluskunnat hoitavat tehtävänsä ”edistää kansan puolustuskuntoisuutta sekä turvata laillista yhteiskuntajärjestystä” myös ”edistämällä voimistelua, urheilua ja kansalaisyhteisön kasvamista”.⁹

Kesäkuussa 1918 perustettu Suojeluskuntalaisen Lehti kirjoitti heti ensi numerossaan urheilun merkityksestä tulevalle sk-toiminnalle. Päätoimittaja Eero Alpi totesi lehtensä näytenuumerossa, että ”voimistelu-

ja ampumaharjoitukset kuuluvat ensi sijassa suojeluskuntien aktiivisille jäsenille, jotka vähitellen muodostavat kullakin paikkakunnalla, pitäjässä eri kyläjoistoina, miesten valiojoukon, jonka vertaista armeijan reserviä sitten saa hakea".¹⁰ Maan johtavana urheiluskribentinä tuolloin jo tunnettu Lauri "Tahko" Pihkala kirjoitti puolestaan vuonna 1920 Suojeluskuntalaisen Lehdessä seuraavasti:

"Leikki on kaikenkaltaisen työn jäljittelyä ja esiharjoitusta, urheilu muinaisajan taisteluharjoitusta ja leikkisotaa. Mutta teknisten apuneuvojen kehityksestä huolimatta, jopa osaksi juuri tämän takia sota on säilyttänyt vanhat, kuten Hindenburg lausuu, karkeat piirteensä. Enemmän kuin konsanaan ennen, vaatii se nykyään mieskohtaista kuntoa, sekä henkistä että ruumiillista jänteveyttä ja joustavuutta samalla kun se asettaa ennen aavistamattomia vaatimuksia yhteistunnolle ja kurille. Olisi anteeksiantamatonta tuhlausta jättää tämän kunnan kehittämisessä käyttämättä sitä ikivanhaa vaistoperintöä, luontaista urheiluharrastusta, joka kytee tai leimuaa jokaisen pojan ja nuoren miehen mielessä."¹¹

Kuten havaitaan, Pihkala julisti selkeästi urheilun ja maanpuolustuksen yhteyttä. Sen nimissä hän arvosti myös erityisesti pallopelejä, koska ne hänen mukaansa sisälsivät "miltei pienoismaailman kasvattavaa yhteiskunta- ja sotatoimintaa". Esiin oli nostettu selkeämmin kuin koskaan aiemmin näkemys varsinaisen urheilun ulkopuolella olevien tekijöiden ratkaisevasta merkityksestä urheilutoiminnan motiivina. Uusi peruste urheilulle oli kevään 1918 sodan myötä nousseen valkoisen valtiiovallan puolustaminen, ja sen pohjalta teki työnsä myös Kustaa Emil Levälahden johtama, tammikuussa 1920 työskennellyt Suojeluskuntajärjestön urheilukomitea, jonka tuli laatia perusta järjestön tulevalle urheilutoiminnalle. Näin komitea mietinnössään:

"Urheilu ja soturikuntoisuus ovat jo ammoisista ajoista asti kulkeneet käsi kädessä. Luonnonkansojen urheilut olivat taistelua tai valmistautumista siihen. Sotahistoria ja sen edustavimmat henkilöt ovat nimenomaan painostaneet urheilun suurta merkitystä sotajoukkojen sotakuntoisuudelle. Ja meilläkin on tuoreessa muistissa urheilijain osuus ja ratkaiseva merkitys vapaustaistelussa, varsinkin sen esivalmisteluissa."¹²

Mietinnössä kysyttiin, miksi suojeluskunnat tarvitsevat voimakasta urheilutoimintaa, kun maassa kuitenkin jo oli erikoisliittojen hoitamaa urheilua ja varsinkin kun suuri joukko suojeluskuntien jäseniä kuului maan voimistelua ja urheilua edistäviin järjestöihin. Komitea totesi kuitenkin, että maan siviiliurheilu oli juuri tuolloin lamassa, minkä lisäksi se korosti urheilun tarvitsevan yksittäisten huippujen lisäksi "laa-

jempien piirien osanottoa ja kannatusta”. Urheiluharrastusta oli pyritävä laajentamaan juuri näistä syistä sekä ”huomioottaen kansamme vaaranalaisen aseman”, mietinnössä katsottiin. Suojeluskunnilla oli tähän työhön komitean mukaan parhaat edellytykset. Urheiluharrastukset olivat lisäksi tärkeitä järjestön itsensäkin kannalta, ”sillä sotilasharjoitukset yksinään ajanmittaan eivät jaksa ylläpitää innostusta ja harrastusta suojeluskuntatoimintaan”. Tarvittiin vaihtelua, jota urheilu saattoi tarjota.¹³

Komitea ehdotti suojeluskuntaurheilun lajeiksi sellaisia urheilumuotoja, joilla oli selvä yhteys maanpuolustuksen tarpeisiin, kuten hiihtoa, yleisurheilua ja pallopelejä. Juoksut koulivat nopeaan etenemiseen, korkeushyppy esteiden ylittämiseen, kuulantyyttö käsikranaatin heittoon, hiihto talvella liikkumiseen, pallopelit ja joukkueottelut joukkojen yhteistoimintaan. Komitea laati myös suojeluskuntien omia urheilumerkkivaatimuksia koskevat esityksensä. Linjaukset olivat selvät ja niiden pohjalta oli Suojeluskuntajärjestön urheilutoiminta saamassa selkeän perustan tuleville vuosille.

Marraskuussa 1921 pidetty 22 suojeluskuntapiirin urheiluohjaajien kokous pohti myös hiihdon harrastusta, joka oli vielä vuonna 1921 kaukana ideaalista. Hiihdosta alustanut Kymenlaakson piirin urheiluohjaaja Santeri Hirvonen puuttui suomalaisten norjalaisiin verrattuna laimeampaan hiihtoharrastukseen ja katsoi sen johtuvan osaltaan siitä, että lajin kilpailu suojeluskunnissa olivat olleet enimmäkseen mieskohtaisia joukkuekilpailujen kustannuksella. Laajassa alustuksessaan Hirvonen otti esiin sk-urheilutoiminnan pyrkimyksen ”suurten joukkojen mukaansaamiseksi” ja katsoi sen edellyttävän erityisiä hiihtoretkeä sekä hiihtotaiteluharjoituksia. Oli saatava erityinen hiihto-ohjesääntö ja aloitettava hiihtokoulutus. Piirien manöövereitä oli järjestettävä myös suksijoukoille.¹⁴

Vuosien 1920–1921 mietintö ja kokoukset olivat selkeästi viitoittaneet suojeluskuntaurheilun tulevan tien. Päälajeja, joihin myös kilpailutoiminnan tuli keskittyä, olivat hiihto ja ampumahiihto, yleisurheilu sekä pesäpallo, joita säästi täydentävänä, muuta urheiluharrastusta tukevana ja niin ikään kilpailtavana lajina voimistelu. Paini ja uinti saivat puolestaan sijansa harjoituslajeina. Muiden urheilumuotojen harrastus oli vapaaehtoista sekä riippuvaista paikallisesta kiinnostuksesta ja suojeluskuntien toimintaaloista. Lajivalikoima ei siis ollut kovin laaja, mutta se keskittyi Sk-työn kannalta tärkeisiin urheilumuotoihin. Niinpä niitä tulikin suojeluskunnissa harrastaa mahdollisimman paljon.

Sk-järjestö oli vakaasti päättänyt edetä urheilutoimissaan Frans V. Mänyn nimeämällä ”suppean ohjelman”, mutta ”laajan rintaman” tiellä.

Paitsi oman jäsenistönsä osalta sk-urheilulla tuli olemaan myös laajempaa kannustavaa merkitystä. Suuret kansanjoukothan eivät vielä harrastaneet urheilua aktiivisesti. K. E. Levälähti kirjoittikin vuonna 1921, että ”varsinainen kansa, maalaisväestö, jonka mukana olo tässä niinkuin kaikessa vaikuttaa ratkaisevasti, on meillä vielä saanut olla aivan vailla voimistelullista ja urheilullista valistusta”. Hän pitikin – myös maan urheilumaineen vuoksi – tärkeänä ”laajentaa urheilullisen valistustyömme rintamaa aina ja juuri maalaisväestöön ulottuvaksi”. Tässä työssä suojeluskunnat saattoivat olla merkittävällä tavalla mukana ajaessaan samalla omia tavoitteitaan maanpuolustuksen alalla. Oli vain tehtävä valinnat siten, että ”kukin urheilulaji soveltuu massa- eli suurten joukkojen urheiluksi”, ja että ”yksinkertaisissa ja vaatimattomissa maalaisoloissakin voidaan kysymykseen tulevia urheilulajeja harjoittaa”, kuten Frans Mänty vielä vuonna 1923 painotti.¹⁵

Oli selvää, että Suojeluskuntain Voimistelu- ja Urheilukomitean esitykset toteutuivat, sillä vastasivathan ne Suojeluskuntajärjestön tavoitteisiin urheilun osalta. Järjestön Yliesikuntaan perustettu erillinen liikuntakasvatusosasto, hierarkisesti kautta maan organisoitu urheilutoiminta, lukkoon lyödyt lajivalikoimat, merkkijärjestelmä sekä tarpeellinen rahaliikenne takasivat sen, että sarkatakkisten tarvitsi vain käydä ahkerasti toimeen laduilla ja radoilla, joita aktiivisimmat suojeluskunnat alkoivat rakentaa. Toimintaa pyrittiin jatkamaan määrätietoisesti, ja nyt sen pohjana olivat paitsi Levälähdän komitean ehdotukset myös urheiluhajaajien neuvottelupäivien päätökset. Lähtökohdat olivat myös muutoin täysin selvät. Kirjoittaessaan jo alkuvuodesta 1920, vain hie-man urheilukomitean mietinnön julkitulon jälkeen, Suojeluskuntalaisen Lehti luonnehti Sk-järjestöä ”kaikkien puolueriitojen yläpuolella olevana, vapaitten, valkoisten miesten vapaaehtoisena yhteenliittymänä”, johon kuuluvat suojeluskunnat ryhtyvät Yliesikuntaan perustettavan liikuntakasvatusosaston johdolla ”kansamme ruumiilliseen kasvatamiseen”. Lopputoteamuksena oli, että ”suojeluskunnankin, niinkuin jokaisen rehellisen, isänmaallisen suomalaisen ainoa päämäärä on valkoinen, voimakas, suuri Suomi”.¹⁶

Urheilu, maanpuolustus ja valtiovalta

Maanpuolustuksellisuus oli nousemassa suureen arvoon valkoisessa Suomessa, ja niinpä Levälahden suojeluskuntakomitean esitykset sopivat omaan ajankohtaansa ja sen henkeen oivallisesti. Jo vuonna 1918 oli sotajoukkojen ylipäällikkö, kenraali Karl Wilkman (v:sta 1919 Wilkama) esittänyt voimistelutuntien lisäämistä poikakouluissa ja voimistelunopetuksen muuttamista sotilaallisia tarkoituspäriä palvelevaksi. Sotilaskoulutus juurruttaisi, Wilkman katsoi, koulunuorisoon siltä puuttuvaa ”sotilasisänmaallista” henkeä. Ehdotuksia tarkasteli myös syksyllä 1918 perustettu ja Ivar Wilskmanin johtama Sotaväen voimistelu- ja urheiluoehjesääntöä valmistellut komitea, johon kuuluivat mm. Lauri Pihkala ja Klaus U. Suomela. Kansan puolustusvalmiuden nostamiseksi komitea piti tärkeimpänä luoda yhdenmukainen, koululiikunnasta ja armeijan liikuntakoulutuksesta koostuva järjestelmä. Kouluvoimistelua ei sen sijaan tullut suoraan muuttaa sotilasharjoituksiksi.¹⁷ Tämän päivän näkökulmasta ehdotukset tuntuvat varsin erikoisilta.

1920-luvun kynnyksellä toimineista, urheilun ja maanpuolustuksen suhteita käsitelleistä valtiollisista komiteoista merkittävin oli jääkärimajuri Karl Lennart Oeschin johtama ja vuonna 1920 toiminut työryhmä, jonka tuli laatia ”ehdotuksia liikuntakasvatuksen järjestelmälliseksi edistämiseksi silmälläpitäen kansan puolustusvalmiuden kehittämistä”. Siihen kuuluivat mm. vastikään suojeluskuntien urheilutoimintaohjelman rakentanut K. E. Levälahti sekä Lauri Pihkala ja Ivar Wilskman. Oeschin komitean perustamista edelsi loppukeväällä 1920 eduskunnan sotilasasiainvaliokunnassa käyty keskustelu maan armeijalaitoksen uudistamisesta. Toukokuun alussa päiväämässään mietinnössä valiokunnan porvarillinen enemmistö totesi:

”Paitsi sitä, että kaikki liikuntaharjoitukset enemmässä tai vähemmässä määrässä kehittävät sodan vaatimaa liikkumakuntaa, voidaan useat urheilumuodot välittömästi soveltaa sotilaalliseen käyttöön. Tärkeintä on kuitenkin liikuntaharjoitusten henkinen vaikutus. Leikki, voimistelu ja urheiluleikit kasvattavat toinen toistaan tehokkaammin ja luontevammin nuorisossa toimintahalua, tarmoa, sitkeyttä ja taisteluvalmiutta, mutta samalla myöskin kurintajuntaa, itsehillintää ja uhrautuvaisuutta.”¹⁸

Terveiset lähtivät eteenpäin, sillä eduskunta hyväksyi esitetyn mietinnön selvin numeroin samaisen toukokuun lopulla.¹⁹ Oeschin komitean perustaminen oli hallituksen vastaus eduskunnan viestiin urheilun ja

maanpuolustuksen yhteyksien tiivistämisestä. Syksyllä 1920 valmistuneessa omassa mietinnössään komitea edellytti, että sotilaallisten alkeisharjoitusten tunteminen oli liitettävä voimistelunopettajien koulutukseen. Vaikkei koulujen voimistelunopetusta tullutkaan muuttaa esisotilaalliseksi koulutukseksi, komitea katsoi, että ”leikkiä, urheilua tai voimistelun omia, sisäisiä tarkoituksia tehokkaasti toteuttava liikunta-toiminta takaa parhaiten mahdollisuudet sotilaallisesti suotavien lopputulosten saavuttamisessa”. Lisäksi maahan oli komitean mielestä perustettava erityinen, sotaministeriön alainen ja liikunta-asioita maassa urheilujärjestöjen yhteiselimenä hoitava keskustoimisto. Pyrkimyksenä oli siis viime kädessä myös alistaa – ja yhdistää – maan urheiluelämä osaksi puolustushallintoa, mitä esimerkiksi vasemmisto jyrkästi vastusti. Olisihan ehdotus toteutuessaan voinut merkitä vuonna 1919 perustetun Työväen Urheiluliiton loppua sekä urheilun sotilaallistamista armeijan ja sk-järjestön ehdoilla.²⁰

Komiteassa vaikuttaneen Lauri Pihkalan tavoitteena oli saada armeijan, suojeluskuntien ja SVUL-johtoisen urheiluliikkeen tarjoamalle urheilutoiminnalle toimivat suhteet. Oli pyrittävä siihen, että ne täydentäisivät toisiaan mahdollisimman hyvin ja siten, että maanpuolustukselliset tekijät eivät unohtuisi ja että mahdollisimman harvan tarvitsisi turvautua urheiluharrastusmahdollisuuden saamiseksi TUL:oon. Toimiston lähtökohtana tuli olla ”liikuntakasvatuksen järjestelmällinen edistäminen kansan puolustusvalmiutta ja muita seikkoja silmällä pitäen”.²¹ Pihkalassa henkilöityivät Oeschin komitean taustapiirit ja ajatusmaailma oivallisesti. Seppo Hentilä onkin pitänyt komitean hankkeita armeijan, Suojeluskuntajärjestön ja SVUL:n yrityksenä tehostaa yhteistyötään. Lisäksi hän on todennut, että ”suositusten henki oli urheilua ja voimistelua militarisoiva ja maskuliininen; poikakoulujen ja armeijan liikunnanopetuksen kehittäminen nähtiin ensisijaiseksi”.²²

Siitä huolimatta, että urheilua pidettiin enemmän tai vähemmän sotilaallisena toimintana, eri komiteoiden yksityiskohtaiset ehdotukset eivät taloudellisista ja käytännön syistä sellaisinaan juuri toteutuneet 1920-luvun Suomessa. Urheilua ei siten myöskään sijoitettu valtionhallinnossa sotaministeriöön, mistä oli merkittävämpänä ilmaisuna se, että vuonna 1920 perustettu valtion urheilulautakunta asetettiin opetusministeriön alaisuuteen. Eri komiteoiden tekemien esitysten henki kuitenkin eli.

Näkemykset urheilun ja maanpuolustuksen yhteydestä elivät myös Suomen Voimistelu- ja Urheiluliitossa ja sen julkaisemien lehtien pals-

toilla heti valkoisen Suomen alkuvuosista lähtien. Esimerkiksi Klaus U. Suomela totesi keväällä 1919 Suomen Urheilulehdessä, että Suomen vapaus ja itsenäisyys perustuivat kansan henkiseen sekä ruumiilliseen kuntoon. Hän katsoi mm. voimistelun olevan ”mitä tehokkain keino kasvattamaan kansaamme niin edellisessä kuin myöskin jälkimmäisessä suhteessa”. Lehtori, sk-upseeri J. Fr. Blomqvist totesi puolestaan samaisessa numerossa, että valtioiden tulevaisuus riippui niiden ”nuorison terveydestä, voimasta, rohkeudesta ja toimintakyvystä tai toisin sanoen sen – asekuntoisuudesta”. Yhden huomatuimmista kannanotoista SVUL-johtoisen urheiluliikkeen piirissä esitti Kalevala-tutkija, tohtori Rafael Engelberg puheessaan vaikutusvaltaiselle yleisölle SVUL:n 20-vuotisjuhlassa Helsingissä syksyllä 1926. Hän totesi, että voimistelu ja urheilu ”karkaisevat kansalaisia ja siten kehittävät heistä entistä parempaa sotilasainesta, ne totuttavat komentoon ja järjestykseen ja kuriin, opettavat suuren määrän suorastaan sotilaallisia liikkeitä ja toimintoita ja ovat siten ikäänkuin alkuvalmisteluna sotilaskasvatukseen”. Engelberg katsoi edelleen, että ”kuta yleisemmäksi ja tehokkaammaksi voimistelu ja urheilu saataisiin, sitä vähemmällä erikoisella sotilaskasvatuksella päästäisiin”.²³ Blomqvistin ja Engelbergin kuten niin monien muidenkin 1920-luvun urheilumiesten puheenvuorot ilmensivät ajatusta aseellisen maanpuolustuksen mukanaolosta kaiken yhteiskuntaelämän perustana.

Koska maanpuolustuksellisuus oli kaksikymmenluvun valkoisen Suomen johtavia aatteita, oli selvää, että myös porvarillinen urheiluliike korosti sen merkitystä oman toimintansa perustana. Omaleimaisin ja väkevin ote urheiluun maanpuolustuskysymyksenä oli kuitenkin Suojeluskuntajärjestön urheiluvaikuttajilla.

Pesäpalloa, hiihtoa ja puhetta ”kaksoisveljistä”

Kun Lauri Pihkala oli alustamassa keskustelua pallonlyöntipelistä suojeluskuntapiirien urheiluohjaajien kolmansilla neuvottelupäivillä marraskuussa 1921, hän oli jo ehtinyt sitä ennen julistaa urheiluväelle monin eri kirjoituksin kantansa urheilun ja maanpuolustustyön suhteesta. Pihkalahan yhdisti urheilun ja maanpuolustuksen jo vuosien 1915–1917 kirjoituksissaan ja toi vuonna 1920 kirjoittamassaan pitkäpallon sääntökirjassa esiin pallopelin sotilaallisen merkityksen, mihin sai tuen myös armeijan korkeimmalta johdolta.

Siirtyessään Suojeluskuntain Yliesikuntaan urheiluntarkastajaksi vuonna 1921 Pihkala viimeisteli pitkäpallosta kehrittelemäänsä pesäpalloa, joka siten oli hänelle juuri tuolloin erityisen läheinen asia. Innostuvana miehenä hän oli upottanut peliä koskeviin näkemyksiinsä ajatuksensa urheilun ja maanpuolustuksen suhteesta tavalla, joka varmasti herätti sarkatakkiset huomioimaan uuden lajin. Kirjoituksessaan Suojeluskuntalaisen lehdessä vuonna 1921 Pihkala esitteli uutta peliään vertaamalla pallonlyöntiä ampumiseen, sen heittämistä käsikranaatinheittoon ja syöksymistä pesälle aseisiin syöksyyn. Näin Pihkala: ”Pallonlyönti ja ampuminen edellyttävät molemmat samoja ominaisuuksia ja vaativat oleellisissa kohdissaan samallaista tekniikkaa: silmäin selvyyttä, käden varmuutta ja kaiken, niin lihas- kuin muunkin jännityksen torjuvaa tyyneyttä. Kumpaisessakin tehtävässä tulee tähtäämisen kestää mahdollisimman myöhäiseen ajankohtaan saakka, jona pallonlyönnissä on mailan koskeminen palloon, ampumisessa kuulan lähteminen piipusta... Niinkuin ei ampuja saa jännittää lihaksiaan eikä ummistaa silmäänsä ja riuhtaista, niin ei myöskään pallonlyöjä saa ennen aikojaan jännittäytyä eikä tavotella palloa arviokaupalla, silmät ummessa sivaltaen, kuten ennen ryssän ‘tarkka-ampuja’.”²⁴

Pihkala muistutti edelleen, että pesäpallo-ottelussa joudutaan heittämään eripituisia heittoja, jotka totuttavat matkojen arvioimiseen sekä käden voiman sovittamiseen matkan mukaan. Heittämiselläkin oli vastineensa rintamalla: ”Sillä tärkeämpää on että pelin heitoissa tarkkuus on pääasiana eikä voima. Ja kaikkein tärkeintä on, että ne on suoritettava viivyttämättömän nopeasti taistelun mukaisissa, kiihdyttävissä olosuhteissa, edelläkävneen sielullisen ratkaisun jälkeen. Mies, joka pelin lukemattomissa eri tilanteissa oppii nopeasti arvioimaan, mihin kulloinkin on heitettävä ja sitten nopeasti, mutta silti hillitysti suorittamaan heitot, hänessä on ainesta suomalaiseseen syöksyjoukkoon ryssän juoksuhaudata vyöryttämään.”²⁵

Pesäpallopeliin kuuluvat syöksyt olivat Tahkolle niin ikään selvää rintamatoimintaa taistelutilanteessa vihollisen tulituksessa. Nopea harkintakyky, kokonaistilanteen silmälläpitotaito ja kyky juosta niin, että ”jäljet savuavat”, olivat hänelle sama asia, oltiinpa sitten matkalla lähimmälle mahdolliselle pesälle pallonlyöntiottelussa tai lähimpään tulisuojaan Karjalan metsissä. Rintamalla tarvittavaa sotilaan juoksunopeutta koulivat Pihkalan mielessä etenemiset pesältä toiselle pallonlyöntiottelussa tai -harjoituksissa. Esityksessään Pihkala ei myöskään jättänyt kenellekään epäselväksi näkemystään vihollisesta. Valkoisen

Suomen johtava urheiluideologi satoi yhteen ajatuksensa urheilun ja maanpuolustustyön yhteydestä sekä Venäjältä ja venäläisistä vain tovin verran vuosien 1917–1918 tapahtumien jälkeen ja ennen kaikkea niiden suututtamana. Oivallisinta yleisöä näille ajatuksille olivat luonnollisesti juuri suojeluskuntalaiset, ainakin aktiivisin osa heistä.

Kaikista urheilumuodoista hiihto oli kuitenkin se, jonka sotilaallista merkitystä Suojeluskuntajärjestössä eniten alettiin korostaa. Suuntaviivat hiihtopropagandalle hahmotteli jo sk-urheilun alkumetreillä Lauri Pihkala, jolta riitti huomiota pesäpallon ohella myös lähes jokaiseen muuhun urheilumuotoon. Helmikuussa 1921 Pihkala tarkasteli hiihtoa Suomen Urheilulehdessä varsin perusteellisesti ja kytki lajin kehityksen siirtymiseen tasamailta ja jääradoilta metsiin murtomaille. Hän toivoi suomalaisten voivan voittaa vahvan hiihtokansan norjalaiset heidän omilla laduillaan Holmenkollenilla, jossa taito hiihtää murtomaille oli tosi tarpeeseen. Mutta norjalaisten voittaminen ja siten maamme hiihtokunnan puolustaminen ei suinkaan ollut Pihkalan tärkein peruste murtomaahiihdon puolesta. Kyseessä oli myös suomalaisten kyky käydä puolustamaan ”erästä toista, meille monin verroin tärkeämpää paikkaa, koko omaa maatamme, tarkemmin sanottuna suojaamaan sen pitkää ja altista, mutta onneksi m e t s ä i s t ä itärajaa”.²⁶

Suojeluskuntalaisen Lehteen vuonna 1922 kirjoittamassaan artikkelisarjassa ”Hiihto suojeluskunnissa” Pihkala käsitteli hiihtoa laajasti kaikilta osin, mm. sen teknistä suoritusta, valmentautumista ja lajin merkitystä urheiluna. Hän kävi myös jälleen taistoon murtomaahiihdon puolesta tasamaataivallusta vastaan ja perusteli kantaansa mm. sillä, että murtomaahiihto oli todellisuudessa vähemmän rasittavaa, mutta samalla mielenkiintoisempaa kuin tasamaalla sivakointi. Murtomaahiihdolla oli lisäksi tärkeä sijansa korotettaessa suomalaisten mainetta hiihtokansana. Pihkalalla oli mielessään jälleen norjalaiset. Hän painotti myös hiihdon merkitystä suojeluskuntalaisten sotilaallisessa koulutuksessa ja rävytti lukijoiden mieliin toteamuksen ”Talvessa maamme takeet, suksissa Suomen turva!”.²⁷ Eipä ollut ihme, että Suojeluskuntajärjestön ylipäällikkö kehotti seuraavassa päiväkäskyssään suojeluskuntalaisia kiinnittämään huomiota Pihkalan artikkelisarjaan.²⁸

Vuoden 1922 aikana Pihkala käytti useitakin puheenvuoroja hiihdosta. Hän muistutti lajin sotilaallisesta merkityksestä myös Suomen Sotilasaikakauslehdessä sekä edellytti upseereilta hyvää hiihtotaitoa. Suojeluskuntalaisen Lehdessä Pihkala esiintyi värikkäiden kuvausten miehenä kaksiosaisessa artikkelissa, jossa hän jälleen puolusti siirtymistä

yleisesti murtomaille: ”Suurin osa niistä rajaseuduistamme, jotka sodan sattua ensinnä voivat joutua sen näyttämöksi, ovat maastoltaan erittäin epätasaisia. Emme tiedä, millä seuduin kukin meistä joutuu toimimaan sodassa. Sitä varten on meidän harjoitettava hiihtoa niin, että tulemme toimeen vaikeimmissakin esiintyvissä maastoissa... taistelussa hiihtäjän on selviydyttävä maastovaikeuksista niin vapaasti, ettei hänen lainkaan tarvitse kiinnittää huomiotaan niihin, vaan viholliseen... niin, ja jos minä asuisin rajaseudulla, niin murtomaasuksilla varustaisin myöskin perheeni naiset ja lapset, ettei heidän ainakaan talvella rysän yllättäessä tarvitsisi joutua sen ryövättäväksi, ’venäläisen verikoiran’ ja yleensä sotatoimien jalkoihin sodan ensi päivinä, jolloin sen tunnuslauseena sekä vihollisen että ystävänkin puolelta on armoton: ’pois tieltä!’. Metsiin ja piilopirteillehän on Suomessa turvaton väki ennenkin painunut ryssän tullessa.”²⁹

Pihkala kehotti samaisessa kirjoituksessaan suojeluskuntia tekemään hiihtäjien kasvattamiseksi 7–8 kilometrin mittaisia ja kokonaan metsämaastossa kulkevia harjoituslatuja, joiden varrella on myös muutama kova mäki. Päästyään tosi mielellä hiihdon makuun Tahko ei säästellyt kynäänsä jatkaessaan pohdintojaan hiihdosta. Kesällä 1923 hän laati muistion armeijan sekä Suojeluskuntajärjestön suksitarpeesta ja totesi murtomaasuksista olevan kovaa pulaa. Tutkimuksessaan maailmansotien välisen ajan suomalaisesta hiihdosta Antero *Heikkinen* kytkee Pihkalan jo aiemmin esiin tuomien näkemysten mukaisesti oli lähtökohtana ajatus ”jalkavaestä suksilla”. Koska vihollinen – Neuvostoliitto – oli niin miesmäärältään kuin aseistukseltaan täysin ylivoimainen, oli Suomelle tulevassa sodassa eduksi hyökkäävä puolustus, jossa käytettäisiin hyväksi itärajan luontoa ja joka myös estäisi vihollista käyttämästä ylivoimaansa täysitehoisesti. Avainsanana oli tällöin hiihto.³⁰

Pohdiskelullaan Pihkala oli avannut ladun myös myöhemmille hiihtoa koskeville näkemyksille ja kirjoituksille muun muassa suojeluskuntalehdistössä. Lähtökohtana oli, että hiihtoa pidettiin sotilaallisesti tärkeänä, maanpuolustuksellisenä urheilumuotona pitkien talvien ja epätasaisten metsämaiden Suomessa. Hiihtoa koskevia kirjoituksia ilmestyi pitkin 1920-lukua sk-julkaisuissa tuon tuostakin, olipa sitten kyse kilpailuselostuksista, tilastoesityksistä tai hiihtoa perustelevista mielipidekirjoituksista. Kirjoituksissa oli usein taustalla huoli liian monen suomalaisen heikokkosta hiihtotaidosta. Muutoin ne myötäilivät Pihkalan mietteitä vuodelta 1922. Sk-lehdistön hiihtolinjaukset kiteytyivät

oivallisesti nimimerkki Sukan pohdintoihin Kainuun piirin lehdessä vuonna 1927:

”Kyllähän yleensä kaikki suomalaiset pysyvät jotenkuten suksien päällä tasamaalla, mutta kun joudutaan metsään ja murtomaalle, niin valtava enemmistö on aivan avuton. Heillä ei ole sitä oikeaa hiihtotaitoa... Sotilaallisesti katsottuna voi tuollainen huono hiihtotaito talvisodan sattuessa käydä kohtalokkaaksi. Voiton mahdollisuutemme talvisodassa perustuu melkein ja yksistään siihen, että kykenemme liikkumaan nopeammin kuin vihollisemme...

Toivottavasti pääsemme hyvin pian siihen, että jokainen kunnan mies tässä maassa omistaa sen tunnetun suomalaisen sisun ohella hyvän kiväärin, kunnan hiihtövälineet sekä ensiluokkaisen hiihtotaidon ja sitkeyden. Silloin vasta voimme hyvällä omallatunnolla sanoa, että tulee ryssä kesällä tai talvella, niin aina olemme yhtä valmiita pippuroimaan iivanat niin, että niistä ei jää tänne muuta kuin huono haju.”³¹

Hiihtokeskustelua käytiin pitkälti tulevan sodan varalta, jolloin merkittäväksi tekijäksi muodostui kilpailuissa käytettävä hiihtotapa. Vas-takkain olivat murtomaahiihdon kannattajat ja tasamaahiihdon kannalle pitäytyneet. Suojeluskuntajärjestön piirissä kanta oli selvä, mutta ei vielä SVUL:ssa. Ratkaisun oli kuitenkin pian löydyttävä ja niin myös tapahtui. Joulukuussa 1924 pitämässään kokouksessa SVUL:n hiihtojaosto asettiikin jo puheenjohtajansa, maisteri Toivo Aron painavan puheenvuoron myötä lähes yksimielisesti pelkkien murtomaakilpailujen kannalle. Aro korosti hiihdon käytännöllistä ja maanpuolustuksellista merkitystä, eikä nähnyt mieltä enää pelkäksi kilpailumuodoksi ajattelussa tasamaahiihdossa. Murtomaahiihdon kannattajat tulivat voittamaan taistelunsa. Yksi heistä oli Ranne Roni, suojeluskuntaurheilun aktiivina kunnostautunut hiihtäjä, joka hänkin julkaisi vuonna 1925 hiihto-opiaan. ”Murtomaahiihto”-nimisessä kirjasessaan Roni oli täysin Lauri Pihkalan linjoilla ja korosti juuri maan puolustuskuntoisuutta, joka edellytti hiihdolta pysyvää siirtymistä murtomaille. Lahden ns. kongressihiihdoissa vuonna 1926 suomalaiset myös menestyivät murtomaakisissa ja voittivat maahan saapuneet norjalaishiihtäjät. Tasamaakisa menetti lopullisesti suosionsa, mikä merkitsi murtomaahiihdon lopullista voittoa myös SVUL:n piirissä vuonna 1927.³²

Lauri Pihkalalla ja Ranne Ronilla, Suojeluskuntajärjestön johtavilla hiihtovaikuttajilla, oli merkittävä asema suomalaisen hiihtourheilun muokkaamisessa, kuten Antero *Heikkinen* sanoo, ”norjalaiseen hiihtokuosiin”³³. Siirtyminen murtomaakauteen juuri 1920-luvulla pelasti

suomalaisen kilpahiihdon ajautumasta lamaan kansainvälisillä kilpailukentillä, vaikkei tällä seikalla ollutkaan kovin suurta sijaa Pihkalan ja Ronin aatoksissa. Heille oli ratkaisevaa hiihdon merkitys maanpuolustuksen kannalta. Hiihdon muodonmuutos oli huomattava tapaus koko suomalaisessa urheilukulttuurissa. Pesäpallon synnyn ohella se oli toinen merkittävä jälki, jonka Suojeluskuntajärjestössä vallinnut ajatus urheilun ja maanpuolustuksen tiiviistä yhteydestä jätti suomalaisen urheiluhistoriaan.

Murtomaahiihdolla oli selvä tehtävänsä Suojeluskuntajärjestön urheilutoiminnassa. Sitä oli käytettävä yhtenä keinona valmistauduttaessa tulevaan taisteluun ”ryssää” vastaan. Vetoamalla itänaapurin ”verikoirana”, josta jää vain ”huono haju”, haluttiin herättää lukijoissa vihaa ja pelkoa Neuvostoliittoa kohtaan ja sitä kautta vahvistaa lukijoiden maanpuolustuksellista, suojeluskuntaystävällistä mielialaa. Samalla haluttiin sodan vaatimuksiin vetoamalla lisätä mielenkiintoa hiihtoon, jonka sotilaallinen merkitys toki oli ilmeinen. Samaan tapaan oli tähtäin niinkään ”ryssää” vastaan Lauri Pihkalan perusteellisessa pesäpaloartikkelissa. Itäisestä naapurimaasta käytetyt termit ilmensivät sitä ”ryssävihaa”, jota Akateemisen Karjala-Seuran ja Suojeluskuntajärjestön piirissä muutoinkin tunnettiin varsinkin kaksikymmenluvulla. Kaksikymmenluvun Suomi oli voimakkaiden aatteiden valtakunta, jossa ideologisina ääripäinä olivat jyrkkä oikeisto ja täydellisessä oppositiossa yhteiskuntaa vastaan olleet, itäiseen naapurimaahan nojautuneet kommunistit. Kun kaiken taustalla olivat lisäksi vuosien 1917–1918 valtiolliset kokemukset, suojeluskuntamiesten voimakas sanankäyttö käy täysin ymmärrettäväksi.

Urheilun sotilaskoulutusta ja sotilaskuntoa hyödyttävä merkitys sai johtavien suojeluskuntavaikuttajien mielissä varsin pian rinnalleen Suomen Urheilulehdessä jo keväällä 1917 esillä olleen ajatuksen urheilun ja soturikuntoisuuden, sodankäynnin samankaltaisuudesta. Asialla oli jälleen ennen muita Lauri Pihkala, jolle ne olivat, kuten hän itse lausui, ”kaksoisveljiä”. Kaksikymmenluvulla hän puuttui asiaan useaan otteeseen. Esimerkiksi vuonna 1927 hän totesi, että ”urheilu ei ainoastaan ole niinkuin sotaa, vaan että se alkuperältään ja perusajatukseltaan on muinaisajan taisteluharjoitusta ja leikkisotaa, sääntöjen mukaiseksi sovinnastettua vain”. Hän muistutti myös kaikissa sodissa rintamatoiminnalla hankittavista, myös urheilijalle ominaisista luonteenpiirteistä, taistelijan ominaisuuksista, joita olivat ”urheilumainen seikkailunhalu ja kunnianhimo, kunnian- ja velvollisuudentunto, kuoleman halveksiminen, itsekuri, vastuunilo ja uhrautuvaisuus”.³⁴

”Kaksoisveli”-tulkinna, käyttäksemme Pihkalan omaa nimitystä, tuli maan ahkerimman urheiluvaikuttajan ydinajatus hänen pohtiessaan jatkossakin urheilun ja sotilaskasvatuksen ja edelleen urheilun ja sodan suhdetta. Sittemmin pitämässään radioesitelmässä hän lähti perustasta ja totesi ”leikin olevan vaistomaisten tehtävien harjoittamista ilman pakottavaa aihetta”, mutta urheilun ”vaistomaisten taistelutehtävien samanlaista huvikseen harjoittamista”. Pihkala katsoi, että ”miltei järjestään ovat eri urheilumuodot vanhimmasta uusimpiin saakka olleet joko metsästyksen tai sodankäyntiin kuuluvia taistelutehtäviä”, kuten Suomen Urheilulehtikin, eli ilmeisimmin Pihkala itse, oli kertonut jo vuonna 1917. Esimerkiksi paini, nyrkkeily, jalkapallossa tapahtuva potkiminen, mailalla (nuijalla) lyönti, kuulan (kiven) työntö, keihäänheitto, miekkailu ja ammunta ”ovat todellisuuspohjaltaan ja taustaltaan ilmeisiä vastustajan nujertamisenettelyjä, joiden sotainen luonne on ilmeinen”, Pihkala valisti kuulijoitaan.³⁵

Pihkalan mukaan urheilu ilmiönä oli ”taisteluhengen läpitukenmaa” ja sitä yhdisti sodan taisteluun kummassakin voiton varmistamiseksi vallitseva ”tehon periaate”. Urheilun ”taisteluluonteesta” todisti ”tavallaan sekin seikka, että urheilun harrastus ja urheilukyky näyttää ilmeisesti olevan poika- ja miesväen perisyntinä, esikoisoikeutena”. Esimerkkinään hänellä oli heitot, joissa naispuoliset ”ovat verraten avuttomia”, vaikka harjoittelisivat ”hyvinkin ahkerasti”. Toisin oli miesten laita: ”Melkein ken hyvänsä nuori mies kykenee aivan vähäisellä harjoituksella heittämään keihästä suunnilleen yhtä kauaksi kuin liki pitäen maan valiot niin sanoaksemme urheilunaisista”.³⁶ Pihkala otti siis urheilun ja sodankäynnin tiiviistä suhteesta kertovaan todisteluketjuunsa mukaan myös naisurheilua kohtaan tuntemansa epäluulon.

Lauri Pihkala oli kaksikymmenluvulla suomalaisen urheiluelämän aktiivisin vaikuttaja, joka esitti mielipiteitään niin Suojeluskuntajärjestön kuin muissakin lehdissä ja jopa radiossa, sekä kiersi maata lukuisissa urheilutilaisuuksissa ja suojeluskuntajuhlissa. Niinpä hänen kantansa urheilun ja sodankäynnin samankaltaisuudesta tuli lukuisille aikalaisille tutuksi. Pihkalan ilmeisenä tarkoituksena oli houkutella sotilaita, niin suojeluskuntalaisia kuin armeijankin miehiä, urheilemaan. Toisaalta hän pyrki saamaan siviilipuolen urheilijat asettamaan kykynsä maanpuolustuksen palvelukseen eli liittymään suojeluskuntiin ja jo mukana olevat toimimaan niissä aktiivisesti. Tyyllilleen uskollisena Pihkala intoutui sanomansa perille viemiseksi myös ilmeisiin ylilyönteihin, mutta toisaalta on todettava, että hän teki vakaumuksen innoitta-

maa työtä suojeluskuntaurheilun ja sitä kautta koko Suojeluskuntajärjestön voimistamiseksi.

Pihkalan ponnekkaat esiintymiset urheilun ja maanpuolustuksen tiiviin yhteyden puolesta olivat yhteydessä järjestön yleiseen valistustyöhön. Muun muassa pesäpalloon ja hiihtoon liittyneiden ”ryssä”-puheiden taustalla oli voimakas vakaumus itäisestä naapurimaasta tulevan sodan vihollisena. Siinä oli pelkistettynä suojeluskuntaurheilun ulkopoliittikka. Niinpä Pihkala ei ollutkaan yksin korostaessaan urheilun ja sodankäynnin samanlaisuutta. Yliesikunnan koulutuspäällikkö N. V. Sigell (v:sta 1935 Hersalo) puuttui hänkin puheeseen ja muistutti vuonna 1926 ”sotaisen toiminnan” ja urheilun ”lukemattomista hyvin läheisistä yhtymäkohdista”, joita olivat esimerkiksi ”luja voittamistahto” kummankin kannustimena, ”vaarojen ja vaikeuksien tuoma tenho” sekä ”ponnistuksen riemu ja kamppailu paremmuudesta”. Samalla asialla oli myös valtion urheilulautakuntaa johtanut Arvo Vartia, joka niin ikään pani parastaan määrittäessään urheilun ja sodan rinnasteisuutta. Jyväskylässä vuonna 1924 Suomen Pariisin olympiajoukkueen matkakassan kartuttamiskampanjaan liittyneessä juhlassa Vartia totesi, että urheilu kehittää sotilalta vaadittavia ominaisuuksia ja jatkoi: ”Urheilulla ja sodalla ei ole kvalitatiivista eroa, ainoastaan kvantitatiivinen ero. Sota on ankarampaa urheilua, se vaatii ankarampaa ponnistelua, koettelee lujemmin ja kovakouraisemmin.”³⁷

Suojeluskuntajärjestö

– maanpuolustuksen ja urheilun kohtaustaikka

Suojeluskuntaurheilun aatteellinen perusta oli, kuten havaitaan, vankka ja valkoisen vakaumuksen täyttämä. Käytännön tasolla tilanne oli kuitenkin paljon mutkikkaampi, sillä koko maahan toimintansa ulottaneen Sk-järjestön toimintaan vaikuttivat erilaiset paikallisolot kuten päälliköiden ja miesten erilainen innostus urheiluun, urheilukenttäolot, maantieteelliset tekijät ja yleinen koulutustilanne. Koko maan urheiluelämää ajatellen suojeluskuntaurheilun merkittävin piirre oli se työ, jota suojeluskunnat tekivät urheilukenttien rakentajina. Tilannetta kuvaa hyvin se, että maan yhteensä 530 urheilukentästä vuonna 1930 oli suojeluskuntien yksin tai yhdessä muiden tahojen, lähinnä urheiluseurojen kanssa rakentamia 180 eli kolmannes. Kaksikymmenluvulla rakennetuista kentistä suojeluskuntakenttien osuus on tietenkin vielä hie-

man korkeampi. Edellä mainituista 180 kentästä oli suojeluskuntien yksin rakentamia 139 eli suurin osa. Kolmekymmenluvulla suojeluskunnat olivat puolestaan maan merkittävimpiä hyppyrimäkien rakentajia. Maan noin 120 hyppyristä vuonna 1937 ainakin puolet, mahdollisesti huomattavasti enemmänkin, oli suojeluskuntien toteuttamia. Tarkkaa tietoa mäkien rakentajista ei ole tuon ajan tilastoista saatavissa.³⁸

Varsinaisessa urheilutoiminnassaan Suojeluskuntajärjestö panosti kilpailuihin, joita se järjesti yhtä lailla paikallis-, piiri- ja myös valtakunnallisella tasolla. Koko maan kattavat, Suojeluskuntajärjestön mestaruuskisat samoin kuin 22 suojeluskuntapiirin järjestämät maakunnalliset mestaruuskilpailutkin olivat niin hiihdossa, yleisurheilussa kuin ammunnessakin suuren luokan urheilutapahtumia useine satoine osanottajineen sekä lähes yhtä monilukuisine toimitsijoineen. Niistä välittyi katsojille kuva suuren luokan urheilutoiminnasta ja työstä sitäkin kautta maanpuolustuksen hyväksi. Tunnetuimpia suojeluskuntaurheilijoita olivat mm. yleisurheilijat Paavo Yrjölä, Akilles Järvinen ja Erik Vilen, hiihtäjäveljekset Tauno ja Martti Lappalainen sekä voimistelija Heikki Savolainen. Kaikki he olivat miehiä, jotka vaikuttivat myös paikallisissa SVUL:n seuroissa.

Paikallistasolla oli kuitenkin suojeluskuntaurheilun perusta. Yksittäisissä suojeluskunnissa ja niiden kyläosastoissa olivat kasvaneet ne kyvyt, jotka kaksi- ja kolmekymmenluvulla nousivat piirien ja koko järjestön mestareiksi. He olivat suojeluskuntaurheilun aktiivisin ja menestyksekkäin huippu, jonka voimin suojeluskuntajärjestö antoi panoksensa koko maan kilpaurheiluun. Paikallisissa suojeluskunnissa kilpailujen ja osanottajien määrät kasvoivat tasaisesti 1920- ja 1930-luvulla. Kilpailujen järjestäminen kuului sääntöjen mukaisesti yhtä lailla pitäjä- tai kaupunkitason varsinaisille suojeluskunnille kuin myös niiden paikallisyksiköille, kylä- tai kaupunginosaosastoille. Oheisen taulukon lukuja tarkasteltaessa on huomattava, että kilpailu tarkoittaa yksittäistä lähtöä kuten 1 500 metrin juoksua tai 10 kilometrin hiihtoa. Esimerkiksi jonkin suojeluskunnan yleisurheilumestaruuskilpailut saattoivat käsittää kolmiottelun, 1 500 metrin juoksun, 4 x 100 metrin juoksun ja maastajuoksun eli esillä olevaa taulukkoa ajatellen 4 kilpailua. Muis-tettakoon myös, että suojeluskuntia oli koko maassa vuonna 1923 vajaat 600, josta niiden määrä kasvoi 1930-luvun lopulle runsaaseen 650:een. Kyläosastoja oli yhteensä noin 5 000. Jäseniä kussakin suojeluskunnassa oli keskimäärin 120–150.

Taulukko: Suojeluskuntajärjestön (kyläosastojen, suojeluskuntien, piirien ja koko järjestön) tärkeimmissä urheilumuodoissaan järjestämät kilpailut yhteensä vuosina 1923–1937.

Pystysarakkeissa ensimmäinen luku ilmoittaa kilpailujen kokonaismäärän ja jälkimmäinen osallistujien keskimäärän kilpailua kohti.

	1923	1926	1929	1933	1937
Hiihto	1021 12	1710 18	1795 29	2863 21	3650 23
Ampumahiihto	312 13	865 13	1299 17	1047 16	1074 16
Yleisurheilu	1136 11	1199 10	1425 11	1453 12	727 11
Murtomaajuoksu	26 18	544 25	698 29	676 17	143 12
Voimistelu	15 23	35 18	210 14	244 19	74 21
Pesäpallo-ottelut	326 18	528 18	813 18	1458 18	476 18

Lähde: Erkki Vasara, Valkoisen Suomen urheilevat soturit, Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918–1939, Bibliotheca Historica 23, Vammala 1997.

Kuten taulukon luvuista havaitaan, hiihto oli selkeästi suosituin urheilumuoto, ja siinä näyttävät myös lukuisat – joskaan eivät läheskään kaikki – kyläosastotkin järjestäneen oman kilpailunsa. Vaikka ampumahiihto oli sotilaallisesti tavallista hiihtoa kiistatta tärkeämpi kilpailumuoto, se jäi kuitenkin suosiossa selvästi tavallisen murtomaahiihdon jälkeen. Ampumahiihto oli vaativampi laji – se edellytti paitsi hiihtomyös ampumataitoa eli kiinnostusta kahteen tärkeään koulutuselementtiin, mutta siinäpä sen ongelma olikin. Sellaisena se ei innostanut miehiä. Yleisurheilun ja pesäpallon ongelmaksi muodostui se, että sotilaalliseen koulutukseen entistä enemmän panostanut Sk-järjestön yliesikunta lopetti niiden osalta valtakunnalliset järjestön mestaruuskilpailut vuonna 1935, mikä pudotti näiden kahden urheilumuodon suosiota kilpailuin mitattuna jyrkästi 1930-luvun jälkivuosina. Taulukko kertoo myös selkeästi, minkä verran suojeluskuntien jäsenistä kilpailutoimintaan osallistui.

Suojeluskuntajärjestön massaurheilupyrkimyksistä kertoivat ns. prosenttikilpailut, niistä tunnetuimpina prosenttihiihdot, joissa suojeluskunnat kilpailivat kerran vuodessa aluksi 5, sittemmin 10, jopa 15 kilometrin matkalla osallistumisaktiivisuudesta. Periaatteessa tavoitteena

oli tietenkin 100 prosenttia, mutta se ei ymmärrettävästi voinut koskaan toteutua valtakunnanlaajuisesti, monissa yksittäisissä suojeluskunnissa toki. Juuri prosenttihiihdot olivat ylivertaisesti suosituin prosenttikilpailu ja niidenkin osanottajamäärät kasvoivat tasaisesti ensimmäisistä hiihdoista vuonna 1925 talvisodan kynnykselle asti. Noin 100 000-jäsenisen Suojeluskuntajärjestön paras prosenttihiihto käytiin vuonna 1937, jolloin ladulle ampaisi 67 000 sarkatakkista. Hiihdossa Sk-järjestöllä oli SVUL:n tapaan myös erityinen suoritusmerkki, jonka suorittaja oli vuonna 1937 noin 13 000 eli noin 15 prosenttia järjestön jäsenistä. Juuri luokkahihtäjiä järjestön johto piti tulevan talvisodan varalta parhaina mahdollisina kaukopartiohihtäjinä.

Siitä, mikä merkitys suojeluskuntalaisilla oli tosi toimissa, esimerkiksi juuri talvisodassa, on vaikea sanoa totuutta. Helmikuussa 1940 suomalaisilla oli tulella noin 240 000 miestä, joista noin 60 000 oli suojeluskuntalaisia. Jo tämä seikka rajaa sarkatakkisten vaikutusta, minkä lisäksi on – urheilun merkityksen kannalta – muistettava, että matkaan sinne jonnekin lähteneistä suojeluskuntalaisista eivät läheskään kaikki olleet sk-urheilijoita. Tärkeämpää onkin se, minkä verran suojeluskuntalaiset olivat osallistuneet sotilaallisiin harjoituksiin. Tässä yhteydessä on huomattava, että myös sotilaalliseen koulutukseen osallistuminen oli lisääntynyt selvästi kolmekymmenluvun kuluessa, joskaan läheskään kaikki sarkatakkiset eivät olleet niissäkään siinä määrin mukana kuin oli tavoitteena. On kuitenkin selvää, että kenttäarmeijan parasta ainesta olivat ne suojeluskuntalaiset, jotka olivat kunnostautuneet yhtä lailla tunnollisesti niin urheilussa kuin manöövereissäkin, mutta heidän osuutensa oli koko joukosta varsin pieni.

Urheilu maanpuolustuksen ja soturikunnan palveluksessa eurooppalaisissa kaarteissa

Suojeluskuntajärjestön lisäksi Euroopassa – lähinnä itäisen Keski-Euroopan maissa Itämereltä Mustallemerelle – vaikutti myös lukuisia muita vastaavia järjestöjä, joilla niilläkin oli ohjelmassaan urheilua. Näidenkin järjestöjen perustamisen tärkeimpinä lähtökohtina olivat suojautuminen Venäjää, Neuvostoliittoa, vastaan sekä mahdollisen sisäisen kumouksen estäminen. Kaarteja oli mm. Baltian maissa, joiden järjestöistä mainittakoon Viron Kaitseliit (Suojelusliitto). Se muistutti rakenteeltaan ja toiminnaltaan suuresti suomalaista veljesjärjestöään.

Kaitseliitillä oli taustansa Viron itsenäisyystaistelussa vuosina 1917–1918, jonka loppuvaiheissa se perustettiin loppuvuodesta 1918. Järjestön syntyhistoria oli siten pitkälti samanlainen kuin veljesjärjestöllään Suomessa.

Myös Kaitseliitin perusyksiköissä, virolaisissa suojeluskunnissa aloitettiin urheilutoimintaa vuonna 1919 ja vieläpä perustamalla erityisiä urheilu- ja metsästysseuroja niiden yhteyteen. Asekuntoisten virolaismiesten jäsenyys Kaitseliitissä oli aluksi pakollista, mutta vuonna 1920 pakkojäsenyydestä luovuttiin, ja sen varalle urheilu nähtiin oivana keinona pitää miehet riveissä vapaaehtoisinkin jäsenyyden vallitessa. Urheilutoimintaa johtamaan Kaitseliitin pääesikuntaan perustettiin erityinen urheilu- ja metsästysosasto, Spordi ja Korraldus osakond. Paikallisten suojeluskuntien upseeriston panostus urheiluun kuitenkin vaihteli Viron eri osissa huomattavasti. Kaitseliitissä korostettiin 1920-luvun taitteessa urheilun myönteistä vaikutusta kansan henkiseen lujuuteen, yhtenäisyyteen, velvollisuudentuntoon sekä isänmaalliseen mieleen. Urheilun ja maanpuolustuksen yhteys nähtiin myös selvästi. Järjestön urheiluseuroilla oli myös sotilaallinen puolensa. Kaitseliitin yhteydessä toimineiden metsästysseurojen ohjelmassa oli paitsi metsästystä ja riistanhoitoa myös ampumaharjoituksia.

Viron siviiliurheiluseurat suhtautuivat paikallisiin suojeluskuntaurheiluseuroihin nuivasti, eivätkä jälkimmäiset saaneetkaan kuin muutama tuhatta jäsentä. Muutoinkin Kaitseliitin toiminta koki rajun muutoksen. Suomen Suojeluskuntajärjestön vaiheista poiketen järjestön elämä hiipui paikallisten osastojen tultua yhdistetyiksi Viron vakinaiseen armeijaan. Vuoden 1924 kommunistisen kaappausyrityksen jälkeen Kaitseliitit heräsi kuitenkin uudelleen eloon ja toimi sen jälkeen aina vuoteen 1940, jolloin Neuvostoliitto miehitti Viron. Järjestössä oli vuonna 1931 noin 30 000 ja vuonna 1939 noin 42 600 jäsentä. Asukkaita Virossa oli vuonna 1939 noin miljoona. Kaikista eurooppalaisista maanpuolustusjärjestöistä juuri Kaitseliitit muistutti eniten Suomen suojeluskuntaliikettä.

Kaitseliitin urheiluohjelmaan kuului vuoden 1924 jälkeen mm. yleisurheilua, voimistelua ja hiihtoa, jossa se sai runsaasti valmennus- ja muuta apua Suojeluskuntajärjestöltä. Esimerkiksi syksyllä 1926 Kaitseliitin johto pyysi tietoja Suojeluskuntajärjestön käyttämästä ampumahiihtotavasta tulosjärjestelmineen ja myös sai niitä. Marraskuussa 1931 Haukiputaan suojeluskunnan Eino Sipola toimi opettajana Kaitseliitin suksentekokursseilla. Esimerkkejä löytyy. Näiltäkin osin oli Suomen ja

Viron välistä sotilaallista yhteistyötä. Järjestöjen kesken oli myös kilpailuja muun muassa hiihdossa. Aatteellisella tasolla maanpuolustus ja urheilu kohtasivat 1920- ja 1930-luvun Virossa lähinnä juuri Kaitseliitin kautta. Tilanne oli siten sama kuin vastaavasti Suomessa.³⁹

Osa Kaitseliitin ja Suojelukuntajärjestön yhteisistä kilpailuriennoista kuului Suomen, Baltian maiden ja Puolan suojeluskaartien monenkeskiseen urheilukilpailutoimintaan, jota järjestöt harrastivat jonkin verran 1930-luvulla. Esimerkiksi Puolasta mukana oli paikallinen maanpuolustusjärjestö, vuonna 1908 perustettu ampujainliitto *Zwiazek Strzelecki*, johon 1930-luvun lopulla kuului noin 300 000 jäsentä. Järjestö edusti 1900-luvun alun salaisten ampumayhdistysten perinteitä ja sen ohjelmassa oli useita urheilumuotoja kuten viime vaiheessa esimerkiksi murtomaahiihtoa, eniten kuitenkin ammuntaa. Järjestöllä oli oma oppilaitoksensa, joka koulutti ohjaajia.⁴⁰

Weimarin tasavallan (1918–1933) aikana Saksassa vaikutti lukuisia sotilaallisia kaarteja, joiden poliittinen kirjo oli melkoinen. Järjestöjä oli niin erilaisilla oikeistoryhmittymillä kuin konsanaan myös maan kahdella työväenpuolueella, sosiaalidemokraateilla ja kommunisteilla. Eritoten eräiden oikeistokaartien sekä kommunistisen *Roter Frontkämpferbundin* (Punainen rintamamiesliitto) ohjelmassa urheilulla oli huomattava sija. RFB:n ”punaisen urheilun viisiotteluun” esimerkiksi kuuluivat 3 000 metrin juoksu, 10 kilometrin pyöräily pakkaus selässä, pallonheitto, 400 metrin uinti sekä pienkaliberiammunta. Lajivalikoima oli urheilullisesti monipuolinen, mutta sillä oli myös muuta merkitystä. Esimerkiksi pyöräily valmensi tiedustelutehtäviin sekä lentolehtisten jakamiseen ja pallonheitto kivien heittoon katutaistelussa.⁴¹

Oikeistokaarteja olivat ennen muuta ns. vapaajoukot (*Freikorps*), joista merkittävin oli sotaveteraanijärjestö *Stahlhelm* (Teräskypärä). Kuten muissakin oikeistokaarteissa myös *Stahlhelmissä* urheilutoiminta pääsi vauhtiin vasta lähellä 1920-luvun puoliväliä. Vuonna 1925 pidettyjen ”urheilutaistelupäivien” (*Sportkampftage*) myötä urheilu sai entistä vakaamman sijan. Yleisurheilu oli yksi *Stahlhelmin* harrastamista urheilumuodoista. *Bund Oberland*, muuan toinen kaarti, satoi urheilun sotilaskoulutuksellisiin tavoitteisiinsa. Järjestön urheilutoiminta painottui ammuntaan, hiihtoon, partiokilpailuihin ja yleisurheiluun, joissa se järjesti niin harjoituksia kuin kilpailuitakin. Toimintaa oli sekä osastotasolla että valtakunnallisina tilaisuuksina.⁴² Saksan erilaiset kaartit niin oikealta kuin vasemmaltakin tulivat tiensä päähän kansallissosialistien vuonna 1933 tapahtuneen vallanoton jälkeen. Vasemmis-

tojärjestöt lakkautettiin ja oikeistolaiset sulautettiin Hitlerin järjestöko-
neistoon.

Lopuksi

Eri Euroopan maiden sotilaskaartit samoin kuin Suomen Suojeluskun-
tajärjestö olivat oman aikansa merkittävin ilmentymä urheilun ja soti-
laallisen toiminnan, maanpuolustuksen aatteellisesta yhteydestä. Suo-
messa myös vakinaisessa armeijassa harrastettiin kaksi- ja kolmekym-
menluvulla jonkin verran urheilua ja sotavuosien jälkeen entistäkin
enemmän. Urheilusta, liikunnasta tuli 1950-luvulta lähtien vähitellen
säännöllinen ja entistä enemmän arvostusta saanut osa niin koulutusta
kuin varusmiesten vapaa-ajanviettoaikin. Huippu-urheilijoita varten pe-
rustettiin kuusikymmenluvulla erityiset urheilujoukot ja puolustusvoi-
mat meni mukaan kansainväliseen sotilasurheiluliittoon ja sen kilpailu-
toimintaan.

Maailmansotien välisen ajan Valkoisessa Suomessa urheilu nähtiin
kuitenkin paitsi omana itsenään myös soturitoimintana, sodankäynnin
”kaksoisveljenä”. Sitä käytettiin välineenä jopa ns. ryssävihan lietso-
miseksi ja suojeluskuntatoiminnan tukemiseksi sitä kautta. Lisäksi se
nähtiin isänmaallisten tunteiden kohottajana ja keinona kasvattaa nuori-
sosta kurinalaisia kansalaisia ja maanpuolustajia. Lyhyesti sanottuna
maanpuolustuksen ja urheilun yhteys oli ennen sotavuosia osa tuonai-
kaisen Suomen vallassa ollutta ideologiaa. Sotavuosien jälkeen ei kui-
tenkaan enää ollut sijaa niille lähtökohdille, jotka olivat aiemmin erito-
ten suojeluskuntaliikkeen kautta yhdistäneet urheilun ja maanpuolus-
tuksen. Urheilusta ja liikunnasta tuli ”pelkästään” oivallinen keino vah-
vistaa sotilaiden ammattikuntaa samaan tapaan kuin se auttaa vastaa-
vasti vaikkapa palomiehiä, poliiseita ja näyttelijöitä omissa ammateis-
saan ja antaa kuntoa ja kestävyyttä meille kaikille.

Lähdeviitteet

- ¹ Antero Heikkinen, Voimistelun läpimurto, teoksessa Suomi uskoi urheiluun, Suomen urheilun ja liikunnan historia, Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu nro 131, toimittanut Teijo Pyykkönen, Helsinki 1992, s. 65–68.
- ² Henrik Meinander, Warpaille y-lös, kyykkyyn a-las, teoksessa Suomi uskoi urheiluun, s. 82–87; Aimo Halila, Suomen kansakoululaitoksen historia 2. osa, Kansakouluasetuksesta piirijakoon, Turku 1949, s. 271 ja 277–280; Aimo Halila, Suomen kansakoululaitoksen historia 3. osa, Piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen, Turku 1949, s. 224–227; Kalervo Ilmanen – Touko Voutilainen, Jumpasta tiedekunnaksi, Suomalainen voimistelunopettajakoulutus 100 vuotta 1882–1982, Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu nro 84, Helsinki 1982, s. 13–65.
- ³ Leena Laine, Vapaaehtoisten järjestöjen kehitys ruumiinkulttuurin alueella Suomessa v. 1856–1917, osat I ja II, Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu nro 93A ja 93B, Lappeenranta 1984, s. 48 ja 49.
- ⁴ Jarmo Matikainen, Urheilu ja kilpailutoiminta.puolustusvoimissa 1918–1939, Sotatieteen laitoksen tutkimuksia, Helsinki 1987, s. 1; Kalevi Römpötti, Sotilasurheilu, teoksessa Urheilutieto I, toimittaneet Risto Rantala ja Markku Siukonen, Keuruu 1975, s. 516 ja 517; Harri Eljanko – Jussi Kirjavainen, Suomen hiihdon historia 1886–1968, Porvoo 1969, s. 47–50; Erkki Vasara, Suomen ratsastusurheilun historia, Rauma 1987, s. 45–47.
- ⁵ Ks. Suomen Urheilulehden ensimmäisten vuosien vuosikerrat.
- ⁶ Osmo Jussila, Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914, Historiallisia tutkimuksia 110, Forssa 1979, s. 102, 190 ja 191; N. V. Hersalo, Suojeluskuntain historia I, Puolustustahtoinen kansa, Muinaisitsenäisyydestä valtiolliseen riippumattomuuteen, Lahti 1955, s. 101–105; Aimo Halila – Paul Sirmeikkö, Suomen Voimistelu- ja Urheiluliitto SVUL 1900–1960, toimittanut Kallio Kotkas, Vammala 1960, s. 296.
- ⁷ Mitä menestyksemme olympiakissoissa merkitsee, Tampereen suomalaisen yhteiskoulun rehtorin Kaarlo Tiililän puhe Pälkäneen Suomalaisen Nuijan kesäjuhilla 21.7.1912, Suomen Urheilulehti 28–30/1912, s. 261.
- ⁸ Urheilijat ja nykyhetken kysymykset, Klaus U. Suomelan puhe Launosten Urheilijain kansallisessa urheilujuhlassa 29.7.1917. SUI 40–44/1916–1917, s. 688–691.
- ⁹ Asetus suojeluskunnista 2.8.1918, Suomen Asetuskokoelma 1918, s. 1/Asetus 86.
- ¹⁰ Suojeluskuntalaisen Lehti Näyttenumero/1918 Mitä nyt? Kirje kaikille Suomen suojeluskuntalaisille, s. 3.
- ¹¹ SkL 22/1920 Pitkäpallo (kirjoittajaa ei erikseen mainita, mutta artikkelin sisältö kertoo, että mitä ilmeisimmin kyseessä on Lauri Pihkala. Artikkelin on sitä paitsi hänen nimiinsä merkityn otteluselostuksen välittömänä jatkeena).
- ¹² Suojeluskuntain Voimistelu- ja Urheilukomitean mietintö. SkY Urheiluos. Kansio Dal. SARk.
- ¹³ Ibidem.
- ¹⁴ Sk-piirien urheiluohjaajien kok. 6.–8.11.1921. SkY Urheiluos. Kansio Db1. SARk.
- ¹⁵ SkL 9–10/1921 Mitä liikuntakasvatuksemme kipeimmin kaipaa? (Ltn. Levälähti), s. 77; Pohjois-Hämeen Vartio 1/1923 Kesäurheilukauden alkaessa (M-y), s. 14.
- ¹⁶ SkL 7/1920 Suojeluskuntain Yliesikunta, s. 94 ja 95.
- ¹⁷ Reijo Häyrinen – Leena Laine, Suomi urheilun suurvaltana, Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu nro 115, toimittanut Erkki Vasara, Vammala 1989, s. 72; Jarl Kron-

- lund, Puolustusvoimien rauhan ajan historia 1, Suomen puolustuslaitos 1918–1939. Porvoo 1990, s. 258 ja 259.
- ¹⁸ Valtiopäivät 1920 Asiakirjat 4–5, Helsinki 1921, Viides osa, Anomusmietintö N:o 5, Sotilasasiainvaliokunnan mietintö N:o 2 edustaja Matti Helenius-Seppälän anomusehdotuksen johdosta sotalaitoksen muuttamisesta kansanmiliisiin kannalle, s. 1 ja 2.
- ¹⁹ Valtiopäivät 1920 Pöytäkirjat I, s. 705.
- ²⁰ Häyrinen – Laine, s. 73–79; Joel Juppi, Suomen julkinen liikuntapolitiikka valtionhallinnon näkökulmasta vuosina 1917–1994, *Studies in Sport, Physical Education and Health* 36, Jyväskylä 1995, s. 78–83.
- ²¹ Lauri Pihkalan muistio Sotaväen päällikölle, kenraali Wilkamalle 21.5.1921. Lauri Pihkalan kokoelma Kansio I 1. Jyväskylän maakunta-arkisto.
- ²² Seppo Hentilä, Suomen työläisurheilun historia I, Työväen Urheiluliitto 1919–1944, Hämeenlinna 1982, s. 108 ja 109.
- ²³ SUI 17/1919 Voimistelu- ja suojeluskuntataloja rakentamaan (Kl. U. Suomela), s. 261 ja 262 sekä Vapaan Suomen nuorisovoimistelemaan (J. Fr. Blomqvist), s. 259; Voimistelu ja urheilu yhteiskunnalliselta kannalta. Tohtori Rafael Engelbergin pitämä juhlapuhe Suomen Voimistelu- ja Urheiluliiton 20-vuotisjuhlassa 20.11.1926. SUI 49/2.12.1926, s. 2 ja 50/7.12.1926, s. 2.
- ²⁴ SkL 45/1921 Pitkälläpallolla pitemmälle IV, Pallonlyönti sotilaskunnan kouluna (L. Pihkala), s. 374.
- ²⁵ *Ibidem*.
- ²⁶ Antero Heikkinen, Kansallisurheilun suuri nousu, Suomen hiihtourheilun laajuus, yhteiskunnalliset tavoitteet ja merkitys 1918–1940, Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu nro 82, Lappeenranta 1981, s. 103, 104 ja 123.
- ²⁷ SkL 1–4/1922 Hiihto suojeluskunnissa (L.P.), s. 2, 12 ja 13, 22, 48 ja 49, 56 ja 57.
- ²⁸ Heikkinen 1981, s. 105.
- ²⁹ SkL 48/1922 Hiihtokauden alkajaisiksi (L.P.) sekä 51–52/1922 Hiihtokauden alkajaisiksi II (L.P.), s. 467 ja 468.
- ³⁰ Heikkinen 1981, s. 105 ja 106.
- ³¹ Kainuun Sissi 3/1927, Hiihtämällä puolustuskuntoa parantamaan! (Suka), s. 108 ja 109. Ks. myös esim. Kymenlaakson Vartio 11/1923, Murtomaasuksi käytännössä (E. K-a), s. 158–161.
- ³² Heikkinen 1981, s. 111–114.
- ³³ *Ibidem*, s. 115.
- ³⁴ Erkki Vasara, Urheilu – maanpuolustusta ja nuorisokasvatusta, Suojeluskuntajohdon urheilunäkemyksiä 1920-luvulla, teoksessa Ajankohta – Poliittisen historian vuosikirja 1992, Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen julkaisuja, toimittanut Mikko Majander, Helsinki 1992, s. 119.
- ³⁵ SUI 23/1916–1917 Urheilu riidanhengen ahjona ja sovinnon lietenä (pääkirj.), s. 403–406; Lauri Pihkala, radioesitelmän konsepti, päiväämätön. Sisällöstä päätellen 1920-luvun jälkipuoliskolta. LPihkala Kansio I 3, JyMA; Ilmeisimmin käsikirjoitus on vuodelta 1926, jolloin Pihkala piti vastaperustetun Yleisradion lähetyksissä urheiluaiheisia esitelmää. Eino Lyytinen, Perustamisesta talvisotaan, teoksessa Yleisradion historia 1926–1996 1. osa (ei painopaikkamerkintää) 1996, s. 103.
- ³⁶ Lauri Pihkala, radioesitelmän konsepti, ks. edellinen viite.
- ³⁷ Niilo V. Sigell, Urheiluelämme ja vapautustyö, teoksessa Suomen Voimistelu- ja Urheiluliitto 1906–1926, toimittanut Lauri Santala, Helsinki 1926, s. 227 ja 228; Vasara 1992, s. 118.

- ³⁸ Valtion urheilu- ja voimistelulautakunnan vuonna 1930 suorittaman urheilupaikka-tiedustelun vastausaineisto, Lautakunnan kokoelma Kansio Ed1. Valtioneuvoston arkisto; Heikkinen 1981, s. 128.
- ³⁹ Eversti S. Roskan kirje eversti L. Malmbergille 13.10.1926 sekä SkY:n kirje 5792.26.Id eversti S. Roskalle (Tallinna) 18.10.1926. SkY Urheiluos. Kansio Fb1. SArk; SkY:n kirje n:o 6533.31.Id Oulun sk-piiripäällikölle 28.10.1931. SkY Urheiluos. Kansio Fa8. SArk; Eesti Kaitseliidu Peastaabi Ülemin kirje n:o 1412 eversti V. Palojärvelle 3.10.1931, SkY:n kirje 6532.31.Id Eesti Kaitseliidu Peastaabi Ülemille 28.10.1931 ja kuitti SkY:n palkkiosta E. Sipilälle 4.11.1931. SkY Urheiluos. Kansio Fb2. SArk.
- ⁴⁰ Hakkapeliitta 34/1939 Sotilaallinen nuorisokasvatus Puolassa, s. 1059.
- ⁴¹ Seppo Hentilä, ”Proletarische Wehrtüchtigung” durch den Sport, tutkimuskäsikirjoitus vuodelta 1995.
- ⁴² Hans Jürgen Kuron, Freikorps und Bund Oberland, Dissertation, Erlangen 1960; Bildchronik zur Geschichte des Freikorps und Bundes Oberland, München 1974.

Summary

THE IDEALISTIC CONNECTION BETWEEN NATIONAL DEFENCE AND SPORT IN FINLAND IN THE 1920s AND 1930s

Both in Finland and elsewhere national defence was one of the most notable external factors linked to sport in the years up to World War II. The connection between sport and the fitness of the soldier has been apparent for centuries because the physical fitness obtainable through exertion at sport was as important for the survival of the soldier fighting at the front as were his actual military skills.

The concept of the connection between sport and military fighting ability spread to Finland from Germany and Sweden during the early decades of the nineteenth century. The value of instruction in gymnastics was perceived when development plans were made for grammar schools and, later, for elementary schools as well. In addition the concept emerged of physical training as an important preliminary preparation for military service. Ideas about physical exercises as a foundation for military training gained new support, particularly after the enactment of the Military Service Law of 1878 and the formation of the Finnish national army three years later.

In the late nineteenth century various mass movements began gradually to emerge, such as the popular education, temperance, youth and volunteer fire brigade movements, and later also the labour movement. This created a basis for the breakthrough of a Finnish national society. Sport entered the organizations' programme and soon a proper sports movement was also started. When the army, following the call-up in the 1880s, made public the problem caused by physically defective recruits, who were unfit for service, the fennoman (Finnish nationalist) movement began to emphasize that physical training was important also for the military fitness of the people. Sport acquired a new supplementary role after the Olympic Games held in Stockholm in 1912. The Finns' national consciousness was raised by the achievements at Stock-

holm, twenty-six medals, including nine gold, which raised Finland to fourth best nation in the games after the USA, Sweden and Great Britain.

Social unrest and division drove Finland in early 1918 into a four-month civil war, during which the best soldiers both among the Red Guards and the Civil Guards on the victorious White side were sportsmen. In the Civil Guards organization founded in summer 1918, national defence justified both an idealistic and a practical foundation for sporting activity. In the first decree issued about the work of the Civil Guards organization on 2 August 1918 it was stated that the Civil Guards discharged their obligation 'to promote the defensive capability of the nation and to defend the lawful social order' also 'by promoting gymnastics, sport and the development of national fitness'.

The years 1920-21 set out the future course of sport in the Civil Guards. The main areas, on which competitive activity came to concentrate, were skiing and the biathlon (skiing and shooting), athletics and baseball. These were supplemented by gymnastics, which supported other interest in sport and was also a competition sport. Wrestling and swimming attained their places as methods of training. In the Civil Guards sport obtained its own hierarchical organization like other forms of activity. The ideal of national defence attained a place of high esteem in White Finland. A number of national sports committees in the early 1920s also demonstrated this in their proposals. The concepts of the connection between sport and national defence were alive in the Gymnastics and Sport Association of Finland and in the columns of the papers published by it since the early years of White Finland. However, the most distinctive and strongest ideal about sport as a factor in national defence was among the leaders of the Civil Guards organization. The most important of these was Lauri Pihkala, an officer in the Civil Guards, who proclaimed to the sporting nation in many publications his position on the close relationship between sport and national defence.

When he moved to the Headquarters of the Civil Guards as inspector of sport in 1921, Pihkala was putting the finishing touches to the Finnish adaptation of baseball which he had developed from the American model and which at that time was a very important concern to him. In his writing in 1921 Pihkala compared hitting the ball to shooting, its throwing to throwing a hand grenade and diving to the base as diving into a position. For military reasons he strongly emphasized also changing the skiing programme of the Civil Guards, and of other Finns as

well, from skiing across level terrain to skiing across broken country. The Soviet Union was always, understandably, the enemy in Pihkala's writings. He and his kindred spirits emphasized the similarity between the 'twin brothers' of sport and warfare. For example, Pihkala claimed that 'sport is not only like war but that in its origin and fundamental ideas lie ancient battle training and war games, only made formal by rules'.

And what about sport in Civil Guards in practice? Various local factors such as the varying interest of officers and men in sport, the condition of sports grounds, geographical factors, the general state of training, etc., influenced the activity of the Civil Guards organization which extended throughout the country. Considered from the angle of the country's sporting life as a whole, the most important feature of sport in the Civil Guards was their work in making sports grounds. Out of the total of 530 sports grounds in Finland in 1930, the Civil Guards had made 180, or a third, either by themselves or jointly with other organizations, notably sports clubs. No doubt the share of the Civil Guards in building sports grounds in the 1920s was even somewhat higher. Of the 180 sports grounds mentioned, the Civil Guards alone had built 139, or the majority. In the 1930s the Civil Guards were the most significant builders of ski jumps in the country. Of some 120 ski jumps in Finland in 1937 at least half, possibly significantly more, had been made by the Civil Guards. Exact information about who built ski jumps is not obtainable from contemporary statistics.

In its actual sporting activity the Civil Guards organization emphasized competitions, which it arranged at the local, district and national level. However, the local level was the foundation of sport in the Civil Guards. The number of competitions and participants in the local Civil Guards grew steadily throughout the 1920s and 1930s. According to the regulations, the organization of competitions fell equally to the Civil Guards themselves at parish and town level as well as to their local units, which comprised the detachments in villages and towns. The number of Civil Guard units in the entire country in 1923 was just under 600 and by the end of the 1930s this had grown to a good 650. There were in all some 5,000 village detachments. The average number of members in each Civil Guard unit was 120-150. In considering the following figures it must be noted that a competition means an individual start, such as a 1,500 metres race or skiing 10 kilometres. For example, the athletics championships by some Civil Guards might comprise a triathlon, a 1,500 metres race, a 4 x 100 metres relay and a cross-count-

ry race. This would count in the following figures as four competitions. The number of separate skiing competitions rose from a good thousand in the early 1920s to just under 3,700 at the end of the 1930s, and the number of participants per competition grew correspondingly from twelve to over twenty. The number of biathlon competitions remained much fewer. However, the number of participants for each part in the biathlon was the same as for skiing. The number of athletics competitions rose from about a thousand to just under 1,500 in 1933 after which there followed a decline to just over 700 competitions a year before the Winter War in 1939. Their popularity fell after athletics had been dropped from the organization's national championships in 1935.

Skiing was clearly the most popular type of sport and this was also demonstrated by the large number of village detachments which organized their own competitions. Although the biathlon was indisputably a more important form of competition militarily than ordinary skiing, it nevertheless remained greatly behind ordinary cross-country skiing in popularity because of its taxing character. The so-called percentage competitions demonstrated the mass sporting endeavours of the Civil Guards organization. The best known of these competitions were percentage skiing, in which the civil guards competed once a year about to their level of active participation. Of course the aim in principle was 100 per cent participation but understandably that could never be attained on a national scale, although many individual civil guard units did so. The percentage skiing competitions were overwhelmingly the most popular of the percentage competitions and their number of participants also rose steadily from the first skiing in 1925 to the threshold of the Winter War. The best percentage skiing in the Civil Guards organization of some 100,000 members was attained in 1937 when 67,000 men participated.

In addition to the Civil Guards there were numerous corresponding organizations active in Europe - particularly in Germany and the countries of eastern Central Europe from the Baltic to the Black Sea - which also had sport as part of their programme. The most important factors behind the foundation of these organizations, too, were defence against Russia (the Soviet Union) and the prevention of a possible internal revolution. The Finnish Civil Guards organization had close relations with the Estonian Defence Organization, whose structure and activity strongly resembled its Finnish fraternal organization, even in respect of sporting activities.

The military guards of the various European countries, like the Finnish Civil Guards organization, were in their day the most important manifestation of the idealistic connection between sport and military activity and national defence. Returning to Finland, it must be acknowledged that in the 1920s and 1930s there was some interest in sport in the regular army, and much more after the war years. However, between the World Wars sport was regarded in White Finland also as a soldierly activity, the 'twin brother' of warfare, in addition to being an end in itself. Furthermore, sport was regarded as a means of arousing patriotic feelings and of bringing up young people as disciplined citizens and defenders of the country. The connection between national defence and sport in the 1920s and 1930s was part of the idealism prevailing in Finland.

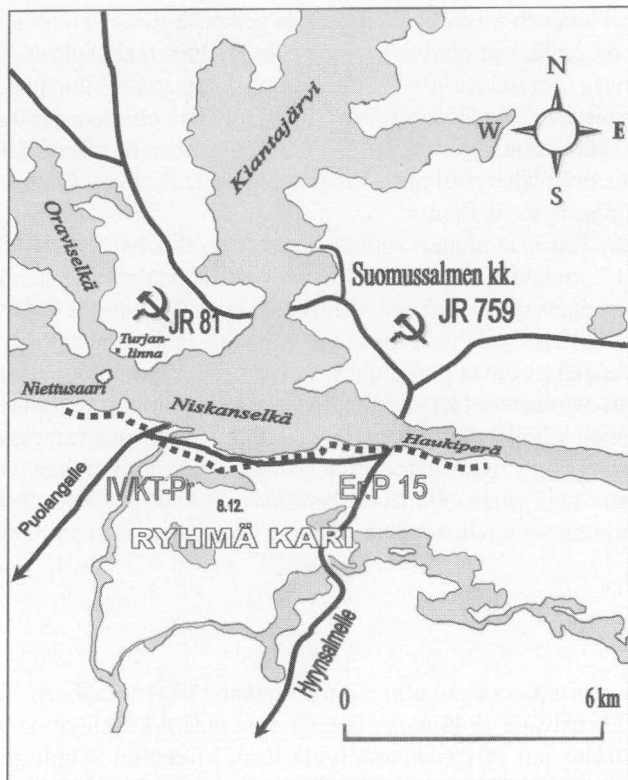
ILMARI KIANNON SOTAPETOSJUTTU TALVISODAN SUOMUSSALMELLA

Suomussalmella 1939–1940 ei niin sanottu talvisodan henki – koko kansan yksimielinen ja peräänantamaton taistelu venäläistä hyökkääjää vastaan – elähdyttänyt kaikkien suomalaisten mieliä. Lukuisat suomussalmelaiset syyllistyivät sotapetokseen eli toimivat jollain tapaa yhteistyössä venäläisten kanssa. Tunnetuin sotapetossyytteen saanut paikkakuntalainen oli kirjailija Ilmari Kianto. Ennen evakkomatkalalle lähtöään Kianto kirjoitti viestejä venäläisille. Viranomaiset katsoivat, että hän oli kirjoituksillaan syyllistynyt sotapetoksenrytykseen. Tapausta on sivuttu monissa teoksissa; Kianto itse kirjoitti siitä vuonna 1948 kirjan *Omat koirat purivat*. Samanniminen on Mikko Niskasen ohjaama elokuva vuodelta 1974. Todennäköisesti Kiannon teoksesta johtuu, että tapahtumaa on julkisuudessa käsitelty lähinnä vain kirjailijan näkökulmasta. Kirja on subjektiivinen tilitys, jossa lähes kaikki viranomaiset näyttävät liittoutuneen syytöntä kirjailijaa vastaan. Purivatko tosiaan omat koirat viatonta miestä ja tapahtuiko oikeusmurha, kuten Kianto kirjassaan antaa ymmärtää, vai oliko viranomaisten näykkäykseen aiheutta?

Aamulla 30. marraskuuta 1939 venäläiset hyökkäsivät Suomussalmelle suurin joukoin rajan yli Raatteen ja Juntusrannan suunnilta. Suomalaiset olivat pakotettuja vetäytymään ylivoimaisen vihollisen tieltä. Joulukuun 8. päivään tultaessa suomalaisjoukot olivat vetäytyneet Niskanselän–Haukiperän vesistölinjan eteläpuolelle. Suomussalmen kir-

*Kirjoittaja opiskelee historiaa Joensuun yliopistossa. Hänen valmisteilla oleva pro gradu -työnsä aihe on ”Kolme kovaa koota Mannerheim-ristin ritari eversti Kaarle Kustaa Kari 1897–1944.”

konkylä oli jouduttu polttamaan, aivan kuten niin monet muutkin pitäjän rakennuksista. Tämä toimenpide oli välttämätön, sillä vihollisen käsiin ei voinut jättää ehjiä rakennuksia, joita se olisi voinut hyödyntää joukkojensa majoitus- tai esikuntiensä sijoituspaikkoina. Ne rakennukset, joita kiireessä ei ennätetty hävittää, aiheuttivat sen, että vielä helmikuussa 1940 paikallinen sotilasjohto totesi: ”Saadessaan esim. haltuunsa Juntusrannan polttamattomana, saattoi ryssä pesiä sinne niin vankasti, että sieltä sitä ei vielääkään ole saatu pois.”¹

Joulukuun 7. päivänä 1939 suomalaisten oli luovuttava Suomussalmen kirkonkylästä. Ryhmä Kari ryhmittyi puolustukseen Niskanselän eteläpuolelle.

On 7 December 1939 the Finns had to abandon the village of Suomussalmi. Group Kari concentrated defence to the south of Niskanselkä.

Ilmari Kianto joutui monen muun paikkakuntalaisen tavoin lähtemään evakkotaipaleelle omin neuvoin. Viranomaisten evakuoitisuusnietelmistä ja -toimenpiteistä huolimatta vihollisen valtaamille alueille jäi lähes 1 700 kuntalaista. Kianto poistui korpikodistaan, Turjanlinnasta, 7. joulukuuta kello 14.00 tietämissä, jolloin taistelut riehuivat jo lähellä kirkonkylää. Sodan äänet kantautuivat kirjailijan korviin. Ennen lähtöään Kiannon mieleen pälkähti ajatus, joka sittemmin tuli aiheuttamaan hänelle paljon harmia. Hän päätti kirjoittaa viestejä venäläisille, jotka olisivat luultavasti hyvinkin pian Turjanlinnassa. Erään sikarilaatikon kanteen kirjailijan kynästä jäi seuraava tieto: ”Huomio: Saari tuolla on tyhjä, samoin huvila itäänpäin ja muut rakennukset. Tunnen Moskovan olin siellä 1901–3.” Samaisen sikarilaatikon suojapapereihin oli kirjoitettu: ”Venäläiset toverit. kunnioittakaa ohimennessänne tätä taloa! Täällä asuu köyhä kirjailija!” Radion viereen jäi paperi, johon oli laadittu radiolähetyksia, venäjänkielisiä lauseita ja alimmaisiksi lause ”alas pyöveli Tanner.”²

Osasto Kariin kuuluneet sotilaat löysivät viestit käydessään Turjanlinnassa 17. joulukuuta. Kirjoitukset vietiin osaston komentopaikalle, josta ne seuraavana päivänä luovutettiin kapteeni Pennaselle 9. Divisioonasta. Viestien löytöajankohtana Suomussalmella käytiin ankaria taisteluja. Venäläiset olivat pureutuneet kirkonkylän raunioihin ja taistelivat sitkeästi. Suomalaiset kärsivät hyökkäyksissään runsaita tappioita. Kiannon viestit viholliselle levisivät kohtalaisen varhaisessa vaiheessa suomalaisjoukkojen tietoisuuteen ja kirjailijaa kohtaan kerrotaan tunnetun suuttumusta ja vihaa. Niinpä esimerkiksi eräs kapteeni olisi sikarilaatikon kirjoitukset kuultuaan huudahtanut: ”Se Kianto olisi ammuttava!”³

Kuulustelut

Kiannon evakkomatka kulki monen mutkan jälkeen Raaheen. Tammi-kuun 13. päivänä 1940 paikallinen poliisi pidätti kirjailijan ja passitti hänet päämajan valvontaosaston huostaan Mikkeliin. Kuulustelut alkoivat kaksi päivää myöhemmin. Niissä Kianto myönsi kirjoittaneensa sikarilaatikossa olleet viestit mielentilassa, jossa oli ”hermojaan tyynnättääkseen nauttinut jonkin verran pirtusta laitettua alkoholisekoitusta, ei kuitenkaan niin paljon, että olisi siitä päihtynyt.” Kuulustelijana toimi eversti, jonka kuulustelumethodit olivat Kiannon myöhemmin kirjoittaman kirjan mukaan tuiki tusinamaista luokkaa.⁴

Kianto kertoi kuulustelijalleen tekonsa motiiviksi pyrkimyksen vai-
kuttaa venäläisiin yksinomaan siten, etteivät nämä olisi hävittäneet hä-
nen kotiaan. Everstille tällainen vastaus ei ollut kovin mieleinen ja kir-
jan mukaan hän tiukkasi, miksei kuulusteltava ollut tehnyt kuten muut-
kin evakkotaipaleelle lähteneet ja polttanut taloaan. Kotinsa hävittäneet
talonpojat olivat everstin mielestä oikeita isänmaan miehiä, mutta
Kiannosta ei voinut sanoa samaa: ”Mutta te – hyi saatana – pyydätte
armoa ryssältä! Meillä on semmoinen tapa että ryssiltä ei pyydetä ar-
moa.” Kuulustelupöytäkirjojen mukaan Kianto oli tietoinen, että hänen
omistamansa Niettusaari – Turjanlinnan rannasta noin 300 metrin pääs-
sä – oli tyhjä ihmisistä ja asumaton. Samoin hän kertoi tienneensä että
noin kolmen kilometrin päässä idän suunnassa olleet rakennukset oli-
vat asumattomia ja tyhjiä. Tiedonannollaan hän kertoi tarkoittaneensa
nimenomaan näitä kohteita. Kirjailijan mielentila oli ollut niin sekava,
ettei hänen mieleensä juolahtanut, jotta venäläisille olisi voinut olla
näistä jotakin hyötyä. ”Kuulusteltavan poistuttua talostaan tuli hänen
mieleensä ajatus, että palattuaan seuraavana päivänä takaisin, kuten ai-
komuksena oli, hän poistaa sikaarilaatikon, samalla kun ryhtyy pelas-
tamaan omaisuuttaan.”⁵

Koska Kianto oli jättänyt sikaarilaatikon talonsa eteiseen – siis mah-
dollisimman näkyvälle paikalle – kuulustelijat epäilivät, että tarkoituk-
sena oli ollut saada venäläisten huomio kiinnitettyksi juuri kyseiseen
viestiin. Tämän Kianto kiisti, koska hänen pyrkimyksensä oli pelkäs-
tään ”inhimillinen.” Helmikuussa suoritetussa kuulustelussa Kianto ei
varmuudella voinut sanoa, mitä taloja ja rakennuksia oli tarkoittanut
sanoilla ”huvila itäänpäin ja muut rakennukset.” On mahdollista, että
näillä hän kuitenkin tarkoitti siskonsa kesähuvilaa ja muita rakennuk-
sia, joita tällä suunnalla sijaitsi.⁶

Se, että Kianto oli osoittanut viestinsä ”venäläisille tovereille”, herät-
ti epäilyjä kuulustelijoissa. Miksi kirjailija ei ollut käyttänyt esimerkik-
si ”russkije soldáti” -muotoa? ”Kun kuulusteltava on osoittanut kirjeen-
sä ’venäläisille tovereille’ kieltää kuulusteltava itsellään olleen mitään
tarkoitusta päästä venäläisten suosioon, vaan oli hänellä yleensä tapa-
na piloillaan käyttää venäläisistä ’toveri’ (tavaritsch) sanaa. Kuulustel-
tava selittää pyrkineensä lauseillaan ’venäläiset toverit’, ’täällä asuu
köyhä kirjailija’ ja ’tunnen Moskovan, olin siellä 1901–03’ herättämään
sen verran myötämielisyyttä venäläisissä, että nämä jättäisivät Turjan-
linnan koskematta.”⁷

Kuulustelussa, joka pidettiin 28. tammikuuta, Kianto ei ensialkuun

muistanut jättäneensä muita kirjoituksia taloonsa kuin sikarilaatikossa olleet. Kuulustelijat virkistivät hänen muistiaan. Radion vierestä oli löytynyt paperi, jossa oli venäjänkielisiä lauseita, radiolähetysaikoja ja sanat ”alas pyöveli Tanner.” Kirjailija kertoi kuunnelleensa Moskovan radiolähetysä ja oli siten saattanut kirjoittaa sieltä kuulemiaan lauseita muistiin. ”Alas pyöveli Tanner’ -lauseesta kuulusteltava kertoi – nyt verestäessään muistiaan – kuulleensa lähetyksistä ainakin pyöveli -sanan ja piti mahdollisena, että ’on voinut panna muistiin kuulemiaan lauseita mm. ylläsanotun ehkä kertoakseen sen tuttavilleen.’ Missään venäläisten suosioonpääsemistarkoituksessa Kianto kielsi näitä lauseita kirjoittaneensa.⁸

Omat koirat purivat -kirjassaan Kianto väittää, että ”alas pyöveli Tanner” -syytöksellä viranomaiset halusivat vain osoittaa hänen olevan ”moskoviitti.” ”Näin minun syntikuppiini heitetään mitä moskaa tahansa ja täydestä käy,” tuskaili Kianto. Samaisessa teoksessa kirjailija muistaa huvikseen kirjoittaneensa tämän Moskovasta kuulleen iskulauseen, jotta voisi sen merkitä päiväkirjaansa. Kuulustelija ei näytä kirjoittaneen tätä papereihinsa. Kianto kirjoittaa näet että ”tietenkin tuomari sentään merkitsi kuulustelupöytäkirjaan, että olin huvikseni merkinnyt muistiin päiväkirjaani vientiä varten myöhemmin, koska siihen aikaan pidin sotapäiväkirjaa.”⁹

Kuulustelujen päätteeksi Kiannelle luettiin hänen kertomuksensa. Hän myönsi sen oikein laadituksi ja vahvasti nimikirjoituksellaan.¹⁰

Viholliselle arvokas ja paikkansapitävä ohje

Samaan aikaan kun syytettynä ollut Kianto oli kuulusteltavana, päämajan valvontaosasto pyysi lausuntoa sikarilaatikon tekstistä majuri K.K. Karilta. Kari oli ollut joulukuun alkupuolella – ennen eversti Hj. Siilasvuon tuloa – Suomussalmen joukkojen komentaja. Valvontaosasto halusi nyt tietää häneltä, mitä Kiannon kirjoitukset olisivat saattaneet merkitä, jos ne olisivat joutuneet vihollisen käsiin. Karin lausunnossa todetaan näin: ”Ilmoitus, että ’Turjanlinnan’ edustalla oleva saari – Niettusaari – ja muutkin paikat olivat tyhjiä, oli täysin tilanteen mukainen 10.12. 39 asti, jolloin Niskanselän ja tästä luoteeseen jatkuvan vesistön lounaisranta miehitettiin pysyvästi.” Kun suomalaisjoukot perääntyivät Suomussalmen kirkonkylästä ja Hulkonniemestä Kari pelkäsi ”erikoisesti sitä että vihollinen olisi hyökännyt välittömästi Kiannon-

niemen tieltä 'Turjanlinnan' ja Niettusaaren kautta Puolangalle johtavalle tielle, mikä olisi voinut aiheuttaa koko Suomussalmen kk:n lounaispuolella olevaan vesistölinjaan perustuvan puolustusaseman menetykseen. Näin ollen sikaarilaatikon kannessa oleva kirjoitus olisi ollut viholliselle arvokas ja paikkansa pitävä ohje, jos se olisi joutunut vihollisen käsiin 8–9.12. 39." Lisäksi majuri Kari totesi että "Niettusaari on sopiva tukikohta länteen valmistettaessa hyökkäystä Hulkonniemestä käsin Puolangan tien suuntaan. Tätä todistaa sekin, että vihollinen myöhemmin yritti tarmokkaasti saada haltuunsa ko. saaren, jossa oli eteenytönnetty tukikohta." Lausuntoja havainnollistaakseen Kari oli laatinut karttaluonnoksen alueesta ja joukkojen ryhmytyksestä joulukuun alun kriittisiltä hetkiltä.¹¹

Kari piti Kiannon kirjoituksia perin vakavina. Helmikuussa hän lisäsi edelliseen lausuntoonsa, että "Alue oli 8–18.12.39 kokonaan vihollisen hallussa ja alueella liikkui runsaasti vihollispartioita. Ainakin yksi vihollispartio kävi ko. aikana Turjanlinnassa, jolloin 'Turjanlinnan' kohdalta näkyi valoa. Näkykö valo rakennuksesta vai pihamaalta, ei voitu todeta."¹²

Aikana jolloin Kari antoi lausuntonsa, hänelle aiheuttivat ylimääräistä huolta useat suomussalmelaiset, jotka olivat syyllistyneet sotapetokseen. Raatteen tien taistelun jälkeen Siilasvuon komentama 9. Divisioonaa siirtyi Kuhmoon ja rintamavastuun Suomussalmella otti Osasto Kari. Osaston komentopaikalle tuotiin kuulusteltaviksi esimerkiksi 17. tammikuuta Kalle Anteri Kyllönen ja Sulo Armas Kinnunen, jotka venäläisten toimeksiannosta olivat tulleet alueelle vakoilemaan suomalaisjoukkojen liikehdintää. Pohjois-Suomen Ryhmän pikaoikeus tuomitsi miehet kuolemaan kymmenen päivää myöhemmin. Karin mukaan lukuisat muutkin paikkakuntalaisista olivat tehneet sotapetoksen toimimalla vihollisen oppaina sekä muulla tavoin avustaneet vihollisen partioita. Eräässä Pohjois-Suomen Ryhmän esikuntaan lähettämässä saatekirjelmässä hän toteaa, että "asianomaiset tultaneen asettamaan vastaan rikoksistaan asianomaisessa tuomioistuimessa."¹³

Valvontaosasto esitti saman kysymyksen – mitä olisi voinut tapahtua, jos Kiannon sikarilaatikko olisi joutunut venäläisten käsiin – myös luutnantti A. Sintoselle. Sintonen oli kuulunut patioon, joka viestit löysi. Hänen lausunnossaan todetaan seuraavaa: "Ryssät olisivat heti miehittäneet Niettusaaren ja seuraus kai olisi ollut, että ryssien hyökkäys Kurimon suuntaan olisi mahdollisesti onnistunut ja meidän Hulkonniemen hyökkäys Kuusamon maantielle olisi ehkä voinut epäonnistua."

Kysymykseen olisiko vihollinen hyötynyt Kiannon tiedosta, Sintonen vastasi: ”varmasti”. Upseerit olivat siis varmoja, että viestillä olisi saat-
tanut olla kohtalokkaatkin seuraamukset jos ne olisivat joutuneet vää-
riin käsiin. Kianto ei sen sijaan voinut ymmärtää miksi ”mokomasta
jutusta” tehtiin näinkin vakava asia. Eräälle sotapoliisille hän perusteli
kirjoituksiaan näin: ”Humalassa jotakin kirjoittelin siihen sikaarilaati-
kon kanteen ja se jäi sinne ration päälle Turjanlinna... että nyt mo-
komasta jutusta...”¹⁴

Ajankohtana, jolloin Suomi taisteli elämästä ja kuolemasta, ei moni-
kaan tahtonut olla tekemisissä maanpetoksesta syytetyn kanssa. Pahim-
massa tapauksessa Kiantoa saattoi odottaa Kyllösen ja Kinnusen koh-
talo, joten puolestapuhujatkin olivat harvassa. Jopa kirjailijan oma veli,
eversti Volmari Calamnius ei voinut ymmärtää veljensä motiiveja. Kun
Kiannon poika yritti selittää asiaa sedälleen, totesi eläke-eversti: ”Entä
sitten, ei se kaunistelemalla parane, hän on ollut taas ’väärällä uralla’
niin kuin ennenkin –!” Tutkintovankeudessa istuneelle kirjailijalle ei
herunut sympatiaa. Rehtori ja kansanedustaja Paavo Virkkunen oli yksi
harvoista, joka uhmasi yleistä mielipidettä ja pyrki auttamaan entistä
luokkatoveriaan. Virkkunen uskoi, ettei Kiannolla ”ollut aikomusta-
kaan auttaa vihollista, mutta kovin valitettavaa varomattomuus oli ol-
lut.” Virkkunen yritti järjestää ystävälleen puolustusasianajajaa, sekä
auttoi rahallisesti niin syytettyä kuin tämän perhettäkin. Kävipä hän
puhumassa asiasta presidentti Kyösti Kalliollekin.¹⁵

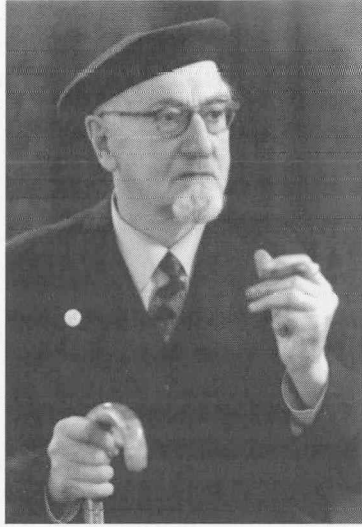
Tuomio

Sota päättyi ennen kuin Kiannon asiaa päästiin käsittelemään itse oi-
keudessa. Kirjailija ei onnistunut hankkimaan itselleen puolustusasian-
ajajaa, sillä Kajaanissa, jossa oikeutta istuttiin, paikalliset asianajat
suhtautuivat asiaan penseästi, eikä kukaan ottanut asiaa hoidettavak-
seen. Kenttäoikeuden eteen Kianto marssitettiin huhtikuun 19. päivänä.
Asiaa selviteltiin suljetuin ovin. Oikeuden kokoonpano oli Kiannon
kuvaamana seuraavanlainen: ”Kourallinen ’tuomareita’, syyttäjänä jo-
tenkin epämiellyttävä kloppi, nousukastyyppejä. Jäseninä joku vääpeli ja
joku – vai oliko siinä ketään – luutnantti – ainakin korkein upseeri oli
– oma naapurini, kapteeni Aku Soininen.”¹⁶

Syyttäjä luki syytekirjelmänsä ja todistuskappaleena oli esillä kuului-
sa sikarilaatikko kirjoituksineen. Tämän jälkeen kirjailija luki ja antoi

Majuri Kaarle Kustaa Kari (1897–1944), myöhempi eversti ja Mannerheim-ristin ritari. (Kuva: yksityiskokoelma.)

Kirjailija Ilmari Kianto, vuoteen 1906 Calamnius (1874–1970). (Kuva: Kainuun Museo.)

Major Kaarle Kustaa Kari (1897–1944), later colonel and Knight of the Mannerheim Cross.

The writer Ilmari Kianto (1874–1970), whose surname was Calamnius until 1906.

oikeudelle laatimansa kirjallisen vastineensa. Kiannon myöhemmän arvion mukaan sen lukeminen kesti lähemmäs tunnin. Kenttäoikeuden pöytäkirjoihin jäi vain lyhyt toteamus: ”Syyteestä kuultuna syytetty luki ja antoi oikeudelle laatimansa kirjallisen vastineen.” Samaisesta pöytäkirjasta selviää myös, että Kianto halusi painottaa erityisesti sitä, ”ettei hän tavallisena maallikkona ollut voinut käsittää, eikä vielääkään voinut uskoa, että noilla muutamilla sikaarilaatikoon kirjoittamillaan sanoilla olisi voinut olla sellaista sotilaallista merkitystä viholliselle kuin mitä niille oli annettu.” Syytetyn vakaa uskomus oli, että vaikka kirjoitukset olisivatkin joutuneet venäläisten käsiin, ei niistä olisi voinut olla heille mitään hyötyä.¹⁷

Vuosien päästäkin Kianto oli sitä mieltä että ”ryssät olisivat vain hymähtäneet mokomalle rupattelulle ja epäilleet, että saari oli miehitetty tai miinoitettu.”¹⁸

Tämä ”epämiellyttävä kloppi”, syyttäjä Seppo Horsti, pyysi asian lykkäämistä hankkiakseen lisäselvityksen siitä, minkälaisen sotilaallisen merkityksen majuri K.K. Karin lisäksi muut Suomussalmen alueella vastuunalaisissa tehtävissä toimineet upseerit antaisivat asiasta. Ilmari Kianto ei ota sanallakaan kantaa teoksessaan *Omat koirat purivat* Karin lausuntojen sisältöön, joissa oli kuitenkin todettu, että jos sikarilaatikon kirjoitus olisi joutunut vihollisen käsiin, olisi se ollut heille arvokas ja paikkansa pitävä ohje. Kianto ottaa sen sijaan kantaa siihen, että majuri Kari olisi lisäsyöttöksenä antanut ”halpa-arvoisen” selityksen häntä vastaan ”alas pyöveli Tanner” -kohdasta. Toisin kuin Kianto antaa ymmärtää, ei Karilla ollut osaa eikä arpaa tähän syytekohtaan. Se perustui kokonaisuudessaan alikersantti Onni Paasin valaehoitaiseen todistukseen.¹⁹

Oikeus kokoontui jälleen seuraavana päivänä. Kiannon myöhempi kanta tosin oli, että kenttäoikeus oli tehnyt päätöksensä jo ennen kuin hänet kutsuttiin sisään oikeussaliin. Syyttäjä Horsti uudisti syytteensä ja ilmoitti, ”että tiedusteltaessa puhelimitse sikaarilaatikossa olleen kirjoituksen sotilaallista merkitystä eversti Verner August Viklund’ilta, joka oli toiminut sodan aikana Pohjois-Suomen Ryhmän esikuntapäällikkönä, eversti Viklund oli vahvistanut majuri Karin antaman lausunnon.” Viklundin antama vahvistus oli Kiannon kirjassa myös majuri Karin aikaansaannoksia: ”Lisätodistus oli saman majurin lähettämä, joka niin halveksivasti ja ivallisesti oli edellisenä päivänä papereissaan puhunut minua muka Hallitusta halventavista radiosanoistani (jonka paperin upseerit olivat naureskellen polttaneet).”²⁰

Kianto oli siinä oikeassa, että paperi oli tosiaankin poltettu, muttei upseereiden toimesta, vaan miesten jotka sen olivat löytäneet. Alikersantti Paasin todistuksessa todetaan, että ”paperi kuljetettiin Krh. Os:n telttaan, jossa sitä sakilla luettiin, naurettiin ja kun ei ymmärretty venäjänkielisiä lauseita hävitettiin tarpeettomana.”²¹

Kirjansa mukaan oikeus kysyi lopuksi, olisiko Kiannolla asiaan vielä jotakin lisättävää. Kirjailijan mielestä hänen puheensa kaikui lähes kuuroille korville, vaikka hän vakuutti syyttömyyttään ja vetosi isänmaahan ja jumalaan. ”Sotatuomari vain painoi kämmenensä upseerien lähettämän lausunnon päälle – nämä ne jotakin merkitsevät – sitten käskettiin poistua.”²²

Pian Kianto kutsuttiin takaisin kuulemaan tuomionsa. ”*Kenttäoikeus on tämän asian tutkinut ja katsoo selvitetynsi, että syytetty Ilmari Kianto oli, sitten kuin Neuvosto-Venäjän sotavoimat olivat hyökänneet Suo-*

men valtakunnan alueelle ja valtakunta oli julistettu sotatilaan, viime joulukuun 7 päivänä Suomussalmen pitäjän kirkonkylässä, jossa Kiantajärven länsipuolella noin 3 kilometrin pituisella, 1 kilometrin levyisellä alueella sijaitsivat hänen omistamansa Turjanlinna niminen huvila, eräät ulkorakennukset ja Niettusaari niminen saari sekä hänen sisarensa postivirkailija Aina Cecilia Calamniuksen omistama huvila ja siihen kuuluvat ulkorakennukset, vihollisen sotilasosaston hyökätessä puheena olevaan kirkonkylään ja lähestyessä sanottua aluetta, *suosiakseen Neuvosto-Venäjän sotilasviranomaisia niin, että ne jättäisivät mainitun omaisuuden hävittämättä, yrittänyt viholliselle ilmaista, että se puolustuslohko, jonka edelläsanottu alue muodosti, oli miehittämättä, merkitemällä venäjänkielillä Turjanlinnan huvilan eteiseen näkyvään paikkaan jättämänsä sikaarilaatikon kanteen ja laatikossa olevaan paperiin venäläisille osoittamansa ilmoituksen siitä, että edellä mainitut saari ja ylempänä sanotut huvila ja muut rakennukset olivat tyhjiä...*” [kursiivit J.K. Kari]²³

”Huomasin että kapteeni Soininen istui hyvin vakavannäköisenä, josta heti vaistosin että tuomio on kova,” kirjoittaa Kianto. Sotaväen rikoslain 53 § nojalla hänet tuomittiin sotapetoksenyrityksestä kuudeksi kuukaudeksi kuritushuoneeseen ja menettämään kansalaisluottamuksensa vuodeksi. Tuomiosta vähennettiin kahden kuukauden tutkintovankeusaika, jolloin Oulun lääninvankilassa kärsittäväksi jäi neljä kuukautta vankeutta. Kenttäoikeus ilmoitti, että päätökseen tyytymätön voisi tehdä ilmoituksensa tyytymättömyydestään vuorokauden sisällä, jolloin asiaa selvitettäisiin myöhemmin sotaylioikeudessa. Sotaoikeuksien ylin oikeusaste oli sotaylioikeus, joka käsitteli sotaväen alioikeuksien – kenttä- ja pikaoikeuksien – tuomioista tehtyjä valituksia. Sekä syyttäjät että syytetty ilmoittivat heti tyytymättömyytensä oikeudenpäätökseen. Vietiinkö asia syyttäjän toimesta koskaan sotaylioikeuteen asti, on kysymys, johon tässä ei kyetä vastausta antamaan. Syyttäjän tai syytetyn olisi pitänyt antaa ”valituskirjansa todistusta vastaan viimeistään ennen kello 12 viidentenätoista (15) päivänä päätöksen julistamispäivästä lukien oikeuden puheenjohtajalle, jonka tulee viipymättä lähettää valituskirja siihen kuuluvine asiakirjoineen oikeuden päätöksen ja tutkintakirjojen ohella Sotaylioikeudelle.” Kianto oli myös oikeutettu tekemään tyytymättömyysilmoituksensa Oulun lääninvankilan johtajalle tai ennen valitusajan umpeutumista Oulun-läänin maaherralle. Kirjailija ei valittanut määräaikaan mennessä, koska se olisi saattanut viivyttää mahdollisuutta anoa armahdusta presidentiltä. Kianto oli kir-

joittanut tilanteestaan presidentille ja monelle muulle vaikutusvaltaiselle henkilölle heti pidätyksensä jälkeen.²⁴

Sotaväen rikoslain 53 § perusteella sotapetoksesta syyllistynyttä voitiin rangaista ”kuolemanrangaistuksella taikka kuritushuoneella elinkaudeksi tai vähintään neljäksi ja enintään kahdeksitoista vuodeksi,” jonka lisäksi syyllinen menetti kansalaisluottamuksensa määräytyksi ajaksi. Suoranaista vertailukohtaa Kiannon tuomion pituuteen ei ollut käytettävissä, joten suoria johtopäätöksiä sen oikeudenmukaisuudesta tai -mukaisuudettomuudesta ei voinut tehdä. Yleisellä tasolla suuntaantavia ovat kuitenkin ne tuomiot, joita juuri suomussalmelaisiin kohdistettiin. Jussi Kämäräinen tutki pro gradu -työssään suomussalmelaisiviilien kohtaloa talvisodassa ja sitä jälkipyykkiä, jota sen johdosta rauhan tultua pestiin. Pohjois-Suomen Ryhmän pikaoikeus oli sodan aikana langettanut kuusi kuolemantuomiota sotapetokseen syyllistyneelle paikkakuntalaiselle. Sodan jälkeen eri oikeusasteissa annettiin pitkäköjä tuomioita maanpetoksellisiin tekoihin syyllistyneille. Suomussalmelaisiin kohdistettiin rangaistusasteikkoa, jossa lievin tuomio oli 7 vuotta ja pisin 12 vuotta vankeutta. Lisäksi tuomitut menettivät kansalaisluottamuksensa – vapausrangaistuksensa jälkeen – kymmenestä viiteentoista vuoteen.²⁵

Kiannon kohdalla kenttäoikeus ilmeisesti sovelsi 53 § c-kohtaa. Sen sanamuoto kuuluu: ”Joka auttaakseen tai suosiakseen vihollista taikka tuottaakseen vahinkoa valtakunnan tai liittovallan joukoille: viholliselle ilmaisee sotavoiman suuruuden, tilan, aseman tai liikkeitä, tai niistä tehdyn päätöksen, tahi antaa tiedon hyökkäys- tai puolustusvälineistä, taikka antaa sille kartan, piirustuksen tai muun puolustuslaitosta, satamaa, kulkuväylää tai tietä koskevan tiedon.” Lain mukaan sotapetoksenyritys oli rangaistava teko ja siihen oikeus katsoi Kiannon syyllistyneen, ei siis itse sotapetokseen.²⁶

Näiden lähteiden valossa Kiannon syytökset kirjailija Onttoni Miihkalia (oikeammin Mikko Karvosta) kohtaan eivät ole vakuuttavia. Kianto uskoi, että kirjailijakollega oli kateuksissaan saattanut viranomaisten tietoon hänen sikarilaatikkokirjoituksensa. Karvosen nimeä ei esiinny virallisissa asiakirjoissa. Kun Kianto matkasi junalla Kajaanista Oulua kohden, hän tapasi erällä junasillalla rintamalta palaavan sotilaan, joka kertoi olleensa sodan aikana yötä hänen korpikodissaan. Jälkeenpäin kirjailijaa harmitti kun ei kysellyt sotilalta enemmän tietoja. ”Kenties salaisuuskin olisi paljastunut *kenen* [kursiivi Kiannon] syyksi jäi että nyt matkustelin tuomittuna kuritushuoneeseen. Vapaaksi

päästyä antakoon Jumala armossaan minulle voimia tutkimaan, miten kaikki se, minkä uhriksi jouduin, oikein oli tapahtunut,” kirjoitti Kianto. Turjanlinnasta sikarilaatikon oli löytänyt sotamies Arvi Kanninen, joka antoi sen vieressä olleelle sotamies Raappanalle ja tämä lupasi toimittaa sen jollekin upseerille. Turjanlinnan rannassa Raappana kohtasi luutnantti Sintosen, jolle luovutti rasian. Luutnantti Sintonen puolestaan antoi sen 18. joulukuuta Osasto Karin komentopaikalla kapteeni Pennaselle 9. Divisioonasta.²⁷

Jos Kianto olisi halunnut vaikeuksistaan joitakuuta syytellä, syyttävä sormi olisi pitänyt kohdistaa ennen muuta majuri Kariin ja eversti Viklundiin. Näiden todistuksilla näyttää olleen erityinen painoarvo tuomiota annettaessa. Upseerien todistusarvo painoi oikeuden vaakakupissa jo siitäkkin syystä, että molemmilla upseereilla oli merkittävä osuus niihin sotilaallisiin voittoihin, joita Suomussalmella saavutettiin. Jotakin heidän ammattitaidostaan kertoo sekin, että molemmat palkittiin jatkosodassa Mannerheim-ristillä.

On todettava, että halpa-arvoisia, halveksivia tai ivallisia majuri Kariin lausunnot eivät olleet. Kiannon venäläisille ilmoittama tyhjä saari, Niettusaari, olisi ollut otollinen tukikohta länteen suunnitellussa hyökkäyksessä. Saaren rannasta on noin 300 metrin matka vastarannalle, ja sinne päästyään venäläiset olisivat saavuttaneet tieyhteydet niin Hyrynsalmelle kuin Puolangallekin. Venäläisen 163. Divisioonan tarkoituksena oli nimenomaan jatkaa 9. joulukuuta hyökkäystään juuri kyseisille paikkakunnille. ”Divisioonan on tuhottava vastassa olevat vihollisen voimat ja 11.12.39 iltapäivään mennessä saavutettava linja Peranka–Niva–Leväkoski–Kyrö–Hyrynsalmi ja moottoroidulla osastolla Puolanka,” todetaan venäläisten taistelukäskyssä 9.12. Rivakoilla hyökkäyksillään venäläiset yrittivät saada muun muassa juuri Niettusaarta haltuunsa. Joulukuun 21. päivänä ilmoitettiin Osasto Karin komentopaikkaan, että venäläiset olivat vallanneet Niettusaaren. Välittömästi tämän kuultuaan antoi majuri Kari käskyn vallata saari takaisin. Joulun tienoilla venäläiset hyökkäsivät Hulkonniemestä suurin voimin Vuonanniemeen, mutta eivät onnistuneet saada pysyvää jalansijaa rannalla, vaikka operaatiota tukivat niin tykistö kuin ilmavoimatkin. Jouluaattona Niettusaaren ja Turjanlinnan välillä käytiin ankaraa tulitaistelua kaikilla jalkaväen aseilla. ”Kiannanniemen suunnalta on vihollinen hyökännyt kirkonkylän suuntaan 24–25.12.39., hyökkäys torjuttu. Edelleen on vihollinen tykistöllään ampunut voimakkaasti Niettusaarta. Siepatun radiosanomana mukaan olisi vihollinen saanut käskyn ottaa

haltuunsa Vuonaanniemen. Os.K:n lohkoa vastaan todettu vihollisen miehitys Turjanlinnan – Hulkonniemen suunnalla voimakkaammaksi kuin Oraviselän – Vuonanlahden itäpuolella olevat ryssät,” todetaan Osasto Karin käskyssä 25. joulukuuta 1939. Osaston sotapäiväkirjassa on jouluaatolta muun muassa maininta: ”3/IV/KT-Pr:n ilmoitus, että Turjanlinnaan yrittänyt partio sai vastaansa kovaa vih. tulta (pk. ja kp.tulta) aivan T-linnan läheltä ollen pakotettu palaamaan takaisin...”²⁸

Näin jälkikäteen Kiannon tiedonannot saattavat tuntua varsin vähäpätöisiltä, etenkin kun ne eivät joutuneet vihollisen käsiin. Niiden laati-jan mielestä venäläiset olisivat vain hymähdelleet tällaiselle rupattelulle. Kuitenkin astuttaessa niiden upseerien saappaisiin, jotka olivat vastuunalaisissa tehtävissä kyseisellä rintamalohkolla, asia oli kaikkea muuta kuin rupattelua. Jos on uskominen majuri Kariin ja eversti Viklundiin, sotastrategian näkökulmasta Kiannon sormenosoituksella Niittusaareen olisi voinut olla kohtalokkaatkin seuraamukset. Hj. Siilasvuo oli tosin kysymyksestä eri mieltä. Hänen mukaansa se ei olisi ansainnut asiaan puuttumista. Niin tai näin, Karin ja Viklundin näkökulmia Kianto ei ota kirjassaan lainkaan huomioon, vaan hänestä asiassa tehtiin kärkeästä härkänen.²⁹

Toukokuussa 1940 Kianto allekirjoitti Paavo Virkkusen laatiman armonanomuksen presidentti Kalliolle. Presidentti armahti kirjailijan heinäkuun 2. päivänä 1940. Armahdus ei kuitenkaan tarkoittanut, että Kianto olisi juridisesti ollut syytön tapahtuneeseen. Näin ei presidenttikään ajatellut, joka oli hankkinut asiaan liittyvät tutkintopöytäkirjat ja seurannut tapahtumien kulkua. Näiden tutkintopöytäkirjojen perusteella presidentti oli vakuuttunut, ettei vika ollut Kiannon sydämessä, ”vaan päässä, jossa oli tapahtunut harkitsematon pisto.” Tämän vakauksensa presidentti oli saattanut viranomaistenkin tietoon. Kallio oli myös sitä mieltä, ettei Kiannon isänmaallisuudessa ollut mitään vikaa, ainoastaan tilanteen arviointikyvyssä, kuten hän kirjeessään toi ilmi. ”Olen koko ajan peljännyt, vaikka asiakirjoissa ei ole sitä näkynyt että olisit heti Suomussalmelta lähdeyttäsi arvosteluillasi vihoittanut siellä sotilasjohdon, kun he niin vakavalta kannalta ottivat sinun sormenosoitukset Puolangan tien suuntaan. (Tässä kirjeen saaja keskeyttää huomauttamalla että Presidenttikin on saanut *väärän käsityksen* [kursivoin-ti Kiannon] jutusta – tietääkseni ei missään n.s. aikakirjoissakaan puhuta Puolangan tien suunnasta.”³⁰

Talvisotaa seurannut rauha alueluovutuksineen koettiin maassamme hyvin epäoikeudenmukaisena. Yli 26 600 suomalaista menehtyi sodan

seuraamuksena. Kokonaistappiot nousivat kuolleineen, kadonneineen ja haavoittuneineen lähes 70 000:een. Lohdutuksena kuitenkin oli se, ettei uhreja oltu annettu turhaan, vaan Suomi pystyi säilyttämään vapautensa. Tätä taustaa vasten ei ole ihme, jos Ilmari Kianto ei saanut myötätuntoa osakseen. Monikaan ei halunnut olla tekemisissä miehen kanssa, jonka oikeus oli todennut syyllistyneen sotapetoksenyhtymiseen. Esimerkiksi Suomen Heimoturuliitto erotti Kiannon jäsenyydestään ja Suomen Kirjailijaliitto peruutti hänen kunniajäsenyytensä. Kuulopuheista tiedetään kirjailijalle suunnitellun jopa ruumiillista häpeärangaistusta. Alpo Sailo, kuvanveistäjä ja yksi Kalevala-seuran perustajista, päätti ystävineen antaa Kiannelle opetuksen, jonka tämä muistaisi lopun ikäänsä: nimittäin ”remmiapellin.” Rankaisuretkikunnan epäonneksi Kianto pääsi viime hetkellä karkaamaan ikkunasta.³¹

Vei vuosia ennen kuin Kianto oli taas salonkikelpoinen kansalainen. Eräs tieto kertoo, että hän olisi päässyt takaisin Kirjailijaliiton kunniajäseneksi vuonna 1949. Kiannon 75-vuotisjuhlaksi toukokuussa 1949 hänelle puuhattiin jotain arvonimeä vahvistukseksi siitä, että maanpeturuusasia oli unohdettu.³² Vuonna 1948 Kianto julkaisi edellä selostetun teoksensa *Omat koirat purivat*, jossa tekijä toi esiin subjektiivisen näkemyksensä asiasta. Upseerit, jotka olivat antaneet lausuntonsa hänen sikarilaatikkokirjoituksista, olivat jatkosodan aikana kuolleet, joten vastinetta ei ollut odotettavissa. Näin Kianto pääsi sanomaan sanottavansa lähes yksinoikeudella. Majuri K.K. Karin lausunto, joka vakaavuudessaan ei jättänyt päämajan valvontaosastolle muita vaihtoehtoja kuin nostaa kirjailijaa vastaan syyte, ei tule esiin Kiannon teoksessa. Siitä, oliko Karin lausunto, jonka Pohjois-Suomen Ryhmän esikuntapäällikkö V.A. Viklund oli vahvistanut, ylireagoointia, voidaan jälkikäteen jossitella.

Lähdeviitteet

¹ Majuri K.K. Karin 19.2.1940 joukoilleen laatima selvitys siitä, miksi Suomussalmen rakennukset oli ollut pakko hävittää. P 1762 a1–2. SARk.

² Kiannon kuulustelupöytäkirjat 15., 16. ja 28.1.1940. P 5682/20. SARk; Kämäräinen 2004, 25.

³ 18.1.1940 laadittu selostus 9. D:n esikuntapäällikön kysymyksistä Turjanlinnan tapauksen johdosta. P 1762 a3–4. SARk; Leskinen & Juutilainen 1999, 552; Karhunen 1974, 123; Kianto 1948, 14.

⁴ Kiannon kuulustelupöytäkirjat 15., 16. ja 28.1.1940. P 5682/20. SARk; Kianto 1948, 15.

- ⁵ Kiannon kuulustelupöytäkirjat 15., 16. ja 28.1.1940. P 5682/20. SArk; Kianto 1948, 21.
- ⁶ Kiannon kuulustelupöytäkirjat 15., 16. ja 28.1.1940 sekä lisäkuulustelupöytäkirja 9.2.1940. P 5682/20. SArk.
- ⁷ Kiannon kuulustelupöytäkirjat 15., 16. ja 28.1.1940. P 5682/20. SArk.
- ⁸ Kiannon kuulustelupöytäkirjat 15., 16. ja 28.1.1940. P 5682/20. SArk.
- ⁹ Kianto 1948, 47; Kiannon kuulustelupöytäkirjat 15., 16. ja 28.1.1940. P 5682/20. SArk.
- ¹⁰ Kiannon kuulustelupöytäkirjat 15., 16. ja 28.1.1940. P 5682/20. SArk.
- ¹¹ Majuri Karin lausunnot Kiannon huvilasta löydettyistä kirjoituksista. P 1762 a3–4. SArk.
- ¹² Majuri Karin lausunto sotaviljoikeuden sotaviskaalin kirjeessään N:o 54 v/3.2.40 mainitsemista kirjailija Ilmari Kiannon asiaa koskevista seikoista. P 1762 a3–4. SArk.
- ¹³ Kyllösen ja Kinnusen alustavat kuulustelupöytäkirjat. P 1762 a1–2; Pikaoikeuden pöytäkirjat T 19006/1; Majuri Karin ilmoitus Pohjois-Suomen Ryhmän esikuntaan 27.1.1940. P 1762 a3–4. SArk.
- ¹⁴ Sotamies Arvi Kanniaisen todeksi vakuuttama lausunto 18.1.1940. P 1762 a3–4. SArk; Karttimo & Salminen 1992, 442.
- ¹⁵ Kianto 1966, 173; Virkkunen 2002, 355. Ilmari Kianto suunnitteli veljensä innostamana upseerin uraa ollessaan vapaaehtoisena armeijassa 1892–1893, mutta aloitinkin sitten opinnot Helsingin yliopistossa. 22-vuotiaana hän julkaisi esikoisteoksensa *Väärällä uralla* (1896). Teos kuvaa armeijakokemuksia.
- ¹⁶ Kianto 1948, 119–120; Kenttäoikeuden pöytäkirja 19.4.1940. P 5682/20. SArk.
- ¹⁷ Kenttäoikeuden pöytäkirja 19.4.1940. P 5682/20. SArk; Kianto 1948, 120.
- ¹⁸ Virkkunen 2002, 357.
- ¹⁹ Kenttäoikeuden pöytäkirja 19.4.1940. P 5682/20; Alikersantti Paasin lausunto 18.1.1940. P 1762 a3–4. SArk; Kianto 1948, 121.
- ²⁰ Kenttäoikeuden pöytäkirja 20.4.1940. P 5682/20. SArk; Kianto 1948, 121.
- ²¹ Kenttäoikeuden pöytäkirja 20.4.1940. P 5682/20; Alikersantti Paasin lausunto 18.1.1940. P 1762 a3–4. SArk; Kianto 121.
- ²² Kianto 1948, 122.
- ²³ Kenttäoikeuden pöytäkirja 20.4.1940. P 5682/20. SArk.
- ²⁴ Kenttäoikeuden pöytäkirja 20.4.1940. P 5682/20. SArk; Kianto 1948, 33–34, 122.
- ²⁵ Sotaväen rikoslain 53 §. Suomen Asetuskokoelma 1919 II. Kämäräinen 2004, 71–83. Kämäräinen valmistelelee parhaillaan väitöskirjaa aiheen tiimoilta.
- ²⁶ Sotaväen rikoslain 53 §. Suomen Asetuskokoelma 1919 II.
- ²⁷ Karttimo & Salminen 1992, 442; Kianto 1948, 125; Sotamies Arvi Kanniaisen todeksi vakuuttama lausunto 18.1.1940. P 1762 a3–4. SArk. Eräässä teoksessa (Porvali 2004) annetaan ymmärtää, että viestit olisi löytänyt Sissipataljoona 1:een kuulunut partio. Samainen partio olisi myös polttanut Turjanlinnan. Nämä tiedot ovat perin erikoisia, sillä Sissipataljoona 1 tuli Suomussalmelle vasta 27–28.12.1939, eikä joulukuun alkupuolella, kuten teoksessa mainitaan. Turjanlinnan oli polttanut Osasto Kariin kuulunut partio 20.12.1939. Ks. Sissipataljoona 1 komentajan, majuri Häkkisen sotatoimikuvaukset 1939–1940, P-3167/1 sekä P-2126/1.1, P-2126/1.2, P-2126/3. SArk. Turjanlinnasta Karhunen 1974, 117.
- ²⁸ Karhunen 1974, 133; Osasto Karin käsky puolustusaseman miehityksen vaihdosta 25.12.1939. P 1762 a3–4; Os. Karin sotapäiväkirjat 6.12.39–29.3.40. F10/77. SArk.
- ²⁹ Kianto 1948, 187.

³⁰ Virkkunen 2002, 357; Kianto 1948, 6, 184–185.

³¹ Remmiapellista FT Jussi Niinistön tiedonanto kirjoittajalle 27.11.03. Asia oli tullut esiin Niinistön haastattellessa vuonna 1996 Alpo Sailon leskeä, taiteilija Nina Sailoa.

³² Virkkunen 2002, 365. Tiedusteltaessa Suomen Kirjailijaliitosta Kiannon kunniajäsenyyden palauttamisajankohtaa, todettiin, ettei liiton papereista löydy mainintaa siitä, että Kianto olisi uudelleen otettu kunniajäseneksi. Varsinainen jäsenyyshän hänellä säilyi koko ajan. Toiminnanjohtaja Päivi Liedeksen tiedonanto kirjoittajalle 8.10.2004.

LÄHTEET

Arkistolähteet

Sota-arkisto (SArk), Helsinki

E/Os. Kari; sal. ja yl. kirjeistöä 30/12-39–29/3-40. (P 1762 a1–2)

E/Os. Kari; kirjeistöä, puhelinsanomia, viestityksiä, kuulustelupöytäkirjoja ym. (P 1762 a3–4)

Hallintotoimisto/Rajaesikunta – PSRE – V Armeijakunnan esikunta – Sotatuomarin asiakirjoja 1939–1940 (P 5682/20)

Hallintotoimisto/V AKE, sal. ja yl. kirjeistöä 1939–1940 (P 5682/19)

Osasto Karin sotapäiväkirjat 6.12.39–29.3.40 (F 10/77)

Pikaoikeuden pöytäkirjat 1939–1944, pikaoikeuden pöytäkirjat tammikuussa 1940 (T 19006/1)

Sissipataljoona 1 (P-2126/1.1, P-2126/1.2, P-2126/3)

V Armeijakunta Esikunta, sotatoimikuvaukset 1939–1940 (P-3167/1)

Painetut lähteet

Hakuteokset ja muut

Suomen asetuskoelma 1919 II

Painamattomat opinnäytetyöt

Kämäräinen 2004: Jussi Kämäräinen, KUN ”RYSSÄNHAJU” SUOMUSSALMELAI-SIIN TARTTUI. SIVIILIT PUNA-ARMEIJAN MIEHITTÄMÄLLÄ SUOMUSSAL-MELLA TALVELLA 1939–40. Suomen historian pro gradu -työ. Joensuun yliopisto 2004.

Kirjallisuus

Karhunen 1974: Veikko Karhunen, RAATTEEN TIELTÄ TURJANLINNAAN. Er.P 15 ja Er. K Kontula talvisodassa Suomussalmella 1939–1940. Porvoo 1974.

Karttimo & Salminen 1992: Leo Karttimo & K.E. Salminen, RANNIKOLTA RAAT-TEEN TIELLE. Jyväskylä 1992.

Kianto 1948: Ilmari Kianto, OMAT KOIRAT PURIVAT. Porvoo 1948.

Kianto 1966: Uolevi Kianto, SAAT KERTOJA KAIKEN. Sanoi Iki-Kianto. Helsinki 1966.

Leskinen & Juutilainen 1999: Jari Leskinen ja Antti Juutilainen (toim.), TALVISODAN PIKKUJÄTTILÄINEN. Porvoo 1999.

Porvali 2004: Seppo Porvali, TALVISODAN SANKARIT. 105 kunnian päivää – 105 legendaa. Pariisi 2004.

Virkkunen 2002: Paavo Virkkunen (nuorempi), LANNISTUMATON. Paavo Virkkusen elämä. Juva 2002.

Summary

THE CASE OF ILMARI Kianto AIDING THE ENEMY AT SUOMUSSALMI DURING THE WINTER WAR

When the Winter War broke out on 30 November 1939 Suomussalmi was one of the places where the Red Army crossed the Finnish frontier. By 8 December the Finns had to abandon the village of Suomussalmi and concentrate to the south of it in the area of the ferry at Haukiperä.

The writer Ilmari Kianto, who lived at Suomussalmi, was one of the many civilians who were evacuated from Suomussalmi during the opening phase of the war. Kianto left his home at Turjanlinna on 7 December to flee from the approaching fighting. Before his departure he had written messages at his home for the possible arrival of men from the Red Army. The best known of these messages is that written on the lid of Kianto's cigar box: 'Notice. The island over there is unoccupied, likewise the villa to the east and the other buildings. I know Moscow, I was there in 1901-3'.

Soldiers from Detachment Kari found the messages when they went to Turjanlinna on 17 December. The messages were taken to the detachment's command post, from which they were handed over the next day to 9 Division.

After Kianto's messages had become known, the writer was arrested at Raahe and sent to Mikkeli for interrogation. During his interrogation Kianto heard that he was suspected of assisting the enemy. Kianto defended his messages by appealing to his desire to preserve his home from destruction by the enemy and as the result of his thoughtlessness. Kianto firmly denied that he had intended to reveal the Finns' positions to the enemy.

Kianto maintained the same position also at his actual trial. He was innocent; the messages were intended only to preserve the buildings of his home, and he was unable to imagine why the messages could have been of any use to the Red Army. The prosecutor for the trial had requested expert statements from Major Kari (the commander of Detachment Kari) and Colonel Viklund (the chief of staff of the North Fin-

land Group). They were of the same opinion that the messages would have been very useful to the Red Army.

Niettusaari, the island which Kianto obviously meant in his messages, was in fact unoccupied when he wrote them. By occupying the island, the Red Army would have been able to utilize it to attack the highway between Suomussalmi and Puolanka. The island's importance was also indicated when severe fighting took place over it after the Finns had later occupied the island.

The field court martial condemned Ilmari Kianto to six months' imprisonment for attempting to assist the enemy. In addition he was condemned to lose his civic rights for a year. Before Kianto had served out his punishment, President Kallio pardoned him. The pardon was not granted because the president considered Kallio innocent but because he considered the matter had been caused by thoughtlessness.

Kianto himself regarded his punishment as an injustice. In his book published in 1948 he wrote in a tone of condemnation about those officers who interrogated him, those taking part in the trial and who gave statements. Kianto considered the entire court case as a sort of witch hunt, and suspected that personal grudges lay behind it.

It is impossible afterwards to explain Kianto's motives. However, it is undoubtedly true that he wrote the messages. This Kianto himself never at any point even attempted to deny. The officers responsible for the fighting for Suomussalmi regarded their content as important to the enemy and in consequence the field court martial had no alternative but to condemn the writer for attempting to assist the enemy.

KUKA KEKSI ”MOLOTOVIN COCKTAILIN”?

Kiinnostukseni ”Molotovin cocktailiin” heräsi, kun vanhana patenttialan miehenä näin, että Helsingin Sanomissa esitettiin 22.10.2004 Alvar Wilskaa tuon sota-aseen ”kemiolliseen reaktioon perustuvan sytytysmenetelmän” kehittäjäksi. Miten niin? Olinhan itse vain joitakin vuosia aikaisemmin nähnyt Saukkolan Meijerimuseon vitriinissä vastaavan kapineen vieressä tekstin ”A.I.Virtanen kehitti sodan aikana taisteluvälineitä. Viinapullosta valmistettu polttopullo”. Sen sytyttimänä oli pullon sisään pujotettu, lasista valmistettu laite.

Lähdin tutkimaan asia. Kirjastot, Sota-arkisto ja monet puhelinsoivot toivat maapillisen aineistoa ja neljä uutta keksijäehdokasta, luutnantti Johan Albert Vallin, majuri Eero Johan Kuittisen, DI Esko Kai Braxin ja luutnantti Ahto Kullervo Kai Sippolan. Seitsemänneksi ehdokkaaksi minulle annettiin vielä Puolustusministeriön asesuunnittelukunta.

Kertyneestä aineistosta on koottavissa varsin suurella tarkkuudella tieto siitä kuka, miten ja milloin kehitti ”Molotovin cocktailia”, ja myös arvio siitä, mikä osuus kullakin keksijäehdokkaalla on tämän aseiden kehittäjänä.

Moni asia jää kuitenkin puutteellisten arkistotietojen vuoksi arvion varaan. Uskon ja toivon, että arvioni ovat oikeat, mutta joissakin kohdin olen toki voinut epäonnistua.

*(s. 1923) varatuomari, asianajaja, erikoisalana teollisoikeudelliset ja mainontaan liittyvät asiat. Kirjoituksia ja oikeustapausselostuksia koti- ja ulkomaisissa lainopillisissa aikakauslehdissä. Patenttioikeudellisia julkaisuja ”Innovaatio-oikeus”, Helsinki 1999, ja ”Patentskyddets vardag”, Tukholma 2003, sekä ”Keksijän opas”, Helsinki 2005, yhdessä patenttineuvos Arne Baltschefskyn kanssa.

Polttopullon alkuhistoria

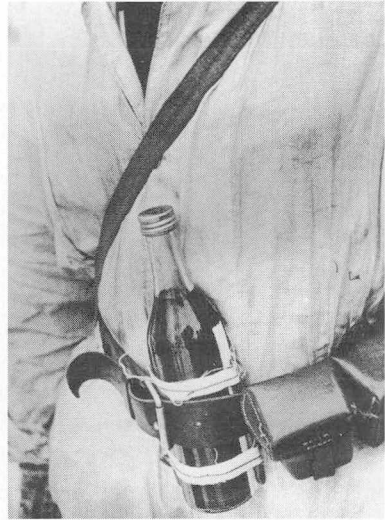
Tulta on käytetty sota-aseena vihollisen aseiden ja omaisuuden tuhoamiseen jo varmaan heti tulen käytön keksimisestä alkaen ja varmuudella ainakin Kreikan antiikin aikoina. Niin sanotun ”kreikkalaisen tulen” keksijäksi mainitaan bysanttilainen arkkitehti Kallionikos. Herkästi syttyvää ja jopa vedessä palavaa paloseosta olisi käytetty ensimmäisen kerran Kyzikoksen meritaistelussa vuonna 678. Lukuisia myöhempiä versioita ”tulen heittämisestä” sota-aseena on löydetty läpi sotien historian. Jos ei muuta, niin vastustajien asumukset ja varusteet tuikattiin palavilla soihduilla tuleen.

Jo pikkupojan muistiin jäänyt muunnelma tulesta aseena oli intiaanien palavat nuolet. Jos nuoli toiveiden mukaisesti palavana iskeytyi uudisasukkaan hirsitalon puihin kattorakenteisiin, leikki oli kaukana.

Ensimmäisessä maailmansodassa otettiin käyttöön uusi tuleen tulena perustuva sota-ase, liekinheitin. Monimutkaiseen yhden miehen selässä kannettavaan laitteistoon kuului paineilmalla paineistettu polttoainesäiliö, josta pitkällä, suuttimella varustetulla putkella voitiin ruiskuttaa palavaa nestettä vihollisen vastarintapesäkkeisiin.

Aikalaistietojen mukaan liekinheitin oli usein vaarallisempi käyttäjälleen kuin hänen vastapuolelleen.

Suomen itsenäisyyden alkuvuosien jälkeen 1930-luvulle tultaessa

Kuva on ainoa kirjoittajan löytämä talvisodan aikainen SA-kuva "Molotovin cocktailista". Kuva saattaa olla lavastettu: Tositilanteessa vyöllä kannettiin patruunakoteloita tai pk:n varalippaita. Entä jos olisi tullut tosi kiire maastoutua?

The only Finnish army picture of a 'Molotov cocktail' from the time of the Winter War found by the author. The picture may have been staged because in reality ammunition pouches or spare light machine gun magazines were carried on the belt. What if going to ground suddenly brought the explosive bottle against the stomach?

maailmansodan toinen uusi sota-ase ”tankki”, panssarivaunu¹ oli kehitynyt sotatantereiden valtiaaksi. Saksalla niitä jo oli, mutta ennen kaikkea Neuvostoliitolla, jolla jopa panssariarmeijoita. Suomen virallisessa puolustuspolitiikassa tätä ei ollut otettu kyllin vakavasti huomioon. Vuonna 1919 perustettu Hyökkäysvaunurykmentti oli 1930-luvun alkuun mennessä supistunut muutamaksi sotaan kelpaamattoman Renault-vanhuksen komppaniaksi. Miehistö jalkautettiin ja siirrettiin muihin yksikköihin. Yksi näistä entisistä panssarimiehistä oli vuonna 1934 Polkupyöräpataljoona 2:een siirretty panssarivoimien panssarivaunuasentaja, jääkärivääpeli Johan Albert Valli.

Ilmoittautumistilaisuudessa uuden yksikön komentaja esitti, näin kerrotaan, tulevalle moottoriajoneuvoaliupseerilleen hänen edellisiin tehtäviinsä liittyvän kysymyksen: ”Miten tankkimies voisi helposti tuhota tankin?” Vastaus sisälsi tulevan ”Molotovin cocktailin” syntysanat: ”Hyvä konsti on heittää moottoritilan päälle bensapullo, jonka sytyttimiksi on kierretty pullon kaulaan rätti. Ennen heittämistä rätti kastellaan bensalla ja sytytetään tulitikulla”.²

Polttopullon käytön ajatus syntyi uudestaan Abessinian sodassa 1935–36 Vallin esittämän perusajatuksen kaksiosaisena muunnelmana: Ensin panssarivaunun päälle heitettiin bensiinipullo ja sitten perään palava soihtu. Ainakin liikuntakykynsä menettänyt, mutta silti yhä vaarallinen panssarivaunu pystyttiin tällä tavalla vaientamaan.

Seuraava vaihe oli Espanjan vuosien 1936–39 sisällissota. Hankalaa kaksiosaista versiota seurasi luutnantti Vallin ajatuksien mukainen polttopullo, jossa sytyttimenä oli pullon kaulan ympäri kietaitu rätti. Yhtymäkohtaa Suomeen tuskin kuitenkaan on ollut.

Polttopullon syntyvaiheet

Haku-lehden numerossa 2/1956 evl V. Komsin nimeä suomalaisen polttopulloversion keksijäksi, ”erään cocktailin kehittäjäksi” majuri Eero Kuittisen. Ratkaisevien pohdintojen ajankohta oli kevät 1937 ja yllykkeeksi Komsin esitti Espanjan täyttää päätät roihuavassa sisällissodassa käytetyt polttopullot. Värikäs kuvaus alkaa siitä, miten tuolloinen kapteeni Eero Kuittinen asteli etummaisena oudon kulkueen kärjessä, jossa toisena oli kauppias Väinö Hannula Korialta ja perässä kolme vänrikkiä. Tulossa olivat ensimmäiset polttopulloa, aikanaan ”Molotovin cocktailiksi” nimitettävää asetta koskevat kokeet.

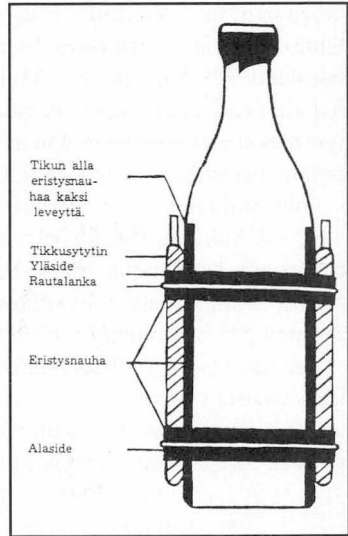
Alun hankaluuksien jälkeen majuri Kuittinen sai viimeistään vuoden 1939 kevääseen mennessä luoduksi Haku-lehden artikkelissa kuvatun kenttäkelpoisen polttopullon.

Itse pullo oli ollut Alkon 1934 ja sen jälkeen käyttämä puolen litran viinapullo. Pullo oli 265 mm korkea ja läpimitaltaan 68 mm. Korkki oli alun perin alumiininen sinettikapseli ja myöhemmin bakeliittia, tiiviste korkkia tai vahattua pahvia. Sytykkeinä oli käytetty kauppatavarana myytäviä noin 12 cm pitkiä myrskytikkuja, jotka oli kiinnitetty pullon molemmille puolille kahdella eristysnauhasidoksella. Tämä sidos vahvistettiin rautalankasiteillä. Tikkujen alla oli leveä eristysnauhasta tai vastaavasta muodostettu eristyskerros.³

Kokeissa tarvittavat pullot oli toimittanut Riihimäen lasitehdas, hankkijana omistajasukuun kuuluva reserviupseerikokelas Jaakko Kolehmainen. Sytytykseen käytettävät myrskytikut oli toimittanut Lahdessa toimineen sen ajan ”keskolaisen” Kauppiaitten Teollisuuden tulitikku-tehtaan johtaja, insinööri Salomaa. Polttoseoksen ainesosiksi oli valittu majuri Kuittisen kokeiden loppuvaiheessa bensiini-petroliseos, johon oli tartunta-aineksi lisätty pieni määrä tervaa.⁴

Merkittävää on, että majuri Kuittinen suoritti kokeilunsa vapaa-aikanaan kenenkään siihen käskemättä ja jopa omalla kustannuksellaan.⁵

Patenttia ei polttopulloon haettu⁶ eikä asekeksintöä ainakaan tuolloin saatettu majuri Kuittisen esimiesten arvioitavaksi ja palkittavaksi, vaikka syytä todella olisi ollut. Esityksen ainakin henkilökohtaisen menojen korvaamisesta teki vasta paljon myöhemmin Kannaksen Armeijan komentaja, kenraaliluutnantti Hugo Österman, Päämajalle osoittamassaan

*Kuvassa on ensimmäisen ker-
ran Haku nr 2/1956, s. 18, jul-
kaistu kuva majuri Eero Kuitti-
sen suunnittelemasta ”tikku”
pullosta.*

*The first picture of the ‘match’
bottle designed by Major Eero
Kuittinen appeared in the ma-
gazine Haku, no. 2, 1956,
page 18.*

7.2.1940 päivätyssä kirjeessä (741/Pion./201a). Kirjeeseen liittyviä majuri Kuittisen korvauslaskelmaa ja tutkielmaa ei valitettavasti ole löytynyt. Tiedossa ei ole, suoritettiinke ehdotettua 11 000 markan kertakaikkista korvausta koskaan.

Miten tieto uudesta aseesta levisi Suomen armeijassa vuoden 1937 kehitystöiden loppuunsaattamisen jälkeen? Ensimmäinen ”virallinen” maininta on hyvinkin voinut olla 21.2.1939 julkaistuissa panssaritorjuntaohjeissa.⁷ Toinen mahdollisuus on 21.3.1939 päivätyssä torjuntaohjeen osaluonnoksessa.⁸ Viipurissa ilmeisesti syys–lokakuussa 1939 painettu pieni kirjanen ”Pion.Tekn. ohjeita N:o 1”⁹ sisälsi polttopullon täydellisen selostuksen kuvineen.

”Pion.Tekn. ohjeiden” kuva on sitä ennen syntyneiden Komsin ja Saarisen julkaiseman saman kuvan sekä Militarilasi-nimiseen julkaisuun uudelleen piirretyn, pääosin samanlaisen kuvan teknisen idean kopio. Tämän osoittaa se, että pullon korkkien suojukset ovat piirrosteknisesti peilikuvaisesti identtiset. Aikajärjestyksen osoittaa se, että jäljennökseen on lisätty teknisesti turha kolmas vaakarengas eristysnauhaa.¹⁰

Toisen Divisioonan 8.4.1939 päivätyin asiakirjan (219/ II/ 225. sal) mukaan ”panssaritorjuntaan on käytettävissä erilaisia tilapäisvälineitä kuten polttopulloja y.m.s.”. Tieto majuri Kuittisen kehittämästä polttopullosta oli ”suusanallisesti” ja/ tai muulla tavalla levinnyt puolustusvoimissa heti sen jälkeen kun polttopullosta oli olemassa kenttäkelpoinen versio.

Osoituksena polttopulloja koskevien tietojen leviämisestä talvisodan alkuun mennessä on vielä mm. se, että R-ryhmän esikunta saattoi 14.10.1939 antaa käskyn (151/III/65), jonka mukaan ”kaikissa yksiköissä on selvitettävä miehistölle ja harjoiteltava bensiinipullojen käyttö panssaritorjunnassa”. 1. Prikaatin esikunta saattoi puolestaan 30. 10.1939 kirjelmällään (645/ P-V/82) ilmoittaa 1. Divisioonan esikunnalle heillä olevan 1 778 polttopulloa. Samana päivänä 2. Prikaatilla oli 2 000 polttopulloa (kirjelmän 184/PV/84.sal. mukaan), ja M-ryhmällä 2 500 pulloa. M-ryhmän osalta tilanne oli jopa niin hyvä, että edelleen samana päivänä 30.10.1939 päivätyin viestin (kirjelmä 136/Pion./ 103.sal.) mukaan ”polttopulloja ei tarvita lisää”. Seuraavana päivänä, 31.10.1939 lähetettiin kuitenkin 1. D:sta ”varmuuden vuoksi” 1 000 kpl:een täydennyserä polttopulloja.

Polttopullojen valmistus

Vuoden 1939 loppuun mennessä kenttärmeijalle oli toimitettu ainakin viiteen sotatoimialueella toimivaan kenttätehtaaseen melkoinen määrä tyhjiä pulloja. Tyhjtät pulloet tähän tarkoitukseen oli saatu osin keräämällä, osin toimituksina Alkoholiliikkeen keskusvarastosta Rajamäeltä.

Esimerkiksi Lappeenrannan suojeluskuntapiiri oli toimittaut reservivänrikki Lindroosin¹¹ yksikölle Viipurin Sorvalin Hiekkään 1.–31. 12. 1939 kaikkiaan 12 500 tyhjää pulloa ja vänrikki Laukkosen yksikölle Sairalaan samana aikana 26 500 pulloa. Itä-Kannakselle III Armeijakunnalle 2. 12.–9. 12. 1939 oli toimitettu tarkempaa toimituspaikkaa nimeämättä 11 000 tyhjää pulloa ja 10 000 sytytystikkua III Armeijan esikunnan 9. 12. 1939 päivätyn kirjelmän (4890/Pion./85/39 sal.) mukaan. Jossakin IV AK:n toimialueella oli ollut neljäs, mahdollisesti ”kapteeni Hiiskeron” johtama tehdas. IV AK:n 23. 10. 1939 päivätyn kirjelmän (N:o 150/4. Pion.kom.) mukaan Lahden Tulitikkutehtaan piti toimittaa hänelle 6 000 kpl sytytystikkuja.

Viides tehdas oli ollut Jääskessä. Viitteenä tästä on 5. 2. 1940 päivätty kirjelmä (66/Pion./215), jolla I AK:n pioneerikomantaja tilasi vänrikki Lydmanille Jääskeen 3 000 ”polttopulloa” tarkoittaen mitä ilmeisimmin tyhjiä pulloja. Kirjelmällä (117/Pion./ 215) 11. 3. 1940 I AK:n pioneerikomantaja tilasi vänrikki Lydmanille Jääskeen vielä lisää 5 000 polttopulloa ja 50 kg eristysnauhaa. ”Vänr. Lydman” ilmeni peitenimeksi, jonka takana oli Kuitu Oy:n pääasiallisesti tekokuituja valmistava tehdas.¹²

Sorvalin tehtaasta Komsu antaa Haku-lehdessä värikkään kuvauksen: ”Jos siirrymme etulinjasta taaksepäin, löydämme Viipurin liepeillä Sorvalista vähän oudonlaisen ’Alkon’ pullottamon, missä 40 paria naiskäsiä täyttää pulloja cocktaililla ja kiinnittää sivuille sytytystikut. Olutkori toisensa jälkeen täyttyy ja lähtee kohti linjoja.”¹³

Tällä välin ”isot herrat” olivat ryhtyneet toimiin. Talvisodan aikaisen puolustusministerin, Juho Niukkanen muistelmissa on eloisa kuvaus siitä, miten hän joulukuun alussa 1939 käskyllään ratkaisi polttopullojen massavalmistuksen ongelman.¹⁴ Kutsuttuaan puheilleen Alkon keskusvaraston päällikön, DI Matti Inkisen ministeri esitti hankkimansa polttopullon piirustukset¹⁵ ja kysyi, voisiko Alko hoitaa polttopullojen täytön. Kun vastaus oli periaatteessa myönteinen, Niukkanen suorasuokaisesti määräsi, että Alkon on Rajamäen tehtaissaan täytettävä riittävä määrä polttopulloja ”kunnes 40 000 pulloa on toimitettu rintamalle”.

Ensimmäiset erät Alkon tästä uudesta tuotannosta toimitettiin rintamalle todellista pikavauhtia. II AK:n pioneerikomendantin 15.12.1939 päiväämään tilannetiedotuksen (773/Pion./85) mukaan heille oli jo 4.–12.12.1939 toimitettu 10 000 täytettyä polttopulloa. III AK:n pioneerikomendantin 16.12.1939 päiväämään tilannetiedotuksen (5479/Pion./85/sal.) mukaan armeijakunnalle oli vastaavana aikana 8.–15.12.1939 toimitettu 16 500 täytettyä polttopulloa. Huolellisesti säilytettyjen saapumisilmoitusten mukaan kaikkiaan 39 900 pullosta ensimmäiset toimitukset IV AK:lle vastaanotettiin 14.12.1939 ja viimeiset 11.1.1940.

Urakkaansa Alko suhtautui vakavasti: Pullotusosaston työvoimaa lisättiin niin, että parhaimmillaan osastollalla oli töissä 87 naista ja viisi miestä. Ehkä juuri polttopullojen valmistuksen myötä lisääntyneiden pommituksien työkatkot korvattiin yötyöllä.¹⁶ Osatekijänä merkittävään valmistusnopeuteen oli, että täytettyjen polttopullojen varustamista sytytystikuilla tehtiin alihankintana mm. reservivänrikki, myöhemmin sotilasvirkailija, kapteeni Pauli Lappalaisen johtamalla Tentsin puusepäntehtaalla Riihimäellä. Toinen alihankintatehdas oli Kolhon nuorisoseurantalolla.¹⁷

Alkon, nykyisen Altia Oyj:n arkistojen mukaan polttopullojen pullottaminen jatkui koko talvisodan ajan. Joulukuussa 1939 täytettiin 201 887 pulloa, vuodenvaihteen jälkeen tammikuussa 209 318 pulloa, helmikuussa 52 337 pulloa ja maaliskuussa vielä 78 652 pulloa eli kaikkiaan 542 194 pulloa.¹⁸

Pääosa Alkon tuotannosta oli ”perinteisiä”, kahdella sytytystikulla varustettuja polttopulloja.¹⁹ Osa oli pullojen sisään sijoitetulla sytyttimellä varustettuja A-pulloja.

Salaperäisistä A-pulloista on löytynyt vain kaksi talvisodan aikaista arkistotietoa. III AKE:n 30.12.1939 päivätyn kirjelmän (6427/Pion./87/39) mukaan ”joukoille tullaan lähettämään A-pulloja (polttopulloja), joiden sytyttiminä toimii lasiputken sisään suljettu neste”. Kun muuta tietoa ei ole, on oletettava, että tällaisten polttopullojen toimitukset ovat alkaneet vasta vuodenvaihteessa 1939–40. Tätä olettamusta tukee se, että ensimmäinen tiedossa oleva toimitus rintamajoukoille tapahtui 4.–10.1.1940. III AK:n kirjelmän (78/Pion./209/40/L/295/) 12.1.1940 mukaan armeijakunnalle oli tuona aikana toimitettu 1 500 A-pulloa.

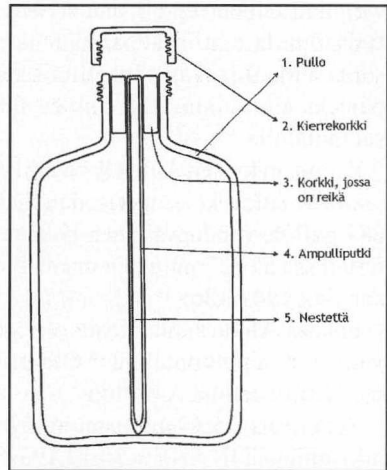
Kirjallisuudessa on vielä Saarisen maininta, jonka mukaan ”Puolustusministeriön suunnittelutoimisto keksi myös parannetun polttopullon, A-pullon”.²⁰ Puolustusministeri Niukkanen kyllä ”otti esiin (Alkolle annettavat) polttopullon piirustukset”²¹, mutta tämä ei mitenkään osoi-

ta, että hänellä olisi ollut mukanaan myös A-pullon ohjeet joulukuussa 1939, kun hän tuli vaatimaan pikaista 40 000 tikkupolttopullon toimitamista rintamajoukoille. Voin hyvin kuvitella, että 10 000 sytytinpolttopulloa tuolloin tilattiin, mutta toimitus toteutettaisiin vasta kun sytytimistä on lopullinen tieto.

Rakenteeltaan A-pullon sytytysampulli oli teknisesti yksinkertaisen nerokas. Itse lasiampullin valmistus onnistui katkaisemalla lasiputki bunsenliekillä kuumentamalla. Putken täyttö vaati vain sopivaa suppi-
loa. Arvattavasti ampulli suljettiin ihan tavallisella korkilla. Pullon rakenne teki mahdolliseksi sytyttimen kiinnittämisen kenttäoloissa vasta juuri ennen käyttöä. Ampullin ulottuminen aivan polttopullon pohjaan saakka varmisti sen särkyminen yhdessä lasipullon kanssa. A-pullolle olisi kiistatta ollut myönnettävissä patenti yhdistelmäkeksintönä.

Käytetystä sytytysaineesta ei ole löytynyt selostusta. Sytytysaineena on saatettu käyttää väkevöityä rikkihappoa²², rikkihiileen liuotettua keltaista tai valkoista fosforia. Fosfori syttyy, kun rikkihiili muutamassa sekunnissa haihtuu.

Talvisodan jälkeen varastoissa oli Karjalan Armeijan asiakirjojen joukosta löytyneiden Päämajan päiväämättömien, syksyyn 1940 ajoittuvien varastoluettelojen mukaan melkoinen määrä polttopulloja. Korkeimpien lukujen mukaan puolustusvoimilla oli syksyllä 1940 vielä tallella ainakin 153 391 tikkusytyttimillä varustettua polttopulloa ja 40 430 kpl A-pul-
loa. Kokonaiskulutus, mukaan lukien hävikki²³, oli siten ollut usean sadan tuhannen pullon suuruusluokkaa.

“patenttikuva” A-pullosta.

A ‘patent picture’ of the A bottle.

Polttopullo taistelukäytössä

Venäläisillä oli talvisodan rintamakäytössä oman ilmoituksensa mukaan kaikkiaan 6 541 panssarivaunua.²⁴ Niitä tuhottiin kymmenkunta

päivässä. Helsingin Sanomissa joulukuun alusta 1939 rauhan tekoon 13.3.1940 julkaistujen Päämajan virallisten tietojen mukaan suomalainen panssarintorjunta tuhosi tuona aikana yhteensä noin 1 100 panssarivaunua. Luku on likimääräinen, koska monena päivänä oli tuhottu ”useita” tai ”lukuisia” hyökkäysvaunuja. Lisäksi saatiin sotasaaliina useita satoja panssarivaunuja.

Arvio panssarintorjunnan tehosta voidaan perustaa lehtitietojen lisäksi mm. II AK:n pioneerikomentajan Kannaksen Armeijan komentajan 16.12.1939 päivättyyn kirjelmään (810/Pion./82), jonka mukaan armeijakunnan joukot olivat 15.12.1939 mennessä tuhonneet 108 hyökkäysvaunua.

Toinen virallisia lukuja tukeva tieto on joulukuun puolivälissä tai loppussa 1939 laadittu 7. D:n tiedote (Sota-arkistossa, lähdetiedot puuttuvat), jonka mukaan divisioonana oli tuhonnut 24.12.1939 mennessä 112 hyökkäysvaunua. Kaikesta päättäen lähes samanaikaisessa 19.12.1939 päivätysssä III AK:n pioneerikomentajan kirjelmässä (5673/Pion./88/39) ilmoitetaan, että 8. D ei ollut siihen mennessä tuhonnut hyökkäysvaunuja.

Puna-armeijan vuonna 1990 julkistetut tappioluvut ovat huomattavasti suomalaisten ilmoittamia korkeammat, yhteensä 3 543 hyökkäysvaunua.²⁵ Tämän luvun oikeellisuutta arvioitaessa on otettava huomioon, että lukuun sisältyvät myös puna-armeijan selustassa mm. tykistötulessa ja miinoihin tuhoutuneet, järviin hukkuneet tai muuten vain kadonneet hyökkäysvaunut sekä sen lisäksi vielä teknillisistä vioista johtuneet poistumat määrävahvuudesta. Yksin Karjalan Kannaksen kokonaistappiot olivat venäläisten lähteiden mukaan taistelutappioina 1 904 ja teknisten vikojen vuoksi 1 275 hyökkäysvaunua.²⁶

Toisen Armeijakunnan ilmoittamista tuhotuista panssarivaunuista pääosa, 90 kpl, oli tuhottu panssarintorjuntatykeillä, miinoilla ja kasa-panoksilla sekä yksi kranaatinheittimellä. Sen lisäksi oli ”eri tavoilla” tuhottu 18 hyökkäysvaunua; näistä osa voi olla polttopulloilla tuhottuja. III AK:n osalta polttopullojen osuus 112 tuhotusta hyökkäysvaunusta on tasan nolla. 7. D:n tiedotteessa III AK:n pioneerikomentajalle vielä vahvistetaan, että ”tähän mennessä on polttopulloja käytetty vain vaurioituneiden hv:jen polttamiseen”.

”Molotovin cocktailia” ylistettiin talvisodan aikana ja sen jälkeen ihmeaseeksi ja suureellisimpien arvioiden mukaan polttopulloilla tuhottujen panssarivaunujen määrä olisi ollut laskettavissa sadoissa.²⁷ Näin ei ole voinut olla. Toki sankaritekoja tehtiin, Juho Niukkanen sa-

noin: ”Polttopullojen käyttö panssarivaunuja vastaan vaati pst.mieheltä aivan erikoista urhoollisuutta ja kylmäverisyyttä, joka oli ainoastaan suomalaisella etulinjan miehellä”. Realistisesti arvioiden lukumääräisesti onnistuneita tuhoamisia on voinut olla vain kymmeniä, ei edes sataa eikä missään tapauksessa useita satoja.

Yksi tällainen tuhoaminen on kuvattu JR 13:n 8. Komppanian sotapäiväkirjassa 19.2.1940: ”Pommiryhmä määrättiin tuhoamaan ne (Telänmäen niemekkeen takaa tulleet) 3 hvaunua, jotka olivat päässeet tunkeutumaan niemekkeen kärkeen. Yhden näistä hv:sta sai stm. Vuorinen, H. tuhottua polttopullolla haavoittuen itse samalla lievästi ja yhden kers. Kulmala ja stm. L. Virtanen, mutta kolmatta ei saatu tuhotuksi vaan vioittui (ja) jäi se siihen edelleen tulittamaan asemiamme”.

Osasyynä siihen, että tuhoamisluvut jäivät toivottua ja yleisesti esitettyä pienemmiksi, oli sekin, että venäläiset vähitellen oppivat varomaan suomalaisten ”pommareiden” kasapanoksia ja polttopulloja. Wolf H. Halstin sanoin: ”Mutta venäläinenkin on oppinut sodasta! Vauvut pysyvät toistensa lähetyvillä ja suojaavat toisiansa. Yöllä ne valaisevat maastoa valonheittimillään. Ne kuljettavat mukanaan pikakivääri- ja konepistooliampujia, jotka suojaavat seisontapaikkoja.”²⁸

Onkin tyydyttävä siihen, että ainakin eräät polttopullomiesten tarinat osoittautuvat pelkiksi tarinoiksi, jos niiden historiallista vastaavuutta lähdetään todella etsimään. Summan lohkolta on jo edellä mainittu, autenttisenä säilyneeseen sotapäiväkirjaan tallennettu kuvaus onnistuneesta hyökkäysvaunun tuhoamisesta, mutta esimerkiksi Komsin Sudentojan kylään sijoittamaa kahden hyökkäysvaunun tuhoa polttopulloilla voi epäillä. Kysymyksessä on ollut aamulla 19.12.1939 Oinalan pohjoispuolella alkanut hyökkäys, jossa ”JP 2 siirrettiin reserviksi Sudentojan maastoon”, mutta Talvisodan historia 2:n kuvauksessa (s. 66–67) hyökkäysvaunuja ei mainita näiden taistelujen aikana tuhotun.

Kenelle keksijän kunnia?

Ajallisesti ensimmäisen keksijäehdokkaan, jääkäriluutnantti Johan Albert Vallin ehdokkuus nojaa yksin hänen omiin sanoihinsa. Onko meidän uskominen, että Valli oli ”First and True Inventor”? Ehkä vielä tärkeämpää on yrittää järkeillä vastaus siihen, lähteekö jääkäripataljoonan komentaja pohtimaan hänelle ilmoittautuvan aliuupseerin kanssa panssarintorjunnan ongelmia.

Intuitiivisesti olisin valmis vastaamaan myöntävästi. Pataljoonankomentajaksi nousseelle upseerille oli varmasti ollut vuonna 1934 omat vakavat syynsä huoleen Suomen armeijan puolustuskyvystä. Komeasti rykmenttinä aloittaneet Suomen panssarivoimat olivat supistuneet muutamaan täysin vanhentuneeseen Renault-hyökkäysvaunuun, yhdeksi komppaniaksi. Panssarintorjuntaa ei ollut edes alkuun taistelukenttien uusia valtiaita, hyökkäysvaunuja vastaan.

Luutnantti Valli oli varmaan pohtinut samaa asiaa jo aiemmin. Innoittajana ovat voineet olla vihdoinkin 1930-luvun alkuvuosina liikkeelle lähteneet panssarivoimien ja panssarintorjunnan kohentamista koskevat suunnitelmat.²⁹ Ajatus polttopullojen käytöstä hyökkäysvaunujen torjuntaan oli siten ollut ilmassa.

Mitään näyttöä ei ole siitä että Valli olisi kokeillut polttopullon käyttöä, ja vielä vähemmän siitä että hän olisi lähtenyt kehittämään ajatustaan tikkusytytyksen suuntaan. Tämä kehittämistyö jäi seuraavan keksijäehdokkaan tehtäväksi.

Seuraavalle keksijäehdokkaalle, majuri Eero Kuittiselle myönnettävää keksijän kunniaa ei sovi kiistää. Majuri Kuittisen vuoden 1937 kokeista on kaksi toisistaan riippumatonta, pääkohdiltaan yhdenmukaista painettua julkaisua³⁰ ja kahden kenraalin, Hugo Östermanin ja Harald Öhquistin kirjallinen puoltolause talvisodan aikaiselle Päämajalle. Tiedetään, millaisen polttopullon Kuittinen kehitti, ja myös että tieto polttopullostasta on ollut puolustusvoimien yleisessä käytössä viimeistään syksyllä 1939. Mitään kirjallista selitystä sille, miten tieto levisi, ei kuitenkaan ole.

Merkille pantavaa on että lukuisat sotahistoriallisissa teoksissa, sotakuvaauksissa ja vastaavissa julkaistut ”perinteisen” polttopullon kuvaukset ovat kaikki keskenään, jopa pieniä yksityiskohtia myöten, yhtenevät. Valokuvissa ja piirustuksissa voi nähdä vivahte-eroja eri valmistajien tuotteissa (mm. kaksi tukisidettä/kolme tukisidettä), mutta peruspiirteet, kaksi sytytystikkua ja niiden kiinnitykset ovat samat. Kuvat ovat kuin jäljennöksiä yhdestä ja samasta prototyypistä tai peruspiirustuksesta. Mieleen tulee, että vuoden 1937 kokeiden päätyttyä joku valmistaja jatkoi armeijalle sittemmin salaperäisesti kadonneet tikkupullon yksityiskohtaiset rakennusohjeet.

Majuri Eero Kuittinen oli kiistatta suomalaisen tikkupolttopullon keksijä. Uusi sovellus oli patenttikieltä käyttäen yhdistelmäkeksintö. Tähän keksintöönsä majuri Kuittinen olisi mitä todennäköisimmin saanut patentin. 1930-luvun tekniikan tason huomioon ottaen Kuittisen

polttopullo olisi mitä todennäköisimmin selvästi eronnut silloisen patenttiviraston käytettävissä olevasta uutuusaineistosta ja olisi siten ollut patentoitavissa.

Majuri Eero Kuittinen.
Major Eero Kuittinen.

Komsin ja Toivosen mukaan myös ampullisyyttimet olivat näissä Kuittisen kokeissa mukana. Tämä tieto ei tunnu uskottavalta. Ainoa polttopulloverσιο, jossa oli sytytysampulli, A-pullo, ei mitenkään ole voinut olla lähöisin majuri Kuittisen vuosien 1937–38 kokeista. Epäsuora todiste on se, että Komsin ei tiennyt, että A-pullossa toteutettiin ajatus kuljettaa ampulli erillään itse pullost.

Majuri, tuolloinen kapteeni Kuittinen oli joulukuussa 1939 II AK:n pioneeritoimiston päällikkö.³¹ Rintamalta käsin hän ei ole voinut olla mukana uuden, A-pulloverсион suunnittelutyössä.

Seuraavat keksijäehdokkaat olivat molemmat ansiokkaita tiedemiehiä ja keksijöitä. A. I. Virtanen sai Nobelin palkinnon keksinnöistään. Alvar Wilska olisi tieteellisten ja keksijänansioittensa perusteella ollut hänkin saman palkinnon arvoinen. Saman suppean suomalaisen tiedeyhteiskunnan jäseniä Virtanen ja Wilska ovat jopa saattaneet keskustella toimivan polttopullon sytytysampullin rakenteesta.³² Ehkä oli niinkin, että he tunsivat yhtälailla ehdottamansa ampullin esikuvana olleen venäläisen merimiinan sytytysarvien perusrakenteen. Laivan törmätessä miinan sarveen särkyvästä lasiampullista valuva rikkihappo sytyttää kaliumkloraaattipanoksen, jolloin miina räjähtää.³³

Laboratoriossaan Ruoholahdessa Virtasella oli juustokokeita varten kaliumkloraaattia ja tavalliseen laboratoriokäyttöön väkevoityä rikkihappoa. Kaksiosaisen lasiampullien valmistus ei ollut hänen lasinpuhaltajilleen mikään ongelma.³⁴ Wilskalla oli samat aineet käytössään puolustusvoimien Harakan saarella olleissa laboratorioissa ja itsellään lasinpuhaltajan taidot.³⁵

Kehitelmiään Virtanen esitteli marraskuussa 1939 Päämajan ase-suunnittelukunnan päällikölle, kenraali V. P. Nenoselle, joka lausui ilonsa Virtasen kiinnostuksesta puolustusasioista. Tykistönkenraali tosin vakuutti, ettei ”sotaa tule”³⁶, mutta sota tuli. Vastaavasti Wilska on ase-suunnittelukunnan pysyvänäasiantuntijana kertonut Nenoselle samoihin aikoihin omista kokeistaan.³⁷

Alvar Wilskan ehdotus oli A. I. Virtasen polttopullon toisinto.³⁸ Wilska lisäsi vielä polttopulloonsa raskaan kuulun jotta rikkihappoa ja kaliumkloraaattia sisältävän kaksoisampullin rikkoutuminen lasipullon mukana varmistuisi.³⁹

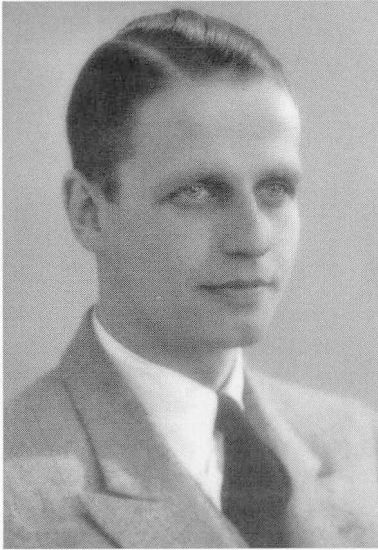
A. I. Virtasen polttopullon mallikappale on säilynyt ja esillä Saukkolan Meijerimuseossa. Yhtään Wilskan valmistamaa sytytysampullin koekappaletta ei ole säilynyt. Yksikään arkistotieto ei kuitenkaan anna edes vihjettä siitä, että kummankaan kokeet olisivat johtaneet käytännön sovelluksiin.

Keksijäehdokkaista ehkä mielenkiintoisin on DI Esko Brax. Muistan hänet rehevänä perusinsinöörinä 1950-luvun lopulla, ja matrikkelitietojen perusteella hän sijoittuu elämässään toisinaan todella hyvin menestyneiden ja toisinaan epäonnea kohdanneiden tekniikan monitaitajien joukkoon. Ketä tahansa ei kutsuta Helsingin teknillisen korkeakoulun professoriksi. Kenelle tahansa ei Pariisin keksijämessuilla ole myönnetty kultaisia ja hopeisia Vermeil-mitaleita. Kymmenen vuosina 1950–1960 myönnettyä patenttia on sekin melkoinen saavutus. Epäonni kohtasi, kun elämäntyö tekokuitutehdas Kuitu Oy tuhoutui sodassa.

Sotaveteraaniliiton kunniapuheenjohtajan, DI Gunnar Laation Sotaveteraanilehdessä 8/1992 julkaiseman, DI Esko Braxia koskevan kirjoituksen asiasisältö yllätti, kun muistelin näkemääni A. I. Virtasen polttopulloa. Miten Esko Brax olisi voinut suunnitella ”Molotovin cocktailin” ollessaan Kuitu Oy:n tekninen johtaja? Miten hän olisi voinut saada sotamarsalkka Mannerheimin kädestä vapaudenristin?

Patentti- ja rekisterihallituksen kaupparekisterin asiakirjanippu ei sisältänyt mitään, joka olisi voinut viitata sotilaallisiin ansioihin: Kuitu Oy:n toimialana oli ollut vain viskoosin, tekokuidun valmistus. Muuta yhtymäkohtaa sotatalouteen ei kaupparekisteritietojen mukaan ollut kuin sotatalouden mahdollinen mielenkiinto viskoosiin.

Jotain on kuitenkin täytyntä olla: II AK:n pioneerikomendantin 2.1.1940 laatiman luettelon (899/Pion./85) mukaan armeijakunnalle oli Päämajan kautta Kuitu Oy:ltä saapunut ensin 14.12.1939 kaikkiaan 1 344 ”Kuk.pulloa”, 3 pulloa ”Kuk.nestettä” ja 10 ”liekinheitinjää” ja sitten

*DI Esko Brax.
Engineer Esko Brax.*

seuraavana päivänä vielä 994 ”Kuk.pulloa”, 10 ”liekinheittäjää” ja 500 ”sytytyspalaa”. Selitystä näille nimikkeille ei arkistoista ollut löydettävissä ennen kuin Esko Braxin tytär Loa Droz-Brax valaisi asiaa. Kuitu Oy oli todella toimittanut rintamakäyttöön polttopulloja ja liekinheittäjiä⁴⁰ ja myös laskuvarjoja ilmavoimille⁴¹.

Braxin polttopullo oli hänen omien sanojensa mukaan syntynyt ”ilman miltään suunnalta saatua kehoitusta”⁴². Pullo oli pääperiaatteeltaan Kuittisen tikkupullon muunnos. Alkon puolen litran peruspullon täytteenä oli Braxin oman kertomuksen mukaan seos, jossa bensiiniä, rikkihiiltä ja terästä oli kutakin kolmasosa. Syty-

tystikkuna oli ”pullon kylkeen eristysnauhalla kiinnitetty raapaisu-syttytin, jonka valmisti Elektro Kemiska Vuoksenniskalla”.⁴³ Lisäselvityksenä mainittakoon, että DI Braxin perhearkistossa on kuva Mannerheimista tehdasympäristössä, ilmeisesti Kuitu Oy:ssä.

Löytyneet hajatie-dot selittävät ja vahvistavat siten sen, mitä DI Laatio kertoo Sotaveteraanilehdessä. Esko Brax suunnitteli itsenäisesti kenttäoloissa toimivan polttopullon. Pullon perusidea oli ollut tunnettua tekniikkaa, mutta käytetylle polttoaineseokselle olisi ollut myönnettävissä patentti. ”Ansiokkaasta toiminnasta Puolustuslaitoksen tilausten kehittämiseksi ja suorittamiseksi Kuitu Oy:ssä” DI Esko Braxille myönnettiin 21.6.1941 merkittävä sotilaallinen ansiomerkki, VR 4.⁴⁴ Kertomusta, jonka mukaan Mannerheim omakätisesti kiinnitti kunniamerkin Braxin rintaan, ei ole aiheellista epäillä.

Viimeinen keksijäehdokas, luutnantti Ahto Kullervo Kai Sippola on internetsivuilla nimetty mm. ”Molotovin cocktailin” keksijäksi tiedon lähdeä ilmoittamatta.

Kullervo Sippolan sotilaalliset ansiot olivat merkittävät ja yltyivät jopa Mannerheim-ristin myöntämiseen, mutta suurena keksijänä häntä ei voi pitää.

Suoritettuaan asevelvollisuutensa 1.6.1932–24.7.1933 Kullervo Sippola toimi päällystökortin merkintöjen mukaan Suomenlinnassa isännöitsijänä, kunnes 13.10.1939 sai kutsun palvelukseen JR 11:n konekiväärijoukkueen johtajaksi. Päällystökorttiin on 25.11.1939, juuri ennen talvisodan syttymistä, tehty merkintä siirrosta RT 1:een Suomenlinnaan. Siellä Kullervo Sippola toimi koko talvisodan ajan ilmanavigaattorina, käytännössä ilma- ja meritähystäjänä Suomenlinnan kirkon tornissa.⁴⁵ Talvisodan loppumiseen mennessä ei Kullervo Sippolalla ollut suuriakaan mahdollisuuksia keksijäntoimintaan.

Kesäkuussa 1941 Kullervo Sippola sai kutsun jatkosotaan, kunnostautui merkittäväällä tavalla, sai ylennyksiä ja kunniamerkkejä ja toimi käytettävissä olevien tietojen mukaan muutenkin ansiokkaasti. Asemasotavaiheen aikana Sippola perusti tarkistamattomien tietojen mukaan jopa sahan, jossa hänellä kerrotaan olleen 18 miestä apuna. Tiensä pään ritarimme löysi Siiranmäellä kesäkuussa 1944.

Kuka antoi ”Molotovin cocktailille” nimen?

Nimen ”Molotovin cocktail” keksijäksi tarjoutuu vain yksi ehdokas, Alvar Wilska. Nimen valintaan syksyllä 1939 Wilskalla oli esittää vankka peruste: Neuvostoliiton tuolloinen ulkoministeri V. M. Molotov oli hänen mielestä ”Suomen pahin vihollinen”.⁴⁶

Tavallaan niin olikin. Neuvostoliitto luopui maaliskuussa 1939 sovittelevasta ulkopoliitiikasta, ja toukokuussa 1939 nimitetty uusi ulkoministeri Molotov sai osalleen likaisen työn. Ensimmäinen oli vuorossa elokuussa 1939 Saksan ja Neuvostoliiton ”epäpyhän allianssin” solmiminen ja sen varmistaminen, että Neuvostoliitto sai vapaat kädet mm. Suomen suhteen. Sen jälkeen Molotov oli syksyllä 1939 talvisotaan johtaneiden Neuvostoliiton toimien innokas toteuttaja.⁴⁷ Talvisota olisi todennäköisesti syttynyt ilman Molotovin myötävaikutustakin, mutta syvä viha oli silti ollut oikeutettua.

Nimen keksimisestä Wilska kertoi mm. lehdistölle työskennellessään Arizonan yliopistossa fysiikan professorina 1959–83.⁴⁸

Tieto uudesta sota-aseesta, ”Molotovin cocktailista” ja sen käytöstä levisi talvisodan alla ja sen aikana kulovalkean tavoin ja oli nopeasti kaikkien tiedossa niin Suomessa kuin ulkomailla. Max Jakobsonin sanoin: ”Ihmiset olivat poikkeuksellisen vastaanottavaisia sille sanomalle, jonka talvisota sisälsi. Maginot-linja ei voinut innoittaa samalla ta-

valla kuin kuvaus polttopulloa kantavan suomalaisen sotilaan kaksintaistelusta hyökkäysvaunujätiläisen kanssa.⁷⁴⁹

Hämmäntävää on tästä syystä se että talvisodan tiedotusvälineet, ehkä sotasensuurin käskystä, visusti vaikenivat uudesta aseesta ”Molotovin cocktailista”. Yhtään mainintaa polttopulloista en ole löytänyt marraskuun 1939–huhtikuun 1940 Helsingin Sanomista. Vähän sinne päin oli 13.2.1940 julkaistu pikku-uutinen, jossa kerrottiin, että ”Ruotsissa harjoiteltiin sytyttämiseen käytettävän polttopullon käyttöä”. Saman ajan Hakkapeliitta oli yhtä tyhjä. Päämajan tiedotuslaitoksen, Finlandia-uutistoimiston visusti tallennetuissa talvisodan aikaisissa kotija ulkomaille jaetuissa artikkeleissa ei liioin ole ainoatakaan mainintaa polttopulloista, saati nimenomaan ”Molotovin cocktailista”.

Sen sijaan talvisodan aikaisessa rintamalehdessä, II AK:n 30.12.1939 päivätyssä tiedotusmonisteessa n:o 75, kerrotaan otsikolla ”Molotovin koktaili” reservikorporaali A:n tuhoamasta hyökkäysvaunusta: ”Kyllä minun täytyy myöntää, että kylmät väreet kulkivat pitkin selkäpiitä, kun ensimmäisen kerran jouduin tekemään tuttavuutta hyökkäysvaunujen kanssa. Tuntui siltä, että nuo ovat oikeita ilmestyskirjan petoja, jotka sylkevät kuolemaa ympärilleen, kun ne kovalla metelillä lähestyivät. Mutta pian huomasin erehtyneeni. Sellainen pieni pullollinen Molotovin koktailia oli ainoa tarpeellinen ase, jolla kerran onnistuin litvinoimaan 30 tonnin painoisen hirviön. Ne ovat nähkääs jättiläisilläkin heikkoutensa ja niitä pitää käyttää hyväksi.”

Suomessa tieto ”Molotovin cocktailista” levisi suupuheena, mutta miten maamme rajojen ulkopuolelle, niin kuin tiettävästi tapahtui? Yksi ja ilmeisesti ainoa selitys saattaa olla Hotelli Kämpissä majaansa pitänyt epävirallinen ulkomaisten sanomalehtimiesten pressiklubi: Mitä siellä juoruiltiin, oli seuraavana päivänä Lontoon ja New Yorkin lehdissä.

”Molotovin cocktail” jäi elämään

Polttopullojen käyttö ei rajoittunut talvisotaan. Kokeita tehtiin Isossa-Britanniassa vielä sodan päättymisvuonna 1940. Polttopullot saivat myös sijan Stalinin päiväkäskyssä vuonna 1941.⁵⁰ Varsovan kansannousussa 1943 polttopulloja kerrotaan käytetyn ja samoin vuoden 1948 arabisodassa.⁵¹

Lakituvasa tuomiota laativa tuomari joutuu usein arvioimaan, ”mitä on katsottava näytetyksi” ja harkitsemaan useita mahdollisia vaihtoeht-

toja. Sama ongelma voi tulla historiantutkijan eteen. Tällöin on kokeiltava eri tulkintoja ja valittava oikeaksi se, joka on vähiten väkinäinen ja sopii parhaiten hyväksyttävien tosiasioiden kokonaisuuteen.⁵²

Monista eri asiakirjoista löytyvistä tiedon osista on koottavissa patenttijatutussa tavanmukaista ”mosaiikkitekniikkaa” käyttäen kokonaiskuva tapahtumien kulusta. Ratkaisevien tapahtuma-aikaisten kirjallisten arkistotietojen puutteesta johtuu, että kuva on osin usvamainen ja epätarkka. Kun mitään luotettavaa kirjallista aikalaisnäyttöä ei ole jälkimaailmalle säilynyt, on ollut pakko eräissä tapauksissa kauniisti sanoen luottaa arvioihin. Jotkin arviot poikkeavat tähän mennessä julkaisuissa esitetystä.

”Molotovin cocktailin” keksijänkunnia on annettava kahden toisistaan poikkeavan kenttäkelpoisen tikkupullon keksimisen osalta majuri Eero Kuittiselle ja DI Esko Braxille. Salaperäisen A-pullon osalta keksijänkunnia kuuluu kasvottomalle Puolustusministeriön asesuunnittelukunnalle.

Lähdeviitteet:

¹ Katso esim. Käkelä, Erkki, Marskin panssarintuhoajat, Porvoo 2000, s. 22.

² Evi Pekka Kantakosken haastattelutieto ja kirjeitä sekä Panssarilehti 2/ 1954, s. 13.

³ Toivonen, Esko, O., ”Molotovin cocktail eli poltopullo”, Militarilasi, Suomen lasimuseon kokoelmat, moniste, s. 5. Kauppila, Olli, Rajamäen tehtaat 1888–1988, Helsinki 1988, s. 187, mainitsee, että sytykkeinä olisi käytetty ”puukaasuttimien sytytystikkuja”.

⁴ Komsu, s. 18.

⁵ Komsu, s. 17–18, Esko O. Toivosen puhelinhaastattelu ja Eero Kuittisen 1940 tekemä korvaushakemus.

⁶ FM Helena Läisän Patentti- ja rekisterihallituksessa tarkistama tieto.

⁷ Käkelä, s. 56.

⁸ Käkelä, s. 65.

⁹ Talletettu Sota-arkistoon, ohjesäännöt 735. Ohjeet on painettu ennen 14.10.1939, koska ohjeiden s. 9 julkaistua ”panssari- ja it-kolo”-kuva ei muutoin olisi kyetty jäljentämään R-ryhmän tuona päivänä päivättyyn kirjelmään 151/III/65.

¹⁰ Plagiaattioikeudenkäynneissä menestyksellisesti käytetty päättelyketju.

¹¹ II AK:n Pion.aselajikäskyn 1/315/Pion./82, päivätty 7.11.1939, mukaan res.vänr. Lindroos toimi 2. Pion.var.os. päällikkönä. Toivosen mukaan, s.7, Sorvalin tehdas johti riihimäkeläinen rakennusmestari, res.vänr. Kauko Lehtinen.

¹² Jouko K. Järviö, Kuka muistaa Braxit!, Pirkanmaan Sotaveteraanin Joulu 1992, s. 45.

¹³ Hakku 2/1956, s. 19.

¹⁴ Niukkanen, Juho, Talvisodan puolustusministeri kertoo, Porvoo 1951, s. 178–179.

- ¹⁵ Sotamuseoon museoidusta pullosta päätellen ”Pion.Tekn. ohjeet nr 1” kirjasen ohjeet ja kuvat.
- ¹⁶ Simpura, Jorma, Vapaan viinan aika, Helsinki, esittää, että ”on kuultu” radiosta, miten ”Suomen kansan hyvin tuntema Tiltu” olisi uhannut Rajamäen tehtaita koston, ”katsotaan montako polttopulloa siellä vielä tehdään”.
- ¹⁷ Kauppila, s. 187.
- ¹⁸ Esa Heikkisen kirje 24.2.2005.
- ¹⁹ Talvisodan aikaisista Alkon valmistamista tikkupulloista on yksi tallella Alkon museossa Rajamäellä. Vuonna 1968 Rajamäen tehtaiden 100-vuotisjuhlija varten valmistettuja replikapulloja on mm. Sotamuseossa ja Panssarimuseossa. ”Kenttätehtaiden” valmistamista tikkupulloista on yksi tallella Lasimuseossa Riihimäellä.
- ²⁰ Saarinen, Eero-Eetu, Pioneeriaselajin historia 1918–1968, Jyväskylä 1975, s. 168.
- ²¹ Niukkanen, s. 179.
- ²² Jorma K. Miettinen, puhelinhaastattelu.
- ²³ Talvisodan historia 2, Porvoo 1978, s. 59, esitetään mielenkiintoinen, suurta hävikiä selittävä esimerkki: ”Edestä tuli tieto: kp:t ovat jäätyneet. Kaskyni takaisin: rikkokaa polttopullo ja valelkaa ase petrolilla jäätyneen estämiseksi”. Pullojen polttoaine kelpasi moneen tarkoitukseen!
- ²⁴ Yhtäpitävästi Kantakoski, s. 258 ja 491, sekä Käkelä, s. 215.
- ²⁵ Kantakoski, s. 268, ja Käkelä, s. 143.
- ²⁶ Käkelä, s. 261, lähteenä Maksim Kolomiets, TankoMaster 2/1997. Omia panssari-tappioita saatettiin liioitella, kun hyökkäykset eivät sujuneet. Vrt. Däniker, Gustav, Wissen und Wehr, 9/1937: Omien lentokonetappioiden ja virheiden peittämiseksi liioiteltiin vastapuolen ilmatorjuntaa.
- ²⁷ Toivonen, s. 8.
- ²⁸ Halsti, Wolf, H, Talvisodan päiväkirja, Helsinki 1971, s. 131. Käkelän, s. 147, mukaan venäläiset tulivat alkuvuonna 1940 varovaisemmiksi ja tästä annettiin yksityiskohtaisia ohjeita. Käkelän, s. 153, mukaan ”vihollisen uudesta taktikasta seurasi, että polttopullo- ja kasapanosmiesten käyttö hyökkäysvaunujen tuhoamisessa rajoittui olennaisesti”.
- ²⁹ Käkelä, s. 46–47.
- ³⁰ Komsu ja Toivonen.
- ³¹ II AK:n Pion.aselajikäsäky 1/315/82, 7.11.1939.
- ³² Matti Heikosen puhelinhaastattelu ja Marja Wilskan kirje 26.3.2005.
- ³³ Mika Waltari, Kirjailijan muistelmia, Porvoo 1980, kertoo: ”Myöhemmin (kouluvuosien jälkeen) luin, että Japanin sodassa miinat olivat pääasiassa kaliumkloraatia sytykkeinä juuri ohuet rikkihapolla täytetyt lasiputket.”
- ³⁴ Matti Heikonen, puhelinhaastattelu.
- ³⁵ Kyllikki Kauttu, Lääkäri ja Vapaa-aika, s. 35.
- ³⁶ Matti Heikonen, AIV Isänmaan aika, Hämeenlinna 1993, s. 87.
- ³⁷ Kyllikki Kauttu, puhelinhaastattelu.
- ³⁸ Kauttu, s. 32–33.
- ³⁹ Maija Wilska, puhelinhaastattelu.
- ⁴⁰ Järviö, s. 47.
- ⁴¹ Esko Braxin tyttären, Bilga Braxin haastattelutieto.
- ⁴² Järviö, s. 47.
- ⁴³ Esko Braxin 12.12.1983 päivätty kirje Mauri Sariolalle.

- ⁴⁴ Puhelintieto Eija Raihilalta puolustusvoimien kunniamerkkitoimistosta.
- ⁴⁵ Komentaja Ove Enqvistin kirje 14.2.2005.
- ⁴⁶ Maija Wilskan kirje 26.3.2005.
- ⁴⁷ Max Jakobson, Diplomaattien talvisota, Porvoo 1956, mm. s. 134–135, 183–184 ja 218. Molotovin toimien taustana oli Stalinin 10.3.1939 pitämä puhe, joka ennakoி Neuvostoliiton halua pysyä tulossa olevan suursodan ulkopuolella, s. 134–135, ja merkittävin saavutus 23.–24.8.1939 Hitlerin kanssa tehty sopimus; tuo sopimus antoi Stalinille vapaat kädet Suomen suhteen. Puhelinhaastattelussa Max Jakobson sanoi, että ”itse asiassa minua näin jälkikäteen hämmästyttää, kun en käyttänyt nimitystä ’Molotovin cocktail’”.
- ⁴⁸ Maija Wilskan kirje 26.3.2005.
- ⁴⁹ Jakobson, s. 292–293.
- ⁵⁰ Militarilasi, s. 9.
- ⁵¹ [www.ipedia.com/molotov cocktail](http://www.ipedia.com/molotov-cocktail).
- ⁵² Heikki Ylikankaan kirje 30.4.1991.

Summary

WHO INVENTED THE MOLOTOV COCKTAIL?

Six candidates have been mentioned as inventor of the 'Molotov Cocktail', the Finnish explosive bottle suitable for use in the field. They are Professor A. I. Virtanen, the only Finnish scientist to be awarded a Nobel Prize; Professor Alvar Wilska, a notable scientist; Albert Valli, an ordinary, hard-working weapons non-commissioned officer who reached the rank of lieutenant; Eero Kuittinen, a sapper officer who ended his career as a major; Eero Brax, an engineer and as an inventor a noted technical expert; and Lieutenant Kullervo Sippola, a war hero who was awarded the Mannerheim Cross.

The Tank Regiment, formed in the heady days following the War of Independence of 1918, was reduced in the early 1930s to a company of three old Renault tanks. Finland's official defence policy was unprepared to repel the threat of the tank, the new master of the battlefield. However, signs of some awakening were eventually shown in 1934. It was natural and quite possible that the future battalion commander posed the question of defence against tanks to the first candidate as inventor, the tank armourer Albert Valli, when he was transferred in 1934 to the then 2 Cyclist Battalion. To the question, 'How could the tank man easily destroy a tank?' Valli gave the reply, 'A good trick is to throw a bottle of petrol on to the engine compartment, using for the fuze a rag twisted into the neck of the bottle. Before throwing, the rag is dipped in petrol and ignited with a match'.

Valli did not begin any practical trials. These were left to the second candidate as inventor.

In the periodical *Hakku* (no. 2, 1956, p. 17-19) Lieutenant-Colonel V. Komsu nominates Major Eero Kuittinen as inventor of the Finnish explosive bottle, 'as the developer of a certain cocktail'. The colourful description begins by showing the then Captain Eero Kuittinen walking at the head of 'a strange procession', followed by Väinö Hannula, a

shopkeeper from Koria, and three ensigns at the rear.

After initial difficulties Major Kuittinen had developed at the latest by spring 1939 an explosive bottle suitable for use in the field.

The bottle itself had been the half-litre vodka bottle used by Alko (the state alcohol monopoly) in 1934. A mixture of petrol and paraffin was chosen as the inflammable liquid, to which was added a small amount of tar. As a fuze, two 'storm matches', about 12 cm long, were attached to the sides of the bottle by two insulation tapes; the ties were further strengthened by wire.

By spring 1939 at the latest knowledge of Major Kuittinen's 'match' bottle had spread through the Finnish army. In April 1939 2 Division's document 219/II/225 relates that 'for anti-tank defence are available (in addition to other means) various temporary methods such as explosive bottles, etc.'. No documentary explanation has been found about how this information had been transmitted to the units. It is possible that after trials in 1937, when the "match" explosive bottle was ready for field use, 'someone' drew up at 'some time' detailed directions for making the 'match' explosive bottle for the Finnish army. This is also indicated by the fact that the different versions vary from each other only in details. The essential difference between the two main versions was in the inflammable liquid employed. In one a mixture of petrol and paraffin was used, to which a small quantity of tar was added, and in the other a mixture of petrol, carbon disulphide and tar, a third of each component. Burning matches were used as igniters in both.

By the end of 1939 a considerable quantity, tens of thousands of empty bottles, had been sent to at least five 'field factories'. The production of these factories using manual labour did not even begin to meet the demand. The 'powers that be' set to work. The memoirs of Juho Niukkanen, minister of defence during the Winter War, give a lively description of how, having heard that it was technically possible, he directly ordered Alko to fill explosive bottles in its factories 'until 40,000 bottles have been sent to the front'.

Alko took its task seriously. The initial contract for 40,000 had been delivered in the course of a few weeks. Deliveries continued throughout the Winter War so that by spring 1940 Alko had produced a total of 542,104 explosive bottles, some being 'match' bottles and others the so-called A bottles, in which an ignition ampoule was fitted inside the bottle.

According to their own statement, the Russians had a total of 6,541 tanks in service at the front during the Winter War. These were

destroyed at a steady rate, an average of around ten per day. According to the situation bulletins issued by Finnish General Headquarters the number of tanks destroyed totalled about 1,100. This is an approximate figure because on many days the number of tanks destroyed was stated to be 'several' or 'many'. In addition to this several hundred tanks were taken as war booty.

The figures for losses by the Red Army published in 1990 were significantly higher than those announced by the Finns, in all 3,543 tanks. In evaluating this figure account must be taken of the fact that it includes not only the number of tanks taken out of service for technical reasons but also those destroyed by artillery fire and mines as well as those tanks which sank through the ice.

The 'Molotov Cocktail' was praised during the Winter War and afterwards as a miracle weapon and according to the most exaggerated estimates the number of tanks destroyed by explosive bottles could have been numbered in hundreds. This was impossible. Heroic deeds were certainly done. In the words of Juho Niukkanen, 'The use of explosive bottles against tanks demanded on the part of the anti-tank men quite special courage and coolness, possessed only by the Finnish man at the front'. But estimated realistically the number of tanks successfully destroyed could have been only dozens, not even a hundred, and in no circumstances several hundred.

A partial reason why the figures for tanks destroyed remained smaller than hoped for and generally stated was the fact that the Russians gradually learned to be wary of the explosive charges and explosive bottles of the Finnish 'bombers'.

The candidature of the first possible inventor, Johan Albert Valli, is based only on his own statement. This information can be regarded as credible. However, this does not make Valli the real inventor because he did not even attempt to make a workable explosive bottle for use in the field.

A. I. Virtanen and Alvar Wilska, candidates as inventors, developed the ignition ampoule fitted inside the 'match' bottle already successfully developed for service in the field by Major Eero Kuittinen. The prototypes for Virtanen and Wilska had been the detonation horns of old Russian sea mines. The sulphuric acid flowing from the broken glass ampoule ignited the potassium carbonate used as the real detonator.

There is no archival information to hint that the tests by either of them would have led to any practical application.

According to his own statement, Eero Brax developed, completely independently and without any prompting, a substantially improved parallel version of Major Kuittinen's 'match' bottle.

Among these five serious candidates as inventor has been placed Lieutenant Kullervo Sippola, who notably distinguished himself during the Continuation War. The Mannerheim Cross was conferred on him for his meritorious services and he met his end at Siiranmäki in 1944. But he should not have been named as inventor of the 'Molotov Cocktail'.

It is apparent from documents at the Military Archives that Alko delivered to the field army from the turn of 1939/40 not only the original 'match' explosive bottles but also the so-called A bottles. Two instructions for use of the A bottle have been found in two different archive boxes. According to the instructions, 'a liquid enclosed in a glass tube' acted as the bottle's igniter. The explosive bottle and the ignition tube were transported separately and the igniter was placed into the explosive bottle only immediately before use.

It has not been possible to establish the composition of the inflammable liquid and of the ignition fluid, nor how the A bottle was developed. According to the only mention of the matter in the literature, 'the planning branch of the defence ministry invented an improved explosive bottle, the A bottle'.

Only one candidate, Alvar Wilska, can be mentioned as the inventor of the name 'Molotov Cocktail'. Wilska had put forward a sound reason for the choice of name: Vyacheslav Mikhailovich Molotov, in autumn 1939 the foreign minister of the Soviet Union, was in his opinion 'Finland's worst enemy'.

In a way this was true. One might include among Molotov's merits his efforts in concluding the agreement with Germany in August 1939 which gave Stalin a free hand in Finland. Later, in autumn 1939, Molotov eagerly carried out Stalin's orders which led to the Winter War.

Knowledge of a 'new' weapon of war, the explosive bottle, and of its name, the 'Molotov Cocktail', spread like wildfire before and during the Winter War and quickly became known by 'everyone', both in Finland and abroad. In Max Jakobson's words, 'People were exceptionally receptive to the message the Winter War represented. The Maginot Line was not able to provide the same inspiration as the image of a Finnish soldier, carrying an explosive bottle, in a duel with a gigantic tank'.

The 'Molotov Cocktail' has survived: as a weapon, whose pictures and instructions can be found on the Internet, and as an expression or a crossword clue, or among a barman's list of mixtures.

L. ARVI P. POIJÄRVI – SODANAJAN MERKITTÄVÄ VAIKUTTAJA

Ainakin keskipolven ja sitä vanhemmille lukijoille L. Arvi P. Poijärven nimi tuonee mieleen koulun oppikirjat: Koulu- ja retkeilykasvio, Eläinoppi oppikouluja varten, Koulun maantieto. Viime sotiemme aikana nimi tuli kuitenkin tutuksi aivan muissa yhteyksissä. Seuraavassa on tarkoitus valottaa ensisijaisesti tätä toista puolta.

Taustaa

Lauri Arvi Pellervo Poijärvi syntyi 25.8.1900 Helsingissä voimistelunlehtorin perheeseen. Hän kävi isänsä koulun Helsingin Normaaliyseo-
on ja pääsi sieltä ylioppilaaksi kevätkesällä 1918. Luokkatovereina hänellä olivat muiden muassa Uuno Hirvonen alias Simo Penttilä, Erkki Leikola, Toivo Lyy, Ilmo Ollinen sekä Bobi Sivén, Akateemisen Karjala-Seuran myöhempi esikuva. Yliopisto-opinnot alkoivat heti syksyllä ja Poijärvi valmistui filosofian kandidaatiksi huhtikuussa 1922 pääaineena kemia. Koulun ja yliopiston rinnalla hän oli opiskellut myös Helsingin musiikkiopistossa 1912–21 pianonsoittoa ja kuorolaulua.¹

Kandidaatin tutkinnon valmistuttua Arvi Poijärvi päätti jatkaa lukujaan. Ennen sitä oli kuitenkin hoidettava asevelvollisuus. Sen suorittamisen hän aloitti keväällä 1922 Helsingin Komennuskomppaniassa. Kemistinä hänet määrättiin avustamaan puolustusministeriön kemialliseen laboratorioon Taivallahteen. Syksyllä tuli komennus Reserviupseerikouluun, sen 4. kurssille (1.11.1922–29.3.1923). Samalla noin satapäisellä kurssilla olivat oppilaina myös Alvar Aalto, Väinö Karanko,

* (S. 1936) Helsingin yliopiston metsätalouden emeritusprofessori, sotahistorian harrastaja, Poijärven oppilas Norssissa vuosina 1946–54.

*L. Arvi. P. Poijärvi (1900–1986)
toimi sota-aikana useissa merkit-
tävissä tehtävissä.*

*During World War II L. Arvi P. Poi-
järvi undertook several other im-
portant and prominent activities.*

Valentin Soine, Martti Terä ja Ilmari Turja. Vuoden ja kolme kuukautta kestänyt asepalvelus päättyi kesällä 1923.

Helsinkiin oli keväällä 1923 perustettu suuren innostuksen vallitessa yleisesikunnan alainen Ylioppilassuojeluskunta (tai -rykmentti, kuten sitä myös on nimitetty). Sen päällikköinä olivat vuorollaan jääkärimajurit Paavo Talvela ja Efraim Kemppainen, kapteeni Lauri Pihkala ja kapteeni Matti Alfthan.² Toiminnassa oli kuitenkin vaikeuksia, jotka paljolti johtuivat jäsenistön heterogeenisuudesta. Osa oli jo RUK:n käyneitä, osalla asevelvollisuus oli vielä suorittamatta. Tästä syystä Alfthan, joka oli RUK:ssa ollut Poijärven komppanian päällikkö ja kantoi huolta reserviupseerien jatkokoulutuksesta, teki aloitteen ja yhdessä upseeritoverinsa Jussi Turtolan kanssa kutsui reserviupseerit kokoukseen perustamaan reserviupseerikerhoa.

Kokous pidettiin 3.12.1925 Katajanokan upseerikerholla, jonne oli saapunut kolmisenkymmentä reservivänrikkiä, mm. Ilmo Ollinen, Valentin Soine ja Aarne Juutilainen. Poijärvi avasi kokouksen, selosti syitä Ylioppilassuojeluskunnan toiminnan hiipumiseen ja ehdotti reserviupseerien yhdistyksen perustamista. Hänet valittiin yksimielisesti perustettavan valtakunnallisen Reserviupseerikerhon väliaikaiseksi puheenjohtajaksi ja edelleen puheenjohtajaksi myös kahdeksi ensimmäiseksi toimintavuodeksi (1926–27). Hänen puheenjohtajakautenaan reserviupseerikerholle määriteltiin sen toiminnan muodot ja suuntaviivat, jotka siirtyivät jokseenkin sellaisinaan edelleen, kun kerho vuonna

1931 N. A. Hildenin (Osara) johdolla muuttui Reserviupseeriliitoksi. Työkiireisiinsä vedoten Poijärvi ei jatkanut Reserviupseerikerhon puheenjohtajana enää 1928. Hänen seuraajakseen valittiin vänrikki Ilmo Ollinen, luokkatoveri Norssista.³

Arvi Poijärvi oli siviiliin palattuaan jatkanut opintojaan, sai filosofian lisensiaatin tutkinnon valmiiksi 1927 ja väitteli seuraavana vuonna kasvifysiologian alan tutkimuksellaan solujen permeabiliteetistä. Kun hän toisaalta myös avioitui 1927 ja perusti perheen (ensimmäinen kuudesta lapsesta syntyi 1928), oli edessä varsinaiseen työelämään siirtyminen. L. Arvi P. Poijärvi, kuten hän ryhtyi nimensä kirjoittamaan, aloitti Helsingin II suomalaisen tyttökoulun luonnonhistorian ja maantiedon nuorempana lehtorina syksyllä 1927, siirtyi Helsingin Normaallilyseoon samojen aineiden vanhemmaksi lehtoriksi 1930 ja sieltä kouluhallitukseen oppikouluosaston kouluneuvokseksi 1936. Vuodesta 1930 vuoteen 1939 hän oli myös sivutoimisesti Ison Tietosanakirjan toimittajana Otavassa. Laulunjohtajana toimiminen Ylioppilaskunnan Laulajissa 1928–30, Laulumiehissä 1930–33 ja mieskuoro Finlandiasa 1938–39 teki puolestaan L. Arvi P. Poijärvestä tunnetun musiikkielämän alalla, antoi johtajakokemusta ja kehitti isänmaallista henkeä.

Kolmekymmentäluvun vuosiin sisältyi myös kaksi kuukauden kestävää kertausharjoitusta. Ensimmäisessä, joka pidettiin Tuusulassa 1931, hän sai koulutuksen joukkueenjohtajaksi. Se tuotti samana vuonna ylennyksen reserviluutnantiksi. Toinen harjoitus puolestaan oli Viipurissa 1935, missä hänestä kemistitautansa vuoksi koulutettiin pataljoonan kaasusuojelu-upseeri, yhdessä mm. Pentti Kaiteran kanssa.⁴

Talvisota Ässärykmentissä ja asevelihengen synty

Lokakuussa 1939 YH:n alkaessa reserviluutnantti Poijärvi määrättiin pääosin Sörnäisistä ja muualta itäisen Helsingin alueelta koottuun JR 11:een eli S-rykmenttiin sen I pataljoonaan kaasusuojelu-upseeriksi. Tehtävä laajeni pian koko rykmenttiä koskevaksi. Kun sodan alkupäivinä ilmeni, ettei odotettua kaasuhyökkäystä tulekaan, Poijärvi määrättiin o.t.o. toimimaan rykmentin adjutanttina. Viran vakinainen haltija, luutnantti (myöhemmin everstiluutnantti) S. O. Lindgren kun ”oli nimittänyt itsensä rykmentin ye-upseeriksi”.⁵

Rykmentti sijoitettiin Summan lohkon oikealle puolelle Kuolemajärven Hatjalahden kylään, ja Summan läpimurron tapahduttua se vetäy-

tyi sitkeää vastarintaa tehden Uuraan kautta Viipurinlahden länsirannalle. Tehtävänsä mukaisesti Poijärvi joutui liikkumaan paljon pataljoonissa ja komppanioissa ollen yleensä tervetullut vieras valoisan ja optimismin luovan asenteensa vuoksi.⁶ Itse hän on väittänyt saaneensa sotaskarin ja ”todellisen aseveljen” maineensa eräiden huvittavien yhteensattumien kautta⁷. Olipa niin tai näin, hänestä tuli kuitenkin ”rykmentin suosituin mies”.

Sota päättyi 13.3. ja JR 11 kotiutettiin, kapteeniksi ylennetty L. Arvi P. Poijärvi 15.5.1940. Muutamaa päivää myöhemmin rykmentin miehiä kokoontui hotelli Torniin perustamaan Ässärykmentti r.y:tä ylläpitämään sodan aikana syntyneitä aseveljeyttä, vastuuta toisistaan ei vain sodassa vaan myös sen jälkeen. Heikommassa asemassa olevia oli parempiosaisten tuettava, työttömiksi jääneille järjestettävä työtä, haavoituneita ja heidän perheitään autettava samoin kuin kaatuneiden leskiä ja orpoja. Poijärvi kiteytti omassa puheenvuorossaan tämän ”Ässän henkenä” tai yleisemmin asevelihenkenä tunnetun ajattelun ja sen taustan.

Ässärykmentin kaltaisia aseveliyhdistyksiä oli jo ennättänyt syntyä muitakin joukkoyksiköitä kotiutettaessa, mutta vasta L. Arvi P. Poijärven voimakashenkinen kirjoitus Suomen Kuvalehdessä toi asian laajempaan tietoisuuteen: ”...Muutama päivä sitten kokoontui joukko Ässärykmentin jäseniä neuvottelemaan tilanteesta. Keskustelu päättyi siihen, että kysymys kansan yksimielisyydestä, yhtenäisyydestä ja puolustustahdosta on rauhan aikana puhtaasti yhteiskunnallinen asia. Propaganda, suuret sanat, vakuuttelut ja lupaukset ovat nollan arvoisia, jos vähempiosaiset rintamatoverit saavat kulkea työttöminä, vaimot ja lapset puutteessa ja jos sotalesket ja orvot vajoavat suoranaiseen kurjuuteen. Parempiosaisten on kerta kaikkiaan havahduttava toimintaan, uhrautumaan työhön puutteenalaisten hyväksi... Rykmentin puitteissa aloitetaan näin voimaperäinen yhteiskunnallinen huoltotoiminta...”⁸

Elettiin armeijavetoisen sensuurin aikaa, joten kirjoitus on ilmeisesti tullut puolustusvoimien johdossa tunnetuksi jo ennen ilmestymistään 8.6.1941. Poijärvi muistelee saaneensa touko-kesäkuun vaihteessa kesämökilleen kenraalimajuri W. E. Tuompolta kirjeen ja kutsun kokoukseen, jossa olivat läsnä ainakin sotamarsalkka Mannerheim, puolustusministeri, kenraali Walden ja Tuompo.⁹

Suomen Aseveljien Liitto syntyy

Maassa oli ennestään Vapaussodan Rintamamiesliitto, joka oli halukas ottamaan jäsenikseen myös talvisodan taistelijat ja oli siinä mielessä pudottamassa nimestään sen alkuosan. Poliittisessa vasemmistossa kuitenkin ymmärrettävistä syistä kaihdettiin ajatusta. Sosiaalidemokraattisten rintamaupseerien piiristä viestitettiin halua erillisen organisaation perustamiseen.¹⁰ Syntynyt ristiriita vaati ratkaisua, joten edellä mainitun tapaamisen jälkeen Mannerheim asetti työryhmän kenraalimajuri W. E. Tuompo puheenjohtajana selvittämään, miten asevelitoiminnan järjestäytyminen olisi toteutettava. Jäseniksi työryhmään Mannerheim nimesi everstiluutnantti C. Lindhin Rintamamiesliitosta, kouluneuvos L. Arvi P. Poijärven, sosialidemokraattisen puolueen järjestösihteerin Kalle Lehmuksen, SAK:n ensimmäisen sihteerin Jorma Tuomisen sekä everstiluutnantti M. K. Stewenin ansioituneena rintamaupseerina.¹¹

Työryhmä päätyi uuden erillisen asevelijärjestön perustamisen kannalle ja jätti sitä koskevan esityksen 11.7. Mannerheimille. Vain Rintamamiesliitto vastusti esitystä. Vaikka Mannerheimin siteet Rintamamiesliittoon olivat kunniajäsenenä kiinteät, hän hyväksyi tehdyn esityksen. Suomen Aseveljien Liiton perustava kokous pidettiin 4.8.1940 Helsingissä Säätytalossa. Mannerheim vetosi samana päivänä voimakkaasti uuden liiton puolesta.

Perustavassa kokouksessa L. Arvi P. Poijärvi johti puhetta ja Kalle Lehmus toimi sihteerinä. Kenraalimajuri Tuompo esitteli asian. Liiton puheenjohtajaksi valittiin kenraalimajuri Paavo Talvela, ensimmäiseksi varapuheenjohtajaksi Jorma Tuominen ja toiseksi varapuheenjohtajaksi Poijärvi. Liittotoimikuntaan tulivat puheenjohtaja Talvelan ja varapuheenjohtaja Tuomisen lisäksi Lehmus ja Tuompo sekä Mikko Asunta, Jarl Gallén, Veikko Helle, Vilho Lehtonen, Väinö Leskinen, N. A. Osara, Antti J. Rantamaa ja Jussi Saukkonen, kaikki tunnettuja nimiä sotien jälkeiseltäkin ajalta. Varajäseniksi valittiin vielä A. F. Airo, J. Hippolin, Gunnar Palmgren ja Poijärvi. Liittotoimikunta edusti näin laajasti ja tasapuolisesti eri yhteiskuntapiirejä, kommunistit kuitenkin poislukien.¹²

L. Arvi P. Poijärvi taivuteltiin kohta Aseveljien Liiton yliasiamieheksi (toiminnanjohtajaksi), jolloin hänen tilalleen toiseksi varapuheenjohtajaksi valittiin N. A. Osara. Liiton sihteerinä toimi aluksi reserviluutnantti Veikko Loppi ja talouspäällikkönä reserviluutnantti Penna Tervo. SAL:n jäsenyhdistysten määrä kasvoi nopeasti. Vuoden 1940 lopussa

aseveliyhdistyksiä oli jo lähes joka kunnassa ja niissä jäseniä yli 80 000. Laajimmillaan vuoden 1944 syksyllä Suomen Aseveljien Liittoon kuului 709 yhdistyksessä noin 200 000 miestä ja noin 40 000 naista. Myös SAL:n keskuustoimisto kasvoi nopeasti, niin että vuoden lopussa henkilöstöä oli jo 19.

Toimintamuodoiksi vakiintuivat pian työnvälitys, huoltorengastointi, jossa useampi henkilö sitoutui avustamaan hädänalaista perhettä, viljely- ja sadonkorjuuapu, erilaiset rakennus- ym. talkoot, sotaesikien kouluttaminen uuteen ammattiin ja varojen keruu kaikkeen tähän. Liitolle perustettiin jäsenlehti Aseveli, jonka päätoimittajana Poijärvi toimi alusta pitäen ja jonka avulla hän saattoi kehittää ja levittää aseveljeyden koko kansaa yhdistävää ajattelua. Niin sanotun aseveli-ideologian kerrotaankin olleen pääosaltaan juuri Poijärven kehittelemä.

SAT – Suomen Aseveljien Työjärjestö

Heti Moskovan välirauhan solmimisen jälkeen kommunistit olivat aloittaneet kumoukselliseksi tulkitun järjestäytymisen, jossa pääkulisina toimi Suomen ja Neuvostoliiton Ystävyys Seura. Erilaisia huhuja levitettiin ja mieliä kiihotettiin työpaikoilla. Mielenosoituksia ja niihin liittyviä mellakoita alkoi olla yhä tiuhempaan. Toiminta kärjistyi heinäkuun loppupäivinä, jolloin Helsingin Hakaniemessä poltettiin mielenosoituksen yhteydessä halkopinoja. Helsingissä ja Turussa oli 29.7.–16.8. välisenä aikana rauhattomuuksia lähes päivittäin.

Tilanne huolestutti puolustusvoimien johtoa. Ministeri Walden kutsui elokuun alkupäivinä Poijärven luokseen ja tiedusteli, voisiko perustella oleva Suomen Aseveljien Liitto (SAL) tehdä jotakin ”pinonpolttajajoukkojen” hillitsemiseksi. Poijärvi katsoi sen mahdottomaksi, koska SAL tulisi toimimaan vain sosiaalisista lähtökohdista eikä tarkoitus ollut politikoida. Hän vei kuitenkin SAL:oon ajatuksen erillisestä järjestöstä. Muutaman henkilön voimin päätettiinkin perustaa liiton yhteyteen erillinen salainen elin, joka keskittyisi (vasta)propagandaan ja mielialojen seurantaan ja toimisi maan hallituksen ja puolustusvoimien tietien ja tukemana. Näin sai alkunsa järjestö, joka tunnettiin aluksi nimellä SAT tai Suomen Aseveljien Työjärjestö.¹³ SAT:n perustamisen tarkkaa päivää ei tunneta, mutta sen on täytynyt tapahtua ennen 16.8., jolloin puolustusministeriössä on tehty rahoituspäätös.¹⁴

SAT rakensi verkoston, joka koostui paikkakunnittaisista piiriasia-

miehistä, työpaikan, kylän tai vastaavan paikallisasiamiehistä ja edelleen kunkin alaisesta 2–6 hengen solusta. Lokakuussa 1940 SAT toimi jo 45 paikkakunnalla ja toukokuussa 1941 piiriasiamiehiä oli 75, paikallisasiamiehiä 451 ja jäseniä kaikkiaan 10 424. Verkoston kautta kentälle välitettiin maassa vallitsevasta tilanteesta ja kommunistien toiminnasta ja pyrkimyksistä tietoa, jota ulkopoliittisista syistä ei voitu julkisesti kertoa, ja pyrittiin näin torjumaan kommunistista kiihotusta. Toiseen suuntaan kerättiin mahdollisimman kattavaa tietoa väestön mielialoista. Viimeksi mainittu tieto koottiin yhdistelmäraporteiksi, joita viikoittain toimitettiin presidentille, ylipäällikölle, joillekin ministereille ja muille keskeisille vaikuttajille.

Erillisyyden korostamisesta huolimatta SAL ja SAT olivat läheisessä yhteistyössä jo pelkästään siksi, että samoja henkilöitä oli toimijoina molemmissa organisaatioissa. SAT:n toiminnanjohtajaksi valittiin aluksi fil.tri Heikki Waris ja toimistopäälliköksi Osmo Lehtovirta, mutta Poijärvi näyttää olleen keskeisenä henkilönä mukana ainakin organisaatiota rakennettaessa. Piiriasiamiesten valinnassa tukeuduttiin SAL:n piirisihteereihin ja -puheenjohtajiin, osa toimiston työntekijöistä värvättiin SAL:sta ja ässärykmenttiläisistä. Talvisodan aikana toiminut samantapainen Maan Turva -organisaatio oli lopetettu 1.8. ja myös sen toimijoista ainakin osa siirtyi SAT:n piiriin.

”Epävirallisuudestaan” huolimatta SAT oli kytköksissä puolustusministeriöön, jonka budjetista se sai pääasiallisen rahoituksensa. Osa varoista saatiin tosin työnantajilta. SAT:n toimintaa valvomaan asetettiin toimikunta, jonka jäseninä olivat eversti Lasse Leander puolustusministeriöstä, pääministerin sihteeri L. A. Puntila, SDP:n järjestösihteeri Kalte Lehmus, toiminnanjohtaja Heikki Waris ja eräitä muita, niin poliittista oikeistoa kuin sosiaalidemokraatteja edustavia henkilöitä. Toisaalta SAT:lla näyttää olleen myös epämuodollisempi neuvotteluryhmä, johon Poijärven lisäksi kuuluivat mm. SAK:n puheenjohtaja Eero A. Wuori, pääsihteeri Emil Huunonen, asiamies Emil Skog, johtaja Ossi Holmström, Uuden Suomen toimitusjohtaja Esko Riekkö, maisteri Yrjö ”Jahveti” Kilpeläinen, vuorineuvos Yrjö Vesa ja eversti Leander.

Talkootoiminnan organisointi¹⁵

Suomen Aseveljien Liiton toimintamuodoista keskeisin oli erilainen talkootyö, naapuriapu. Talvisodan jälkeisessä tilanteessa, jolloin sodan tu-

hot oli korjattava, karjalainen siirtoväki asutettava, uudet rajat linnoitettava ja toisaalta rauhanajan työvoimasta puuttuivat sodassa kaatuneet ja vaikeasti haavoittuneet, yhteensä yli 43 000 miestä, tavanomainen työpanos ei riittänyt, vaan sitä oli haettava uusin keinoin. Akateemisen Karjala-Seuran jo sodan alla käynnistämät raivausleirit ja Kannaksen linnoitustalkoot toimivat esimerkkinä, jota nyt SAL:kin sovelsi. Vedottiin yhteisvastuuseen ja lähimmäisten auttamishaluun. Aseveljet käyttivät vapaa-aikaansa avustaakseen kaatuneiden ja sotavammaisten perheitä erilaisissa maatalouden töissä, korjasivat ja rakensivat talkoovoimin taloja, luovuttivat maanantain palkkansa toiminnan rahoittamiseen jne.

Toiminta kasvoi nopeasti niin laajamittaiseksi, että sen organisoinniksi ja koordinoimiseksi tarvittiin lisätoimia, etenkin kun samankaltaista talkotoimintaa alkoivat harjoittaa muutkin kansalaisjärjestöt. Niinpä AKS:n aloitteesta syyskuussa 1940 pidetyssä valtakunnallisten järjestöjen neuvottelukokouksessa päätettiin perustaa yhteinen Suomen Talkoot -yhdistys edistämään ja ohjaamaan jäsenjärjestöjen talkotoimintaa. L. Arvi P. Poijärvi oli mukana kokouksessa ja valittiin yhdistyksen toimintaa valmistelevaan toimikuntaan. Yhdistyksen peruskirjan allekirjoittivat 31.9.1940 Akateeminen Karjala-Seura, Pellervo-Seura ja Suomen Aseveljien Liitto. Vaikka Poijärvi jättäytyi Suomen Talkoiden hallinnosta tässä vaiheessa sivuun, tämä yhteistyön muoto tuli myöhemminä vuosina hänelle sitä tutummaksi.

Ensimmäiseksi Poijärvi joutui mukaan ns. raivausleiritoiminnan organisointiin. Suomi oli Karjalan mukana menettänyt 12 prosentti peltoalastaan, mikä merkitsi vähintään samansuuruista vähennystä elintarvikeomavaraisuuteen. Tulevien vuosien toimeentulon varmistamiseksi ja samalla siirtoväen asuttamiseksi oli raivattava uutta peltoa. Siirtoväen uusien tilojen raivaus oli siksi otettava talkookohteeksi kesän 1941 ohjelmaan. Tammikuussa pidettyjen neuvottelujen tuloksena AKS ja SAL tekivät maaliskuun alussa 1941 valtioneuvostolle yhteisaloitteen vapaaehtoisen raivausleiritoiminnan järjestämiseksi seuraavana kesänä. Valtioneuvosto asetti 14.3.1941 toimikunnan valmistelemaan asiaa ja määräsi sen puheenjohtajaksi Poijärven. Toimikunnan laatiman ehdotuksen pohjalta valtioneuvosto päätti 7.4.1941 raivausleirien järjestämisestä ja rahoittamisesta. Toimintaa johtamaan ja valvomaan asetettiin Raivausleiritoimikunta, jonka puheenjohtajaksi määrättiin Poijärvi. Raivausleiritoiminnan johtajaksi puolestaan palkattiin maanviljelysinsinööri Ossi Kivelä.

Vierailu Ruotsiin ja Saksaan

Helmikuun alkupuoliskolla 1941 Poijärvi sai johtaakseen viisihenksen ryhmän, jonka valtiovalta lähetti Saksaan tutustumaan sikäläiseen Kraft durch Freude -työjärjestöön.¹⁶ Ryhmään kuului Poijärven lisäksi kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön työvoima-asioista vastaava esittelijäneuvos Eljas Kahra ja hänen alaisensa yli-insinööri Johannes Roiha sekä maataloushallituksesta tekn.tri Pentti Kaitera ja maanviljelys-insinööri Ossi Kivelä. Heistä Kahra ja Kaitera olivat myös linnoitusasiain toimikunnassa, edellinen jäsenenä ja jälkimmäinen sihteerinä. Kivelästä tehtiin myöhemmin raivausleiritoiminnan johtaja.

Ryhmä lähti Helsingistä 2.2.1941 ja matkusti Turun, Tukholman ja Malmön kautta Trelleborgiin, josta osa lautalla ja junalla ja osa lentäen Berliiniin.¹⁷ Poijärvi oli kuitenkin lähtenyt jo päivää aikaisemmin Tukholmaan kapteeni Lehmuksen kanssa, jonka Mannerheim oli joulukuussa nimittänyt pääesikunnan tiedotusasioista vastaavan sanomatoimiston päälliköksi. Heidän Tukholman-vierailunsa päätarkoitus oli tavata Arvo ”Poika” Tuominen ja selvittää, mitä mahdollisuuksia Tuomisella olisi avustaa kirjallisin tuottein SAT:n kommunisminvastaisessa taistelussa. Organisaatio oli jo edellisenä vuonna levittänyt Tuomisen kirjettä ”suomalaiselle työläistoverille ja Georg Dimitroville”. Keskustelujen jälkeen ”yhteistoimintasuunnitelma alkoi kiteytyä”. Heidän lounastettuaan vielä Ruotsin valtiollisen poliisin päällikön Robert Paulssonin kanssa Poijärvi jatkoi matkaansa ja tavoitti muun ryhmän Trelleborgissa.

Saksassa ryhmä vieraili Arbeitsdienstin eri osastoilla sekä parilla työleirillä tutustuen laajasti työpalvelun filosofiaan ja toteutusmuotoihin. Tämän virallisen ohjelman lomassa Poijärvi kävi myös gestapossa ja propagandaministeriössä hakemassa vastauksia SAT:sta mukaansa saamiin propagandaa koskeviin kysymyksiin. Ensiksi mainittu vierailu osoittautui turhaksi, mutta jälkimmäinen tuotti halutun tuloksen.

Kotimaahan palattuaan ryhmä laati normaalin matkakertomuksen omasta osuudestaan. Tämän lisäksi Poijärvi kirjoitti erillisen ”selostuksen Ruotsin ja Saksan matkalla 1.–15.2.1941 tapaamistani henkilöistä ja heidän kanssaan käymistäni keskusteluista”¹⁸, jossa hän esitti keskeisimmät keskusteluissa esiin tulleet maailmantilanteeseen sekä Saksan ja Suomen suhteisiin liittyneet arviot ja mielipiteet. Lisäksi hän luonnehti kriittisesti kaikkia tapaamiaan henkilöitä, Suomen lähetystön virkailijoita myöten. Selostuksen hän lähetti valtion johdon keskeisimmille henkilöille, Rytille, Mannerheimille, Rangelille, Wittingille, Walde-

nille, UM:n kansliapäällikölle, yleisesikunnan päällikölle, Valtiollisen poliisin päällikölle ja parille, kolmelle muulle.

SS-pataljoonan ”värväys”

Ajatus uudesta Jääkäriperinnekataljoonasta Saksan armeijaan näyttää heränneen joidenkin suomalaisten jääkäriupseerien keskuudessa kesällä 1940 keinona syventää ja laajentaa silloin vielä heikkoja suhteita Saksaan. Ajatusta tarjottiin epävirallisesti pitkin syksyä mm. Veltjensin käyntien yhteydessä. Wehrmacht ja Göring lämpenivät kuitenkin hitaasti, ja Himmlerin SS ennätti väliin omalla SS-pataljoonan värväyshankkeellaan.¹⁹

Vaikka Suomessa olisi mieluummin nähty pataljoonan perustaminen Wehrmachtin alaisuuteen, Hitlerin 20.2.1941 antama hyväksyntä Himmlerin esitykselle asetti suomalaiset tapahtuneen eteen. Syntyneessä tilanteessa ulkoministeriön johto päätti antaa hallitusneuvos, majuri Esko Riekkille ”yksityishenkilönä” tehtäväksi järjestää pataljoonan ”värväminen”. Riekki kokosi tuekseen puolustustahtoisia tuttaviaan, jotka tiesi sopiviksi. Näiden kanssa hän neuvotteli vaihtelevissa kokoonpanoissa. Koska kokoontumiset tai keskustelut olivat epävirallisia, niistä ei syntynyt kirjallisia dokumentteja. Eri henkilöiden jälkikäteen kirjoittamat muistelmat ovat puolestaan jonkin verran ristiriitaisia. Joka tapauksessa Poijärvi oli yksi niistä, joiden kanssa Riekki neuvotteli.²⁰

”Värväystä” varten Riekki perusti toimiston, joka aloitti 9.4.1941. Varsinaisesta värväyksestä ei ollut kysymys, sillä halukkaita ilmoittautui muutenkin enemmän kuin voitiin ottaa. Lähinnä oli kysymys sopivien seulonnan saksalaisten hyväksyttäväksi ja tässä tärkeintä oli varmistaa, ettei joukkoon tullut liikaa kansallissosialismin kannattajia. Ensimmäinen kuljetuserä lähti Turusta 6.5., viides ja viimeinen 5.6. Se oli perillä Saksassa 10.6.1941. Kaikkiaan lähtijöitä oli 1 226. Valtiovalta pysytteli toiminnasta ”tietämättömänä”, mutta ulkoministeriö maksoi viime kädessä kulut.²¹

Pojjärvi on jälkeinpäin selittänyt olleensa mukana vain sivullisena.²² Mitenkään keskeinen tai suuri hänen osuutensa ei ilmeisesti ole ollutkaan. ”Värväystoimiston” toiminnanjohtajaksi valittu reserviluutnantti Osmo Niskanen on toisaalta kertonut ottaneensa tehtävän vastaan vasta keskusteltuaan tuntemiensa N. A. Osaran ja L. Arvi P. Poijärven kanssa vapaaehtoisliikkeen taustasta.²³

Jatkosodan alussa tiedotusupseeri

Suojeluskuntajärjestö oli helmikuussa 1940 avannut ovensa myös sosiaalidemokraateille ja entisille punaisille. Helsingissä tähän reagoivat Ässärykmenttiläiset. Suojeluskuntain päällikön suostumuksella perustettiin kaksi ”omia” suojeluskuntaa, Sörkän Rykmentti ja Vallilan rykmentti. Edellinen tuli uudessa sotatilanteessa muodostamaan rungon JR 26:lle ja jälkimmäinen JR 45:lle. Sörkän Rykmentti aloitti toimintansa 1.1.1941. Aluepäälliköksi nimettiin kapteeni Poijärvi ja rykmentin esikuntaan mm. kapteeni Kalle Lehmus. Poijärvi toimi tässä tehtävässään aina suojeluskuntien lakkauttamiseen 4.11.1944 saakka.²⁴

Kun jatkosodan liikekannallepano 17.6.1941 alkoi, Poijärveä ei kuitenkaan sijoitettu JR 26:een, olihan hän jo 40-vuotias. Sen sijaan hän sai komennuksen kapteeni Lehmuksen johtaman päämajan tiedotusosaston alaisen 1. Tiedotuskomppanian (1.TtusK) päälliköksi. Saksassa huhti–toukokuussa vierailleen Lehmuksen ehdotuksen mukaisesti jokaiseen armeijakunnan tai vastaavan ryhmän esikuntaan sijoitettiin noin 40 hengen tiedotuskomppania hoitamaan joukkoihin suuntautuvaa tiedotustoimintaa ja tuottamaan joukoista ja sotatoimista kertovaa materiaalia kotirintaman tiedotusvälineiden käyttöön.

Pojjärven 1.TtusK sai 28.6. käskyn siirtyä juuri muodostettuun Karjalan Armeijaan kuuluvan VI AK:n esikuntaan. Armeijakunnan komentaja oli Aseveliliihosta tuttu esimies, kenraalimajuri Paavo Talvela. Yhteistyö ei kuitenkaan täällä muodostunut täysin säröttömäksi, olihan kysymyksessä kaksi vahvan oman tahdon omaavaa yksilöä.²⁵ Talvelan on kerrottu jossain vaiheessa tokaiseen, että ”yhteen armeijakuntaan ei mahdu kahta komentajaa”.²⁶ Ainakin osasyynä tähän lienee ollut 1.TtusK:n asema. Talvelan näyttää olleen vaikea alistua siihen, että vaikka 1.TtusK oli sijoitettuna hänen esikuntaansa, se kuitenkin oli edelleen päämajan Tiedotusosaston alainen.²⁷

Tiedotusosasto määräsi 7.7.1941 kapteeni Poijjärven siirtymään Tiedotusosaston yhdysupseeriksi Karjalan Armeijan esikuntaan. Tässä tehtävässään hänen tuli johtaa ja valvoa Kar.A:n alueella toimivien 1., 4. ja 6. TtusK:n toimintaa Kar.A:n johdon (kenraaliluutnantti Heinrichs, esikuntapäällikkö eversti K. A. Tapola) toivomalla tavalla. Samalla hänet määrättiin Kar.A:n joukkoyhtymien yhteisen rintamalehden Karjalan Viestin päätoimittajaksi. 1.TtusK:n päälliköksi siirrettiin 4.TtusK:n päällikkö, luutnantti Pauli Viro ja hänen tilalleen luutnantti U. Räsänen.²⁸

Jotakin tuli kuitenkin väliin, sillä kaksi päivää myöhemmin Tiedotusosasto perui Poijärven siirtokäskyn. Hänen sijaansa määräyksen saikin Poijärven alainen, luutnantti V. Marttila. Luutnantti Viro, joka nyt jäi ilman komppaniaa, sai käskyn ilmoittautua Tiedotusosaston päälliköille. Hänelle järjestyi uusi komppania siten, että luutnantti Martti Haavio, joka oli 7. TtusK:n päällikkönä Hangon Rintamalla, sai haluamansa siirron 1. TtusK:aan Poijärven alaiseksi.

Puolitoista viikkoa myöhemmin tilanne jälleen muuttui.²⁹ Poijärvi sai 22.7. uudelleen määräyksen siirtyä Kar.A:n esikuntaan tiedotusupseeriksi ja luutnantti Marttila määrättiin palaamaan 1. TtusK:aan. 1. TtusK:n uudeksi päälliköksi tuli, Talvelan tahdosta, Martti Haavio.³⁰

Karjalan Armeijan esikunnassa Poijärvi keskittyi erityisesti vihollisille suunnattuun propagandaan ja Karjalan Viestin päätoimittamiseen. Myös Aunuksen Radiota suunniteltaessa hän oli keskeisesti mukana ja toimi sihteerinä perustavassa kokouksessa Vieljärvellä. Kokouksen puheenjohtaja oli muuten Ässärykmentin talvisodan aikainen komentaja, everstiluutnantti K. A. Inkilä, nyt Kar.AE:n operatiivisen osaston päällikkö.

Pojjärvi ei ollut tyytynyt vain johtamaan tiedotustoimintaa Joensuusta, vaan oli osallistunut itsekin TK-miehenä sekä läpimurtoon Korpiselessä että Pitkärannan valtaukseseen. Kun JR 26 syyskuussa siirrettiin Kannakselta Itä-Karjalaan Säämäjärvelle, Poijärvi käytti tilaisuutta hyväkseen ja koki Villavaaran taistelut 19. 21.9. rykmentin I P:n mukana. Tästä syntyi TK-kuvaus ”Sörkän pojat taistelussa”.³¹

Erityistehtäviin Valtion tiedotuslaitokseen – VIA:n toiminnanjohtaja

Lokakuun 1. päivänä kapteeni L. Arvi P. Poijärvi sai käskyn luovuttaa tehtävänsä seuraajalleen, luutnantti Lähdeojalle ja siirtyä erityistehtäviin Valtion Tiedotuslaitokseen (VTL). Käskyn perillemeno ja tehtävien luovutusta hidasti ilmeisesti se, että Poijärvi oli juuri parhaillaan JR 26:n mukana Viitanan taistelussa parikymmentä kilometriä luoteeseen Äänislinnasta. Viimeisen käskynsä Kar.A:n tiedotusupseerina hän on päivännyt 3.10. ja ilmoittautuminen VTL:ään näyttää tapahtuneen 5.10.1941.

Käskyssä mainitut erityistehtävät liittyivät SAT:iin. SAT oli jatkosodan syttyessä liitetty VTL:n alaisuuteen, eli sen toimihenkilöt olivat nyt VTL:n järjestöosaston työntekijöitä. Pääosaltaan salaisena toimivan

monituhatpäisen verkoston kannalta järjestely ei kuitenkaan ollut täysin tyydyttävä. Kun SAT:n toiminnanjohtaja Heikki Waris oli 3.7. joutunut ottamaan vastaan VTL:n kotimaanosaston johtajan tehtävät ja hänen tilalleen järjestötoimiston (käytännössä SAT) päälliköksi määrätty luutnantti Erkki Vuoristo jo muutaman päivän kuluttua oli komennettu rintamajoukkoihin, uudeksi järjestötoimiston päälliköksi oli määrätty luutnantti O. Lehtovirta.

Pojjärven erityistehtäväksi tuli yhdessä yhdeksänhenkisen toimikunnan kanssa valmistella uusi riippumaton yhdistys, jonka tekemisistä valtiovaltaa ei voitaisi yhtä helposti laittaa vastuuseen. Työn tuloksena perustettiin 11.11.1941 Vapaus – Itsenäisyys – Aseveljeys –yhdistys (VIA), jonka alaisuuteen siirtyivät sekä VTL:n järjestöosaston SAT-virkailijat että koko kenttäorganisaatio. L. Arvi P. Poijärvi valittiin uuden nimen saaneen järjestön toiminnanjohtajaksi ja Lehtovirta jatkoi VTL:n järjestötoimiston päällikkönä.

Koko seuraavan vuoden 1942 Poijärvi keskittyi tähän ja Suomen Aseveljien Liiton yliasiamiehen tehtävien hoitoon. Asemasodan ”hijaisemmassa” vaiheessa kotirintaman talkootoiminnan kehittämisestä ja organisoinnista sodan ajan oloja vastaavasti tuli Poijärvelle lisätehtävä. Suomen Talkoot r.y. asetti joulukuun alussa 1941 toimikunnan, jossa olivat Poijärvi puheenjohtajana ja Pentti Kaitera ja Kauko Leiponen jäseninä, valmistelemaan asiaa. Toimikunnan ehdotuksesta päätettiin purkaa Suomen Talkoot r.y. ja perustaa tilalle vielä laajapohjaisempi Suurtalkoot r.y., jonka jäseniksi tulivat nyt myös mm. Suojeluskuntajärjestö, Lotta Svärd, Sotainvalidien Keskusliitto ja SAK.

Uuden yhdistyksen perustava kokous pidettiin 4.1.1942 ja jälleen L. Arvi P. Poijärven johdolla. Suurtalkoiden puheenjohtajaksi valittiin kenraaliluutnantti E. Hanell ja varapuheenjohtajaksi esittelijäneuvos Eljas Kahra. Kun Kahra 12.9.1942 luopui tehtävästä, hänen tilalleen valittiin Poijärvi, joka edelleen 25.10.1943 seurasi Hanellia puheenjohtajana. Suurtalkoiden hallitukseen tuli 13 jäsentä, joista 7 nimesi sääntöjen mukaan SAL. Tämä kuvaa hyvin SAL:n keskeistä asemaa talkootoiminnan organisoinnissa. Käytännön asioiden hoitamista varten hallitus asetti työvaliokunnan, jonka puheenjohtajana Poijärvi toimi 30.3.1943 asti. Toiminnanjohtajaksi nimettiin P. Kaitera, joka kuitenkin jo vuoden lopulla määrättiin inkeriläisten Suomeen siirron johtajaksi ja joutui pyytämään eroa.

Kouluhallituksen ylijohtaja

Kouluhallituksen ylijohtajan virka tuli yllättäen avoimeksi, kun Oskari Mantere kuoli joulukuun alussa 1942. Valtioneuvosto toimi ripeästi ja tilalle nimitettiin jo 22.12.1942 L. Arvi P. Poijärvi, joka vuonna 1936 kouluneuvoksen virkaa hakiessaan oli ollut ylivoimainen muihin hakijoihin verrattuna.³² Hän oli ollut virkavapaana kouluneuvoksen virastaan asepalvelusta ja muita edellä mainittuja tehtäviään varten, mutta enää se ei ollut mahdollista. Hänet kotiutettiin puolustusvoimien palveluksesta 24.2.1943, ja hän otti ylijohtajan viran vastaan 1.3. SAL:n yliasiamiehen ja Aseveli-lehden päätoimittajan tehtävät hän luovutti jo tammikuussa liiton pääsihteerinä siihen asti toimineelle Veikko Lopelle. VIA:n toiminnanjohtajuuden Poijärvi kuitenkin säilytti itsellään 24.8. asti, jolloin Martti Ruutu suostui tulemaan tilalle.³³

Ylijohtajan virassaan, jonka nimike 1944 muutettiin pääjohtajan viraksi, hän teki joitakin SAL:a lähellä olevia ja maanpuolustukseen liittyviä esityksiä, jotka eivät kuitenkaan silloisessa tilanteessa menneet enää läpi. Näitä olivat pariinkin kertaan toistettu esitys työkasvatuksen kouluneuvoksen viran sekä esitys liikuntakasvatuksen ja maanpuolustusopetuksen kouluneuvoksen viran perustamisesta kouluhallitukseen. Mielenkiintoisin oli kuitenkin ilmavoimien komentajan, kenraaliluutnantti J. F. Lundqvistin ja Poijärven helmikuussa 1944 tekemä esitys kutsuntamenettelyn ulottamisesta 15-vuotiaisiin lukiolaisiin. Esityksen taustana oli Helsingin suurpommitusten alkaminen ja ilmavoimien miespula sekä ilmavalvonnassa että ilmatorjunnassa.

Esitys olisi vaatinut lainmuutoksen ja kohtasi siksi vastustusta. Sen sijaan turvauduttiin suojeluskunta-asetuksen muutokseen, jolla 17 vuotta nuoremmilta kielletty aseissa palvelu holhoojan suostumuksella sallittiin sodan aikana, kunhan se tapahtui varsinaisen sotarintaman takaisissa muodostelmissa. Kouluhallituksen ylijohtajana Poijärvi lähetti 19.2.1944 eli Helsingin toisen suurpommituksen jälkeen oppikoulujen rehtoreille kiertokirjeen, jossa sanottiin: ”Päämajasta tulleen käskyn mukaan järjestetään kaikkien oppikoulujen lukioluokkien poikaoppilaille it-koulutus, jonka takia Teidän tulee vakavasti kehottaa johtamanne oppikoulun lukioluokkien kaikkia poikaoppilaita ilmoittautumaan paikkakuntansa suojeluskunnan sotilaspoikaosastoon. Ilmoittautuminen voi tapahtua joka päivä ensi maanantaista alkaen. Toistaiseksi on osallistuminen it-koulutukseen vapaaehtoinen, mutta joka tapauksessa lopetetaan lukioluokkien poikaoppilaiden koulunkäynti välittö-

mästi tämän kiertokirjeen saapumisen jälkeen.”³⁴

Kiertokirjeen tuloksena Helsinkiä puolustavan It.R 1:n vahvistukseksi saatiin jo kolmannen suurpommituksen torjuntaan lähes kaksisataa sotilaspoikaa, jotka saivat erityiskiitoksen panoksestaan ammuslaatikoiden purkamisessa, sytyttimien kiinnittämisessä ja ammusten kuljetuksessa tykeille. Osin heidänkin ansiotaan on, että Helsinki säästyi pahemmilta tuhoilta. Toiminnan laillistava asetuksen muutos vahvistettiin vasta jälkikäteen 23.3.1944.

Sota loppuu, VIA:n ja SAL:n toiminta lopetetaan

L. Arvi P. Poijärvi oli ollut keskeisenä vaikuttajana alullepanemassa ja kehittämässä kahta kansallisesti merkittävään mittaan yltänyttä toimintaa. Suomen Aseveljien Liitto oli kesällä 1944 maamme suurimpiin luettavia järjestöjä, ja talkootoiminnan piiriin oli koottu lähes kaikki vapaaehtoispuhujalla toimivat kansalaisjärjestöt. Molemmilla oli ansionsa siinä, että maan sotatalous ja kotirintama kestivät. SAT/VIA puolestaan oli tarjonnut valtion johdolle tehokkaan apuvälineen kansakunnan mielialojen seuraamiseen ja ohjailuun.

Jatkosodan päättyminen välirauhaan ankarine ehtoineen merkitsi murrosta koko tässä toiminnassa. Ministeri Waldenin käskystä VIA:n toiminta lopetettiin hiljaisesti syyskuussa, suojeluskuntajärjestö välirauhansopimuksen pykälään vedoten valtioneuvoston päätöksellä marraskuun alussa 1944 ja lopulta Suomen Aseveljien Liittokin tammikuussa 1945. Vain Suurtalkoot r.y. ja Nuorten Talkoot r.y. jatkoivat toimintaansa, joskin hiipuen, koska monet keskeiset jäsenjärjestöt, niistä tärkeimpänä SAL, puuttuivat joukosta. Poijärvi jatkoi Suurtalkoot r.y.:n puheenjohtajana 26.3.1945 ja Nuorten Talkoiden neuvottelukunnan puheenjohtajana 25.9.1945 saakka.

Vaikka järjestöt lopetettiin, niiden henki sekä niiden muodostamat ja niiden taustalla vaikuttaneet henkilösuhteiden verkostot kuitenkin säilyivät, ainakin pääosaltaan. Kuten kirjoituksessa edellä luetelluista henkilöyhteyksistä voidaan päätellä, Poijärvenkin toiminnassa vuosien mittaan osin sattumalta syntyneillä tuttavuuksilla on epäilemättä ollut vaikutuksensa. Hänet on löydetty niiden kautta ja toisaalta hän on niiden kautta löytänyt apulaisensa. Tämä ei mitenkään mitätöi sitä, että Poijärven näkyvä toiminta perustui ensisijaisesti hänen henkilökohtaisiin ominaisuuksiinsa. Hän oli synnynnäinen johtaja, hyvä ja innostava puhuja ja taitava organisoimaan.

Savustus pääjohtajan virasta

Sodan päätyttyä turvasäilöstä, piiloista ja itärajan takaa esiin tulleet kommunistit aloittivat heti yhteiskunnan vyöryttämisen. Neuvostoliiton yleisen strategian mukaan heidän tehtävänsä oli hankkia määräysvaltaansa järjestystä ylläpitävät organisaatiot, tiedonvälitys ja koululaitos. Sen jälkeen maan muuttaminen ”kansandemokratiaksi” kävisi samaan tapaan kuin Baltian maissa, Romaniassa ja Unkarissa tai vähän myöhemmin Tšekkoslovakiassa. Kommunistinen sisäministeri Leino teki mahdolliseksi Valpon ja osittain poliisinkin soluttamisen. Armeijan ”puhdistaminen” kilpistyi kuitenkin Mannerheimiin ja oikeuslaitosta suojaasi tuomarien erottamattomuus. Yleisradioon saatiin silti pääjohtajaksi Hella Wuolijoki. Sen jälkeen alkoi vyörytyksen opetushallinnon ja muun virkakoneiston puhdistamiseksi, tosin loppujen lopuksi varsin vähäisin tuloksin. Tässäkin törmättiin virkamiesten erottamista vaikeuttavaan lainsäädäntöön.

Ensimmäiset koululaitoksen ja sen johdon uudistamista vaativat kirjoitukset ilmestyivät kommunistilehdissä jo marras–joulukuussa 1944. Varsinainen rummutus alkoi kuitenkin vasta kommunisteille menestyksellisten maaliskuun vaalien jälkeen. Vapaassa Sanassa ilmestyi 19.5.1945 kirjoitus ”Uteliias kysyy: Kuka tutkii suomalaisten SS-miesten historiaa?”.³⁵ Siinä vihjattiin, että kouluhallituksen pääjohtaja Poijärvi oli ollut ”jäsenenä eräässä suomalaisten SS-miesten värväyskomiteassa yliopiston rehtorin, Riekin, eräiden johtavien AKS:n ja IKL:n fascistien ja asevelifascistien, tunnettujen professorien jne. seurassa”. ”Kun yliopiston rehtori ja kouluhallituksen pääjohtaja olivat värväyspuuhan johdossa, ei ole kumma, jos koko joukko arvostelukyvyttömiä koulupoikia saatiin houkutelluksi Saksaan luomaan uutta jääkäriiliikettä.” Ja edelleen: ”Rikoslain 16. luvussa sanotaan, että joka pestaa Suomen miehen vieraan vallan sotapalvelukseen, rangaistakoon vankeudella enintään yhdeksi vuodeksi tai sakolla. Eikö tämä pykälä edelleenkin ole voimassa?”

Kommunistinen opetusministeri Helo reagoi tähän lähettämällä jo neljä päivää myöhemmin sekä L. Arvi P. Poijärvelle että Rolf Nevanlinnalle kirjeen, jossa pyysi em. sanomalehtikirjoituksesta ”sellaista lausuntoa, mihin se antaa aihetta”. Poijärvi vastasi 7.6.1945 todeten, että oli kyllä keskustellut asiasta Riekin kanssa tämän saatua värväyksen järjestämisen tehtäväkseen ja oli ollut tämän kanssa samaa mieltä, että vapaaehtoisjoukon lähettäminen olisi Suomen kannalta arvelutta-

vaa, mutta ”jos hallitus silloisessa tilanteessa katsoo olevansa siihen pakotettu, on kai siihen mentävä”. Hän oli myös suostunut Nevanlinnan neuvottelukunnan jäseneksi, mutta oli vetäytynyt siitä heti ensimmäisen kokouksen jälkeen. Itse ”värväyksestä” ja sen toimeenpanijoista hänellä ei ollut tietoa. Totesi edelleen, että toiminta oli tapahtunut ulkoministeriön toimeksiannosta, valtion rahoittamana ja epäilemättä puolustusvoimien tieteen, koska Saksaan lähtijät ovat olleet lkp-määräyksen alaisia ja heidän poistumisensa maan rajojen ulkopuolelle on ollut mahdollista vain päämajan virallisella suostumuksella.³⁶

Vastauksella ei luonnollisestikaan ollut vaikutusta. Poijärvi haluttiin syrjään ja prosessi jatkui. Kun Hertta Kuusinen ym. kesäkuun puolivälissä jättivät välikysymyksensä sotasyyllisistä, siihen sisältyi kohta: ”Meitä ihmetyttää, että kansalaiset, jotka poliittisen menneisyytensä vuoksi ovat selvästi komprometoidut, vieläkin ovat johtavilla paikoilla armeijan ja opetuslaitoksen johdossa sekä muilla hallinnon aloilla”³⁷. Hallitus käsitteli Poijärven asemaa iltakoulussaan 27. ja 28.6. ja päätti, että Helsingin yliopiston rehtorin Nevanlinnan ja pääjohtaja Poijärven on jätettävä paikkansa. Poijärvelle tarjotaan pääjohtajan ja lehtorin palkkojen erotus henkilökohtaisena palkanlisänä, jos hän suostuu palaamaan entiseen opettajanvirkaansa.

Pojjärvi etsi vielä tukea presidentti Mannerheimilta, pääministeri Paasikiveltä ja koulu- ja SAT-toveriltaan ministeri Eero A. Wuorelta, mutta laihoin tuloksin. Mannerheim ilmoitti vain, että hän oli ollut alun alkaen vastaan SS-värväystä. Paasikivi piti tunnin esitelmän siitä, miten järjettömästi maan asioita on hoidettu ja ilmoitti lopuksi pitävänsä Poijärven eroa välttämättömänä. Wuori oli pahoillaan, mutta ”Molokin kitaan on joitakin uhreja heitettävä”³⁸.

Muuta mahdollisuutta ei ollut, ja niin Poijärvi taipui esitettyyn järjestykseen. Valtioneuvoston kokouksessa 19.7.45 päätettiin, tosin ministerien Mauno Pekkala ja Yrjö Leino vastustaessa, hyväksyä sovittu palkanlisä. Tasavallan presidentti myönsi seuraavana päivänä ”kouluhallituksen pääjohtaja Lauri Arvi Pellervo Poijärvelle hänen pyytämänsä eron virasta lukien lokakuun 12. päivästä 1945”³⁹. Maan ylimmistä virkamiehistä joutuivat virkansa loppujen lopuksi jättämään vain Ryti, Rangell, Poijärvi ja vankeinhoitolaitoksen ylijohtaja Armas Arvelo. Nevanlinna luopui yliopiston rehtorin tehtävistä, mutta säilytti professorin virkansa.

Eron jälkeen

Pojjärvi palasi Helsingin Normaalityöseen entiseen vanhemman lehtorin virkaansa ja jatkoi siinä vuoteen 1959, minkä jälkeen yliopettajana eläkkeelle jäämiseensä asti vuonna 1967. Sen ohessa hän toimi vuodesta 1945 Otavan tietosanakirjaosaston johtajana ja osallistui laajasti sekä kulttuurielämän (mm. Kansallisopera, Kansanvalistusseura, Suomen Kulttuurirahasto) että liikeyritysten (mm. Otava, Huhtamäki-yhtymä, Vakuutusyhtiö Kaleva) hallintoon. Hän sai myös eräänlaisen hyvityksen kärsimästään vääryydestä, kun opetusministeriö vuonna 1966 kutsui hänet koulunuudistamistoimikunnan puheenjohtajaksi ja valtioneuvosto myöhemmin jäseneksi lukiokomiteaan ja peruskoulun opetussuunnitelmakomiteaan. Hänelle myönnettiin professorin arvonimi 1965.

Maanpuolustushenki eli Poijärvässä edelleen voimakkaana. Hän oli Ässärykmenttiläisten tapaamisissa keskeisiä henkilöitä. Häntä käytettiin usein puhujana erilaisissa isänmaallisissa ja maanpuolustukseen liittyvissä tilaisuuksissa. Reserviupseeriliiton liittoneuvoston jäseneksi Poijärvi palasi 1966 ja hänet kutsuttiin Helsingin Reserviupseerikerhon kunniajäseneksi. L. Arvi P. Poijärvi kuoli 3.8.1986 Helsingissä.

L. Arvi P. Poijärven panos suomalaisen yhteiskunnan kehittämiseen oli mittava myös sotien jälkeisenä aikana. Silti voitaneen perustellusti väittää, että suurimman panoksensa isänmaalleen hän antoi olemalla keskeisellä tavalla mukana luomassa sitä asevelihenkeä, jonka varassa Suomi säilytti itsenäisyytensä talvi- ja jatkosodan ja niitä seuranneiden vaaran vuosien läpi.

Lähdeviitteet

- ¹ Norssit 1867–1992. Jyväskylä 1992. Suuri Kansalaishakemisto L–R. Helsinki 1967.
- ² S. Roudasmaa: Helsingin Suojeluskuntapiirin historia, Helsinki 1997, s. 520.
- ³ A. Numminen: Suomen Reserviupseeriliiton historia 1931–1981. Helsinki 1981, s.37–41.
- ⁴ Poijärven haastattelut 22.11.1962 ja 12.5.1963, L. A. Puntilan arkisto, kansio 23. KA.
- ⁵ Poijärven haastattelut 22.11.1962 ja 12.5.1963, L. A. Puntilan arkisto, kansio 23. KA.
- ⁶ Hatjalahdelta Viipurinlahdelle. Helsinki 1940, s. 128.
- ⁷ Poijärven haastattelut 22.11.1962 ja 12.5.1963, L. A. Puntilan arkisto, kansio 23. KA.
- ⁸ Ässä rykmentti puhuu. Suomen Kuvalehti 1940:23.

- ⁹ Poijärven haastattelut 22.11.1962 ja 12.5.1963, L. A. Puntilan arkisto, kansio 23. KA.
- ¹⁰ P. Talvela: *Sotilaan elämä, Muistelmat 1*, Jyväskylä 1976, s. 229–230.
- ¹¹ J. Salminen: *Asevelijunta*, Jyväskylä 1996; K. Kulha: *Aseveljien aika*, Porvoo 1980.
- ¹² K. Kulha: *Aseveljien aika*, Porvoo 1980, s. 58–59.
- ¹³ Poijärven haastattelut 22.11.1962 ja 12.5.1963, L. A. Puntilan arkisto, kansio 23. KA.
- ¹⁴ K. Rumpunen: *SAT/VIA Mikä ihmeen SAT/VIA?*, *Hist.Aikak.* 3/1998.
- ¹⁵ Seuraava perustuu pääosin teokseen K. Leiponen: *Kansa talkoissa*, Jyväskylä 1987.
- ¹⁶ *KulKM:n kirjeet* 125, 455 ja 525/1941 UM:ään; UM:n kirjeet 3871/796–40 ja 487/796–41.
- ¹⁷ *Selostus matkasta Saksaan*, SAL:n arkisto, T22750/2 SA.
- ¹⁸ *Selostus Ruotsin ja Saksan matkasta* PM TtusOs arkisto, T10602/14 SA ja Risto Rytin arkisto, KA.
- ¹⁹ M. Jokipii: *Panttipataljoona. Suomalaisen SS-pataljoonan historia*, Helsinki 1996, s. 29–33.
- ²⁰ Poijärven kirje opetusministeriölle 7.6.1945, 134/624 KA.
- ²¹ M. Jokipii: *Jatkosodan synty*. Keuruu 1988, s.189–207.
- ²² Poijärven kirje opetusministeriölle 7.6.1945, KA ja Poijärven haastattelut. L. A. Puntilan arkisto, kansio 23, KA.
- ²³ M. Jokipii: *Panttipataljoona: Suomalaisen SS-pataljoonan historia*, Helsinki 1996, s. 77.
- ²⁴ S. Roudasmaa: *Helsingin Suojeluskuntapiirin historia*, Helsinki 1997, s. 501; SAL:n arkisto, kansio 2, T22750/2 SA.
- ²⁵ Poijärven haastattelut 22.11.1962 ja 12.5.1963. L. A. Puntilan arkisto, kansio 23. KA.
- ²⁶ V. Leskisen haastattelut 11.2. ja 18.5.1965, L. A. Puntilan arkisto, mappi 23. KA.
- ²⁷ M. Haavio: *Me marssimme Aunuksen teitä*. Porvoo 1969, s. 56, 60–61.
- ²⁸ PE TtusOs:n ohjekäskyt kesä–lokakuulta 1941. T 20680/13 SA.
- ²⁹ Talvela kirjoittaa päiväkirjassaan (21.7.), että keskusteli Heinrichsin kanssa ”henkilöasioista kuten Poijärven lähettämisestä pois”. Talvela: *Sotilaan elämä, muistelmat 1*, s. 359.
- ³⁰ M. Haavio: *Me marssimme Aunuksen teitä*. Porvoo 1969, s. 56, 60–61.
- ³¹ Kar.A Ttusups:n arkisto, SA.
- ³² V.-M. Autio: *Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917–1944*, teoksessa *Opetusministeriön historia IV*, Helsinki 1986, s. 274.
- ³³ M. Ruutu: *Me uskoimme Suomeen, Sotapäiväkirja 1941–44* (toim. I.Seppinen), Keuruu 2000, s. 116.
- ³⁴ M. Helminen & A. Lukander: *Helsingin suurpommitukset helmikuussa 1944*, Helsinki 2004, s. 214–215.
- ³⁵ Vapaa Sana 19.5.1945.
- ³⁶ Poijärven kirje opetusministeriölle 7.6.1945, 134/624 KA.
- ³⁷ Valtiopäivien ptk 29.6.1945.
- ³⁸ Poijärven haastattelut 22.11.1962 ja 12.5.1963. Puntilan arkisto, mappi 23. KA.
- ³⁹ Valtioneuvoston pöytäkirjat 19. ja 20.7.1945, KA.

Summary

L. ARVI P. POIJÄRVI - A MAN OF NOTABLE WARTIME INFLUENCE

To more mature Finnish readers the name of L. Arvi P. Poijärvi will be familiar from his school textbooks on botany, zoology and geography. However, during World War II he undertook several other important and prominent activities which form the subject of this article.

During the Winter War (1939-40) the so-called Winter War spirit was born in Finnish society, a sense of solidarity not previously experienced. This imposed on those who had been in the war the obligation to assume responsibility for each other even after peace had been made. The Finnish Veterans' Association (*Suomen Aseveljien Liitto*) was born in summer 1940 to maintain this spirit. The better off were to help those in a weaker position, work had to be organized for the unemployed, the wounded and their families were to be assisted and so were the widows and orphaned children of the fallen. Poijärvi was a central figure in the foundation of the Association and he directed its activity for its first three years. The Association grew rapidly into one of Finland's largest national organizations, and before its closure in January 1945 had nearly 700 local branches and nearly 240,000 members.

The Association's most visible form of activity was the organization of voluntary cooperative work. These activities not only helped to build and repair homes and to sow and reap the harvest but also to mobilize the labour painfully needed by the national economy in wartime. Several other national organizations also undertook voluntary collective work. Poijärvi played a significant part in organizing and directing cooperative action by these organizations.

To counteract the disturbances caused by the communists in the period between the Winter and Continuation Wars (1940-41), a secret network of agents was created to support the government. On the one hand it calmed the public mood by spreading information and on the

other gave necessary support to the military leadership by gathering information about the mood of the nation. Poijärvi was again involved both in starting and later directing this organization, which at its peak may have had almost 20,000 members.

While the war was still in progress Poijärvi was appointed on 1 March 1943 Director of the National Board of Education, at which point he was forced to leave to others some of the activities mentioned above. Nevertheless, his influence on keeping up the determination of the public to defend the country and in maintaining a comradely military spirit was emphasized as it was channelled through the school system.

After the return of peace, when the communists, backed by the Soviet Union, attained a more decisive role, Poijärvi was forced to resign from his appointment as Director of the National Board of Education. The role played by Poijärvi in the enlistment of the Finnish volunteer SS Battalion in the spring of 1941, minor in itself, was blown up into a conspicuous reason for his resignation. However, the real motive was the need to replace Poijärvi, who represented wartime thinking, by a communist who would better stand for the new 'progressive' trend.

Poijärvi returned to work as a grammar school teacher but had a broad influence on cultural, business and organizational activities for another good thirty years.

KENTTÄARMEIJAN ILMATORJUNTA RATKAISUTAISTELUISSA 1944

Ilmatorjuntajoukkojen suorituskyky oli jatkosodan alkaessa merkittävästi parempi kuin talvisodassa. Hyökkäysvaiheessa 1941 vastustaja oli ilmassakin alivoimainen, joten ilmatorjuntayksiköitä voitiin käyttää tulitukitehtäviinkin. Asemasotavaiheessa 1942–43 vihollisen ilmatoiminta oli varsin vähäistä, mikä näkyi ilmatorjuntajoukkojen pudotustilastoistakin. Kesällä 1944 tilanne muuttui, vihollisella oli selvä ilmaylivoima, ja kenttäarmeijan ilmatorjuntayksiköt joutuivat kantamaan päävastuun joukkojen ilmapuolustuksesta. Maaleista ei ollut pulaa, pudotuksia saatiin paljon, mutta ilmatorjuntaa oli tarpeeseen nähden aivan liian vähän. Ilmatorjuntajoukkojen operatiivisessa johtamisessa ja käytössä olisi ollut parantamisen varaa.

Kenttäarmeijan ilmatorjunnan uudistaminen 1943–1944

Ilmatorjuntajoukot kuuluivat Suomessa ilmavoimiin, mitä sodan jälkeen kritisoitiin ja sen takia muutettiin. Organisaatiomalli oli ehkä haettu Saksasta, eikä se sielläkään osoittautunut hyväksi maavoimien kannalta. Eversti Frans Helminen (6.2.1894–21.9.1957) oli jo talvisodassa toiminut ilmatorjuntajoukkojen komentajana, mutta jatkosodan alussa hänet määrättiin Karjalan Armeijan ilmatorjuntakomentajaksi. Vasta 1.7.1942 hänet määrättiin uudelleen ilmavoimien esikuntaan ilmatorjuntajoukkojen komentajaksi ja ilmatorjuntatoimisto laajennettiin osastoksi. Näin aselaji sai taas ylimmän johdon, jonka vastuulla oli il-

* (s. 1941), ye-eversti, ilmasotahistorian tutkija, kirjoittanut mm. teokset Ilmatorjunta ilmasodassa 1794–1945 (2000) ja Ilmatorjunta kylmässä sodassa (2003) sekä osallistunut Suomen Sodat -multimediahankkeeseen.

matorjuntajoukkojen operatiivinen johtaminen ja kehittäminen. Vastuu ilmavalvonnasta siirrettiin samaan aikaan ilmavoimien viestikomentajalle.¹

Kenttäarmeijan ilmatorjunnan organisaatioon ei oltu tyytyväisiä. Patteristoportaan puute oli havaittu armeijakuntien ja divisioonien erillisten ilmatorjuntapattereiden ja -komppanioiden johtamisessa. Kevyen ilmatorjuntapatterin kokoonpano ei myöskään tyydyttänyt. Hyökkäysvaiheessa 1941 oli tullut tavaksi käyttää kevyen ilmatorjuntapatterin 40 mm jaoksen ja ilmatorjuntakonekiväärikomppanian 20 mm joukkueen yhdistelmää tuliyksikkönä, mikä antoi perustan organisaatiouudistukselle. I Armeijakunnan ilmatorjuntakomentaja, kapteeni Kaarlo Seppälä (20.3.1907–9.12.1989) teki jo 13.11.1941 perustellun esityksen organisaation uudistamisesta. Vasta 30.7.1943 annettiin käsky perustaa 21 ilmatorjuntapatteriston esikuntaa ja 74 kevyttä ilmatorjuntapatteria.²

Miespulan takia henkilövahvuudet jäivät vähäisiksi, sillä ilmatorjuntapatteriston esikunnassa oli komentajan lisäksi vain yksi upseeri ja autonkuljettaja, joka oli samalla taistelulähettilä. Uudistuksen ansiosta saatiin kuitenkin syntymään yhtymän esikunnan ja tuliyksiköiden välistä puuttunut taktillinen johtoelin. Samalla johdettavien joukkojen määrä supistui, kun erilliset ilmatorjuntapatterit, -komppaniat ja -joukkueet yhdistettiin. Esikuntien lukumäärä perustui yhtymien määrään, pattereiden taas käytössä olleiden aseiden määrään. Todelliseksi tarpeeksi arvioitiin 31 esikuntaa ja 100 patteria. Kesällä 1944 kävi ilmi, että sekin oli liian vähän.³

Esikunnista ja pattereista voitiin nyt muodostaa joukkoyksiköjä – ilmatorjuntapatteristoja – joiden tuliyksiköiden määrää voitiin muutella joustavasti; oli kuitenkin tavanomaista, että patteristossa oli kolme patteria. Patteriston komentaja toimi samalla ilmatorjuntakomentajana siinä divisioonassa, jota oli tukemassa. Tulenkäytön johtaminen ei kuitenkaan ollut mahdollista, kun johtokeskusta ei ollut. Tämä johtamisjärjestely oli voimassa sodan jälkeenkin aina 1970-luvun loppuun asti.

Uudessa kevyessä ilmatorjuntapatterissa oli kaksi tulijaosta, joilla oli erilainen asekalusto. Ensimmäisessä jaoksessa oli kaksi 40 mm tykkiä (Bofors) ja 7,62 mm ilmatorjuntakonekivääri, toisessa jaoksessa kolme 20 mm tykkiä (Breda, BSW tai VKT) ja 7,62 mm ilmatorjuntakonekivääri. Poikkeuksena tästä oli kesällä 1944 kymmenkunta ilmatorjuntapatteria, joilla oli pelkästään 20 mm tykkikalusto (6 kpl 20 It.K/40 VKT). Yksiköiden määrään ja aseistukseen vaikutti kotimaassa valmistettujen 20 ja 40 mm aseiden saatavuus. Uudistetun kevyen patterin etu-

Suomalainen 7,62 mm kaksoisilmatorjuntakonekivääri (VKT) oli tulivoimainen ase, jolla kesällä 1944 "teloitettiin" maataistelukoneiden taka-ampujia koneen ylösvetovaiheessa. (SA-kuva)

The Finnish 7.62 mm twin anti-aircraft machine gun (VKT) was a powerful weapon, with which in summer 1944 the rear gunners of ground attack aircraft were 'executed' as their machines were climbing away.

na pidettiin joustavia käyttömahdollisuuksia, kun eri asetyypit täydensivät toisiaan. 40 mm tykeillä voitiin torjua pommikoneitakin, kun taas 7,62 ja 20 mm aseet soveltuivat hyvin matalatorjuntaan.⁴

Tammikuussa 1944 tehtiin vielä yksi merkittävä organisaatiouudistus. Kenttäarmeijan ryhmien esikuntien ilmatorjuntatoimistot muutettiin ilmatorjuntarykmenttien esikunniksi, joita perustettiin yksi kutakin armeijakuntaa varten. Karjalan kannaksella oli yksi rykmentin esikunta (E/It.R 12), Aunuksessa kaksi esikuntaa (E/It.R 11 ja E/It.R 14), Maaselän kannaksella yksi esikunta (E/It.R 13) ja Pohjois-Suomessa yksi (E/It.R 15). Rykmentin esikuntaan kuului komentajan lisäksi viisi muuta upseeria, mm. viesti- ja erikoishuoltoupseerit. Everstiluutnantin tai majurin arvoinen rykmentin komentaja oli samalla armeijakunnan ilmatorjuntakomentaja. Rykmentin esikunta toimi – tai niin ainakin oli tarkoitus – armeijakuntatason operatiivis-taktillisena johtoportana. Armeijakunnalle alistetut ilmatorjuntapatteristot olivat rykmentin joh-

dossa. Rykmentin tehtäviin kuului myös aselajin erikoishuollon johtaminen, ja sitä varten rykmentin organisaatioon kuului ilmatorjuntavaraosasto. Ilmatorjunnan tulenkäytön johtamisjärjestelmää ei ollut, mikä johtui mm. sopivan radiokaluston puuttumisesta.⁵

Viipurin–Kymenlaakson kohteita suojannut Ilmatorjuntarykmentti 3 kuului kotialueen ilmatorjuntajoukkoihin, mutta joutui käytännössä mukaan kenttäarmeijan taisteluihin toimiessaan IV Armeijakunnan selustassa.

Ilmatorjuntajoukkoihin kuului lisäksi rautatieilmatorjuntayksiköitä. Myös merivoimilla oli omia ilmatorjuntayksiköitä. Kannaksen ja Äänisen Rannikkoprikaatin ilmatorjuntayksiköt olivat kenttäarmeijan alueella ja osallistuivat kesän 1944 suurtaisteluihin. Itä-Suomenlahden Rannikkoprikaatin ilmatorjuntayksiköt olivat mukana Viipurinlahden taisteluissa. Lentojoukkojen tukikohtien suojana oli myös ilmatorjuntayksiköitä. Panssaridivisioonaan kuulunut Panssari-ilmatorjuntapatteri oli ainoa yhtymätason orgaaninen ilmatorjuntayksikkö.⁶

Suomen kenttäarmeijan ilmatorjunta oli varsin heikko, kun sitä verrataan muihin maihin.⁷

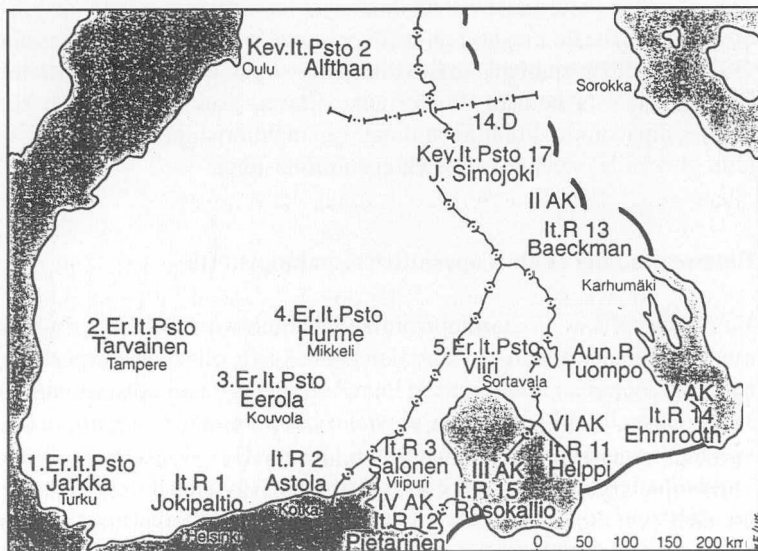
Organisaatio	Suomi	Neuvostoliitto	USA	Iso-Britannia
divisioona (jv)	it.patteristo	it.patteristo	it.patteristo	it.rykm (psto)
- aseistus (kpl/mm)	6/40, 9/20, 12/7,62	12/37, 18/12,7	36/40 (yli 200/12,7)	36/40
armeijakunta	it.patteristo	it.rykmentti	it.patteristo	it.rykm (psto)
- aseistus (kpl/mm)	6/40, 9/20, 6/7,62	16/37, 18/12,7	16/90, 36/40	12/94, 36/40

Eräiden maiden yhtymien ilmatorjunnan vertailu (1944)

Suomalaisella divisioonalla oli keskimäärin 27 ilmatorjunta-asetta (15 tykkiä), neuvostodivisioonalla 30, amerikkalaisella 36 (+59 kpl 12,7 mm it.kk/jv.rykm) ja briteillä 36. Todellisuudessa ero oli paljon suurempi, kun otetaan huomioon ylemmän johtoportaan ilmatorjuntajoukot, joilla voitiin vahventaa myös divisioonaa. Armeijakunnilla oli yleensä vahvennuksena ilmatorjuntapatteristo tai -rykmentti. Neuvostoliitossa armeijaportaaseen kuului ilmatorjuntadivisioonaa, joissa oli yksi raskas ilmatorjuntarykmentti (16 kpl 85 mm) ja kolme kevyttä ilmatorjuntarykmenttiä (yht. 36–48 kpl 37 mm, 48 kpl 12,7 mm). Joukoilla oli lisäksi omaa konekivääriaseistusta. Ohjearvona neuvostojoukoissa oli 15–20 ilmatorjuntatykkiä (2½-3+ patteria) per rintamakilometri, painopistesuunnassa jopa yli 30. Sehän havaittiin Suomen rintamalla kesällä 1944.

Ilmatorjuntajoukkojen taistelujaoitus ja ryhmitys

Ilmatorjuntajoukkojen asekalustotilanne parani jatkosodan loppua kohden merkittävästi. Ilmatorjunta-aseiden määrä kasvoi talvisodan alkuun verrattuna lähes seitsenkertaiseksi ja jatkosodan aikana 2^{1/2}-kertaiseksi. 1.1.1944 ilmatorjuntajoukoilla oli käytössä 511 kpl 7,62 mm ilmatorjuntakonekiviväärejä, 692 kpl 20 mm ilmatorjuntatykkejä, 284 kpl 37–40 mm tykkejä sekä 232 kpl raskaita 75–88 mm tykkejä. Näistä oli tilaston mukaan kenttäarmeijan alueella 28 % (476 kpl), kotialueella 25 % (424), lentojoukoilla 13 % (221), merivoimilla 30 % (513) ja varikoissa loput (85 kpl). Tulivoiman osalta kenttäarmeijan ilmatorjunta ei suinkaan ollut erityisen vahva. Tilanne vielä huononi, kun Neuvostoliiton kaukotoiminta-ilmoivoimat (ADD) helmikuussa 1944 pommittivat Helsinkiä, Kotkaa, Turkuu, Oulua, Rovaniemeä ja Raahea, jolloin kenttäarmeijasta siirrettiin tämän takia kotialueelle kaksi raskasta ja kahdeksan kevyttä ilmatorjuntapatteria.⁸

*Ilmatorjuntajoukkojen ryhmitys 9.6.1944. (Jatkosodan historia 6.)
The deployment of the anti-aircraft troops on 9 June 1944.*

Ilmatorjuntajoukkojen ryhmitys oli 9.6.1944 seuraava:

- Karjalan kannaksella oli kolme ilmatorjuntarykmenttiä, 8 ilmatorjuntapatteristoa, kolme raskasta ja 28 kevyttä ilmatorjuntapatteria, 12 kevyttä ilmatorjuntajaosta ja panssari-ilmatorjuntapatteri.
- Aunuksessa oli kaksi ilmatorjuntarykmenttiä, 11 ilmatorjuntapatteristoa (lento- ja rannikkojoukot ml.), 31 kevyttä ja yksi raskas ilmatorjuntapatteri, 1½ rautatieilmatorjuntakomppaniaa ja yksi kevyt ilmatorjuntajaos.
- Maaselän suunnalla oli yksi ilmatorjuntarykmentti, neljä ilmatorjuntapatteristoa, 10 kevyttä ilmatorjuntapatteria ja yksi rautatieilmatorjuntapatteri.
- Rukajärven suunnalla oli yksi kevyt ilmatorjuntapatteristo, johon kuului kolme ilmatorjuntapatteria.

Keski- ja korkeatorjuntaan kykenevistä raskaista ilmatorjuntapattereista suurin osa (43) oli kotialueella, missä oli myös 23 kevyttä ilmatorjuntapatteria ja 54 kevyttä jaosta tai -joukkuetta.⁹

Kenttäarmeijan ilmatorjuntajoukkojen taistelujoutuksen periaate oli, että armeijakunnilla oli yleensä yksi kevyt ilmatorjuntapatteristo omassa käytössään yhteispatteristona ilmatorjuntarykmentin esikunnan johdossa ja jokaisella alayhtymällä (divisioona, prikaati) oli käytössään yksi kevyt ilmatorjuntapatteristo tukipatteristona. Patteristoihin saattoi kuulua kahdesta neljään ilmatorjuntapatteria, useimmiten kuitenkin kolme. Ilmavoimiin kuuluneita ilmatorjuntapatteristoja ei yleensä alistettu yhtymille, vaan ne olivat yhteistoimintasuhteessa.

Ilmatorjunnalla ei ollut operatiivista painopistettä

Kun tarkastellaan ilmatorjuntavoiman jakautumista 9.6.1944 eri yhtymien kesken, havaitaan että Karjalan kannaksella oli suojan tarpeeseen nähden vähemmän ilmatorjuntaa kuin Aunuksessa. Painopistesuunnassa Kannaksella oli kahdeksan yhtymän ja 33 kenttätykistöpatteriston suojaamiseen käytettävissä aluksi vain 17 kevyttä ja yksi panssari-ilmatorjuntapatteri, keskiarvona 2,25 patteria per yhtymä ja 0,5 per kenttätykistöpatteristo. Aunuksessa tilanne oli parempi, sillä vastaavat suhdeluvut olivat 3,5 patteria per yhtymä ja 0,8 per kenttätykistöpatteristo. Yksistään kenttätykistön suojaamiseen olisi tarvittu yksi ilmatorjuntapatteri per patteristo. Joukkojen suojaamiseen oli käytettävissä vielä

Yhtymä	Ilmatorjunta	Huom.
IV AK	It.R 12	Evl E. Pietarinen
	-Kev.It.Psto 21	yhteispatteristo
- 10.D	-Kev.It.Psto 20	tukipatteristo
- 2.D	-Kev.It.Psto 7	tukipatteristo
III AK	It.R 15	Evl P. Rosokallio
	-Kev.It.Psto 14	yhteispatteristo
- 15.D	-Kev.It.Psto 3	tukipatteristo
- 19.Pr	-Kev.It.Psto 18	tukipatteristo
Aun.R		Evl E. Tuompo
	Kev.It.Psto 11	Äänislinnassa
- V AK	It.R 14	Maj C-A. Ehrnrooth
	-Kev.It.Psto 15	yhteispatteristo
- 7.D	-Kev.It.Psto 4	tukipatteristo
- 11.D	-Kev.It.Psto 12	tukipatteristo
- VI AK	It.R 11	Maj S. Helppi
	-Kev.It.Psto 19	yhteispatteristo
- 8.D	-Kev.It.Psto 5	tukipatteristo
- 5.D	-Kev.It.Psto 10	tukipatteristo
15.Pr	-Kev.It.Psto 13	tukipatteristo
II AK	It.R 13	Evl H. Baeckman
	-Kev.It.Psto 16	yhteispatteristo
	-Kev.It.Psto S	yhteispatteristo
- 1.D	-Kev.It.Psto 9	tukipatteristo
- 6.D	-Kev.It.Psto 1	tukipatteristo
- 21.Pr	-Kev.It.Psto 6	tukipatteristo
14.D	Kev.It.Psto 17	Maj J. Simojoki

Kenttäarmeijan yhtymien ilmatorjuntajoukot ja tärkeimmät ilmatorjuntakomentajat.¹⁰

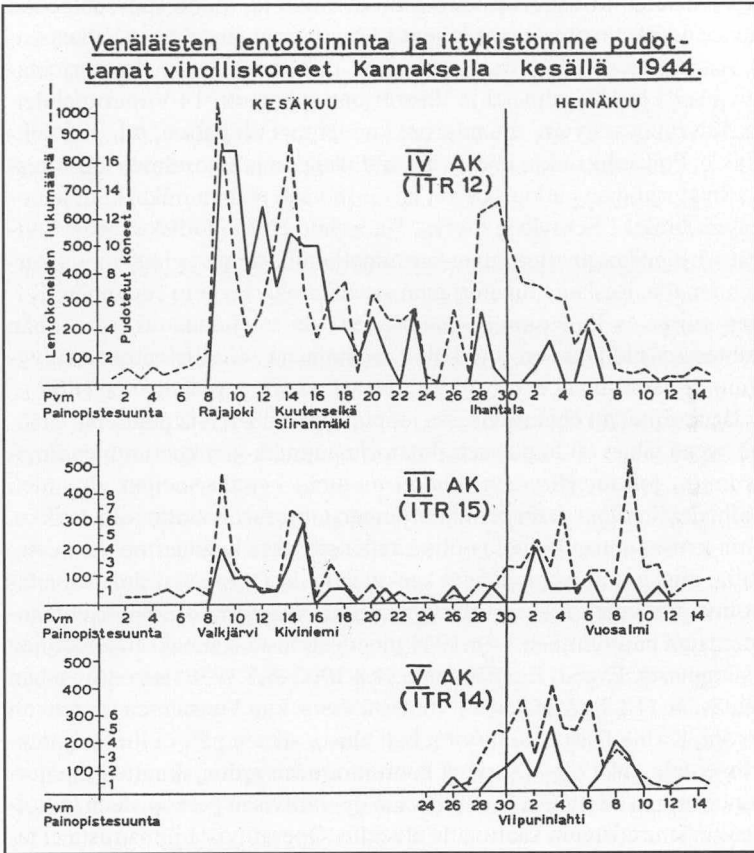
vähemmän ilmatorjuntaa, sillä pääosa ilmatorjuntavoimasta oli sidottu suojaamaan selustan liikenneyhteyksiä. Esimerkiksi IV Armeijakunnalla oli Kannaksella käytössään 10 kevyttä ilmatorjuntapatteria, joista viisi oli liikenneyhteyksien suojaamistehtävissä; pelkästään tykistön suojaamiseen olisi tarvittu 14 patteria.¹¹

Puna-armeijan suurhyökkäyksen alettua ylin johto ryhtyi vahventamaan Kannaksen ilmatorjuntaa. Ilmavoimien esikunta käski 10.6. siirtää raskaan ilmatorjuntapatteriston Tampereelta alistettavaksi IV AK:lle, samoin yhden raskaan ilmatorjuntapatterin Kotkasta. Päämaja alisti kotialueelta kaksi kevyttä ilmatorjuntapatteria IV AK:lle, yhden III AK:lle ja yhden Ilmatorjuntarykmentti 3:lle (Viipuri). Kevyet ilmatorjuntapatterit eivät juurikaan lisänneet yhtymien ilmatorjuntavoimaa, vaan korvasivat vain syntyneet tappiot.

15.6. käskettiin Kannaksen ilmapuolustusta vahventaa keskittämällä sinne Laatokan pohjoispuolelta kuusi ja kotialueelta vielä kaksi ilmatorjuntapatteria. Vahvennukset eivät juurikaan parantaneet ilmatorjunnan riittävyttä, koska myös suojattavien joukkojen määrä kasvoi. Aunuksen Ryhmällä oli vielä supistusten jälkeenkin suhteellisesti enemmän ilmatorjuntaa kuin Kannaksella. Kotialueelta olisi ollut irrotettavissa rintamalle useita kymmeniä kevyitä ilmatorjuntapattereita ja -jaksia. Kotialueella oli noin 40 raskasta ilmatorjuntapatteria; niitä olisi tarvittu enemmän suojaamaan armeijakuntien selustassa liikenneyhteyksiä vihollisen pommituksilta. Toimenpiteet ilmatorjunnan operatiivisen painopisteen muodostamiseksi Karjalan kannakselle olivat oikeita, mutta mittakaava väärä.¹²

Kannaksen suurtaisteluissa ilmatorjuntajoukkoja oli koko ajan liian vähän varsinkin suurehkojen kenttätykistökeskittymien suojaamista ajatellen. Talin–Ihantalan taisteluissa oli kolmen divisioonan ja 20 kenttätykistöpatteriston suojaamiseen käytettävissä vain 8½ ilmatorjuntapatteria – todellinen tarve olisi ollut yli kolminkertainen. Ilmatorjunnan taktillinen käyttö oli hyvin kaavamaisista; kullekin divisioonalle annettiin tukipatteristo, jossa oli yleensä kolme kevyttä ilmatorjuntapatteria riippumatta siitä, mikä oli tilanne tai paljonko suojattavia joukkoja kulloinkin oli. Viipurinlahden taisteluissa tilanne oli vähän parempi, kun mukana oli myös rannikkoilmatorjuntayksiköitä ja saksalaisten ilmatorjuntayksikkö. Vuosalmen taisteluissa ilmatorjuntayksiköitä oli parhaimmillaan heinäkuun alussa yhtä paljon kuin kenttätykistöpatteristoja, mutta yli puolet voimasta jouduttiin sitomaan tärkeiden liikenneyhteyksien suojaamiseen selustassa. Painopistealueella oli enimmä-

lään 6–7 ilmatorjuntapatteria, mikä oli hyvä tilanne vaikkakin vähän myöhäisessä vaiheessa.

Kaaviosta havaitaan vihollisen lentotoiminnan ja ilmatorjunnan pudotusten keskinäinen suhde. Kaavio osoittaa myös, että Talin–Ihantalan ja Vuosalmen taisteluissa ilmatorjuntaa oli liian vähän (Ilmatorjuntajoukot 1925–1960, s. 159).

The diagram reveals the relationship between enemy air activity and aircraft shot down by the anti-aircraft defence. The diagram also shows the inadequacy of anti-aircraft defence during the Tali-Ihantala and Vuosalmi battles.

Oheisen kaavion¹³ avulla voidaan tarkastella vihollisen lentotoiminnan volyyimia ja ilmatorjunnan pudotustilastoja kesän 1944 taisteluissa Kannaksella. Luvut eivät varmasti ole tarkkoja, mutta suuruusluokka lienee oikea. Ilmatorjuntarykmentti 12 osallistui taisteluihin Valkeasaaressa, Kuuterselässä, Siiranmäessä ja Tali-Ihantalassa, Ilmatorjuntarykmentti 15 Vuosalmella ja Ilmatorjuntarykmentti 14 Viipurinlahdella. Käyrät ovat hyvin samanlaisia: kun lentoja oli paljon, tuli pudotuksiakin. Poikkeuksiakin löytyy. Talin-Ihantalan ja Vuosalmen taisteluissa ilmatorjunnan pudotuskäyrät jäivät selvästi pienemmiksi kuin lentokäyrät, miksi? Selityksiä löytyy. Tiedetään, että viholliskoneet ryhtyivät väistämään ilmatorjuntaa karttamalla tuliasemia ja lentämällä korkeammalla. Raskaita ilmatorjuntapattereita olisi tarvittu enemmän. Toisen selitys on kuitenkin se tosiasia, että ilmatorjuntaa oli liian vähän suhteessa suojattavien joukkojen määrään ja vihollislentojen volyymiin. Ilmatorjuntaa ei ole ollut riittävästi siellä, missä olisi tarvittu.

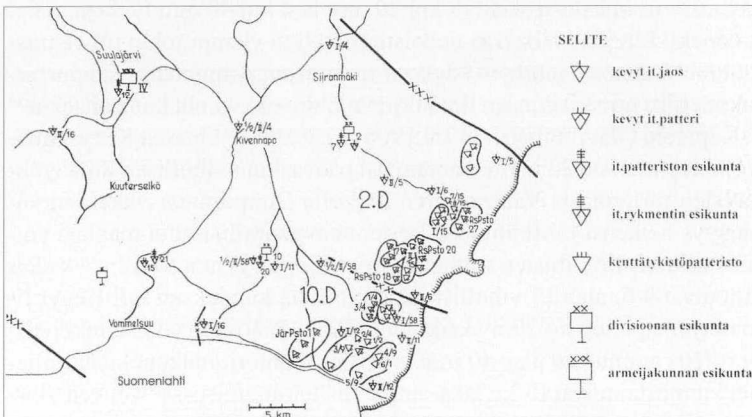
Ilmatorjunnan operatiivisessa johtamisessa oli selviä puutteita. Eräänä syynä tähän oli luultavasti ilmatorjuntajoukkojen kuuluminen ilmailuvoimiin, jolloin ylimmän johdon tuntuma kenttäarmeijan yhtymien vaihteleviin tilanteisiin ja ilmatorjunnan tarpeeseen saattoi olla heikko. Kun kansakunnan kohtaloa oltiin ratkaisemassa kenttäarmeijan taistelulla, olisi kotialueelta pitänyt keskittää kaikki tarpeeton ilmatorjuntavoima joukkojen tueksi. Osasyynä oli varmasti myös ilmatorjuntakomentajan puuttuminen 14.6.1944 muodostetusta Kannaksen joukkojen esikunnasta. Eversti Eino Tuompo (4.8.1902–8.7.1979) siirrettiin tähän tehtävään (18.7.) Aunuksen Ryhmästä vasta, kun Vuosalmen taistelu oli jo ohi. KaJoKEssa olisi tarvittu heti alusta alkaen pätevä ilmatorjuntakomentaja, joka olisi pystynyt koordinoimaan armeijakuntien ilmatorjuntavoiman käyttöä ja keskittämään operatiivisen painopisteen kulloisenkin suurtaistelun vaatimalle alueelle. Operatiivista johtamista ei tapahtunut, kun operatiivista johtoa ei ollut.

Ilmatorjuntajoukot suurtaisteluissa Karjalan Kannaksella

Painopistesuunnassa läntisellä Kannaksella IV Armeijakunnan ilmatorjunnasta vastasi Ilmatorjuntarykmentti 12, jonka komentajana oli koko sodan ajan toiminut everstilutnantti Einari Pietarinen (5.8.1900–30.3.1976). Hän oli taustaltaan pitkän linjan suojeluskuntaupseeri, joka oli nimitetty vakinaisen väen upseeriksi. Rykmenttiin kuului 9.6.1944

kolme ilmatorjuntapatteristoa, joissa oli yhteensä 10 kevyttä ilmatorjuntapatteria. Suulajärven lentokentän suojana oli kaksi ja Kilpasillan kentällä yksi lentojoukkojen kevyt ilmatorjuntapatteri. IV AK:n alueella oli lisäksi yksi RTR 2:n kevyt rannikkoilmatorjuntapatteri ja rannikkoilmatorjuntakomppania. III Armeijakunnan tukena oli everstiluutnantti Paul Rosokallion (6.2.1901–5.3.1945) johtama Ilmatorjuntarykmentti 15, johon kuului kolme ilmatorjuntapatteristoa, ja niissä yhteensä seitsemän kevyttä ilmatorjuntapatteria.¹⁴

IV Armeijakunnan ilmatorjuntajoukot oli asemasotavaiheessa ryhmitetty hyvin laajalle alueelle hajalleen pattereittain ja jaoksittain, jopa puolijaoksittain, kuten oheisesta piirroksesta näkyy.¹⁵ Etummaisiet jaokset olivat etulinjan ja tykistön välissä, mutta ryhmituksen painopiste oli selustassa. Jalkaväen ja tykistön suojana oli vajaa puolet voimasta, loput olivat selustan liikenneyhteyksien, huollon ja esikunnan suojana. Organisaatiouudistuksen tarkoituksena oli ollut tehdä kevyestä ilmatorjuntapatterista tehokas tuliyksikkö, jota olisi käytetty kootusti. Ilmatorjuntayksiköiden hajautettu käyttö oli vastoin yleisiä periaatteita, heikensi torjunnan tehokkuutta ja vaikeutti johtamista. Puutteen jakaminen oli vastoin ilmatorjuntataktiikan peruseriaatteita.

IV AK:n ilmatorjunnan ja tärkeimpien joukkojen ryhmitys 1.6.1944. Ilmatorjuntaa oli aivan liian vähän ja liian hajallaan laajalla alueella. (Palmu, s. 394)

The deployment of anti-aircraft units and the most important troops of IV Corps on 1 June 1944. There was far too little anti-aircraft defence and it was too spread out over a broad area.

Vihollisen lentotoiminta lisääntyi toukokuussa 1944, jolloin suoritettiin tiedustelulentoja selustaan ja myös ilmahyökkäyksiä mm. rautatie- ja maantieliikennettä vastaan sekä Suulajärven kentälle. Toukokuussa havaittiin 1176 konetta.¹⁶ Lentotoiminta oli ennen suurhyökkäystä lisääntynyt siinä määrin, että IV Armeijakunnan ilmatorjuntakomentaja teki 8.6.1944 ilmavoimien komentajalle esityksen Länsi-Kannaksen ilmatorjunnan vahventamisesta vähintään kahdella kevyellä ilmatorjuntapatterilla ja raskaalla ilmatorjuntapatteristolla. Perusteluna todettiin vihollisen tiedustelulentojen ennakoivan mahdollista suurhyökkäystä. Ilmatorjuntakomentajan liian myöhään tehty esitys osoittaa, että suurhyökkäys ei ollut yllätys kaikille johtajille.¹⁷

Suurhyökkäyksen alkaessa ilmatorjuntajoukkojen tilanne oli monessa suhteessa huono. Yksiköt olivat vajaavahvuisia, kun osa miehistä oli lomalla. Tulijaoksilla oli vain noin puoli tuliannosta ampumatarvikkeita eikä niitä ollut porrastettu riittävästi eteen, joten tulitoimintaa jouduttiin säännöstelemään, jopa keskeyttämään. Pattereilla oli käytössään vain 20–25 % moottoriajoneuvoistaan, koska niitä oli lainattu muihin tarkoituksiin selustaan, joten tykkejä ei voitu siirrellä normaalisti. Tämä oli pääsyyinä siihen, että Ilmatorjuntarykmentti 12:n yksiköt menettivät kesäkuussa osan kalustostaan (8 kpl 20 mm ja 4 kpl 40 mm tykkejä, 5 kpl it.konekiväärejä). Näistäkin tiedoista päätellen ylempi johto oli valmistautunut huonosti suurhyökkäyksen torjuntaan. Ampumatarvikeporras-tuksen olisi armeijakunnan ilmatorjuntajohto toki voinut hoitaa itsekin.¹⁸

Kapteeni Olavi Rahelan (17.9.1908–22.9.1999) johtama Kevyt Ilmatorjuntapatteristo 20 joutui kantamaan päävastuun vihollisen ilmahyökkäysten torjunnasta Valkeasaaren lohkolla. Ampumatarvikkeiden vähäisyys heikensi tulitoimintaa, koska vain vaarallisimpia maaleja voitiin tulittaa. Ilmoitusten mukaan Ilmatorjuntarykmentti 12:n yksiköt ampuivat 9.6. alas 17 viholliskonetta. Näistä kahdeksan tuli Kevyt Ilmatorjuntapatteristo 20:n yksiköiden tilille. Pääosa maataistelukoneista (7/10) ammuttiin alas 40 mm tykeillä. Ilmatorjuntakonekiväärimiehet kunnostautuivat Il-2:n taka-ampujan ”teloittamisessa” koneen ylösvetovaiheessa.¹⁹

10. Divisioonan johto ei pitänyt 9.6. tilannetta vielä huolestuttavana, joten lupaa etummaisten ilmatorjuntajaosten siirtämiseen taempiin vaihtoasemiin ei pyynnöstä huolimatta annettu. Tämä oli virhe, joka aiheutti ilmatorjuntajoukoille pahoja tappioita.

Puna-armeijan päähyökkäyksen alkaessa 10.6. ilmatorjuntayksiköt joutuivat Valkeasaaren suunnalla vaikeuksiin. Häittana oli tuliasemien

joutuminen vihollistykistön tulen alle, jolloin oma tulitoiminta vaikeutui ja tuli tappioita. Puolustuksen murtuessa myös ilmatorjuntajoukkojen piti vetäytyä taaemmaksi. Kuorma-autojen puutteesta johtuen ei kaikkia tykkejä saatu nopeasti siirrettyä taempiin aseisiin, vaikka sitä yritettiin jopa miesvoimin työntämällä. Osa taakse jääneistä tykeistä käytiin Mainilassa uhkarohkeasti hakemassa aivan etulinjasta. Puhe-lyhyteyksien katkeaminen häytti johtamista. Ilmamaaleja oli sata-määrin, kun vihollisen maataistelukoneet rynnäköivät ja pommikoneet pudottivat pommeja maaleihinsa. Ilmatorjuntamiehet kävivät aika ajoin käytiin suoranaisia kaksintaisteluja vihollisen maataistelukone-laivueiden kanssa. Myös miehistötappioita tuli, ja pelko ja pakokauhu aiheuttivat omat ongelmansa. Ilmatorjuntarykmentti 12:n yksiköt ampuivat kuitenkin alas 17 konetta. Jalkaväki- ja tykistöjoukot ampuivat 20 mm ilmatorjuntakivääreillä alas ainakin kolme konetta.²⁰

VT-asemassa Ilmatorjuntarykmentti 12 ryhmitettiin IV AK:n alueelle 12.6. uudelleen siten, että

- Kevyt Ilmatorjuntapatteristo 21 (kolme patteria) toimi armeijakunnan yhteispatteristona suojaamassa huoltoa ja liikennettä Perkjärven–Vanhanmyllyn–Kanneljärven alueella
- vahvennukseksi saatu Raskas Ilmatorjuntapatteristo 2 (kaksi raskasta patteria) suojasi Perkjärven rautatieasemaa ja tykistöryhmää
- kovia kokenut Kevyt Ilmatorjuntapatteristo 20 (kolme patteria) toimi nyt 3. Divisioonan tukipatteristona Kuuterselän alueella
- hieman kärsinyt Kevyt Ilmatorjuntapatteristo 7 (kaksi patteria) toimi edelleen 2. Divisioonan tukipatteristona.

Vihollisen lentotoiminta jatkui 12.–13.6. vilkkaana, joten ilmatorjuntajoukot eivät saaneet lepoa. Vihollinen pyrki lamauttamaan ilmatorjunnan pommittamalla tuliasemia useiden kymmenien maataistelukoneiden voimin. Tappioita tuli puolin ja toisin.

Panssaridivisioonassa onnistuttiin ilmauhkasta huolimatta siirtämään rautateitse painopistesuuntaan – oli uhkarohkea temppu! Divisioonan oma Panssari-ilmatorjuntapatteri saapui mukana. Yksikön aseistukseksi oli 6 kpl 40 mm tykillä varustettuja ilmatorjuntapanssarivaunuja (Landsverk Anti II). Ensimmäiset osat joutuivat tosi toimiin jo 11.6. Perkjärven asemalla, missä ammuttiin alas yksi pommikone ja maataistelukone. Yksikkö ryhmittyi 11.–12.6. divisioonan joukkojen suojaksi Väärämäen–Sormulan alueelle.²¹

Puna-armeija pyrki 14.6. murtamaan VT-aseman keskittämällä tykistötulen ohella alueelle ennätysmäärän taistelulentoja, arvion mukaan

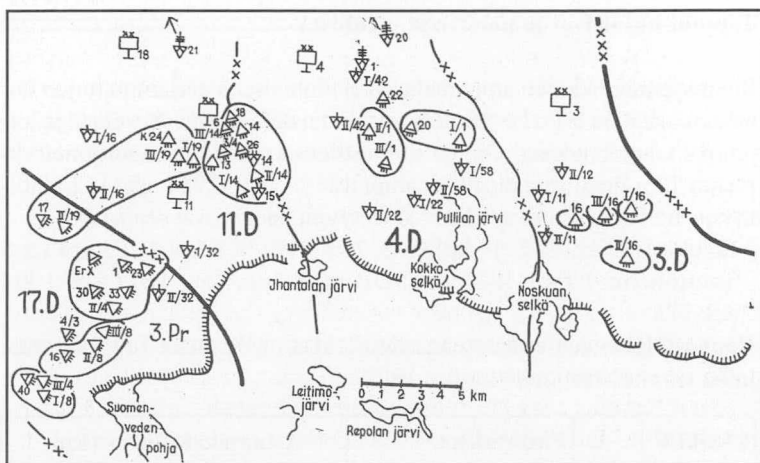
1700. Pommitiheys oli 324 tonnia per neliökilometri. Taistelualueen eristämiseksi vihollinen aloitti nyt myös selustakohteiden pommitukset mm. Viipurissa, missä Ilmatorjuntarykmentti 3 suojasi kaupunkia. Maataistelukoneet tukivat vihollisen hyökkäyksiä Kuuterselässä, Vammelsuussa ja Siiranmäessä, missä ilmatorjuntayksiköt osallistuivat ilmahyökkäysten torjuntaan. Kevyt Ilmatorjuntapatteristo 20:n yksiköiden tulitoiminta Kuuterselässä oli kiivasta, osumia saatiin ja viisi konetta ammuttiin alas.

103. Raskas Ilmatorjuntapatteri siirrettiin 14.6. aamuyöllä Panssari-divisioonan suojaksi Pampपालaan torjumaan korkealla lentäviä pommikoneita. Panssari-ilmatorjuntapatteri siirtyi 14.6. iltapäivällä vastahyökkäykseen valmistautuvien Jääkäriprikaatin joukkojen suojaksi, ja se joutui torjumaan maataistelukoneiden toistuvia hyökkäyksiä ja ampui alas kaksi konetta. Illalla patteri siirtyi uusiin aseisiin Kanneljärven-Kuuterselän tienhaaramaastoon.²²

Vihollisen lentotoiminta jatkui 15.6. vilkkaana eikä ilmatorjuntajoukoilla ollut maaleista puutetta. Vihollinen pyrki lamauttamaan ilmatorjunnan ja Il-2 -karuselli pyöri aamusta alkaen asemien ympärillä. Aamupäivällä kolme DB-3f -laivuetta yritti tuhota Panssari-ilmatorjuntapatterin pommittamalla asemia korkealta tykkien kantaman ulottumattomista. Tappioita syntyi: yksi vaunu ja kaksi kuorma-autoa vaurioitui, yksi mies kaatui ja pari haavoittui. Patteri jatkoi taistelua vaihtosemisestä. Päivän aikana yksikkö ampui alas kolme maataistelukonetta ja yhden hävittäjän (La-5). 103. Raskas Ilmatorjuntapatteri ampui alas yhden pommikoneen. Kaikkiaan Ilmatorjuntarykmentti 12:n yksiköt ampui 14.–15.6. alas 21 viholliskonetta.

Kuuterselän taistelujen päätyttyä ilmatorjuntayksiköt saivat käskyn siirtymisestä VKT-linjalle 16.6. alkaen. Tilanne oli sekava, minkä vuoksi taistelujaotuksessa ja ryhmityksessä tapahtui jatkuvia muutoksia. Siirtymisen aikanakin ilmatorjuntayksiköt joutuivat torjumaan vihollisen jatkuvia ilmahyökkäyksiä. Yksiköt joutuivat siirtymään asemasta toiseen, kaivautumaan nopeasti ja olemaan jatkuvassa tulivalmiudessa. Unen ja ruuan puute heikensivät miesten taistelukykyä. Taisteluissa 9.–30.6.1944 Ilmatorjuntarykmentti 12:n henkilöstötappiot olivat 17 kaatunutta ja 45 haavoittunutta.

Ilmatorjuntarykmentti 12:n joukot osallistuivat tappioistaan huolimatta vielä Talin-Ihantalan suurtaisteluun. Ilmatorjuntaa oli suhteessa muihin joukkoihin aivan liian vähän. Ilmatorjuntarykmentti 12 tuki edelleen IV Armeijakuntaa kolmen kevyen ilmatorjuntapatteriston voi-

IV AK:n taistelujoukkojen ryhmitys Ihantalassa 30.6.1944. Ilmatorjunnalta puuttui suurtaistelussa tarvittava operatiivinen painopiste. (Palmu, s. 395)

The deployment of the fighting units of IV Corps at Ihantala on 30 June 1944. The anti-aircraft defence lacked the operational focus needed in the great battle.

min (8^{1/2} patteria), Ilmatorjuntarykmentti 14 tuki V Armeijakuntaa kolmella patteristolla (6 patteria) ja Ilmatorjuntarykmentti 15 oli III Armeijakunnan tukena kolmen patteriston (10 kevyttä, 1 raskas patteri) voimin. Taistelujaotus oli hyvin kaavamainen, painopiste oli väärässä paikassa, ja erityisesti IV Armeijakunnalla oli ilmatorjuntavoimaa aivan liian vähän. Tätä voidaan pitää operatiivisen johdon virheenä. IV AK:n ilmatorjuntakomentaja esittikin näkemyksensä, että armeijakunnalla pitäisi olla kaksi yhteispatteristoa, joista toinen olisi raskas; itse asiassa sekin olisi ollut liian vähän. Ilmatorjuntarykmentti 12:n komentajan taktiikkana oli ryhmittää 1^{1/2}–2 patterin keskittyviä mahdollisimman etupainoisesti maataistelukoneiden torjumiseksi, mikä tuottikin tuloksia. Rykmentin yksiköt ampuivat 20.6.–6.7.1944 välisenä aikana alas 28 konetta, minkä lisäksi vaurioitettiin 27 konetta.²³

Tappiot kuluttivat ja pelottivat vihollista

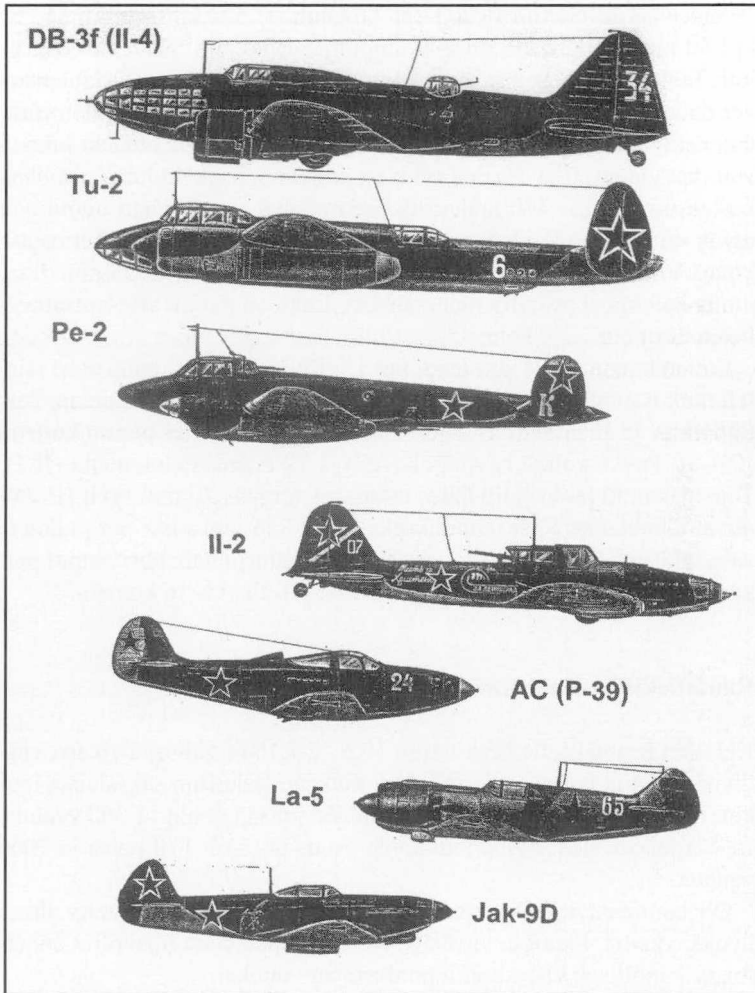
Ilmatorjuntajoukkojen ampumatarvikekulutus sekä alasammuttujen koneiden määrä ja laatu kertoo aina jotakin taistelujen intensiteetistä ja torjunnan tehokkuudesta. Omien ilmoitustensa mukaan Ilmatorjuntarykmentti 12:n ilmatorjuntapatterit ampuivat 9.–30.6.1944 alas 132 viholliskonetta ja vaurioittivat 83:a.²⁴ Konetyypit jakautuivat seuraavasti:

– tuhotut: 102 kpl Il-2, 14 kpl Pe-2, 7 kpl DB-3f, 6 kpl AC, 3 kpl La-5
 – vaurioitetut: 57 kpl Il-2, 6 kpl DB-3f, 2 kpl AC, 1 kpl La-5, 1 kpl Jak-9D.

Neuvostolähteiden mukaan ammuttiin alas myös uusia Tu-2 -koneita, jotka ulkonäöltään muistuttivat Pe-2:a.²⁵

Yksikkö	Pudotukset (kpl)	A-tarvikekulutus (kpl) 7.62 /20 / 40 / 76 mm
4.Kev.It.Ptri	5½	1496/7883/ - / -
5.Kev.It.Ptri	9½	1450/2788/1395/ -
6.Kev.It.Ptri	5	(ei tietoa)
11.Kev.It.Ptri	13	1815/1508/2219/ -
12.Kev.It.Ptri	6	100/2173/ 900/ -
14.Kev.It.Ptri	9	1511/1128/1720/ -
15.Kev.It.Ptri	27	2120/5229/2277/ -
16.Kev.It.Ptri	16	4200/9139/ - / -
32.Kev.It.Ptri	7	- /2190/1361/ -
42.Kev.It.Ptri	1	- / 250/ - / -
53.Kev.It.Ptri	2	705/1934/ 617/ -
58.Kev.It.Ptri	13	48/6044/3128/ -
68.Kev.It.Ptri	2	- / 568/ 580/ -
69.Kev.It.Ptri	1	420/ 513/ 252/ -
70.Kev.It.Ptri	-	390/ 196/ 194/ -
103.Rask.It.Ptri	5	2000/ 729/ - / 1234
104.Rask.It.Ptri	1	2120/ 80/ - / 622

Ilmatorjuntarykmentti 12:n yksiköiden ampumatarvikekulutus ja pudotukset 9.–30.6.1944.

Ilmatorjunnan yleisimpiä maaleja kesällä 1944. (Kuva: Carl-Fredrik Geust)

The most common types of anti-aircraft targets in summer 1944.

Taulukossa on 123 pudotusta, ja lisäksi Panssari-ilmatorjuntapatteri ampui alas 9 konetta IV AK:n alueella toimiessaan. On huomattava, että eri yksiköt olivat mukana taisteluissa eri pituisia aikoja. Myös aseiden laatu ja määrä vaihteli.

Yhteensä kulutettiin 18 373 kpl 7,62 mm, 41 544 kpl 20 mm, 14 758 kpl 40 mm ja 1856 kpl 76 mm ampumatarvikkeita, yhteensä 76 531 kpl. Taulukon mukaan laskien keskikulutukseksi tulee 622 laukausta per pudotus. Todellinen luku on kuitenkin pienempi, koska ilmatorjuntakonekivääreillä ei ammuttu alas montaa konetta. Jos otetaan lukuun vain kevyiden 20 ja 40 mm tykkien ampumatarvikekulutus, saadaan keskikulutukseksi 480 laukausta per pudotus. Jos otetaan huomioon myös vaurioitettut koneet, saadaan tulokseksi 371 laukausta per osuttu kone. Vihollisen konetappiot olivat todennäköisesti suuremmatkin, mutta kaikkia ei pystytty todentamaan. Luku on paljon alle kansainvälisten normien.

Eniten koneita (27) alas ampunut 15. Kevyt Ilmatorjuntapatteri tais-
teli mm. Raivolan, Vanhamyllyn, Lempiälän, Peippolan, Summan, Por-
tinhoikan ja Ihantalan alueilla. Yksikkö pudotti viisi pommikonetta
(DB-3f, Pe-2), kolme hävittäjää (AC) ja 19 maataistelukonetta (Il-2).
Tulos jakautui jaoksittain lähes tasan, joten myös 20 mm tykit (BSW)
olivat tehokkaita. Keskikulutukseksi tulee 356 laukausta per pudotus,
vain tykit ml. 278 laukausta. 16. Kevyt Ilmatorjuntapatteri ampui pel-
kästään 20 mm tykeillä (6 kpl 20 It.K/40 VKT) alas 16 konetta.²⁶

Rautatiekuljetukset onnistuivat – vihollisen virhe

Karjalan Kannakselle keskitettiin 10.6.–2.7.1944 välisenä aikana viisi
divisioonaa ja kolme prikaatia, kun mukaan lasketaan saksalaiset jou-
kot. Kuljetuksiin käytettiin kaikkiaan 265 junaa ja noin 11 300 vaunua.
Itä-Karjalasta siirrettyjen joukkojen osuus tästä oli 170 junaa ja 7000
vaunua.²⁷

On hämmästyttävää, ettei joukkojen keskityssiirtoja estetty ilma-
hyökkäyksillä. Pienikin viivästys ratakatkoksen takia olisi ollut kohta-
las. Vihollisen virhe koitui puolustajan voitoksi.

Neuvostoliiton ilmavoimilla olisi ollut resursseja rautateiden katkai-
semiseen, jos niin olisi haluttu. 13. Ilma-armeijalla oli Pe-2 -syöksy-
pommittajia, mutta niitä käytettiin vain lähiselustassa olleiden kohtei-
den pommituksiin. 13. Ilma-armeijalle oli lisäksi alistettu kaksi kauko-
toimintailmavoimien (ADD) pommituslentodivisioonaa, joista toisella
oli Il-4- ja toisella aivan uusi Tu-2 -konekalusto. Niitäkään ei käytetty
taistelualan eristämiseen kauempana selustassa.²⁸

ADD sai kuitenkin lyhyellä varoitusajalla 9.6.1944 tehtäväksi pom-

mittaa seuraavana yönä Viipurin rautatiesolmua noin 500–600 koneen voimin. Yhden lentoarmeijakunnan piti A-20G Boston -yöhävittäjillä estää hävittäjätoiminta Suulajärven ja Heinjoen kentiltä, ja yhden lentoarmeijakunnan piti Il-4 -koneilla lamauttaa ilmatorjuntatykistö Viipurissa. Osa koneista oli jo ilmassa matkalla suorittamaan käskettyä tehtävää, kun huono sää pakotti keskeyttämään operaation. Koneet palasivat takaisin, jolloin osa vaurioitui laskussa ja pari konetta tuhoutuikin. Näin Viipuri säästyi suurтуholta, jolla olisi voinut olla suuri vaikutus taistelujen kulkuun. Pommitus uusittiin 14./15.6. välisenä yönä, jolloin ainakin yhden lentoarmeijakunnan Il-4 -koneet (71) pudottivat Viipuriin 772 pommia (82,7 tonnia). Pääkohteena oli Maaskolan ratapiha, jonne tulikin useita osumia, ja ammusjuna räjähti.²⁹

Viipurin ilmatorjunta ei suurhyökkäyksen alkaessa ollut erityisen vahva, vaikka kaupunki oli sijainniltaan operatiivisesti tärkeä. Viipurissa oli 9.6. Ilmatorjuntarykmentti 3:n johdossa kaksi raskasta ja yksi kevyt ilmatorjuntapatteri ja kolme ilmatorjuntajaosta sekä 12.6. alkaen yksi rautatieilmatorjuntapatteri. Rykmentin muita yksiköitä oli Vuoksenlaaksossa, Suur-Merijoella ja Antreassa. Ilmatorjuntarykmentti 3:a vahvennettiin vasta 16.6. muun muassa yhdellä raskaalla patterilla. Rintaman lähestyessä jouduttiin Viipurin ilmatorjuntaa kuitenkin pian heikentämään. Kuulosuuntimet vedettiin edestä pois 17.6. ja samana päivänä siirrettiin yksi raskas patteri taaemmaksi. Seuraavana päivänä ryhmitettiin kaksi muuta raskasta patteria taaempiin aseisiin. Kun taistelu Viipurista alkoi, siirrettiin loputkin yksiköt vesistölinjan toiselle puolelle. Päämaja antoi 20.6. klo 12:40 Ilmatorjuntarykmentti 3:lle käskyn siirtää kaikki yksiköt selusta-alueelle rautatiekuljetusten, siltojen ja huoltokeskuksen suojaamistehtävään. Viipuri jäi ilman ilmatorjuntaa.³⁰

Rautatiekuljetusten suojaamiseen oli kesäkuussa 1944 käytettävissä kaksi rautatieilmatorjuntapatteria, kaksi rautatieilmatorjuntakonekiväärikomppaniaa ja yksi rautatieilmatorjuntakonekiväärijoukkue. Kummankin patterin kalustoon kuului ilmatorjuntavaunuja, joissa oli kolme 40 mm tykkiä, 20 mm tykkejä (Madsen) ja 7,62 mm ilmatorjuntakonekiväärejä. Rautatieilmatorjuntakonekiväärijoukkojen kalustoon kuului yhteensä 28 ilmatorjuntavaunua (Git), joissa oli 20 mm tykit (Madsen). Aunuksen Ryhmällä oli 12.6.1944 käytössään rautatieilmatorjuntakomppania ja -joukkue, Maaselän suunnalla oli rautatieilmatorjuntapatteri ja Kannaksella rautatieilmatorjuntapatteri ja -komppania. Ilmatorjuntavaunuja käytettiin hyvin liikkuvasti kuljetusjunien saattotehtä-

Rautatieilmatorjuntayksiköillä oli kesällä 1944 tärkeä tehtävä kuljetusjunien ja ratapihojen suojaamisessa. (SA-kuva)
The railway anti-aircraft units had the important task in summer 1944 of defending transport trains and railway yards.

viin ja ratapihojen suojaamiseen. Tällä oli oma merkityksensä joukkojen siirtojen onnistumista ajatellen.³¹

Yhteyksien katkaisemisen uhka pakotti sitomaan ilmatorjuntavoimaa yhä enemmän selustayhteyksien suojaamiseen. Kesäkuun alussa 1944 Ilmatorjuntarykmentti 15:n yksi patteristo suojasi III Armeijakunnan alueella Vuoksen ylimenopaikkaa ja Sairalaa, yksi patteristo Käkisalmen–Hiihtolan rataosaa ja yksi patteristo Alakylän–Käkisalmen rataosaa. Lisäksi suojattiin Antrean ja Kuukaupin ylikulkupaikkoja. Heinäkuun 1. päivänä 1944 rykmentin 22:sta jaoksesta 20 oli sidottu rauta-

tiekohteiden suojaamistehtäviin. Viipurin menetyksen jälkeen Ilmatorjuntarykmentti 3:n koko vahvuudesta oli 62 % (22 jaosta) sidottu liikenneyhteyksien suojaamiseen. Tämä tietysti heikensi joukkojen suojaamismahdollisuuksia.³²

Tilastojen mukaan vihollinen suoritti rautateitä vastaan toukokuusta kesäkuuhun 79 ilmahyökkäystä; näistä luvuista puuttuvat kesäkuun alun tiedot. Radankorjausyksiköt saivat rautatiet liikennöitävään kuntoon yleensä parissa tunnissa, joten suurempia ongelmia ei syntynyt. Tilanne olisi ollut toinen, jos vihollinen olisi katkaissut radan jonkun sillan kohdalta, mutta siltojen pommittaminen ja niihin osuminen tuotti suuria vaikeuksia. Vähäinenkin ilmatorjunta esti tarkan pommituksen. Ilmatorjuntajoukot ampuivat alas kymmeniä koneita. Kesän aikana menetettiin kuitenkin sotatoimissa 23 veturia ja yli 900 rautatievaunua.³³

Havaintoja Ilmatorjuntarykmentti 15:n toiminnasta Vuosalmen suunnalla

III Armeijakunnan tukena oli Ilmatorjuntarykmentti 15, jonka yksiköt pääsivät kesäkuussa vähän helpommalla kuin aseveljet Länsi-Kannaksella, mutta joutuivat heinäkuussa mukaan Vuosalmen torjuntataisteluihin. Rykmentin taistelukertomuksiin on kirjattu erinomaisen tarkasti tiedot vihollisen lentotoiminnasta ja omasta taistelutoiminnasta.³⁴ Tilastotietojen avulla voidaan tutkia ilmatorjuntajoukkojen taistelutoiminnan intensiteettiä ja tehokkuutta.

Kesäkuussa 1944

- havaittiin 2626 viholliskonetta, joista 548 oli maataistelukoneita, 774 hävittäjiä ja 1229 pommikoneita
- konetyyppejä oli 12, joista yleisimmät Pe-2, Il-2, SB-2 ja DB-3f
- osastoittain suoritettuja pommituksia oli päivällä 45 ja yöllä 7, konekiväärihyökkäyksiä oli 65
- 40 mm jaokset tulittivat 164 kertaa, 20 mm jaokset 98 kertaa, yhteensä 262 kertaa
- ampumatarvikkeita kulutettiin 12 445 kpl 40 mm, 16 602 kpl 20 mm, 142 kpl 75 mm ja 8267 kpl 7,62 mm
- ilmatorjunta ampui alas 23 konetta (16 kpl Il-2, 5 kpl Pe-2, 1 kpl SB-2)
- ilmatorjunta vaurioitti 46 konetta (23 kpl Il-2, 20 kpl Pe-2, 2 kpl AC, 1 kpl La-5).

Päätelminä voidaan todeta, että ilmatorjuntajoukot tulittivat vain pientä osaa havaituista koneista, koska kaikki eivät edes tulleet ulottuville. 69 viholliskonetta (2,6 %) tuhoutui tai vaurioitui ilmatorjunnan tulesa. Maataistelukoneiden osalta luku oli 7,1 %, mikä osoittaa matalatorjunnan olleen tehokasta. 26,3 % tulituskerroista tuotti positiivisen tuloksen. Ampumatarvikkeita kului 420 laukausta (20 ja 40 mm) per tuhotu tai vaurioitettu kone. Tässä laskelmassa on otettu huomioon kaikki ammutut laukaukset, myös ne jotka eivät osuneet. Jos otetaan lukuun vain osumia aiheuttaneet tulituskerrat, oli teoreettinen keskikulutus vain 105 laukausta per osuttu kone. Käytännössähän yksittäisen koneen pudotukseen käytettiin vain muutama kymmenen laukausta.

Heinäkuussa 1944

- havaittiin 2384 konetta, joista 1.7.–12.7. välisenä aikana 1886
- koneista 609 oli maataistelukoneita, 1122 hävittäjiä ja 637 pommikoneita
- lento-osastoista havaittiin 243 päivällä ja 112 yöllä
- 71 % vihollislentoista suuntautui Vuosalmen–Taljalan–Oravankydön alueelle
- pommituksia suoritettiin 26, konekiväärihyökkäyksiä 43
- 40 mm jaokset tulittivat 102 kertaa, 20 mm jaokset 44 kertaa ja 75 mm patteri seitsemän kertaa, yhteensä 153 kertaa
- ampumatarvikkeita kulutettiin 6632 kpl 40 mm, 7409 kpl 20 mm, 233 kpl 75 mm ja 4805 kpl 7,62 mm
- ilmatorjunta ampui alas 14 konetta ja vaurioitti 23 konetta, yhteensä 37.

Vihollislentoja oli heinäkuussa vähemmän kuin kesäkuussa. Tämä johtui siitä, että ilmatoiminta Vuosalmen suunnalla väheni dramaattisesti heinäkuun 11. päivän jälkeen. Tämä oli selvä viite taistelun päättymisestä. Ilmatorjuntajoukoilla oli kuukauden loppupuolella vain 9 tulenaloitusta eikä yhtään konetta ammuttu alas. Heinäkuun alkupuolella Vuosalmen taistelujen aikana oli sitäkin vilkkaampaa tulitoimintaa, lentojakin oli keskimäärin 157 päivässä. Tällöin ilmatorjunta ampui alas tai vaurioitti 1,9 % havaituista viholliskoneista. Maataistelukoneiden osalta luku oli 4,4 %. Tulos oli hieman heikompi kuin kesäkuussa, mikä johtui siitä, että viholliskoneet kartoivat ilmatorjunta-asemia ja lensivät korkeammalla. Pommikoneet käyttivät 2500–3500 metrin lentokorkeutta, maataistelukoneetkin nousivat 2000 metrin korkeuteen,

jolloin niitä ei voitu tulittaa 20 mm aseilla eikä oikein tehokkaasti 40 mm aseillakaan. Tulituskerroista 24,1 % tuotti tuloksia. Ampumatarvikkeita kului 379 laukausta per pudotettu tai vaurioitettu kone, mikä osoittaa tulen tarkkuuden parantuneen kesäkuuhun verrattuna.

Aunuksen Ryhmän ilmatorjunta kunnostautui

Oli suomalaisten onni, ettei vihollisen hyökkäys alkanut yhtä aikaa Kannaksella ja Syvärillä. Jos näin olisi tapahtunut, olisi ollut vaikeata ellei jopa mahdotonta irrottaa joukkoja Anuksen suunnasta Karjalan Kannakselle. Muiden joukkojen ohella Anuksesta siirrettiin Kannakselle myös ilmatorjuntajoukkoja. Vastuu Anuksen Ryhmän ilmatorjunnasta jäi Ilmatorjuntarykmentti 11:n esikunnalle, jonka johdossa oli seitsemän ilmatorjuntapatteriston esikuntaa, 18 kevyttä ilmatorjuntapatteria ja rautatieilmatorjuntakomppania. Ilmavoimilla oli lisäksi Nurmoilan kentällä kevyt ilmatorjuntapatteristo, ja Laatokan ja Äänisen Rannikkoprikaateilla kummallakin yksi rannikkoilmatorjuntapatteristo, yhteensä kahdeksan ilmatorjuntayksikköä. Myös Laatokan ja Äänisen laivasto-osastojen alukset oli varustettu 20 ja 40 mm tykeillä. Anuksen suunnalla ilmatorjuntaa oli suhteellisesti enemmän kuin Kannaksella, ja se näkyi tuloksistakin.³⁵

Anuksen Ryhmän ilmatorjuntavoima oli 21.6.1944 ryhmitetty eri kohteiden suojaksi seuraavasti: liikenneyhteydet 54,2 %, kaupungit 3,3 %, lentokentät 9,8 %, huolto ja kuljetukset 13 % ja joukot 19,7 %. Harvan ja pitkän tiestön takia liikenneyhteyksien ja kuljetusten suojaaminen satoi pääosan ilmatorjuntavoimasta, jolloin jalkaväki ja tykistö jäivät vähemmälle. Ilmatorjuntajoukot ampuivat kuitenkin heti 21.6. alas 24 viholliskonetta. Rautatieilmatorjuntakomppania jäi Viteleen maihinnousun takia mottiin, jolloin sen aseet irrotettiin ja juna räjäytettiin Ala-voisten sillan mukana.³⁶

PSS-asemassa muodostettiin kahdesta ilmatorjuntapatteristosta ilmatorjuntatukiryhmä, jonka tehtävänä oli suojata keskitetysti 5. Divisioonan ja 15. Prikaatin joukkoja. Kapteeni Olavi Sipilän johtamaan voimaryhmään kuului parhaimmillaan yhdeksän ilmatorjuntapatteria. Poikkeuksellinen ratkaisu oli hyvin onnistunut ja tuotti hyviä tuloksia. Ilmatorjuntajoukot suojasivat tykistön ja muiden joukkojen siirtoja välillä hyvinkin pitkässä ryhmityksessä. Tulitoimintaa piti kuitenkin säännöstellä ampumatarvikkeiden puutteen takia. Niitä jouduttiin tuomaan li-

Aimo Lahden suunnittelema 20 mm kaksoistykki (m/40 VKT) oli tulivoimainen ase, jonka panssariammuksilla pudotettiin maataistelukoneitakin. (SA-kuva)

The 20 mm twin cannon (m/40 VKT), designed by Aimo Lahti, was a powerful weapon, which using armour-piercing ammunition even shot down ground attack aircraft.

sää lentoteitsekin. Panssaroitujen maataistelukoneiden pudottamiseksi käytettiin 20 mm tykeillä lippaita, joissa joka kolmas ammus oli panssariammus; tätä nimitettiin ”murhalippaaksi”. Ilmatorjunnan tilille kirjattiin kesäkuun loppuun mennessä 119 pudotusta.³⁷

Parhaat tuloksensa Aunuksen Ryhmän ilmatorjunta sai aikaan heinäkuussa Nietjärven taisteluissa U-asemassa. Ilmatorjuntarykmentti 11:n kolme patteria suojasi selustan tärkeitä siltoja (Läskelä, Jäniskoski, Harlu, Hämekoski), VI Armeijakunnalle alistettiin viisi ilmatorjunta-

patteristoa (12 patteria) ja 7. Divisioonalle yksi patteristo (3 patteria). VI Armeijakunnan tykistö oli ryhmitetty varsin suppealle (n. 50 km²) alueelle, jolloin ryhmituksen suojaaminen keskitetysti ilmatorjunnalla oli mahdollista. 11.7. tykistön suojana oli ilmatorjuntatukiryhmä, johon kuului 11 kevyttä ilmatorjuntapatteria. Ilmatorjunnan tiheys oli poikkeuksellisen hyvä, jolloin myös tulen teho oli erinomainen. Ilmatorjunta ampui 1.–18.7. alas yli 60 viholliskonetta. Vahvan ilmatorjunnan suojassa kenttätykistö kykeni tukemaan tehokkaasti ratkaisutaisteluita, ja puolustaja sai torjuntavoiton.³⁸

Ilmatorjuntamiehet taistelivat vaikeissa olosuhteissa ja kärsivät itsekin tappioita. Kalustotappiot olivat vähäiset, mutta kaksintaisteluissa maataistelukoneiden kanssa 39 miestä kaatui ja 80 haavoittui. Vihollisen tappiot olivat suuremmat, sillä ilmatorjunnan tilille kirjattiin vajaan kuukauden aikana 221 tuhottua viholliskonetta: 13 kpl Boston, 7 kpl Pe-2, 179 kpl Il-2 ja 22 hävittäjää. Paras yksikkö, luutnantti M.U. Teräsalmen johtama 29. Kevyt Ilmatorjuntapatteria ampui alas 37 konetta.³⁹

Aunuksen Ryhmän komentaja lähetti ilmatorjuntakomentajan, eversti Eino Tuompon kautta kiitoksensa ilmatorjuntamiehille: ”Ilman ilmatorjuntajoukkojamme olisi ollut kyseenalaista, olisiko Annuksen Ryhmä tuossa hirvittävässä maataistelukoneiden painostuksessa voinut pysäyttää ryssät U-linjalle – välittääkää miehille parhaat kiitokset!”⁴⁰

Torjuntavoitto saavutettiin

Ilmatorjuntajoukot osallistuivat kesän 1944 ratkaisutaisteluihin muualakin: Tienhaarassa (Kev.It.Psto 7 ja Kev.It.Psto 21), Viipurinlahdella (It.R 14) ja Ilomantsissa (It.R 13). Asetelma oli joka paikassa sama; vihollisen lentotoiminta oli kiivasta ja ilmatorjuntaa oli liian vähän. Silti pudotuksia tuli ja torjuntavoitto saavutettiin.

Jatkosodan virallisen historian mukaan Neuvostoliitto menetti Suomen rintamalla vv. 1941–44 yhteensä 2792 konetta, joista ilmatorjuntajoukkojen osuus oli 1107 konetta eli 39,6 %.

Neuvostoliitto menetti suomalaisten ilmoitusten mukaan ilmasodassa koneita seuraavasti:

Vuosi	Konetappiot (kpl)	Ilmatorjunnan osuus (kpl / %)
1941	734	376 / 49,3
1942	461	105 / 21,8
1943	331	28 / 7,8
1944	1148	598 / 49,9
Yhteensä	2792	1107 / 39,6

Ilmatorjuntajoukkojen pudotuksista 95 % tapahtui kenttäarmeijan alueella, mikä osoittaa ilmatorjunnan merkityksen maavoimien ilmapuolustuksessa. Ilmatorjuntajoukkojen tilille kirjattiin 248 pommikonetta ja 759 maataistelukonetta tai hävittäjää. Suurin osa niistä ammuttiin alas kesällä 1944.⁴¹

Neuvostoliiton lentokaluston kokonaistappiot ”Suuressa isänmaallisessa sodassa” olivat suuret, 106 400 konetta. Pelkästään maataistelukoneita menetettiin 23 600 kpl. Sotakoneiden menetyksistä taistelutappioiden osuus oli vain 43,3 %, loput aiheutuivat lentovaurioista yms. syistä.⁴² Näiden prosenttilukujen valossa Neuvostoliiton kokonaistappiot jatkosodassa Suomen rintamalla olisivat olleet noin 5500 konetta. Sotakokemusten mukaan ilmatorjuntajoukkojen tilille tuli aina enemmän vaurioituneita kuin tuhoutuneita koneita. Osa pahasti vaurioituneista koneista tuhoutui paluumatkalla tai meni muuten romutettavaksi.

Ratkaisutaisteluissa kesällä 1944 vihollisella oli valtava ilmaylivoi- ma, maaleja oli enemmän kuin tarpeeksi ja ilmatorjuntajoukkojen tilille kirjattiin runsaasti varsinkin maataistelukoneiden pudotuksia. Ilmatorjuntajoukkojen osuus pudotuksista oli sitä suurempi mitä pahempi ilma-alivoima oli. Kotialueella ammuttiin varmuudella alas vain 56 konetta, mutta silti kotialueen kohteiden suojaaminen onnistui hyvin. Ilmatorjunnan hyvyttä ei voikaan mitata vain pudotusluvuilla, tärkeintä on estää vihollisen ilmaterrori ja taata omille joukoille edes jonkinlainen toimintavapaus. Tehtävä olisi onnistunut kesällä 1944 paremmin, jos operatiivinen johto olisi ymmärtänyt käyttää ilmatorjuntajoukkoja keskitetympin ja muodostaa operatiivisen painopisteen kulloinkin sinne missä haettiin ratkaisua. Resurssien puolesta siihen olisi ollut hyvät mahdollisuudet.

Lähdeviitteet

- ¹ Lappi, Ahti, Ilmatorjunta ilmasodassa 1794–1945, Vaasa 2000, s. 440.
- ² Palmu, Pentti, Yön yli päivään – Suomen ilmatorjunnan vaiheita 1925–1990, Helsinki 1989, s. 131–133.
- ³ Ibid, s. 134.
- ⁴ Ahonen, Raino ja Heinaro, Aimo, Ilmatorjuntamme kehittymisestä ja toiminnasta toisen maailmansodan aikana, Ilmatorjunnan vuosikirja 1975–1976, Mikkeli 1975, s. 100.
- ⁵ Lappi, s. 441–442.
- ⁶ Palmu, s. 165–166.
- ⁷ Lappi, s. 376, 401.
- ⁸ Palmu, s. 201; Ahonen ja Heinaro, s. 101; Lappi, s. 459–460.
- ⁹ Palmu, s. 185–187.
- ¹⁰ Sotatieteen laitos: Jatkosodan historia 6, s. 227–231.
- ¹¹ Lappi, s. 460; Villanen, Auvo, Ilmatorjuntatykistön toiminta kesällä 1944 Karjalan kannaksella, SKK:n diplomityö 1952, Sota-arkisto. Kapteeni (ye-evil) Auvo Villanen oli kesäkuussa 1944 58. Kevyen Ilmatorjuntapatterin päällikkö (Kev.It.Psto 20) Valkeasaaren lohkolla.
- ¹² Lappi, s. 461; Ahonen ja Heinaro, s. 106.
- ¹³ Rantalainen, Veikko, Ilmatorjuntajoukot sodassa, Ilmatorjuntajoukot 1925–1960, Mikkeli 1963, s. 159.
- ¹⁴ Palmu, s. 185; Ahonen ja Heinaro, s. 102.
- ¹⁵ Ahonen ja Heinaro: s. 103.
- ¹⁶ IV AK:n ilmatorjuntajoukkojen (It.R 12) toimintakertomus (IV osa) ajalta 1.1.–30.6.1944, Sota-arkisto, s. 40–43.
- ¹⁷ Ahonen ja Heinaro, s. 106.
- ¹⁸ IV AK:n ilmatorjuntajoukkojen toimintakertomus (IV osa) ajalta 1.1.–30.6.1944.
- ¹⁹ Kuviauksia ilmatorjuntayksiköiden taisteluista löytyy Bob Biaudet'n kirjasta Ohimpupajat – ilmatorjuntamiesten kokemuksia jatkosodan ratkaisutaisteluista, WSOY 2001.
- ²⁰ IV AK:n ilmatorjuntajoukkojen toimintakertomus (IV).
- ²¹ Palmu, Pentti, Lapinleimu, Eero ja Thomenius, Pauli, Panssari-ilmatorjuntaa Suomessa 1942–1996, Toijala 1996, s. 41–46.
- ²² Häkkinen, Sauli, Jotakin ehkä tietäisin, olinhan siellä minäkin, Ilmatorjuntasäätiö 1997, s. 66–70.
- ²³ IV AK:n ilmatorjuntajoukkojen toimintakertomus ajalta 1.1.–30.6.1944, s. 74–80.
- ²⁴ Ibid (kesäkuu 1944), s. 73–80.
- ²⁵ Geust, Carl-Fredrik, NL:n ilmavoimien toiminta 9.–10.6.1944, käsikirjoitus Suomen Sodan -multimediaan, perustuu venäläisiin arkistotietoihin.
- ²⁶ IV AK:n ilmatorjuntajoukkojen toimintakertomus (IV), s. 74–80.
- ²⁷ Iskanius, Markku, Päämajan kuljetusjohdon panos kesän 1944 suurtaisteluissa, Kylkirauta 1/2005, s. 16; Kilpeläinen, Teemu, Ilmatorjuntajoukot Itä-Karjalasta Kannakselle siirrettyjen joukkojen rautatiekuljetusten suojana kesällä 1944, Ilmatorjunnan vuosikirja 2002–2003, Vaasa 2002, s. 217.
- ²⁸ Geust, Carl-Fredrik, Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimat kesän 1944 suurhyökkäyksessä Karjalan Kannaksella, Sotahistoriallinen Aikakauskirja 2004, s. 144.

- ²⁹ Ibid, s. 151–153.
- ³⁰ Lappi, s. 463–464.
- ³¹ Kilpeläinen, s. 222–237.
- ³² Ibid, s. 231–233.
- ³³ Iskanius, s. 16–17.
- ³⁴ III AK:n it.joukkojen (It.R 15) toimintakertomus ajalta 1.1.–30.6.1944 ja 1.7.–26.11.1944 (Sark 7841), liitteet 23, 34; Ahonen ja Heinaro, s. 109–111.
- ³⁵ E/It.R 11:n sotapäiväkirja 23.5.–14.10.1944 (Sark 7825); Lappi, s. 466–467.
- ³⁶ Kev.It.Psto 10:n sotapäiväkirja 29.6.–19.11.1944 (Sark 16837); Lappi, s. 468–469.
- ³⁷ Salpausselän Ilmatorjuntapatteriston toimituskunta, Ilmatorjuntamies taisteli, Kouvola 1978 (2.painos 1998); Lappi, s. 468; Kev.It.Psto 10:n toimintakertomus 15.9.1943–22.11.1944 (Sark 16834).
- ³⁸ E/It.R 11:n sotapäiväkirja ja toimintakertomus; Lappi, s. 468–469.
- ³⁹ Tuompo, Eino, Muistio Aunuksen kannaksen ilmatorjuntamiesten taisteluista VI AK:n alueella 1942–44, Ilmatorjuntamies taisteli, Kouvola 1978, s. 26.
- ⁴⁰ Ibid, s. 25.
- ⁴¹ Palmu, s. 204–205; Lappi, s. 469–470.
- ⁴² Geust, Carl-Fredrik, Keskinen, Kalevi ja Stenman, Kari, Red Stars, Soviet Air Force in World War Two, Forssa 1993, s. 140, 149.

Summary

THE FIELD ARMY'S ANTI-AIRCRAFT DEFENCE IN THE DECISIVE BATTLES OF 1944

The capability of the anti-aircraft troops was appreciably better at the start of the Continuation War in 1941 than during the Winter War of 1939–40. During the offensive phase in 1941 the enemy was inferior in strength even in the air so that anti-aircraft units could also be used for fire support tasks. During the static warfare phase in 1942–43 the enemy's air activity was very slight, as is evident from the anti-aircraft troops' statistics of aircraft shot down. In the summer of 1944 the situation changed, the enemy had clear air superiority, and the field army's anti-aircraft units had to carry the main responsibility for the troops' air defence.

In Finland the anti-aircraft troops belonged to the air force. From the viewpoint of the field army the war experiences of this were bad. The organizational model had perhaps originated in Germany, and there, too, it did not prove good. After the war anti-aircraft defence in Finland was incorporated into the army, on the proposal of the Defence Review Commission.

The organization of the field army's anti-aircraft defence was unsatisfactory. The lack of a battalion level of command was noticed in how the anti-aircraft batteries and companies belonging to corps and divisions were controlled. Nor was the composition of the light anti-aircraft battery satisfactory. On 30 July 1943 the order was given to form the headquarters of twenty-one anti-aircraft battalions and seventy-four light anti-aircraft batteries. The merit of the reform was to create a tactical level of command between the headquarters of a formation and the firing units. At the same time the number of units to be commanded was reduced because the independent anti-aircraft batteries, companies and platoons were amalgamated. The number of headquarters was based on the number of formations, while the number of batteries depended on the number of weapons. Still more would have been required.

The new light anti-aircraft battery had two fire sections with different armament. In the first section were two 40 mm guns (Bofors) and a 7.62 mm anti-aircraft machine gun; in the second section three 20 mm guns and a 7.62 mm anti-aircraft machine gun. About ten anti-aircraft batteries with only 20 mm guns were an exception to this in summer 1944. An advantage of the changed organization was held to be the possibility of flexible employment because the different types of armament complemented each other. The anti-aircraft sections of the field army's group headquarters were changed in January 1944 into the headquarters of anti-aircraft regiments, of which one was formed for each of five corps. The aim of regiment headquarters was to act as the operational and tactical stage of command at corps level. The regiment commanded the anti-aircraft battalions belonging to a corps.

The number of anti-aircraft weapons grew during the Continuation War by two and a half times; compared with the beginning of the Winter War the growth was almost seven times. On 1 January 1944 only 28 per cent of the country's anti-aircraft armament was at the front. In terms of firepower the anti-aircraft defence of the field army was by no means particularly strong.

The principle behind the battle deployment of the field army's anti-aircraft troops was that the corps had in general one light anti-aircraft battalion at its own disposal as a joint battalion under the command of the headquarters of an anti-aircraft regiment. Each division (or equivalent) had at its disposal one light anti-aircraft battalion as its support battalion. The battalions might comprise from two to four anti-aircraft batteries, but three were most common. Anti-aircraft battalions belonging to the air force were not in general subordinated to army formations but they cooperated with them.

On 9 June 1944 the Karelian isthmus had for its protection less anti-aircraft defence than did Olonets. At the main point of the offensive, the isthmus had at first only seventeen light anti-aircraft batteries and one self-propelled anti-aircraft battery for the defence of eight formations and thirty-three field artillery battalions. This gave an average of 2.5 batteries per formation and 0.5 per field artillery battalion. In Olonets the situation was better because the corresponding relative figures were 3.5 batteries per formation and 0.8 per field artillery battalion. For the protection of the field artillery alone one anti-aircraft battery per battalion would have been required. There was even less anti-aircraft defence available for the protection of the troops because the main st-

rength of the anti-aircraft defence was tied down for the protection of communications in the rear.

Reinforcements did not improve the adequacy of anti-aircraft defence significantly because the number of troops to be protected also grew. Even after reductions the Olonets Group had relatively more anti-aircraft defence than the Karelian isthmus. It would have been possible to release for the front several dozen light anti-aircraft batteries and sections from home defence. The home front had about forty heavy anti-aircraft batteries; these would have been more needed to defend the communications behind the corps from enemy bombing. For the entire period of the great battles on the isthmus there were too few anti-aircraft troops. The measures taken to make the Karelian isthmus the main operational point for anti-aircraft defence were correct but their scale was wrong.

The tactical employment of anti-aircraft defence was very rigid; a support battalion was given to each division, comprising in general three anti-aircraft batteries, irrespective of the situation or how many troops required protection in each division. The Olonets Group was an exception. There concentrated anti-aircraft defence was employed, with good results.

There were clear deficiencies in the operational command of anti-aircraft defence. One reason for this may have been the fact that the anti-aircraft troops belonged to the air force. When the fate of the nation was being decided by the fighting of the field army, all unnecessary anti-aircraft strength on the home front should have been concentrated in support of the troops. A partial reason for the deficiencies was also the lack of an anti-aircraft commander at the headquarters of the troops on the isthmus, which had been formed on 14 June 1944. This situation was remedied only when the battle of Vuosalmi was over. Operational direction did not occur because there was no operational command.

At the beginning of the great offensive the anti-aircraft troops had to fight in difficult circumstances against an enemy superior in numbers: manpower was under strength, most vehicles were away, and there was too little ammunition. The miscalculation of the supreme command caused losses both of men and equipment. In spite of that the anti-aircraft units fought well.

The anti-aircraft troops shot down many ground attack aircraft in particular and were able to guarantee the troops of the field army some degree of freedom of action. It was a disadvantage that a significant

part of the anti-aircraft defence strength had to be tied down to protect communications and transport in the rear.

The use of the anti-aircraft troops was heavily weighted towards the rear. The task would also have succeeded better if the operational command had understood how to use the anti-aircraft troops more concentratedly and to make the main focus of operations where it was most needed. There would have been good opportunities for this as far as resources were concerned.

MANNERHEIMIN JA HÄNEN KENRAALIENSA HENKILÖSUHTEET KESÄN 1944 TAISTELUISSA

Päämaja oli alkuvuodesta 1944 reagoinut lähitulevaisuudessa todennäköisenä pitämäänsä venäläisten aktivoitumiseen. Taustalla vaikutti ulkopoliittinen kehitys ja saksalaisten heikko menestys itärintamalla. Ylipäällikkö oli tulkinnut tilanteen vaativan perustavanlaatuisia uudelleenjärjestelyjä. Mannerheim ei ollut kuitenkaan yhtynyt päämajan operatiivisen osaston päällikön, eversti Valo Nihtilän näkemykseen, että Karjalan kannaksen pääasema olisi liian heikko ja torjuva puolustus olisi pitänyt aloittaa vasta taaempänä niin kutsutussa Vammelsuun–Taipaaleen asemassa.¹ Marsalkan oli aikaisemminkin, eli talvisodan lopputaisteluiden yhteydessä, ollut vaikea hyväksyä ajatusta viivytystaisteluista ja maa-alan luovuttamista hyökkääjälle Kannaksella. Tiedusteltuaan vielä useiden rintamakomentajien mielipidettä ylipäällikkö päätti vakiintuneen näkemyksensä perusteella säilyttää päävartarinta-aseman ennallaan pääasemassa.

Ksytymys joukkojen uudelleenryhmittämisestä Kannaksen rintaman hyväksi muodosti oman pulmansa, joka ajankohtaistui saksalaisten Leningradin saarron murtumisen yhteydessä. Operatiivisen osaston päällikkö esitti ehdottoman painopisteen muodostamista Kannakselle. Myös päämajajoitustemestari, kenraaliluutnantti A. F. Airo yhtyi suunnitelmaan, jonka mukaan Maaselän ryhmästä siirrettäisiin yksi divisioona

* (s. 1968) filosofian tohtori ja dosentti, historiantutkija ja -opettaja. Artikkelin perustuu hänen tutkimukseensa Eripuraa ja arvovaltaa – Mannerheimin ja kenraalien henkilösuhteet ja johtaminen (2004). Laaksonen kriittinen, uutta tutkimusmetodia soveltanut väitöskirja Todellisuus ja harhat – Kannaksen taistelu ja suomalaisten joukkojen tila talvisodan lopussa 1940 (1999) herätti paljon keskustelua. Lisäksi hän on kirjoittanut mm. Suomen poliisijärjestöhistorian ja useita sotahistoriallisia artikkeleita eri teoksiin sekä laatinut arvosteluja.

vahventamaan Kannaksen puolustusta. Mannerheim ei kuitenkaan suostunut Nihtilän esitykseen, vaan ainoastaan pienempimuotoisempiin joukkojen siirtoihin. Hän perusteli kieltäytymistään venäläisten liikehännällä Karjalassa.² Ylipäällikön hyväksymät tärkeimmät muutokset kevättalvella 1944 koskivat lopulta taistelujuotusta ja Kannasta puolustaneiden joukkojen johtosuhteita, joita pyrittiin uudistamaan oletettavaa kehitystä vastaavaksi.

Johtamisjärjestelyt Kannaksella

Ylipäällikön näkemyksen mukaan Kannaksen ryhmän esikunta ei ollut enää tarkoituksenmukainen joukkojen määrän lisääntyessä Kannaksella. Tarvittiin vähintään uusi johtoporras, jotta johtaminen olisi ollut tarpeeksi tehokasta.³ Armeijan esikunnan muodostaminen Kannaksen rintamalle ei kuitenkaan tullut marsalkasta enää kyseeseen: talvisodan kokemukset olivat olleet liian koettelevia. Talvisodassa Kannaksen Armeijan esikunta oli saanut päämajalta operatiivisen ajatuksen sisältäneet operatiivisen osaston laatimat käskyt sekä siihen liittyneet erilliset, muiden osastojen laatimat käskyt, jotka se oli yhdenmukaistanut tarpeellisine yksityiskohtineen konkreettisiksi suorituskäskyiksi alaisilleen armeijakunnille. Mannerheim oli tuntenut, että hänen näkemyksensä ja tahtonsa eivät olleet riittävän hyvin toteutuneet armeijan johtamisessa. Myös armeijakuntien esikunnissa oli oltu tyytymättömiä ylempään johtoportaan.⁴

Marsalkan ratkaisuksi muodostui Kannaksen ryhmän esikunnan lakauttaminen ja armeijakuntien uudelleenperustaminen. Ryhmän alaiset yhtymät jaettiin kahteen armeijakuntaan, III AK:aan ja IV AK:aan, ja ne tulivat jatkossa toimimaan suoraan ylipäällikön johdossa. Kannaksen ryhmän esikunnasta muodostettiin IV AK:n esikunta, joka johti puolustusta operatiivisesti tärkeämmällä Kannaksen rintaman oikealla siivellä; armeijakunnan lohko rajoittui lännessä Suomenlahteen ja idässä Vuokseen.⁵ Muutokset osoittivat, että ylipäällikkö tulkitisi sotilasmaantiedettä perinteisesti uhan edellä. Karjalan kannas jakautui kahteen alueelliseen kokonaisuuteen, läntiseen ja itäiseen, ja ne erotti toisistaan Vuoksen vesistö.

Ylipäällikön ajatuksena oli sitoa Kannaksen joukkojen johtaminen lujemmin päämajaan.⁶ Toteutus edellytti myös henkilöratkaisuja. Kannaksen ryhmää johtanut kenraaliluutnantti Harald Öhquist oli jo täyt-

tänyt tehtävänsä Mannerheimin yksilöllisessä johtamisessa: hän oli ollut marsalkalle tarkoituksenmukainen yhtymän komentajana ainoastaan varmoissa asemasota-ajan oloissa. Ylipäällikkö siirsi hankalaksi ja soveltumattomaksi mieltämänsä kenraalin sotakoulutuksen ylitarkastajaksi. IV AK:n komentajaksi nimettiin kenraaliluutnantti Taavetti Laatikainen ja III AK:n komentajaksi kenraaliluutnantti Hjalmar Siilasvuo. Laatikainen siirtyi uuteen tehtäväänsä Maaselän ryhmän komentajan paikalta, ja hänet korvasi Paavo Talvela, joka ryhtyi komentamaan II AK:ksi muutettua Maaselän ryhmää. Siilasvuo puolestaan siirtyi komentajantehtäväänsä sotakoulutuksen ylitarkastajan asemasta. Lopputulos oli marsalkan näköinen: Mannerheimilla oli tärkeimpinä rintamakomentajina suorassa alaisuudessaan joukko kenraaleja, joiden kykyyn torjua suurhyökkäystä hän henkilökohtaisesti parhaiten luotti. Marsalkka ei kuitenkaan vastaavalla tavalla vaihtanut tai kierrättänyt kenraalejaan päämajassa. Hänellä oli ollut siellä sama luotettu lähipiiri käytännössä läpi jatkosodan: päämajajoitusmestarina A. F. Airo ja komentoeskunnan päällikkönä W. E. Tuompo sekä asemasotavaiheessa yleisesikunnan päälliköksi palannut Erik Heinrichs.

”En halua olla yhden miehen vanki”

Ylipäällikkö johti hyvin yksilöllisellä tavalla päämajassaan. Alaisten tehtävät saattoivat muuttua ja esittelyjen merkitys vaihdella hyvinkin äkkiäisesti. Myöskään jaostojen ja toimistojen asema ei ollut ehdottoman vakiintunut. Erityisesti yleisesikunnan päällikön asema oli poikkeuksellinen. Kun Mannerheim oli pian talvisodan päättymisen jälkeen valinnut Heinrichsin tähän tehtävään, hän oli todennut kenraalilleen muutamia tärkeitä piirteitä käytännöstään. Mannerheim oli tähdentänyt, että hän halusi ottaa suoraan vastaan esittelyjä, tulkita ja johtaa omaehtoisesti. Hän piti myös yllä suoria kontakteja haluamiinsa henkilöihin ja instansseihin, muun muassa operatiiviseen toimistoon, komentoeskuntaan ja aselajikomentajiin, silloin kuin katsoi tarpeelliseksi. Toisin sanoen marsalkka toimi itsenäisesti, eikä yleisesikunnan päällikkö ollut itseoikeutettu esittelijä. Hän oli todennut Heinrichsille: *”Haluan nähdä ja kuulla itse, en halua olla yhden miehen vanki ja nähdä kaikkea hänen kauttaan.”* Toisaalta marsalkka oli myös painottanut, että yleisesikunnan päällikkö oli hänen esikuntansa herroista ensimmäinen numero yksi.⁷ Käytännössä yleisesikunnan päällikkö oli ylipäällikkön

jatkuvaan käytössä, hän kuului marsalkalle ja joutui olemaan aina valmiina kutsuun omista töistään huolimatta. Yleisesikunnan päällikkö oli toisaalta luotettu, toisaalta taustalla. Mannerheim oli kirjaimellisesti ylipäällikkö. Hän oli aktiivinen perehtyjä, kuunteli uupumatta esittelyjä, mutta ratkaisi itsekeskeisesti. Taustalla vaikuttivat kokemukset keisarillisen Venäjän sotalaitoksesta ja Suomen vapaussodasta. Kollegiaalinen johtaminen ja sotaneuvottelut olivat marsalkalle vieraita. Mannerheim oli epäluuloinen: hän halusi kontrolloida kaikkia ja kaikkea. Ylipäällikön järjestely oli yksilöllinen, omintakeinen ja johti krooniseen improvisointikulttuuriin. Esikunnalle ei missään vaiheessa pystynyt muotoutumaan selkeää työnjakoa ja johtamisjärjestelmää. Käsitellyssä kysymyksessä, suurhyökkäyksen ennakoinnissa, se rajasi näkökenttää ja kiristi tärkeimpien upseerien kilpailua.

Erityisen voimakas rivaliteetti ja eripura päämajassa muodostui eversti Aladar Paasosen ja hänen ”onnelliseksi kenraaliksi” nimittämänsä kenraaliluutnantti A. F. Airon välille. Kummallakin oli oma näkökulmansa ja vahvat näkemyksensä.⁸ Uhkaavassa kehityksessä ne personoituivat ja heikensivät koheesiota päämajassa. Toisaalta Mannerheimin arvovalta ja yksilölliset käytännöt vaikuttivat merkittävimpien alaisten suhtautumiseen ja heidän esittelyihinsä marsalkalle.⁹ Kukaan ei halunnut ärsyttää tai kiihdyttää auktoriteettia maalailamalla liian voimakkaita uhkakuvia. Taustalla vaikutti pitkittynyt ja ilmapiiriä passiivoinut asemasotavaihe. Syitä ”päämajalaiselle” sotaväsymykselle on havaittavissa myös vähäisiksi jääneissä muutoksissa ajatellen ylipäällikön lähipiirin ylimpiä upseereja. Mannerheimin noudattamalla kenraalien kierrätyksellä oli ollut aktivoiva vaikutus tärkeimpien yhtymien johtamiseen rintamalla. Sen sijaan päämajassa samat arvohenkilöt hoitivat vuosikausia samoja tehtäviä ylipäällikön kontrollissa. Marsalkan ja hänen tärkeimpien alaistensa perspektiivi havaitsi uhka oli rajallinen suurhyökkäyksen edellä. Yleisesti ottaen ylijohdo ei ollut yhtenäinen ja aktiivinen, vaan eripurainen ja reaktiivinen suhtautumisessaan ja järjestelyissään venäläisten suurhyökkäyksen edellä.

Komentajia vaihdettiin, kun puolustus petti

Venäläisten suurhyökkäyksen alkaminen Kannaksella ei kirjaimellisesti yllättänyt ylijohdo, mutta päämajan ja armeijakuntien valmistautuminen oli kuitenkin epäyhtenäisyydessään ollut puutteellista. Myös

seuranta oli laiminlyöty. Ylijohto yliarvioi puolustavien joukkojen ja rakennettujen puolustuslinjojen kestävyyskykyä Kannaksella. Talvisodan onnistuneet torjuntataistelut muodostivat nopeasti tulkittuna analogiana harhan. Olot eivät todellisuudessa enää mahdollistaneet samankaltaisia pysäyttämistäisteluita. Lähtökohdat olivat erilaiset, sillä hyökkääjän kompetenssi ja valmistelut olivat paremmat. Toisaalta puolustajalla ei ollut suoranaisia, konkreettisia osoituksia kestävyystään taustalla kuten oli ollut edellisellä kerralla torjuttaessa massaoffensiivia talvisodan lopussa. Jatkosodassa kontrasti oli suurempi, koska suurhyökkäys lähti liikkeelle pitkän asemasotajakson jälkeen. Ennen kokematon äkkinäinen muutos ja nopea kehitys hankaloittivat johtamista ja lamauttivat joukkoja. Seurauksena oli sekavuutta ja lyhytjänteisyyttä johtamisessa. Havahtuminen tilanteeseen vaati oman viipeensä myös ylijohtossa.

Laiminlyönnit ja reaktiivisuus suurhyökkäyksen torjunnassa ovat henkilöityneet voimakkaasti painopisteessä vastuussa olleeseen armeijakunnan komentajaan, kenraaliluutnantti Taavetti Laatikaiseen. Hän johti omalla persoonallisella tavallaan rauhallisesti ja varovaisesti, mikä ei kuitenkaan ollut riittävän tehokasta johtamista nopeassa tapahtumasarjassa suurtaisteluiden kestäessä. Merkittävää on, että Laatikainen oli Mannerheimin suosimia kenraaleja ja säilytti paikkansa. Sen sijaan kolme Laatikaisen alaista, kenraalimajurin arvoista yhtymän komentajaa, Jussi Sihvo, Lars Melander ja Paavo Paalu vapautettiin tehtävästään.

Ensimmäinen erotettu oli 10.D:n komentaja, kenraalimajuri Jussi Sihvo. Hän oli ollut vaikeassa asemassa puolustautuessaan joukkoineen venäläisten yleishyökkäyksen painopistesuunnassa. Sihvo vapautettiin tehtävästään Laatikaisen aloitteesta, Oeschin esityksestä ja Mannerheimin päätöksellä.¹⁰ Nopea prosessi ja ajoitus todistavat, että päätös perustui ensisijaisesti kehitykseen rintamalla ja uskottavuuden säilyttämiseen johtamisessa. Sihvon henkilökohtainen toiminta oli toissijainen tekijä arvioitaessa hänen erottamisensa perusteita.

Kahden muun kenraalimajurin erottaminen johti pitkiin ja pateettiin jälkiselvittelyihin. Sen enempiä Lars Melander kuin varsinkaan Paavo Paalu eivät tyytyneet kohtaloonsa. Kumpikin kyseenalaisti erottamisensa oikeutuksen ja vaati virallista tutkimusta perusteista.¹¹ He toimivat vastoin totuttua johtamiskulttuuria ja -käytäntöä. Valitukset käynnistivät selvitystyön, jonka yhteydessä haastateltiin kaikkia tärkeimpiä asianosaisia. Tutkimukset ja loppuraportit laati sotakoulutuksen tarkastajan asemansa perusteella virkatyönä kenraaliluutnantti Harald Öhquist.¹² Hän oli tehtävässään voimakkaiden paineiden alainen –

olisi ollut erittäin uskaliasta millään tavoin arvostella ylipäällikön komentajaratkaisuja jälkikäteen.

Pitkään päämajassa asem sodan aikana tiedustelujaoston päällikkönä toiminutta ja suurhyökkäyksen käynnistyessä Ratsuväkiprikaatia komentanutta kenraalimajuri Lars Melanderia syytettiin kyvyttömyydestä johtaa yhtymäänsä, mikä oli aiheuttanut ennenaikaisen rintaman painumisen Laatikaisen armeijakunnan operatiivisesti tärkeällä oikealla siivellä.¹³ Todellisuudessa hänet erotettiin ylijohdolle muodostuneen väärän tilannekuvan ja hätäisen leimaamisen perusteella. Taustalla vaikutti kuitenkin inhimillisesti arvioiden nopeasti kasautuva kehitys, joka ei antanut sijaa yksityiskohtaiselle harkinnalle. Epäilemättä armeijakunnan johtoportaan oli hermostuttu ja huolestuttu myös omasta maineesta. Toisaalta on perusteetonta väittää, että Melander olisi pystynyt hallitsemaan kehitystä vastuualueellaan. Kärjistynyt asetelma, johon sisältyi myös Laatikaisen ja Melanderin henkilökohtaisten välien kiristymistä, purkautui toteutetussa komentajaratkaisussa.

Kolmas Laatikaisen armeijakunnassa divisioonan komentajana toiminut kenraalimajuri, Paavo Paalu, erotettiin myöhemmin, uudella kriittisellä jaksolla torjuntataisteluissa. Tässä vaiheessa Viipuri oli jo menetetty ja rintama painunut kaupungin koillispuolelle. Armeijakunnan oikealle siivelle oli muodostunut uhkaava tilanne neuvostojoukkojen pyrkinessä Talin kannasten kautta läpimurtoon. Myös Paavo Paalun syyksi luettiin hänen henkilökohtaiseen johtamiseensa liittyneet ongelmat.

Esimiesasemassa armeijakunnan komentajana toiminut kenraaliluutnantti Taavetti Laatikainen esitti useita vakavia syytöksiä alastaan vastaan. Hänen mielestään Paalun henkilökohtaisella johtamisella oli ollut merkittävä kielteinen vaikutus kehitykseen rintamalla.¹⁴ Taustalla vaikuttivat vahvasti heidän vanhat pinttyneet ristiriitansa, joiden juuret ovat löydettävissä jo sotia edeltävältä ajalta. Oppilas-opettaja-asetelma oli muuntunut erilaisten urakehitysten myötä esimies-alainen -suhteeksi. Kenraalit Laatikainen ja Paalu olivat sekä persoonina että komentajina hyvin erilaisia.¹⁵ Tämä heijastui keskinäiseen yhteistyöhön ja ilmeni erityisen konkreettisesti kriittisissä, hermoja koettelevissa oloissa.

Lähteiden perusteella voi todeta, että Paalu ei ollut enää pystynyt johtamaan joukkojaan tehokkaasti.¹⁶ Hänen tilannekuvansa oli rikkonainen ja epäselvä. Edelleen Paalu myös informoi esimiestään puutteellisesti ja ilmeisen valikoivasti. Tämä haittasi operatiivista suunnittelua ja johtamista kenraalimajuri Ruben Laguksen Panssaridivisioonan vastaohökkäyksen yhteydessä. Näitä näkökohtia vasten Laatikaisella oli asi-

alliset perusteet erottaa Paalu. Tulehtuneiden henkilösuhteiden ja rikko-
naisen johtamisen takia kyseessä oli suorastaan välttämätön ratkaisu
torjunnan lujittamiseksi yhdellä venäläisten suuroffensiivin tärkeim-
mistä painopistesuunnista.

Kolmen kenraalimajurin arvoisen divisioonankomentajan, Sihvon,
Melanderin ja Paalun erottamiseen liittyvät yksityiskohtaiset ja arka-
luonteiset tilannetekijät on käytännössä sivuutettu aiemmassa tutki-
muksessa. Näillä samassa armeijakunnassa toisiaan seuranneilla johta-
miskriiseillä on yhteisiä, selittäviä piirteitä. Ennen kaikkea yhdistävänä
tekijänä on armeijakunnan komentaja Taavetti Laatikainen. Hänen
johtamisensa luonteen tarkastelu on jäänyt vähemmälle huomiolle. Tä-
hän on osaltaan vaikuttanut ilmeinen suosikkiasema ylipäällikön johta-
misessa ja suhteessa päämajaan. Venäläisten suurhyökkäystä torjuttaes-
sa ”Papalle” ominainen johtaminen ei ollut tarpeeksi nopeaa reagoi-
maan nopeisiin ja yllättäviin tilannemuutoksiin. Ajoittain ilmeisen löy-
hä ja epämääräinen vuorovaikutus alaisiin yhtymän komentajiin hei-
kensi mahdollisuuksia kontrolloida kiivasta rintamakehitystä. Laatikai-
sen päätökset vapauttaa tehtävistään miltei peräkkäin kolme alaistaan
kenraalimajuria oli esimiehen keino vallinneen kriisin hallitsemisessa.
Ratkaisujen taustalla on nähtävä ylijohdon, niin päämajan kuin armei-
jakunnan, pyrkimys löytää nopeasti konkreettinen syy kielteiselle kehi-
tykselle ja tarve lujittaa omaa otetta johtamisessa. Erottamisissa vaikut-
tavimpia tekijöitä olivat rintamakehitys ja uskottavuuden säilyttäminen
ennen komentajien henkilökohtaista toimintaa. Mannerheim teki rat-
kaisunsa ennen kaikkea Laatikaisen arvioiden perusteella.

Marsalkka johti ennen kaikkea henkilöiden kautta. Hän arvosti myös
muutamia kyvykkäinä pitämiään ”tahtokenraaleja”. Kuvaava esimerk-
ki on hänen yhteydenottonsa suoraan kenraalimajuri Aaro Pajariin pian
suurhyökkäyksen alkamisen jälkeen. Marsalkka tiedusteli divisioonan-
komentajalta mahdollisuutta suorittaa suurin voimin, usealla divisioo-
nalla vastahyökkäys, jolla olisi ollut tarkoitus ottaa menetetyt asemat
pääasemasta takaisin suomalaisten haltuun. Kenraalimajuri Pajari miet-
ti asiaa puolisen tuntia ja ilmoitti kantansa puhelimesta Mannerheimil-
le. Hän piti suunniteltua sotatoimea liian uskaliaana, sen epäonnistumi-
nen olisi saattanut ratkaisevasti heikentää puolustusta Vammelsuun-
Taipaleen linjalla.¹⁷ Ylipäällikkö päätyi lopulta luopumaan vastahyök-
käsajatuksesta ja päätti antaa Laatikaisen armeijakunnan joukkojen
irtautua sitkeitä viivytystaisteluja käyden taaempiin aseisiin.

Kenraalimajurien Pajarin ja Laguksen henkilökohtainen yhteentör-

mäys osoittaa, kuinka vaikeaksi kahden pätevän, mutta voimakastahtoisen komentajan ja kulmikkaan persoonan yhteistyön järjestäminen muodostui kriittisessä tilanteessa. Luonteeltaan jyrkkä Lagus ei suostunut Pajarin komennettavaksi, kun häntä ei ollut siihen suoranaisesti käsketty. Panssarikenraali kieltäytyi ottamasta huomioon Pajarin itselleen ominaisella tavalla eli mahtipontisella innolla esittämiä yksityiskohtaisia suunnitelmia vastahyökkäyksestä.¹⁸ Molemmat olivat särmikkäitä ja omalaatuisia yksilöitä.¹⁹ Kumpikin halusi henkilöidä sotatoverin itseensä. Tässä suhteessa ”hyökkääjäkenraalit” eivät eronneet ambitioissaan toisistaan. Laguksen itsepintaisuus ja Pajarin kiivastuminen heijastavat kilpailua saavutettavissa olevasta kunniasta. Kyse ei siis ensisijaisesti ollut kenraalien erilaisista näkemyksistä vastahyökkäyksen suoritusta ajatellen, vaan lähinnä heidän yksilöllisistä ominaisuuksistaan ja persoonallisista piirteistään. Tapauksessa Pajari–Lagus antagonistisilla henkilökemioilla oli merkittävä konkreettinen vaikutus johtamiseen. Passiivinen Laatikainen ei halunnut puuttua heidän kahnauksiinsa. Kun otetaan huomioon rintamalla vallinnut kriisitilanne, kenraalien kahdenvälisellä hankauksella oli korostunut merkitys.

Operatiivinen johtoporras KaJoKE

Uusi johtoporras, Kannaksen Joukkojen Komentajan Esikunta (KaJoKE), muodostettiin vastauksena kriittiselle kehitykselle pääsotänäyttämöllä. Kyseessä oli välttämätön toimenpide, koska ylipäällikön päämaja ei pystynyt etäältä johtamaan puolustusta riittävän tehokkaasti ja viipeettömästi. Aiemmin alkuvuodesta toteutetut muutokset taistelujaoituksessa olivat tosiasiallisesti olleet osin epätarkoituksenmukaisia, ja nyt ne osaltaan hidastivat reagointia suurhyökkäykseen.²⁰ Mannerheim joutui lieventämään henkilökohtaista kontrolliaan johtamisessa. Marsalkan valinta johtamaan Kannaksen joukkojen puolustusta ja toimimaan armeijakunnan komentajien Laatikaisen ja Siilasvuon suoranaisena operatiivisena esimiehenä oli kenraaliluutnantti Karl Lennart Oesch. Ylipäällikkö antoi asiasta kirjallisen käskyn 15. kesäkuuta.

Kannaksen joukkojen komentaja asetui laajenevan läpimurron takia nopeasti Vammelsuun–Taipaleen linjan jättämisen kannalle. Hänen argumenttinsa irtautumisen välttämättömyydestä joukkojen voimien säilyttämiseksi puolustuksellisesti edullisemman Viipurin–Kuparsaaren–Taipaleen linjan pysäyttämistäisteluihin vakuuttivat ylipäällikön. Man-

nerheim myönsi illalla 15. kesäkuuta Oeschille valtuudet viivytyksen aloittamiseen.²¹ Seuraavana päivänä Kannaksen joukkojen komentaja antoi alaisilleen armeijakuntien komentajille käskyn valmistautua viivytykseen.²² Myöhemmin uudessa päävastarinta-asemassa johtamista vielä tehostettiin jakamalla Laatikaisen vastuualue. Armeijakunnan oikealle siivelle muodostettiin uusi armeijakunnan johtoporras, V AK, jonka komentajaksi ylipäällikkö nimesi kenraalimajuri Antero Svenssonin. Hän siirtyi tehtävänsä Aunuksen ryhmästä aluksi siihen kaa-vaillon kenraalimajuri Arne Blickin sijasta.

Marsalkka antoi Oeschille laajat valtuudet tilanteen vakauttamiseksi. Oesch johti ja koordinoi armeijakuntien ja vastaavien yhtymien sotatoimia. Hän oli ennen kaikkea operatiivinen johtaja, sillä muissa asioissa virkatie kulki edelleen suoraan armeijakunnista päämajaan. Oesch sai kuitenkin tarpeen tullen tarpeelliseksi katsoessaan valtuudet puuttua järjestelyihin esimerkiksi huoltoa ja komentajia koskevissa kysymyksissä.²³ Mannerheim ei olisi muodostanut kuvattua uutta, nopeasti improvisoitua johtoporrasta, elleivät olot olisi häntä siihen pakottaneet. Tästä todistavat osaltaan päämajan operatiivisen osaston päällikön lausumat noudatetusta käytännöstä. Hänen mukaansa marsalkka pyrki KaJoKE:n perustamisesta huolimatta ajoittain johtamaan ohi Oeschin suorilla henkilökohtaisilla kontakteillaan armeijakuntien komentajiin.²⁴

Armeijakuntien komentajat pitivät KaJoKE:aa enemmän tai vähemmän turhana johtoportaana. Siilasvuo kutsui sitä ivallisesti ”Hajokeeksi”.²⁵ Päämajan operatiivisen osaston puhelinkeskusteluista käy ilmi, ettei myöskään Laatikaisen esikunnassa ymmärretty uuden johtoportaan tarkoitusta. Sen katsottiin rikkovan työrauhaa ja sekaantuvan pikkumaisesti yksityiskohtiin.²⁶ Nihtilän mukaan KaJoKE:n perustaminen oli kuitenkin tarkoituksenmukaista, ja järjestelyissä otettiin oppia talvisodan Kannaksen Armeijan esikunnan ongelmista.²⁷ Tällä kertaa muodostettiin täyden esikuntakokoonpanon sijaan armeijakuntien yläpuolelle ainoastaan operatiivinen johtoporras. Henkilöproblematiikalta ei silti nytkään välttytty. Komentajaksi nimetty Oesch personoiti Siilasvuon ja Laatikaisen tulkinnoissa selvästi eräänlaiseksi päämajan tarkastajaksi ja valvojaksi, olihan hän pitkään ollut Mannerheimin lähipiiriä ja muun muassa toiminut yleisesikunnan päällikkönä talvisodassa.

Kehitys Kannaksella oli suurhyökkäyksen käynnistymisen jälkeisinä päivinä hyvin sekava: tilanne oli nopeassa muuttuvaisuudessaan muuttumaton. Ylipäällikön ratkaisu Kannaksen Joukkojen Komentajan Esikunnan perustamisesta oli tarkoituksenmukainen ja tehosti johtamista.

Uusi johtoporras henkilöityi sen komentajaksi nimettyyn Oeschiin. Hän orientoitui heti tehtävänsä ja lunasti käytännössä paikkansa ottamalla nopeasti ja perustavalla tavalla kantaa puolustukseen Vammelsuun–Taipaleen asemassa. Tämä kysymys oli ollut erittäin arkaluonteinen, jos otetaan huomioon ylipäällikön kategorinen ajattelu ja Kannaksen joukkojen komentajan todellisuudessa improvisoitu ja sitä kautta irrallinen asema väliin jäävän johtoportaan komentajana. Seurauksena olisi saattanut olla talvisodan analogia: toisinto Kannaksen puolustusta ja joukkojen irtautumista koskeneista ristiriidoista. Kun Oesch kesäkuun puolivälissä otti vastuulleen joukkojen johdon, oli puolustus Laatikaisen oikealla siivellä kuitenkin jo pirstaloitunut. Mikä oleellisinta, rintama oli jo liikkeessä. Tämä helpotti Mannerheimin ratkaisua hyväksyä viivytystaistelut. Ennen kaikkea marsalkka kuitenkin luotti Oeschin näkemykseen ja harkintaan kriittisessä tilanteessa – näin ei ollut tapahtunut Östermanin osalta talvisodassa.²⁸

Kenraaliluutnantti K. L. Oesch mukautui nopeasti herkkään ja improvisoituu asemaansa operatiivisena komentajana päämajan ja armeijakuntien välissä. Hän toimi kirjaimellisesti tehtävänsä marginaaleissa Laatikaisen ja Siilasvuon esimiehenä. Johtamisessaan Oesch otti huomioon kriittisen kehityksen vaatimat realiteetit suhteessa alaisiinsa. Hän reagoi aktiivisesti ja teki nopeita, tärkeitä ratkaisuja, mutta ei ryhtynyt organisoimaan äkkinäisiä, sopeutumista vaativia muutoksia, jotka olisivat sekoittaneet johtamista ja puolustusta. Kenraaliluutnantit Laatikainen ja Siilasvuon saivat johtaa armeijakuntiaan itsenäisesti vastuualueillaan. Tässä Mannerheim ja Oesch erosivat toisistaan sotilaskomentajina. Edellinen halusi kontrolloida, mieluummin suoraan, mutta ainakin epäsuoraan, jälkimmäinen puolestaan delegoi enemmän ja tahtoi vähemmän yksityiskohtiin. Oeschin omaksuma tapa johtaa soveltui erityisen hyvin komentajina ja persoonina hyvin erilaisten Laatikaisen ja Siilasvuon käskemiseen. Tämä helpotti oleellisesti myös ylipäällikön päämajan johtamista ja asemaa vaikeissa oloissa.

Kannaksen joukkojen komentaja joutui käytännössä kokemaan puutteet ja laiminlyönnit kantaessaan vastuun suurhyökkäyksen pysäyttämisestä. Tämä luonnollisesti kärjisti Oeschin myöhempiä tulkintoja.²⁹ Hän piti ylipäällikön suosimaa Laatikaista henkilökohtaisesti passiivisena armeijakunnan komentajana ja kyseenalaisti marsalkkakeskeisen järjestyksen tarkoituksenmukaisuuden päämajassa. Oeschilla oli kompetenssia arvioida kumpaakin arvohenkilöä. Hän oli ollut suurhyökkäyksen kiivaimmalla jaksolla tiiviissä yhteistyössä Laatikaisen kanssa,

jonka esikunnan yhteydessä Kannaksen Joukkojen Komentajan Esikunta oli aloittanut toimintansa. Erityisesti Oeschilla oli kuitenkin paljon omakohtaisia kokemuksia Mannerheimista. Hän toimi marsalkan yleisesikunnan päällikkönä päämajassa miltei koko talvisodan ajan.

”Tahtokenraali” Paavo Talvela

Suurhyökkäys Kannaksella vaikutti nopeasti Itä-Karjalan rintamaa koskeviin ylipäällikön ratkaisuihin. Oeschin siirryttyä Kannakselle Mannerheim oli käskenyt uudeksi Aunuksen ryhmän komentajaksi voimakastahtoisen kenraaliluutnantti Paavo Talvelan, jonka pätevyyteen ja taitoon marsalkka luotti. Uusi Aunuksen ryhmän komentaja joutui pian pakkotilanteeseen, heikennysten ja henkilöratkaisujen eteen, kun ylipäällikkö ilmoitti haluavansa irrottaa hänen yhtymästään ensin yhden armeijakunnan esikunnan ja vähän myöhemmin divisioonan siirrettäväksi Kannakselle.³⁰ Talvela joutui ylipäällikön käskystä kiihdyttämään valmisteluja joukkojen irrottamiseksi.

Ylipäällikön hyväksymän ensimmäisen suunnitelman ja aikataulun perusteella Kannakselle käsketty Talvelan alaisuudessa toiminut kenraalimajuri Kaarlo Heiskasen 11.D marssi ensin rintamasuuntaisesti kohti selustaa ja oli siirtymävaiheen ajan Aunuksen ryhmän komentajan varareservinä. Mannerheim oli päättänyt asiasta Talvelan näkemysten ja ilmeisen vahvan esittelyn perusteella. Päämajassa Airo ja Nihtilä olivat kuitenkin toisella kannalla: he painottivat 11.D:n siirtymisessä ennen muuta nopeutta. Nihtilä kiisteli Talvelan kanssa useaan otteeseen Heiskasen divisioonan asemasta ja siirtymisestä. Kun yhteisymmärrykseen ei päästy ja rintama Kannaksella edelleen painui, Nihtilän ja Airon ohella myös ylipäällikkö keskusteli asiasta vielä uudelleen Talvelan kanssa. Mannerheim ilmoitti hänelle henkilökohtaisesti, että 11.D oli saatava Kannakselle mahdollisimman nopeasti. Talvela toisti omat näkemyksensä divisioonan merkityksestä varmistuksena vastuualueellaan.³¹ Kiireät tuntemukset ovat havaittavissa kenraalin muistiinpanoissa.

Paavo Talvela arvostelee merkinnöissään ylemmän johtoportaan päämajan päätöksentekoa 11.D:n siirtymisestä hermostuneeksi ja sekavaksi.³² Todellisuudessa hän itse taktikoi ja pyrki viivyttelyllään lunastamaan viimeisen saavutettavissa olevan konkreettisen hyödyn poismäärätystä Heiskasen divisioonasta. Episodi on kuvaava, ensin keskustelivat marsalkka ja Talvela, sitten toista mieltä olleet Airo ja Nihtilä mar-

salkan kanssa, sitten Airo ja Nihtilä yrittivät saada Talvelan uskomaan ja kun tämä ei onnistunut, lopulta jyrähti Mannerheim. Huomionarvoista on, että Talvelan suhtautumiseen vaikutti ratkaisevasti se, keneltä hän sai käskyt päämajasta.

Ylipäällikkö johti Talvelaa poikkeuksellisen henkilökohtaisesti. Tapansa mukaan Talvela pyrki myös ylemmän johtoportaan, päämajan kanssa asioidessaan aina ensisijaisesti neuvottelemaan operatiivisista ratkaisuista marsalkan kanssa. Talvelan mielestä päämajoitustmestari Airo ja operatiivisen osaston päällikkö Nihtilä vaikuttivat haitallisesti ylipäällikön johtamiseen. Talvela epäili heidän myös mustamaalaavan häntä marsalkan silmissä. Muistiinpanoissaan Talvela kutsuu Airoa muun muassa ”marsalkan pahaksi hengeksi”.³³ Talvela ei kuitenkaan voinut jatkuvasti neuvotella kahdenvälisesti Mannerheimin kanssa, joka johti sotaa ja käsitteli yhtäaikaaisesti useiden tärkeiden rintamien akuutteja kysymyksiä. Sitä paitsi suora henkilökohtainen yhteys oli vastoin tavanomaista käytäntöä. Lähteiden perusteella voi todeta, että Mannerheim oli pidättyvä ja valikoiva suorassa yhteydenpidossaan hyvin tuntemaansa tahtokenraaliin: hän johti Aunuksen ryhmän komentajaa henkilökohtaisesti joko oman intressinsä perusteella tai välttämättömän tarpeen vaatiessa. Airoille ja Nihtilälle jäi useimmiten epämiellyttävä tehtävä selostaa Talvelalle päämajan toiminta-ajatus ja välittää hänelle ylipäällikön käskyt.

Venäläisten 23. kesäkuuta käynnistynyt suurhyökkäys Itä-Karjalassa kiristi entisestään välejä ylijohdossa. Mannerheim tuli ajoittain aktiivisemmin esiin. Tämä koski kuitenkin erityisesti henkilöasioita. Lähteiden perusteella päämajan tärkeimmillä operatiivisilla upseereilla oli vahva sija operatiivista johtamista ajatellen. Venäläisten nousua maihin Aunuksen ryhmän oikealla sivustalla Tuuloksessa etenkin Airo neuvotteli Talvelan kanssa ratkaisuista vaikeassa tilanteessa. Sen sijaan pian seuranneessa Aunuksen ryhmän komentajan ja hänen tärkeimmän alaisensa yhtymän komentajan, VI AK:n komentajan välirikossa oli marsalkka täysin suvereeni ratkaisija. Mannerheim ei hyväksynyt Talvelan eronpyyntöä tai tämän sotilaalliseen kuuliaisuusrikkomukseen syyllistyneen alaisen, kenraalimajuri Aarne Blickin erottamista.

Paavo Talvela käytti pyyntöään saada vapautus tehtävästään eräänlaisena uhkavaatimuksena: hän halusi Blickille siirron, joka olisi samalla kelvannut rangaistukseksi tottelemattomuudesta. Talvela painosti ylipäällikköä vetoamalla myös tunnettuun ja tuloksekkaaseen tahdonvoimaansa rintamakomentajana. Talvela oli hyvin tietoinen siitä, että mar-

salkka arvosti hänen vahvaa ominaispiirrettään etenkin vallinneissa oloissa. Mannerheim oli kuitenkin tyytymätön kummankin kenraalin-sa johtamiseen ja vaati molempia kantamaan vastuunsa loppuun asti; Aunuksen ryhmän viivyty- ja vetäytymistehtävän suorittaminen oli vielä kesken.

Myöhemmin henkilökiiriin syvetessä ja uhatessa johtamista Mannerheimin oli pakko erottaa riitaiset kenraalit toisistaan. Ylipääällikkö oli saanut yksityiskohtaisempia tietoja ristiriidoista Aunuksen ryhmässä sen vastuualueella tärkeimmissä johtoportaisissa marsalkan käskystä vierailleelta epäviralliselta tarkkailijalta Nihtilältä. Henkilökohtaiselle tasolle edenneet skismat vaikuttavat haitallisesti johtamiseen. Ensimmäin siirrettiin Blick, ja rintaman vakiinnuttua myös Talvela muihin tehtäviin. Kenraaliskisman syvyyttä heijastaa Blickin pian siirtonsa jälkeen kenraalimajuri Kustaa Tapolalle kirjoittama kirje, jossa hän kuvaa entistä esimiestään Talvelaa ”viholliseksi no yksi”, jota muistelee omissa sanojensa mukaan enää kuin pahaa painajaisunta. Blick toteaa myös seuraavasti: ”*Palannut on työhalu ja -ilo, sekä mikä kallisarvoisinta – sisäinen rauha ja tasapainoisuus, kun jäljellä on enää vihollinen no kaksi, joka sekin on aikansa jo rymistelyään talttunut.*”³⁴ Tällä kakkosella Blick siis tarkoitti venäläisiä hyökkääjiä Kannaksella.

Aunuksen ryhmän komentajan ja ylipääällikön päämajan välinen yhteistyö johtamisessa oli koko yhtymän vetäytymisen ja viivytystaistelujakson ajan enemmän tai vähemmän kitkaista. Talvelasta ”päämajan herrat” toimivat useaan otteeseen itsekeskeisesti, miltei konspiratiivisesti häntä vastaan. Aunuksen ryhmän komentaja kaipasi enemmän ylempien johtoportaan tukea näkemyksilleen ja ratkaisuilleen. Myös alaisten yhtymien komentajien kanssa hänellä oli jatkuvasti ongelmia. Talvela vaati miltei vuoronperään heitä erotettavaksi. Talvela tunsikin käyvänsä johtamisessaan eräänlaista ”kahden rintaman sotaa” vääntäessään yhtä aikaa kättä sekä esimiestensä että alaistensa kanssa. Aunuksen ryhmän komentaja mielsi joutuneensa useaan otteeseen sivuutetuksi tärkeitä päätöksiä tehtäessä. Tämä koski myös hänelle erityisen tärkeiksi muodostuneita henkilöpulmia. Mannerheimin tapaan Talvela oli erittäin tarkka ja herkkä henkilöasioissa. Henkilökemioiden merkitys on yleisesti ottaen poikkeuksellisen suuri analysoitaessa Aunuksen ryhmän vetäytymisen ja viivytystaistelujen johtamista ylimmissä johtoportaisissa.

Rintamatapahtumien muodostama akuutti paine hellitti vetäytymisen päätyttyä torjuntavoittoihin U-asemassa. Ongelmat ylijohdossa eivät kuitenkaan Aunuksen ryhmän osalta poistuneet, vaan ne ainoastaan

muuttivat muotoaan. Oma kipupisteensä muodostui johtosuhteiden uudelleenjärjestelystä. Tässä kysymyksessä päämaja toimi epämääräisesti ja salamyhkäisesti – ainakin Aunuksen ryhmän esikuntaan nähden. Ilmeisesti haluttiin välttää hankauksia Talvelan kanssa. Toisaalta ratkaisujen jäsentyminen vei oman aikansa ja lopullinen päätös Aunuksen ryhmän lakkauttamisesta tehtiin ilmeisen myöhään.

Ylipäällikön toteuttamien henkilöjärjestelyjen perusteella on oletettavaa, että hän oli tehnyt Talvelan ja Blickin osalta jo varhaisessa vaiheessa alustavan ratkaisun sekä heidän erottamisestaan toisistaan että siirtämisestään pois Aunuksen ryhmästä. Tämä oli kuitenkin mahdollista vasta kun olot rintamalla sallivat komentajanvaihdot. Ensin alempiarvoinen ja sotilaalliseen kuuliaisuusrikkomukseen syyllistynyt Blick siirrettiin muualle. Kun armeijakunnan viivytyksellä oli edennyt riittävän pitkälle, hänet komennettiin takaisin vanhaan tehtäväänsä itselleen tuttuun ympäristöön Kannakselle. Blickin paikalle siirrettiin luonteeltaan rauhallinen kenraalimajuri Armas-Eino Martola, joka miellettiin sopivan sävyiseksi alaiseksi kiihkeälle Talvelalle. Hankalaksi käskettäväksi osoittautuneen Talvelan vuoro tuli pian Aunuksen ryhmän ryhmitäyttyä U-asemaan myöhemmin heinäkuussa.

Mannerheim halusi selvästi saada etäisyyttä tahtokenraaliinsa. Talvela oli kyllä pystynyt hoitamaan ansiokkaasti ja kunniakkaasti hänelle käsketyt vaikeat tehtävät, mutta yhteistyö hankauksineen oli ollut koettelevaa suurtaisteluiden kestäessä. Marsalkka mielsi Talvelan nyt käyttökelpoisemmaksi edustajanaan Saksan päämajassa kuin yhtymän komentajana rauhoittuneissa rintamaolosuhteissa. Toisin sanoen kummankin riitaisen kenraalin siirto konkretisoitiin vasta viipeisenä alkuperäiseen syy-yhteyteen nähden. Mannerheimin menettelyt Talvelan ja Blickin suhteen heijastelevat osaltaan hänen vahvaa yksilöllistä henkilöorientoitunutta johtamistaan. Mannerheim totesi myöhemmin Talvelan voimakastahtoisuudesta: ”*Inte bara en brinnande vilja, men en stark vilja. Ja, visst är han viljestark! Jag försäkrar, att jag – också jag – mangan gång hade svårt att böja hans vilja under min.*”³⁵

Mannerheim oli individualistinen johtaja

Ylipäällikkö Mannerheim oli suuri auktoriteetti. Marsalkka oli ehdottoman tarkka arvovallastaan, hän piti yllä auktoriteettiaan ja oli vaikeasti lähestyttävä esimies. Hänen suosiostaan kilpailtiin, mikä heijas-

tui myös kenraalien väleihin ylijohdossa. Marsalkka halusi jo periaatteessa pysyä alaiensa skismojen yläpuolella. Myöskään komentajien kunniaakysymyksiä hän ei katsonut voivansa ottaa harkittavakseen sodan oloissa, mikä on huomattavan selvästi havaittavissa suurtaisteluiden yhteydessä kesällä 1944. Mannerheimilla oli vahva, individualistinen tapa johtaa ilman ehdotonta sitoutumista johtosuhteisiin ja arvojärjestykseen. Tarpeelliseksi katsoessaan marsalkka ohitti alaisiaan johtoportaita ja käski suoraan alempia komentajia. Mannerheimin piti jatkosodassa – varsinkin suurtaisteluissa kesällä 1944 – esikuntatyössään korvaamattomiksi tulkitsemansa kenraalit tiukasti lähellään päämajassa. Heitä ei kierrätetty eri tehtävissä samaan tapaan kuin useita komentajana tärkeitä kenraaleja. Mannerheim johti ennen kaikkea henkilöiden eikä arvoasemien kautta. Eriyisen selvästi tämä on havaittavissa kriittisimpien kehityskulkujen yhteydessä torjuttaessa venäläisten suurhyökkäyksiä talvisodan ja jatkosodan lopputaisteluissa.

Lähdeviitteet

- ¹ Nihtilä–Kilkki. Käsikirjoitus ev Nihtilän haastatteluista 12. 3. 1971–16. 5. 1972. Ev Valo Nihtilän materiaalia ja haastatteluaineistoa (Kari Nihtilän, Pertti Kilkin ja Pertti Hartikaisen hallussa, kopiot Lasse Laaksosella) Jatkosota, s. 124, 137–138.
- ² Esim. päämajan operatiivisen osaston päällikön, eversti Nihtilän antama tilannekatsaus 18. 2. 1944 sotapäiväkirjaa varten. PM sotapäiväkirjan liitteet n:o 601–800. SArk. Spk 20881.
- ³ Esim. Halsti 1957: Halsti, Wolf H., Ratkaisu 1944. Suomen sota 1939–1945 I osa. Otava Keuruu 1957, s. 141. Ks. myös ”Hyvä Veli Emerik!” Harald Öhquistin kirje Emerik Olsonille 26. 12. 1958. Emerik Olsonin arkisto. HYK. Coll. 164.67.
- ⁴ Esim. Broder! Brev till E. Heinrichs 28.4.1941. Harald Öhquistin kirje Erik Heinrichsille. Kenr! Harald Öhquistin kokoelma. SArk. Pk 1205/4; Österman 1966: Österman Hugo, Neljännesvuosisata elämästäni. WSOY Porvoo 1966, mm. s. 174–175; Laaksonen 1999: Laaksonen Lasse, Todellisuus ja harhat – Kannaksen taistelu ja suomalaisten joukkojen tila talvisodan lopussa 1940. Yliopistopaino Helsinki 1999, useissa kohdin esim. s. 337–338, 359–360.
- ⁵ Kan.R:n käsky N:o 246/III/201. 18. 2. 1944 ja PM Operatiivinen osasto N:o 363/Op. 1/5. d. sal. 20. 2. 1944. Päämajan sotapäiväkirja 1. 1. 44–28. 4. 45. SArk. Spk 20812.
- ⁶ ”Selostaessaan ’kesäsota’ nimisessä”. Aineistoa omia muistelmia varten 1908–1963. Kenraali Heinrichsin kokoelma. SArk. Pk 1172/23.
- ⁷ Av utrymmes o. a. orsaken utlämnad godkänt text (poisjätettyä, hyväksyttyä tekstiä). Mannerheim-teoksen II osan käsikirjoitusta. Kenraali Heinrichsin kokoelma. SArk. Pk 1172/53.
- ⁸ Ks. esim. Paasonen 1974: Paasonen Aladár, Marsalkan tiedustelupäällikkönä ja hal-

- lituksen asiamiehenä. Weilin + Göös Tapiola 1974, s. 117–118; Heinrichs 1959: Heinrichs Erik, Mannerheim Suomen kohtaloissa II. Otava Helsinki 1959. s. 316 ja 390; Kilkki 1994: Kilkki Pertti, Valo Nihtilä – Päämajan eversti. WSOY Porvoo–Helsinki–Juva 1994, s. 107–108.
- ⁹ Esim. Erkki Sutelan haastattelu 4. 7. 2002. Muistiinpanot Lasse Laaksosen hallussa.
- ¹⁰ Op.os./Ka.Jo.KE 16. 6. 1944. Op.os./Ka.Jo.KE 6100:n sotapäiväkirja 14. 6.–19. 9. 1944. SArk. Spk 14203; Tsto III/10.D:n sotapäiväkirja 17. 6. 1944. SArk. Spk 5959; PM:n sotapäiväkirja 16. 6. 1944. SArk. Spk 20812; Sinerma 1978: Sinerma Martti, Taavetti Laatikainen – legenda jo eläessään. WSOY Porvoo 1978, s. 130–131.
- ¹¹ "Ylipäällikölle" Kenraalimajuri P. J. Paalu 14. 7. 1944. Upseerien siirtoja, rangais- tuksia, kuolemantapauksia ym. koskevia asiakirjoja. PM–Pv.PE, Komento-osasto, Kom I. SArk. T 22316/7; Yleisesikunnan päällikölle. Lin.SE 2. 8. 1944. SArk. Pk 1205/4.
- ¹² Esim. "Yleisesikunnan Päällikölle" Linnoitus suunnitteluesikunta N:o 170/ henk.koht. 7. 8. 1944. SArk. Pk 1205/4; Öhquist mstp. 10. 8. 1944. SArk. Pk 1205/ 17; "Kenraaliluutn. H. Öhquist" Yleisesikunnan päällikkö 20. 7. 1944. SArk. Pk 1205/4; Öhquist mstp. 24. 7. 1944. SArk. Pk 1205/17.
- ¹³ Selostus keskusteluista, joita on käyty niiden olosuhteiden selvittämiseksi, joiden vallitessa kenraalimajuri Melander poistettiin RvPr:n komentajan tehtävistä. SArk. T 10559–10560/36.
- ¹⁴ Selostus keskusteluista, joita on käyty IV AKE:ssa, Pans.DE:ssa ja PM:ssa koskien niitä olosuhteita, joissa Kenr.majuri Paalu joutui luovuttamaan divisioonansa. SArk T 10559–10560/36.
- ¹⁵ Ks. esim. upseeriarvostelut: Paalu, Paavo Johannes ja Laatikainen, Taavetti. Ansioluettelot. SArk.
- ¹⁶ Esim. IV AKE:ssa 27. 7. 1944. klo 9.00. Selostus keskusteluista, joita on käyty IV AKE:ssa, Pans.DE:ssa ja PM:ssa koskien niitä olosuhteita, joissa Kenr.majuri Paa- lu joutui luovuttamaan divisioonansa. SArk T 10559–10560/36; Aikaisempien tie- tojen lisäksi saatiin 18.DE:ssa 2. 8. 1944 klo 14,30 käydyissä keskusteluissa tietää: SArk. T 10559–10560/36; Lisätietoja ja yksityiskohtia niistä olosuhteista, joiden vallitessa 18.D:n komentaja, kenr.majuri Paalu joutui luovuttamaan divisioonansa. SArk. T 10559–10560/36.
- ¹⁷ Halsti 1974: s. 291–292; Oesch 1956: Oesch K. L., Suomen kohtalon ratkaisu Kan- naksella v. 1944. Otava Helsinki 1956, s. 85.
- ¹⁸ Halsti 1974: s. 309–310.
- ¹⁹ Ks. esim. upseeriarvostelut Pajari, Aaro Olavi. SArk. Pk 1205/4; upseeriarvostelut Lagus, Ernst Ruben. Ansioluettelot. SArk.
- ²⁰ Ks. esim. Paasonen 1974: s. 144–145.
- ²¹ PM:n Op.os. Creed-sanoma n:o 1532/Op.1/5d sal. 15. 6. 1944 klo 18.30. Op. os./ KaJoKE sotapäiväkirjan liitteitä 14. 6.–30. 8. 1944. SArk. Spk 14205.
- ²² "Toimintaohje III ja IV AK:n komentajille" Kenr.luutn. Oesch n:o 3/44/2 a henk.koht. 16. 6. klo 8.20. SArk. Spk 14205.
- ²³ Päämaja Operatiivinen osasto n:o 1515/Op.1/9.a/sal. 14. 6. 1944. SArk. Spk 14205.
- ²⁴ Nihtilä–Kilkki, Jatkosota s. 146–147.
- ²⁵ Seppälä 1984: Seppälä Raimo, Kenraali ja pahan ilman linnut. Hj. Siilasvuo 1892– 1947. Keuruu 1984, s. 165.

- ²⁶ Ks. PM:n Op. os. puh. keskustelut 10. 6.–9. 8. 1944. MpKK, Sotahistorian laitos.
- ²⁷ Nihtilä–Kilikki, Jatkosota s. 154–155.
- ²⁸ Ylipääällikkö vapautti kenraaliluutnantti Hugo Östermanin tehtävästään Kannaksen Armeijan komentajana pian pääaseman murtumisen jälkeen helmikuussa 1940.
- ²⁹ Oesch 1956: Passim.
- ³⁰ Talvela II 1977: Talvela Paavo, Sotilaan elämä II. Toim. Sampo Ahto ja Vilho Terasmäki. Jyväskylä 1977, mstp. 15. 6. 1944; Au.RE Op. os. N:o 3254/III a/14 sal. 16. 6. 1944. Op. os./Au.RE tilanneilmoituksia ja operatiivisia käskyjä 1944. SARk. T 21656/2.
- ³¹ Talvela II 1977: mstp. 15. 6.–17. 6. ja 20. 6. 1944; Nihtilä–Kilikki, Jatkosota s. 147–148; Päämajan Op. os:n puhelinkeskustelut 10. 6.–9. 8. 1944. MpKK, Sotahistorian laitos.
- ³² Talvela II 1977: mstp. 20. 6. 1944.
- ³³ Talvela II 1977: mstp. 21. 6. 1944.
- ³⁴ "Kenr.maj. K. Tapola" Aarne Blickin kirje Kustaa Tapolalle 24.7.1944. Kopio Lasse Laakosella. Alkuperäinen kirje Päivi Tapolan hallussa.
- ³⁵ Paavo Talvela. Mannerheimin lausuntoja muista. Kenraali Heinrichsin kokoelma. SARk. Pk 1172/64.

Summary

THE PERSONAL RELATIONS OF MANNERHEIM AND HIS GENERALS IN THE CONTINUATION WAR DURING THE FIGHTING IN SUMMER 1944

Several background factors have to be examined when analysing the personal relations of Marshal Mannerheim, the commander-in-chief, and his generals and how the defence against the Russian great offensive in summer 1944 was commanded. General Headquarters had already reacted from the beginning of the year to the probability of the Russians becoming active in the near future. The most important changes approved by the Marshal in the late winter concerned the deployment of the fighting forces and the chain of command of the troops defending the Karelian isthmus. An attempt was made to improve these to fit in with expected developments.

The commander-in-chief's decision was to abolish the headquarters of the Isthmus Group and to form corps once again. The formations subordinate to the Group were divided into two corps, and these henceforward acted under the Marshal's direct command. Mannerheim's idea was to tie the command of the troops on the Isthmus more firmly to General Headquarters. Its realization also involved decisions affecting personnel. The result bore the stamp of the Marshal: Mannerheim had directly subordinate to him, as the most important front-line commanders, a group of generals whose ability he personally trusted to defeat a great offensive.

Mannerheim directed his General Headquarters in a very individual manner. His subordinates' duties could be changed and the significance of reports alter quite suddenly. Moreover, the position of sections and branches was not absolutely fixed. In particular the position of the chief of the general staff was exceptional. On the one hand he was trusted, on the other kept in the background. Mannerheim was literally commander-in-chief. He was an active familiarizer, listened tirelessly

to reports, but took decisions personally. Mannerheim's system was individual, personal and led to continual improvisation. At no time could a clear division of staff duties and a command system be fashioned. As far as the anticipation of the great offensive is concerned, this limited the range of vision and sharpened competition between the most important officers. In general terms the supreme command was not coherent and active but divided and reactive in its attitudes and organization before the Russian great offensive.

The start of the Russians' great offensive on the Isthmus did not literally surprise the supreme command but the preparations of General Headquarters and of the corps had been nevertheless defective because of their disjointed character. The blame for the failures and slowness of the defence has been strongly directed to one person, Lieutenant-General Taavetti Laatikainen, the corps commander who carried responsibility at the main point of the offensive. He commanded calmly and cautiously in his own personal manner, which did not, however, suffice for effective leadership during the rapid movement of events during the great battles. It is noteworthy that Laatikainen was one of the generals who enjoyed Mannerheim's favour, and he kept his appointment. Instead three of Laatikainen's subordinates, formation commanders with the rank of major-general, were dismissed.

Common, explicable factors can be found for the crises of command which succeeded each other in the same corps. Above all the common factor was Taavetti Laatikainen. The character of his command has attracted little attention. Behind the decisions must be seen the attempt of the supreme command to find quickly a concrete reason for the bad turn of events and the need to strengthen its own grip on command. Among the most influential factors behind the dismissals were the situation at the front and the preservation of credibility rather than the personal actions of the commanders.

The personal clash between Major-Generals Aaro Pajari and Ruben Lagus shows how difficult cooperation was during critical events between two capable but strong-willed commanders with abrupt personalities. Lagus's obstinacy and Pajari's hot temper reflected their competition to gain glory. The question was thus not primarily the generals' differing views about how to carry out the counter-attack but more about their individual traits and personal characteristics. Given the crisis at the front the significance of the friction between the two major-generals was more significant.

A new level of command, the Headquarters of the Commander of Troops on the Isthmus, was formed in reaction to the critical development in the major theatre of war. Mannerheim had to relax his personal control in command. The Marshal's choice to command the troops defending the Isthmus and to act as the direct operational commander of Laatikainen and Siilasvuo, the corps commanders, was Lieutenant-General K. L. Oesch. Mannerheim would not have formed this new, hastily improvised, level of command if circumstances had not forced him to do so.

Lieutenant-General Oesch rapidly adapted to his improvised position as a commander between General Headquarters and the corps. He literally carried out his task as Laatikainen's and Siilasvuo's commander in a marginal manner. In this respect Mannerheim and Oesch differed from each other as field commanders. The former wanted to control, preferably directly but at any rate indirectly, the latter for his part delegated more and got less involved in details.

The great offensive on the Isthmus rapidly influenced the commander-in-chief's decisions about the front in Eastern Karelia. Mannerheim had appointed as the new commander of the Olonets Group, which was responsible for the defence of the region, the strong-willed Lieutenant-General Paavo Talvela, whose competence and skill the Marshal trusted. The Marshal commanded Talvela in an exceptionally personal manner. In Talvela's opinion, the commander-in-chief's most important operational officers at General Headquarters adversely influenced Mannerheim's command. They had the mostly unpleasant duty of explaining to Talvela the operational plan of General Headquarters and of transmitting to him the commander-in-chief's orders.

The Russian great offensive in Eastern Karelia strained to breaking point relations between Talvela and his most important subordinate, the corps commander Aarne Blick. However, Mannerheim neither approved Talvela's resignation nor Blick's dismissal. The commander-in-chief demanded that his generals carried the responsibility in their task to delay the advance of the Russians. Later when heightened conflicts between Talvela and Blick threatened the execution of command, the Marshal was finally compelled to separate them. The importance of personal chemistry is exceptionally great when analysing the actions of the higher levels of command while the Finns were withdrawing from Eastern Karelia.

Mannerheim, the commander-in-chief, was a great authority. The Marshal was uncompromisingly strict over his authority; he maintained

his prestige and was a difficult superior to approach. Mannerheim had a strong, individualistic method of commanding, without being positively tied to command structures and the system of rank. When he considered it necessary, the Marshal by-passed the levels of his subordinates and sent orders directly to lower commanders. During the Continuation War, and especially during the great offensive in summer 1944, Mannerheim kept tightly close to him at General Headquarters the generals whose staff work he considered irreplaceable. They were not rotated in different duties in the same way as several generals who were important as commanders. Mannerheim commanded above all through men and not through ranks. This is most noticeable during the most critical events in the defensive fighting against the Russian great offensives of the final battles of the Winter War and the Continuation War.

VIIPURIA EI AIOTTUKAAN PITÄÄ 1944?

Taipumaton kenraali A. F. Airo valmisti kaikki operatiiviset suunnitelmat. The unyielding General A. F. Airo prepared all operational plans.

Kaikki tieto Suomen viime sotien historiasta ei ole löydettävissä painetuista lähteistä. Sotapäiväkirjojen luotettavuuskin vaihtelee, osa on kirjoitettu puutteellisten tietojen varassa, jokunen jopa kokonaan sodan päättymisen jälkeen.¹ Painettujen lähteiden kerroksen informatiivisuus on vaihtelevaa ja on riippuvainen eri intresseistä. Sodan aikana ja sen jälkeenkin asiakirjoja on poltettu.² Todella salaisia asioita ei ole kirjattu talteen lainkaan.

Veteraanihaastattelut on yksi keino kerätä talteen tietoa sodan kulusta. Sotahistorian tutkimuksessa ei veteraanihaastatteluja ole kovin paljon hyödynnetty. Haastatteluissa korostuu usein yksilön näkemä ja kokema. Pian sodan jälkeen sotakokemuksista ei ollut sopivaa puhua. Tähän vaikutti aluksi valvontakomission aika ja vallitsevat poliittiset olot. 1960- ja 70-luvuil-

* (s. 1956), erikoissairaanhoidtaja, Suomen Sotahistoriallisen Seuran jäsen, tehnyt veteraanihaastatteluita sotakokemusten tallettamiseksi ja tutkinut mm. sankarivainajien kohdaloita. Näitä koskevia artikkeleita on julkaistu teoksissa Kallio, Veikko (toim.), Sammatti, Elias Lönnrotin kotipitäjä (2002) ja Kallio, Veikko (toim.), Karjalohja, itsenäisen väen pitäjä (2005).

la oli jopa ”mitäs menitte” -mielialoja. Nyt ovat ajat muuttuneet ja Neuvostoliittokin on kaatunut. Jo ikääntyneet veteraanit ovat oivaltaneet, että ellei asioita pian kerrota talteen, menevät tiedot heidän mukanaan.

Yhä edelleen yli 60 vuotta jatkosodan päättymisen jälkeen puhuttaa Viipurin kohtalo suomalaisia. Miten oli mahdollista, että Suomen toiseksi suurin kaupunki menetettiin 20.6.1944 lähes taistelutta? Aihetta käsitteleviä kirjoja ilmestyy edelleen 1990- ja 2000-luvulla, ja televisiodokumenteissakin asiaa pohditaan silloin tällöin.

Kenraaliluutnantti Aksel Fredrik Airo toimi päämajoitusestämäärinä Päämajassa. Marsalkka Mannerheim johti sotaa ja Airo johti sotatoimia. Hänen tehtävänsä oli valmistaa kaikki operatiiviset suunnitelmat. Heidän välillään esiintyi toisinaan erimielisyyttä ja asioista kiisteltiin, mutta ”kyllä minä nyt yleensä voitin”, kertoi Airo myöhemmin televisiohaastattelussa.³ ”Häntä pidettiin yleisesti päämajan aivoina”⁴

Päämajan operatiivisessa suunnittelussa pohdittiin jatkuvasti erilaisia vaihtoehtoja. Asemasodan aikanakin tehtiin suunnitelmia, sillä tiedettiinhan toki, ettei rauhallisempi vaihe sotatoimissa jatkuisi loppumattomiin. Vuoden 1943 tienoilla kenraali Airo teki havainnon, josta tuli eräänlainen johtoajatus kesän 1944 ratkaisutaisteluissa.

Airo tunnettiin vaikenavana ja taipumattomana kenraalina. Hän ei itse koskaan kirjoittanut muistelmia, sen sijaan hänestä on kirjoitettu useampikin teos. Airo sanoi usein: ”Kun ihminen lakkaa muistamasta, hän alkaa muistella.” Airolla ei ollut mitään halua tai tarvetta ryhtyä selittelemään tehtyjä ratkaisuja.⁵

Sodan jälkeen kenraali Airo joutui vankilaan lähes kolmeksi vuodeksi asekatkentuksen yhteydessä. Olot vankeudessa olivat ankeat, hänelle ei sallittu edes kynää ja paperia ajankuluksi selliin. Airon onnistui kuitenkin kirjoittaa siellä kirja *Liikekannallepanosalaliitto*, jonka käsikirjoituksen tytär Aila salakuuljetti pieninä erinä tulitikkulaatikossa.⁶ Lopulta kenraali vapautettiin, ilman että häntä vastaan olisi nostettu syytettä. Airo palasi takaisin silloiseen työhönsä yleisesikunnan päälliköksi, mutta tuli pian vapautetuksi tehtävästä ”yleisten syiden nojalla”. Tällaisen kohtelun tämä erittäin ansioitunut suomalainen sotilas sai sodan jälkeisinä vuosina.

Kenraali Airo asettui asumaan Ristintaipaleen tilalleen Heinolan maalaiskuntaan. Hänellä oli useita luottamustehtäviä. Näihin kuului myös toimiminen kaksi kautta kansanedustajana. Rotaryklubin kokoukset olivat hänelle tärkeitä tapahtumia elämän ehtoovuosinakin. Lähimmille rotaryveljille hän kertoi sotakokemuksistaan. Usein toistui kertomus vuoden 1943 merkittävästä havainnosta:

”Suomen kartta kertoo selvästi missä ratkaisutaistelut käytaisiin. Tuosta se tulee, siinä kulkee lyhin tie”, hän sanoi osoittaen Karjalan kannasta. Airo pani kartalla peukalon Vammelsuuhun ja etusormen Taipaleeseen. Sitten hän lähti kuljettamaan sormiaan länteen päin. ”Vuoksi kulkee luonnollisena puolustuslinjana ylhäällä ja Suomenlahti alhaalla”. Sormien ote kapenee Suomenvedenpohjaa kohden. Kun sormet lähenevät, hän sanoi, että ”täällä ratkaisu käydään” ja näytti Viipurin ja Kuparsaaren välistä aluetta. ”Tosiasiata on, että Viipuri sijaitsee väärrällä puolella vesistöä. Jos Viipurista tullaan taistelemaan, kaupunki tuhoutuu, eikä kukaan tee sillä enää mitään sen jälkeen. Viipuri sijaitsee puolustuksellisesti väärrällä puolen ja se ei merkitse mitään. Suomen itenäisyyden säilyminen on tärkeintä. Älkää katsoko palasia, katsokaa kokonaisuutta!” Airo sanoi. Lisäksi hän arveli, että ”kun tulee kulu-neeksi 50 vuotta sodan päättymisestä, niin joku havaitsee, miten tämä asia oikein meni. Ja silloin on helppo kaikella sen ajan tiedolla arvostella ja sanoa, että miksei tehty niin tai miksi ei tehty näin.”⁷

Sodan jälkeen väitetään Airon suljetussa piirissä kertoneen, että periaateratkaisua Viipurin puolustamisesta tehtäessä hän oli esittänyt operatiivisiin näkökohtiin vedoten, että Viipurista luovuttaisiin taistelutta. Ylipäällikön kanta esitykseen oli ehdottoman kielteinen. Kyseessä olisi ollut arvovaltatappio.⁸

Saksan puolustusvoimien johto oli varoittanut suomalaisia neuvostojoukkojen strategisten iskujen tehokkuudesta ja tuonut julki arvion, jonka mukaan massiiviset iskut voidaan pysäyttää vasta 80–100 kilometrin päässä murtoalueelta. Saksan sotilasasiamies, eversti Horst Kitschmann oli 1943 arvellut, että suurhyökkäyksen alkaessa Karjalan kannaksella vihollinen tunkeutuisi Viipuriin kahden viikon sisällä hyökkäyksen alkamisesta. Hänen mielestään pääpuolustusasema olisi pitänyt rakentaa valmiiksi Viipurinlahden vesistölinjan länsipuolelle.⁹

Stalin oli jatkosodan edellä antanut joukoilleen käskyn, että Viipuri on ehdottomasti pidettävä.¹⁰ Kun suomalaiset sen kuitenkin saivat valhattua takaisin elokuun lopulla 1941, seurasi pian historiamme sotasaaliiltaan suurin motti Porlammin alueella.¹¹ Vetäytyvällä puna-armeijalla oli mukanaan niin runsas kalusto, koska tarkoituksena oli ollut ankarasti puolustaa Viipuria.¹² Kesällä 1944 arvioitiin aivan oikein Viipurin olevan puna-armeijalle erittäin merkityksellinen kohde. ”Se oli oleva varmasti venäläisten hyökkäyksen tärkein tavoite”, kertoi Päämajan operatiivisen osaston päällikkö, eversti Valo Nihtilä sodan jälkeen.¹³

Puolustusvalmistelut ennen suurhyökkäystä

Stalingradin tappion jälkeen alettiin melko yleisesti uskoa, että Saksa häviäisi sodan. Suomi kävi rauhantunnusteluja kaikessa hiljaisuudessa alkuvuodesta 1944. Kysymys Karjalan kannaksen joukkojen vahvistamisesta tuli ajankohtaiseksi, kun venäläiset mursivat Leningradin saartorenkkaan ja saavuttivat helmikuun alussa Narvajoen linjan.¹⁴

Kannaksen puolustus oli pahasti etupainotteinen. Saksalaiset varoittivat tästä, vedoten omiin kokemuksiinsa puna-armeijan hyökkäystaktiikasta. Pääasema oli hiekkamaata ja vailla vahvoja katettuja puolustuslaitteita. Sen kestävyys tulikin pian koetelluksi.

Ylipäällikkö oli Itä-Karjalan kannasten vahvojen linnoitustöiden kannattaja ja tämä ehkä oli vienyt voimavaroja Karjalan kannaksen varustelulta. Joukkojen sijoittelu aiheutti myös näkemyseroja Päämajan upseereissa. Jo tammikuussa 1944 kenraali Airo ehdotti Mannerheimille, että Kannakselle pitäisi saada lisää joukkoja. Marsalkka hylkäsi tämän ehdotuksen.¹⁵

Presidentti Ryti keskusteli sotamarsalkan kanssa 8.2.1944. Hän toi julki käsityksensä, jonka mukaan Suomen olisi valmistauduttava myös siihen mahdollisuuteen, että venäläiset yrittävät pakottaa meidät hyväksymään liian raskaina pitämämme rauhanehdot. Todennäköisin menetelmä olisi hyökkäys Kannaksella, jonka puolustuksen vahvistamista hän piti tarpeellisena. Mannerheim vastasi tähän, että hän ei ole niin hyvä strategi, että voisi väittää venäläisten hyökkäävän juuri Kannaksella. Tämä vastaus sisälsi pienen näpäytyksen, sillä marsalkka ei pitänyt siitä, että häntä pyrittiin neuvomaan. Molemmat olivat samaa mieltä siitä, että rauhaan tulisi pyrkiä mahdollisimman nopeasti, sillä Saksan häviö oli jo niin ilmeinen, että Suomella ei ollut mahdollisuutta saada parempia rauhanehtoja kuin Moskovan rauhan rajat, jos niitäkään.¹⁶

Eversti Valo Nihtilä laati helmikuun 16. päivänä 1944 tilannekatsauksen, jonka mukaan armeija olisi muuttuneen tilanteen vuoksi ryhmiteltävä uudelleen siten, että ehdoton painopiste olisi Kannaksella. Tästäkin syntyi näkemyseroja. Marsalkalla oli toimenpiteiden yksityiskohdista erimielisyyttä sekä eversti Nihtilän että kenraali Airon kanssa, jotka olivat siirtäneet enemmän joukkoja Kannakselle jo tässä vaiheessa.¹⁷

Karjalan kannaksen puolustusjärjestelyissä tehtiin muutos, Kannaksen ryhmä lakkautettiin ja tilalle tuli kaksi armeijakuntaa. Päämajan creed-sanomalla määrättiin II AK:n ja Maaselän Ryhmän komentaja, kenraaliluutnantti Taavetti Laatikainen IV AK:n komentajaksi Länsi-

Päämajan ydinryhmä: Kenraaliluutnantti Aksel Fredrik Airo, kenraali Axel Erik Heinrichs, eversti Valo Konstantin Nihtilä. (SA-kuva)

The core group at General Headquarters: Lieutenant-General Aksel Fredrik Airo, General Axel Erik Heinrichs, Colonel Valo Konstantin Nihtilä.

Kannakselle.¹⁸ Pian tämän jälkeen, maaliskuun alussa 1944, pidettiin Päämajan ulkopuolella tärkeä neuvottelu. Laatikaisen kotiin Mikkeliin saapui muutama ylipäällikköä lähinnä alemmalla tasolla oleva sodanjohtaja. Isokokoinen kartta otettiin esille ja uusi armeijakunnan komentaja selvitti ylemmälle portaalle ajatuksiaan ja näkemyksiään. Samalla hänet perehdytettiin tehtävänsä ja kerrottiin operatiivisesta suunnitelmasta, jonka mukaan VKT-asema oli vedetty kaikessa hiljaisuudessa kulkemaan Viipurin osalta kaupungin länsipuolelle luonnollista vesistölinjaa noudattaen. Tämän Päämajan ydinryhmän tavoitteena oli säästää joukkoja turhilta tappioilta, sillä sen selvä näkökanta oli, että Viipuria ei kyettäisi suuren hyökkäyksen tullen mitenkään pitämään. Palaveriin osallistuivat Päämajasta kenraalit Airo ja Heinrichs sekä eversti Nihtilä.¹⁹

Juuri ennen pääsiäistä 1944 Valo Nihtilä kävi Virossa tutustumassa saksalaisten tilanteeseen ja keskusteli Leningradin alueelta vetäytymään joutuneiden joukkojen komentajan, kenraalieversti Lindemannin kanssa. Tämä tunnusti joukkojensa heikkouteen olleen syynä muun muassa asemasodan mukanaan tuoman pitkästymisen ja siitä johtuneen puolustusvalmistelujen laiminlyömisin. Eversti Nihtilä teki Kannakselle useitakin tarkastusmatkoja ja totesi huolestuneena, että paikalliset komentajat olivat suhtautuneet välinpitämättömästi puolustuksen vahventamiseen. Erityisesti hän kiinnitti huomiota pääaseman huonoon kuntoon ja muun muassa panssariesteiden puuttumiseen. Sen sijaan

VT-aseman varustelutöiden hän totesi edistyneen varsin hyvin. Siellä linnoitusyksiköt saivat rakentaa kestolaitteita ilman häiriöitä, mikä pää-aseman etulinjassa ei tietenkään ollut mahdollista. Tämän vuoksi hän ehdotti Airoille, että heidän tulisi harkita kovan rysäyksen tullessa joukkojen vetämistä VT-asemaan. Airo esitti asian ylipäällikölle, joka tiedusteli pääaseman rykmentinkomentajilta: ”Kummassa uskoisitte varmimmin kestäväne, siellä missä nyt olette vai VT-linjassa?” Kaikki komentajat olivat nykyisten asemien kannalla. Kenraaliluutnantti Woldegar Hägglundkin lähetettiin Kannakselle esittämään saman kysymyksen ja vastauskin oli sama. Eversti Nihtilä arveli mukavuudenhallun olleen osasyynä rykmentinkomentajien mielipiteeseen.²⁰

VKT-aseman linnoittaminen oli vielä suureksi osaksi paperilla. Lisäksi koko puolustusjärjestelmä olisi pitänyt rakentaa kauemmaksi valtakunnan rajasta, esimerkiksi talvisodan aikaisen Mannerheim-linjan korkeudelle. Pääpuolustuslinja olisi ollut valittava Viipurin korkeudelta, missä kalliomaasto ja vesistölinjat suosivat kiinteiden linnoituslaitteiden rakentamista.²¹

Toukokuussa monet merkit viittasivat selvästi siihen, että venäläiset valmistelivat hyökkäystä Karjalan kannaksella. Tosiasia on, että suurhyökkäys pääsi yllättämään suomalaiset. Epäselvää oli, milloin se alkaisi, missä ja kuinka suurin voimin. Joidenkin arvioiden mukaan sen oli jopa arveltu alkavan vasta heinäkuussa. Nihtiläkin lähti lomalle 2.6.1944. ”Todennäköisimpänä alueena pidettiin eteläistä Kannasta, mutta kukaan ei osannut odottaa, että meitä vastaan tuossa vaiheessa joutaisi sellaista määrää divisioonia, tykistöä ja panssarivaunuja kuin hyökkäykseen sitten osallistui”, kertoi Valo Nihtilä myöhemmin.²²

Liittoutuneiden mairinnousu Normandian rannikolle 6.6.1944 lienee saanut monet arvelemaan, että Suomi olisi toissijainen suunta puna-armeijan tulevissa operaatioissa. Kun suuri rytinä sitten alkoi, oli miehiä rintamalta muun muassa maatalouslomilla. Tykkien vetotraktoreita oli niin ikään käytössä pelto-otöissä. Tämän on osaltaan arveltu vaikuttaneen siihen, että jouduttaessa nopeasti vetäytymään pääasemasta ei kaikkea kalustoa saatu mukaan.

Siviiliväestön evakuoiminen sotatoimialueelta jäi paikoin aivan viime hetkiin. Viipurin evakuointi oli käynnissä vielä 17.6.1944, kun 20.Pr:n ensimmäiset osat saapuivat. Siviilien oli määrä olla pois kaupungista 18.6. kello 6.²³ Kuljetuskapasiteetin ja ajan puute vaikuttivat siihen, että suuri osa omaisuudesta, niin valtion kuin yksityinenkin, jäi viholliselle.

Näkökohtia Viipurin puolustuksesta

Viipuria lienee melko yleisesti pidetty voittamattomana, olihan se vuosisadat seissyt puolustuksemme etuvartiossa ja saanut lisänimet ”Idän Lukko” ja ”Karjalan Lukko”.

Talvisodassa kaupunki jouduttiin luovuttamaan neuvostojoukoille vasta rauhanehtojen mukaisesti taistelujen jo päätyttyä. Aivan sodan loppuvaiheessa oli menetetty Viipurin eteläiset kaupunginosat ja taisteluja käytiin kaupungin keskustan tuntumassa Patterinmäen tasalla.²⁴ II AK:n komentaja, kenraaliluutnantti Harald Öhquist olisi halunnut säästää joukkoja ja vetäytyä taaemmaksi, mutta marsalkka Mannerheim käski pysyä asemissa, koska hän tiesi rauhanneuvottelujen olevan käynnissä. Öhquist koki tilanteen erittäin raskaana sanoen: ”Hirvittävää uhkapeliä tämä peli jota nyt pelaamme! On mahdollista, että jaksetaan pitää Viipuri hallussamme huomisiltaan asti, silti heittävätkä hukkaan huomattavan suurta osaa armeijasta, mutta jos peliä on pakko vielä sen jälkeen jatkaa, silloin on ilmeisestikin tehtävä valinta: joko nämä joukot tai Viipuri, siis Viipuri vielä hyvin lyhyeksi aikaa.²⁵ Talvisodan tapahtumat osoittivat, että vasta rauhanehdot määräävät, missä raja tulee sijaitsemaan. Siihen ei siis vaikuttanut suoraan se, mikä joukkojen sijainti oli aseiden vaietessa.

Talvisodassa Viipurin puolustuksesta vastasivat pääosat kahdesta divisioonasta. Määrävahvuus talvisodan divisioonan kokoonpanossa oli noin 17 500 miestä.²⁶ Nämä 3.D:n ja 5.D:n joukot olivat kokeneet kovia tappioita talvisodan loppuvaiheeseen mennessä, jolloin Viipurista taisteltiin, mutta kaupungin puolustajien lukumäärä on tuolloin ollut joka tapauksessa huomattavasti suurempi kuin yhden prikaatin jatkosodassa. Viipuria puolustaneen 20.Pr:n rivivahvuus taistelussa 20.6.1944 oli 5 133.¹⁰ 20. Pr:n miesvahvuus oli hieman yli yksi kolmasosa talvisodassa vastaavalla alueella taistelleiden joukkojen miesmäärästä”, arvioi Viipurin taisteluun kapteenina osallistunut, sittemmin everstiluutnanttina 1990-luvulla siitä kaksikin kirjaa kirjoittanut Uno Tarkki.²⁷

Karjalan kannakselle jo helmikuussa 1944 siirretyn Panssaridivisioonan komentaja, kenraalimajuri Ruben Lagus, näki kokeneena rintamakomentajana tilanteen läheltä. Hän totesi, että Viipurista olisi luovuttava, koska kaupunkia ei kyetä puolustamaan. Laguksen näkemyksen mukaan VKT-linjaan Viipurin alueelle voitaisiin ryhmittää pienehköjä verhoavia joukkoja, jotka kyettäisiin nopeasti irrottamaan vihollisen hyökätessä kaupunkiin. Puolustuksen painopiste olisi luotava Viipurin

Panssaridivisioonan komentaja, kenraalimajuri Ruben Lagus Kari-salmen huvila-alueella 10.6. aamulla, jolloin panssariyhtymän hälyttäminen oli jo aloitettu. (Erkki Käkelän kokoelma)

The commander of the Armoured Division, Major-General Ruben Lagus.

länsipuoliselle vesistölinjalle, jolla olisi seistävä sitäkin suoraselkääsemppänä. Lagus esitti näkemyksensä IV AK:n komentajalle, kenraaliluutnantti Laatikaiselle. Tämä myönsi perustelut oikeiksi, mutta arvovaltaisista Karjalan Lukkoa oli hänen mukaansa puolustettava. Lagus kertoi Laatikaisen otaksuneen, että Kannaksen joukkojen komentajaksi vastikään määrätty kenraaliluutnantti K. L. Oesch olisi varmasti solidaarinen Päämajalle eikä hyväksyisi Laguksen vallankumouksellista kantaa. Lagus kävi kiireidensä keskellä Kavantsaaren kartanossa tapaamassa KaJoKE:n komentajaa ja esittämässä näkemyksensä. Marskille lojaali Oesch torjui esityksen jyrkästi. Karjalan pääkaupungin menettäminen edustaisi korvaamatonta arvovaltatappiota. ”Kaupunkia tulee puolustaa viimeiseen veripisaraan asti”, Oesch sanoi.²⁸

Varsinaisten sotatoimien kannalta Viipurin omistus ei ollut merkityksellinen. Tähän johtopäätökseen tuli sittemmin myös kenraaliluutnantti K. L. Oesch. Hän esitti mielipiteensä 1950-luvulla: ”Strategisesti ja taktillisesti Viipurin menetys ei loppujen lopuksi järkyttänyt Kannaksen puolustusta, se oli vain paha kauneusvirhe sotilaallisessa toiminnassa.”²⁹

Kenraalimajuri Ruben Lagus oli lisäksi huolissaan Karjalan pääkaupunkiin tulossa olevan 20. Prikaatin taisteluarvosta. Prikaati oli tulossa Viipuriin aivan viime hetkillä ennen taistelun alkua. Sen joukoilla ei ollut kehuttavaa koulutusta eikä se kykenisi kokemattomana kaupunkitaisteluun. Lisäksi Itä-Karjalassa toimineella prikaatilla ei ollut kokemusta vihollispanssareista eikä siis panssarintorjunnastakaan. Lagus yritti vielä kerran vaikuttaa tapahtumien kulkuun. Hän pyysi suoraa keskusteluoikeutta kenraaliluutnantti Airoon ja sen saatuaan palasi uu-

delleen Kavantsaareen, vaikka matka kesti taas kaksi tuntia suuntaansa. Ps.D:n komentajalla oli muutenkin kädet täynnä työtä koko ajan, mutta hän katsoi asiansa erittäin tärkeäksi. Puhelu Päämajaan onnistui heti. Airo suhtautui Laguksen esitykseen torjuvasti. ”Mitään tuollaista emme esittele ylipäällikölle”, vastasi päämajoituspäälliköksi.³⁰ On ymmärrettävää, että Päämajan ydinryhmän Viipuria koskevasta salaisesta operatiivisesta ratkaisusta tiesi mahdollisimman harva.

Viipurin menetys 20.6.1944

Viipurin puolustukseen määrätty 20. Prikaati saapui kaupunkiin useana eri junakuljetuksena. Ensimmäisenä saapui IV Pataljoona 17.6. aamulla. Pääosa prikaatista tuli 19.6. ja viimeisenä saapuivat huolto- ja lääkintäosat aamuyöstä 20.6.1944, jolloin taistelut olivat jo käynnissä.³¹ Suurimmalle osalle miehistä kaupunkiolosuhteet olivat oudot, eikä monikaan ollut Viipurissa aiemmin käynyt. Miehet joutuivat useassa paikoin suoraan linjaan tekemään varustelutöitä. Ammusvaunut oli käsketty jättää lähtöasemille ja mukana olivat vain määrävahvuiset tuliannokset. Ampumatarviketäydennystä ryhdyttiin heti Viipuriin saavuttua toimittamaan, mutta lukuisat yritykset kohtasivat uskomatonta byrokraatiaa.

20. Prikaatin komentaja, eversti Armas Kemppi, oli käskenyt joukot torjuntavalmiiksi 20.6.1944 klo 03.00. Saman tien alkoi tulitaistelu taisteluetuvartion ja vihollisen kuuden panssarivaunun välillä Säiniöntien suunnassa. Miltei heti perään saatiin kosketus viholliseen myös pitkin linjaa Kelkkalan ja Ristimäen edessä.³²

II/20.Pr:n oikean siiven kohdalla Hyytiäisen maastossa tulitettiin aamuyössä erehdyksessä omia vetäytyviä JR 58:n osia, jolloin näille aiheutui pahoja tappioita. Kello 6 neuvostotykistö aloitti häirintäammunnan suomalaisten aseisiin ja takamaastoon ja tulitus jatkui vähäisin väliajoin koko aamupäivän. Aamulla myös 18 lentokoneen laivue pomotti suomalaisten asemia.

Neuvostojoukot saivat käyttöönsä lisää tykistöä ja klo 9:n jälkeen alkoi suomalaisten aseisiin tulla kiivaita tulikeskityksiä. 20. Prikaati torjui ensimmäiset hyökkäykset. Puhelinyhteydet alkoivat katkeilla ja yhteyttä pidettiin pääasiassa enää lähettien avulla.

Kello 11 aikaan neuvostojoukot aloittivat tulivalmistelun, johon liittyi ilmapommituksia prikaatin asemia vastaan. Sitten vihollinen ryhtyi II ja IV/20.Pr:n puolustusasemien suunnassa hyökkäyksiin ennen puol-

tapäivää, mutta yritykset torjuttiin kaikkialla. Suomalaisilla oli kuitenkin kaikkia ampumatarvikkeita niukalti ja tulta jouduttiin rajoittamaan. Neuvostopanssarit alkoivat liikehtiä, ja kun suomalaisten Er.Ps.K:n rynnäkkötykkien tuli oli tehotonta ja ne joutuivat väistymään, alkoi osassa joukkoja syntyä panssarikauhua. Neuvostoilmavoimien esteetön toiminta teki niin ikään painostavan vaikutelman. Patruunoiden vähyys lisäsi vajavaisesti varustetuissa asemissa taistelevien joukkojen turvatomuudentunnetta.³³

Panssaridivisioonan komentaja, kenraalimajuri Ruben Lagus, lähetti aamupäivällä kapteeni Erik Salvénin Viipuriin kysymään eversti Kempiltä, halusiko tämä jotain Laguksen tietoon. Kemppi mainitsi hänellä olevan vaikeuksia saada ampumatarvikekenttämakasiinista täydennystä tykistölle. Hän pyysi välittämään viestin eteenpäin mahdollisimman jyrkässä muodossa vaikkapa Päämajaan asti, jotta ammuskolonnat saataisiin kulkemaan. Lagus ottikin asiassa heti tiedon saatuaan yhteyden Mikkeliin.³⁴

Kello 13:n aikoihin levisi II/20.Pr:n asemissa huhu, jonka mukaan muualla oli jo aloitettu vetäytyminen ja irtautumiskäskeytys olisi annettu. Seurauksena oli, että osa joukoista lähti asemistaan.

Luultuaan erheellisesti oikealla olevan IV/20.Pr:n irtautuneen II/20.Pr:n komentaja, majuri Kurt Bäckman, käski pataljoonansa vetäytyä, jotta se ei olisi joutunut saarroksiin. Komentajan yritys ryhmittää pataljoonansa osat taaemmaksi Patterinmäen tasalle epäonnistui, ja joukot pakenivat taaksepäin. Osa joukoista pakeni Papulan sillan suuntaan. Tilanne alkoi luisua käsistä.

Prikaatin komentaja, eversti Kemppi, alkoi heti tästä tiedon saatuaan järjestää vastahyökkäystä Ristimäen asemien uudelleen miehittämiseksi. Lisäksi prikaatin esikunnasta lähetettiin partioita kaupungista pois johtaville silloille pysäyttämään pakenijoita. Kaiken varalta Kemppi antoi määräyksen järjestää pioneerikomppanian ja viestikomppanian osista sillanpääaseman Linnasalmen itäpuolelle Pyöreäntornin tasalle. Näiden toimien avulla oli tarkoituksena saada tilanne hallintaan, varsinkin kun ampumatarviketäydennystä näytti ilmoitusten perusteella olevan vihdoin tulossa. Hänen esitystään vetäytymisestä Tervaniemen-Pikiruukin vesistölinjalle ja Papulanlahden pohjoisrannalle kenraaliluutnantti Laatikainen ei hyväksynyt.³⁵

Ampumatarvikkeiden saanti kohtasi lukuisia vaikeuksia. Kun täydennys vihdoin saatiin kranaatinheitinkomppaniaan, ammuksot eivät ehtineet enää taistelussa käytettäväksi. Samaten kävi 200:lle 76 K:n ty-

kinlaukaukselle, kun niiden ennättäessä perille puolustus oli jo pettänyt. Raskaan patteriston 152 H/37-tykkeihin sopivia ammuksia ei saatu täydennyksenä. Niitä kyllä lopulta tuotiin tuliasemaan, mutta ne eivät sopineet tykkeihin. Kyseessä olivatkin kaluston m/38 ammuksset.³⁶

Vastahyökkäykset eivät johtaneet toivottuun lopputulokseen. Kun vihollinen sai vielä II:n ja IV/20.Pr:n sauman kohdalla kello 16 aikaan sisäänmurron, alkoivat joukot irtautua saarrostusuhana takia ja vetäytyä hajaantuneina kaupungin läpi Linnansiltaa kohden.

Eversti Kemppe sai kello 16.30 aikaan tiedon vihollisen hyökkäyksestä IV/20.Pr:n selustaan ja pian myös ilmoituksia joukkojen virtaamisesta joka taholta komentopaikan ohi. Samalla jo Punaisenlähteentorille hyökänneet panssarit avasivat tulen myös esikunnan hallussa olevaan rakennukseen. Viimeisten mukana kaupungista Linnasalmelle saapuneen eversti Kemppin käskystä Suomen lippu vedettiin alas linnan tornista. Samoihin aikoihin kello 16.45 pioneerit räjäyttivät Linnansillan.³⁷

Viipurin siltojen hävittäminen onnistui kokonaisuudessa noissa oloissa ja pioneerijoukoille suotujen edellytysten puitteissa hyvin. Näin saatiin estetyksi vihollisen eteneminen ohi Viipurin. Kaupungin siltöjen räjäytykset ja polttamiset toimeenpantiin pääosin 20.Pr:n pioneerien toimin 20.6. klo 16.30–18.35 sitä mukaa, kun omat joukot vetäytyivät niiden yli. Osa silloista tuhoutui vaillinaisesti varsinaisen hävittämisräjähdyksineen korvikkeena käytettyjen jäämiinöjen tehottomuuden vuoksi. Kunnollisten räjähdyksaineiden saanti oli ollut vaikeaa, sillä myös Linnasaaren Pioneerikenttämakasiini noudatti ankaraa byrokratiaa.³⁸

Muuan erityisen synkkä yksityiskohta liittyy näihin tapahtumiin 20.6.1944. Nimittäin Viipurin Naistensairaalaan sijoitettuna ollut IV/20.Pr:n joukkosidontapaikka jäi evakuoimatta joukkojen vetäytyessä uusiin aseisiin. JSP:n sijainti oli vihollistullelta alttiilla eturinteellä ja sairaankantajat eivät uskaltaneet hakemaan haavoittuneita pois. Joukot vetäytyivät epäjärjestyksessä sairaalan ohi ja lääkärinä toiminut sotilasvirkamies Otto Salonen viitteli turhaan pihalla saadakseen pakenevia suomalaisia tulemaan apuun. Hän ja lääkintävääpeli Eino Varpola jäivät haavoittuneiden luokse tarkoituksenaan antautua vangiksi.

Sodan jälkeen ei kukaan Naistensairaalaan jäänyt palannut vankien vaihdossa. Heidän kohtalokseen on arveltu tulleen saman, kuin sotamies Veikko Katajaisen, joka tuli ammutuksi kirjaston edessä lievästi haavoittuneena muun joukkueen jäädessä vangiksi.³⁹ Suomalaisesta lentokoneesta otettiin ilmakuvia Viipurista 2.7.1944. Neuvokas valoku-

*Ilmakuva Viipurista 2.7.1944.
Air photograph of Viipuri on 2 July 1944.*

vien kehittäjä säilytti negatiivit sodan jälkeen. Ilmakuvan suurennoksessa näkyy Naistensairaalan läheisyydessä tumma jälki, ikään kuin tuore mullos, merkinä mahdollisesta joukkohaudasta. Tätä kohdetta ei vielä vuonna 2005 ollut tutkittu etsittäessä kentälle jääneitä sankarivainajia.

Sytä Viipurin puolustuksen nopeaan romahtamiseen

Ennen taistelun alkua kaupungin läpi kulki Kannakselta vetäytyviä joukkoja. Ne olivat lopen uupuneita ja epäjärjestyksessä. Osa jäi jopa

kaupunkiin vähäksi aikaa ryyppäämään ja ryöstelemään. Näiden miesten kauhukertomukset päällekkäystä hyökkääjästä, ”jolle kukaan ei mahda mitään”, olivat omiaan pohjustamaan syntynyttä pakokauhua kaupungin puolustajissa.⁴⁰

Ammushuollon täydellinen epäonnistuminen oli ratkaisevan tärkeä tekijä Viipurin nopeaan menetykseen. Se seikka, että ammusvaunut käskettiin jättää Itä-Karjalaan lähtöasemille, herättää ajatuksia. Kuljetusjunat olivat erittäin pitkiä, arviolta 60–70 vaunua. Olisiko ammusvaunu siinä jatkeena oleellisesti hidastanut etenemistä? Uudet panssarintorjunta-aseet saatiin vasta suoraan taisteluun, eikä niiden käyttöä ehditty harjoitella. Näitä panssarinkauhuja ja panssarinyrkkejä ei määrällisesti ollut paljon ja niiden teho jäi melko olemattomaksi, koska aseita ei osattu käyttää oikein.

Yleinen ammuspula vaivasi heti jo ennen kuin taistelu oli kunnolla alkanut. Vaikka asian korjaamiseksi ryhdyttiin viipymättä toimiin, tilannetta ei missään vaiheessa saatu hallintaan. Yksi suurimpia syitä siihen, miksi joukoissa syntyi pakokauhu oli se, ettei myöskään ammuspulan vaivaama oma tykistö juuri lainkaan ampunut tulitukea.

Onneksi 20.Pr:n raskaalla tykistöllä (Rask.Psto 40) oli mukanaan edes ne vajaat 400 kranaattia, jotka se ennen Syvärin asemalla samaansa kuljetuskieltoa oli ennättänyt kuormata. Ne olivatkin ainoat, joilla upean ja uuden tykkikaluston omannut patteristo Viipurissa hetken taisteli.⁴¹

Rautakorven ampumatarvikekenttämakasiini on tullut surullisen kuuluisaksi juuri Viipurin taisteluun liittyvistä toimistaan. Siellä noudatettiin tarkasti annettua ankaraa määräystä olla luovuttamatta ammuksia ilman asianmukaisia kirjallisia käskyjä. Omatoimisesti kaupungista vetäytyvät miehet sanoivatkin, että ”sellaista lakia ei ole, että meidät voidaan tapattaa ilman patruunoita”!⁴²

Myös tässä yhteydessä joudutaan miettimään, kuinka pieni piiri lopujen lopuksi oli tietoinen Päämajan ydinryhmän salaisesta päätöksestä olla taistelematta Viipurista tosissaan.⁴³ Se seikka, että IV AK:n tykistökomentaja, eversti Sippola, tiedettiin jäykäksi byrokraatiksi, edisti tätä tarkoitusta. Ammustäydennys epäonnistui jo taistelussa pääasemasta. Ankaru byrokraattinen kankeus ja ammuspula vaikeuttivat puolustamista sielläkin ja johtivat osaltaan siihen, että 10.D:n tykistöstä niin suuri osa jäi viholliselle.

Kuljetuskaluston puute häirtäsi ratkaisevasti huoltoa. Tarvikkeistoa jäi jo autojen puutteessa Viipuriin tultaessa rautatieasemille ja sitä tietä viholliselle sotasaaliiksi.

94. Autokomppania kuului IV AK:n alaiseen Viipurin Huoltokeskukseen. Komppania siirrettiin 19.6. Nuijamaalle. Sillä oli 40 ajokuntoista kuorma-autoa. Aivan käsittämättömältä tuntuu urakka, johon 20. Prikaatin päällikkölääkäri, lääkintämajuri Väinö Mäntylä joutui. Hänen piti tehdä töitä kaksi päivää ja niiden välinen yö saadakseen neljä sairastajoneuvoa, mikä tapahtui lopulta vasta pian kaupungin menettämisen jälkeen.⁴⁴

Viipurin puolustajien ruokahuoltokin ontui pahasti. Miehet olivat pitkälti omatoimisen yritteliäisyyden varassa ja käyttivät hyväkseen kaupunkiin jääneitä elintarvikkeita. Kahden päivän ajan säästyivät valtion muonat. Edes vettä ei saatu.⁴⁵

Viestiyhteydet olivat lähes koko ajan poikki ja yhteydenpito tapahtuikin pääasiallisesti lähettien avulla. Eversti Kemppi ei saanut yhteyttä IV AKE:aan kunnolla koko aikana. Puhelinyhteys 20.Pr:n komentopaikasta IV AKE:aan kulki Päämajan kautta. Tätä yhteyttä sai käyttää vain kiireellisissä tapauksissa⁴⁶

Viipuria ei voitu luovuttaa viholliselle ilmaiseksi. Ylipäällikön näkemyksen lisäksi asiaan vaikutti tämän Suomen toiseksi suurimman kaupungin henkinen merkitys kansan puolustustahdolle. Viipurin–Kuparsaaren–Taipaleen linja oli käytännöllisesti katsoen linnoittamaton. Se oli maastollisesti kuitenkin puolustukselle edullinen, koska asema nojasi kauttaaltaan vihollisen liikettä hidastaviin ja kanavoiviin vesistöihin. Ainoan poikkeuksen tähän teki Viipurin kaupunki.

Ankarat puolustustaistelut olivat käynnissä Karjalan kannaksella ke-säkuussa 1944.

Suomen armeija vetäytyi suunnattoman ylivoiman edessä viivytäten kohti maastollisesti edullisempaa puolustusasemaa VKT-linjaa. Paperilla linjaus oli piirretty kulkemaan Viipurin kaupungin etelälaidalla. Puolustuksella tulee olla syvyyttä ja sitä tosiseikkaa tässä linjauksessa ei ollut otettu huomioon. Mikäli kaupungista olisi tosissaan ollut tarkoitus taistella, olisi linjauksen tullut olla huomattavasti kauempana kaupungin rajalta.

Asemasodan aikana Viipuri oli joukkojen lomakaupunki. Viipuriin komennetut joukko-osastot harjoittelivat käytöstapoja ja sulkeista, lation pistoakaan ei varustelutöitä tarvinnut kaupungin hyväksi tehdä.⁴⁷ Kaupungin puolustussuunnitelmaa ei ollut tehty etukäteen. 20.Pr:n tullessa kaupunkiin taisteluasemien linnoittaminen oli kesken. Yhtenäisiä taisteluhautoja ja piikkilankaesteitä ei ollut. Kivieste panssarivaunuja vastaan sen sijaan oli. Korsut ja sirpalesuojat puuttuivat.⁴⁸

Puolustusvalmistelut olivat puolitiessä, kertoi näkymistä Viipurissa kesäkuun alussa kadettina käynyt kenraalimajuri Juhani Ruutu: ”Odo-

tettavissa olevalla painopistealueella Ristimäen avoimessa eturinteessä oli vielä keskeneräistä taisteluhautaa. Järkyttyneenä totesin paikan olevan suora-ammunnalle täysin alttiin. Ristimäestä etelään sijaitseva rakenteilla oleva puolustusasema käsitti vain yhden taisteluhautalinjan, joka sekään ei ollut yhtenäinen eikä täyteen syvyyteen kaivettu. Mitään suojapoteroita ei ollut, korsuista puhumattakaan, ei liioin yhteyshautoja taakse. Uhanalaisimmassa suunnassa Kannaksentien alueella näytti satakunta metriä olevan kokonaan vailla taisteluhautaa.⁴⁹

Ajatuksia herättävät myös eri aselajien toimet Viipurin puolustuksen kannalta. Rintaman läheistyessä alettiin ilmapuolustusta vähentää. 17.6. siirrettiin edessä olleet kuulosuuntimet pois, mikä heikensi toimintaedellytyksiä. Samana päivänä siirrettiin yksi raskas ilmatorjuntapatteri muualle ja seuraavana päivänä kaksi raskasta patteria taaemmaksi. 19.6. Ilmatorjuntarykmentti 3 sai käskyn asettaa kaksi kevyttä ilmatorjuntajaosta panssaritorjuntaa varten aseisiin. Ilmatilanteen huomioon ottaen käsky voidaan pitää outona, sillä jaoksia olisi kipeästi tarvittu joukkojen suojaamiseen ilmauhalta. Erityisesti hämmästytti käskyjen saapuminen Päämajasta eikä Ilmavoimien esikunnasta. 20.6. alkoi taistelu Viipurista, jolloin It.R.3:n komentaja päätti siirtää jäljellä olleet yksikkönsä taaemmaksi Tienhaaraan ja Juustilan alueelle. Viipurin alueella ei näin ollen toiminut ainoatakaan ilmatorjuntayksikköä. Samana päivänä annettiin Päämajasta käsky siirtää It.R.3:n yksiköt rautatiekuljetusten, siltojen ja huoltokeskusten suojaamistehtävään selusta-alueelle. Voidaan siis todeta, ettei ilmatorjuntakaan osallistunut kovin tehokkaasti Viipurin puolustamiseen. Olisihan raskaiden pattereiden tuli ulottunut kaupungin päälle Kivisalmen luoteispuoleltakin (Tienhaara), jos niin olisi haluttu.⁵⁰

Neljännän Armeijakunnan huoltojohto vaikeutti byrokratiallaan 20.Pr:n ampumatarviketilanteen saattamista kuntoon. Tuntuu myös omituiselta, ettei IV AK:n johto käynyt itse paikalla tutustumassa 20.Pr:n tilanteeseen ennen taistelua eikä sen aikanaan. Kun viestiyhteydet näiden esikuntien välillä eivät toimineet, olisi IV AK:n komentajan velvollisuutena ollut käydä Viipurissa tutustumassa tilanteeseen ja pitää yhteyttä lähettiupseereilla. IV AK olisi voinut vahventaa 20.Pr:n tykistöä jo aamulla 20.6. ainakin patteristolla tai kahdella.⁵¹

Rautatietykistön sijoittelu ja käyttö ei liioin tukenut Viipurin taistelua. IV AK:n tykistökomentaja antoi kesäkuun 16. päivänä kello 14 käskyn: ”1. Raut.Ptri siirtyy ensi tilassa PM:n käskystä Viipurin siltojen taakse. 2. Raut.Ptri siirtyy samoin ensi tilassa Viipurin siltojen tuol-

le puolen.”⁵² 1.Raut.Ptri oli 20.6. sijoitettuna Simolan asemalle ja se kärsi vaurioita ilmapommituksissa.⁵³ 2.Raut.Ptri:lle mitattiin 19.6. tuliasemat Hovinmaan suunnalta, mutta se ei osallistunut 20.6. taisteluun.⁵⁴

Pioneerinäkökulmasta Viipuri oli suuri haaste lukuisine siltoineen. Etukäteissuunnitelmaa kaupungin siltujen hävittämisestä ei ollut tehty. Pioneeririntamakoulutuskeskuksen kurseilla Viipurin Markovillassa keskityttiin keväällä 1944 lähinnä yleissotilaallisten taitojen ja kurin kohentamiseen. Voidaankin kysyä, miksi esimerkiksi pioneeriupseereita ei lähetetty rauhallisena aikana pohtimaan ja laskemaan Viipurin monien siltujen tuhoamiseen tarvittavien räjähdysaineiden määriä, laatimaan siltujen hävityssuunnitelmia sekä tekemään Linnasaaren Pioneerikenttämakasiinille ennakkotilausta räjähdemateriaalista.⁵⁵ Tuntuu myös merkilliseltä, ettei moniinkaan Viipurin siltoihin ollut valmisteltu ennakolta panoskaivoja, kuten esimerkiksi III AK:n selustassa Vuoksen siltoihin Kuukaupista Saimaaseen.⁵⁶

Räjähdemateriaalista oli Viipurissa suorastaan pulaa. 20.Pr:n pioneerit joutuivat suoraan junakuljetuksesta Käremäkeen tekemään miinoitusta, joka työ jäi vaillinaiseksi mukana olleiden määrävahvuusmiinojen loppuessa kesken.⁵⁷

Tuntuva menetyskin oli koettu Maaskolan ratapihan ilmapommituksessa 15. kesäkuuta, jolloin tuhoutui muun muassa 30 tonnia trotyyliä ja 3 200 panssarimiinaa. Samaan aikaan Linnasaaren Pioneerikenttämakasiini noudatti jähkää byrokratiaa luovutusmenettelyssä, räjähdysainetta ei luovutettu, kun ei ollut esittää jakomääräystä.⁵⁸ Lisäksi makasiinin evakuointi oli jo aloitettu. Pioneerimateriaalia siirrettiin Kivisillansalmen yli kuorma-autoilla Lappeenrantaan. 13. Pioneerivarastokomppania teki töitä väsymykseen saakka. Nämäkään toimet eivät olleet omiaan tukemaan Viipurin puolustusta. Lopulta vänrikki Armas Silvennoinen teki yhden miehen urotyön räjäyttäessään yksin koko makasiinialueen vihollisen jo liikuskellessa ympäristössä. Varastoissa oli tuolloin vielä noin 50 tonnia VKT-aseman linnoitustoihin varattua räjähdysainetta.⁵⁹

Viipurin puolustajat

Päämajan käskyjen valossa voidaan tarkastella, miten Viipurin puolustajien tie kulki kohteeseen:

– 10.6.1944 20.Pr. siirretään rautateitse ylipäällikön reserviksi alueel-

le Karhumäki– Karjalan Maaselkä. Käskystä: päämajoituspäällikkö A. F. Airo, operatiivisen osaston päällikkö V. Nihtilä.

- 12.6. 20.Pr:n kuljetus Maaselän kannakselle keskeytetään sekä 17.D ja 20.Pr. keskitetään Karjalan kannakselle heti kuljetustilanteen salliessa. Käskystä Airo ja Nihtilä.
- 14.6. 20.Pr:n kuljetukset aloitetaan 15.6.1944. Kuljetukset ohjataan Petäjäjärvelle tai Sakkolaan, jossa ne puretaan. Prikaati alistetaan purkamisasemalle saavuttuaan ylipäällikön reservinä III AK:lle muuhun, paitsi operatiiviseen käyttöön nähden. Prikaati ryhmitetään alueelle Hampaala–Nurmijärvi–Vaalimo. Käskystä Airo ja Nihtilä.
- 15.6. Toimintaohje kenraaliluutnantti K. L. Oeschille: 17.D ja 20.Pr., joiden kuljetus kestää vielä 7–10 päivää, tullaan keskittämään reservinäni Viipurin välittömäksi suojaksi. Puolustusvoimain ylipäällikkö, Suomen Marsalkka Mannerheim.
- 16.6. 18.D:n joukot on irrotettava III ja IV AK:sta ja divisioona siirrettävä viipymättä ylipäällikön reserviksi Viipuriin. Käskystä Airo ja Nihtilä.
- 16.6. Armeijakunnan käsky: 18.D siirretään ensi tilassa Viipuriin, III AK:n komentaja, kenraaliluutnantti Hj. Siilasvuo ja esikuntapäällikkö eversti V. J. Oinonen.
- 17.6. 20.Pr. alistetaan sitä mukaa, kun sen joukot saapuvat Karjalan kannakselle, kenr.l. luutn. Oeschille käytettäväksi VKT-linjan oikean siiven miehitykseen. Käskystä Airo ja Nihtilä.⁶⁰

Yhteenvedona annetuista käskyistä voidaan tehdä mielenkiintoisia havaintoja: Viipurin suojaksi suunniteltiin kesäkuun 15. ja 16. päivinä kolmea yhtymää eli 17.D:aa, 20.Pr:a sekä 18.D:aa. 15.6. arveltiin kaupungin puolustajien olevan kohteessa aikaisintaan 22.6., mahdollisesti vasta 25. päivänä kesäkuuta! Lopulta Viipurin puolustustaisteluun osallistui ainoastaan 20.Pr. ja kaupunki menetettiin jo 20.6.1944.

Tapahtumat vyöryivät Karjalan kannaksella niin mittavalla vauhdilla suurhyökkäyksen alettua, että tulevia tapahtumia oli mahdoton ennustaa. Tilanne on ollut suorastaan kaaottinen kesäkuussa 1944. Myös Päämajassa on varmasti ollut kädet täynnä työtä yötä päivää. Kaiketi 20.Pr. vain valikoitui kaikessa kiireessä Viipurin puolustajaksi taistelutarvoltaan vähäisimpänä. Muut sinne kaavailut joukot siirrettiin toisaalle, koska todellisuudessa ei ollut tarkoitus pitää kaupunkia.

Viipurin menetystä seurasi oikeudenkäynti

Kesän 1944 ratkaisutaisteluissa Karjalan kannaksella menetettiin lyhyiden puolustustaisteluiden jälkeen Pääasema, VT-asema ja VKT-aseman läntisin osa, Viipurin kaupunki. Kahden ensiksi mainitun menetys ei aiheuttanut oikeustoimia, mutta Viipurin menetystä seurasi tutkinta ja oikeudenkäynti.

Suomen Marsalkka Mannerheim antoi 19.6.1944 kello 24.00 kuuluisan puolustuskäskyn, joka alkaa sanoin: ”Armeijamme asettuessa puolustukseen ns. VKT-linjalle on aika panna sulkua vihollisen maahantunkeutumiselle. Tämän vuoksi vaadin, että tällä linjalla suoritetaan jyrkkää torjuntataistelua.”⁶¹

Kun Viipuri heti perään menetettiin ja lähes ilman taistelua, oli se Mannerheimin mielestä sotahistoriallinen skandaali. Ylipäällikkö oli niin järkyttynyt Viipurin menetyksestä, että määräsi Päämajasta kenraalimajuri Väinö Palojärven tutkimaan asiaa. Asetettiin tutkimusryhmä ja aloitettiin kuulustelut.⁶² Tämä tukee vahvasti käsitystä siitä, että ylipäällikkö ei ollut tietoinen salaisesta suunnitelmasta olla taistelematta Viipurista tosissaan.

Seurauksena oli, että 29.6.1944 ylipäällikön päätöksen mukaan asiakirjat oli lähetettävä Sotaylioikeuden Sotaviskaalille syytteen nostamista eversti Kempppiä ja majuri Bäckmania vastaan. Tapausta selviteltiin useita kuukausia. Sotaylioikeus antoi 19.1.1945 tuomiot, joiden mukaan Kempppi sai muistutuksen ja Bäckman tuomittiin 8 kk:ksi kuritushuoneeseen. Koska tuomioista valitettiin, Korkein Oikeus ryhtyi käsittelemään asiaa. Se antoi 12.3.1945 päätöksen, jonka mukaan tuomiot nousivat. Eversti Kempppi tuomittiin 25 vuorokauden arestirangaistukseen ja majuri Bäckman yhdeksi vuodeksi kuritushuoneeseen. Jälkimmäisen tuomio raukesi, koska hän oli tehnyt itsemurhan 25.1.1945.⁶³

Ajatuksia ja näkemyksiä sodan johdossa

Päämajassa jouduttiin usein tekemään päätöksiä kovan paineen alla, senhetkisten puutteellisten tietojen varassa ja nopeassa aikataulussa. ”Kun puhelin soi, jouduin usein ottamaan heti kantaa ja tekemään päätöksen saman tien rintamakomentajan odotellessa langan toisessa päässä. Ei siinä ehtinyt miettiä, mitä joku tulee ajattelemaan tästä 50 vuoden kuluttua”, kenraali Airo kertoi. Hän mainitsi myös vaikeuksista

Päämajan ylin johto: Airo, Heinrichs ja Mannerheim. (SA-kuva)

The supreme command at General Headquarters: Airo, Heinrichs and Mannerheim.

yhteistyössä ylipäällikön kanssa. ”Täytyy muistaa, että Mannerheim oli vanha mies”, hän toisti usein. Mannerheim täytti kesäkuun 4. päivänä 1944 jo 77 vuotta. Ikäeroa ylipäälliköllä ja ydinryhmän jäsenillä oli 23–31 vuotta. ”Marski oli saanut 1800-luvun ratsuväen koulutuksen. Toisessa maailmansodassa 1900-luvulla täytyi hallita tykistöt ja panssarit ja kaikki. Marskin näkemys sodan johtamisesta ja armeijan komentamisesta perustui toimimiseen Puolan rintamalla ratsuväkiarmeijakunnan komentajana. Yleisesikuntakoulutuksen puute oli selvä haitta”, Airo sanoi.⁶⁴ Yhteenvetona voidaan todeta, että ylipäällikön lähimmät miehet olivat häntä sukupolven nuorempia, parhaassa työiässä olevia ja korkeammin koulutettuja kuin Mannerheim itse.

”Tietoa tuli tulvimalla eri rintamanosilta Päämajaan koko ajan. Lisäksi marskilla oli omat tietolähteensä. Jouduin tarkkaan harkitsemaan, mitä ja milloin marskalle saattoi kertoa. Ylipäällikön työskentelytapa oli hankala, koska esittelijöitä oli paljon. Eli tietoja tuli hänelle koordinoimattomasti, mikä kulutti voimia. Siitä aiheutui sekamelska ja Marsalkan reaktiot saattoivat olla toisinaan arvaamattomia. Oli ajoittain vaikea saada ratkaisuja häneltä näissä olosuhteissa. Tilanne oli toisinaan kaoottinen. Ei voinut ehdottaa liikaa erilaisia vaihtoehtoja ja jouduimme joskus yhdessä pohtimaan, mitä Marskille esitetään”, kertoi kenraali Airo.⁶⁵

Marsalkan tapa johtaa oli yksilöllinen ja antoi hänelle valtaa toimia mielensä mukaan.⁶⁶ Hänellä oli yksi suuri heikkous: hän keskitti liian paljon asioita itselleen eikä hyväksynyt, kuten hän sanoi, ”amfiteatteriesittelyjä” hänen puheenjohdolla.⁶⁷

Joskus tapahtui, että ylipäällikön jotain päätöstä saattoi seurata toinen päinvastainen päätös. Nimenomaan kesän 1944 kriittisinä hetkinä

Mannerheimin järjestelmä joutui koetukselle, eivätkä tulokset olleet aina kovin myönteisiä. Heinrichs toteaaakin, kuinka Mannerheimin systeemi oli saavuttanut päätöksensä, puut kätkevät metsän vanhalta tarkkailijalta, joka halusi nähdä kaiken itse.⁶⁸

Pääministeri Linkomies väitti, että otaksuttavasti marsalkka vaistosi Airon olevan salaisessa oppositiossa häntä vastaan. Voiko Airon oppositioasenne ylipääällikköä kohtaan olla todellista? Mitä sitten 1943 tapahtui sellaista, joka olisi voinut vaikuttaa marsalkan ja Airon väleihin?⁶⁹ Yleisesti tiedossa oli, että juuri Airo oli Päämajan upseereista se, jonka marsalkka halusi ehdottomasti pitää lähellä. Hän ei halunnut millään päästää Airoa lomalle, vaikka matka Mikkelistä tämän kotiin Heinolan maalaiskuntaan ei ollut kovin pitkä.

Mannerheimin vakavat sairastumiset sijoittuvat vuodenvaihteeseen 1942–43 sekä uudelleen kevääseen 1943. Näinä aikoina hän kävi kuoleman porteilla ja vain suurin ponnistuksin toipui. Tutkimus on käsitellyt hänen sairauksiaan ja toipumistaan hyvin varovaisesti. Helmikuussa 1944 Päämajan komentoesikunnan päällikkö, kenraaliluutnantti Tuompo kirjoitti päiväkirjaansa: ”Huom! Marsalkan nimikirjoituksessa (käsiala) on tapahtunut muutos hänen palattuaan viime vuonna Sveitsistä.” Käsialan dramaattinen muutos on usein heijastusta vanhenemisestä. Ärtyneisyys myös lisääntyi.⁷⁰

Marsalkka Mannerheimin asema ylipääällikkönä oli ehdoton. Hän nautti arvonantoa ja kunnioitusta laajalti. Suomi tarvitsi hänet johtohahmoksi vaikeina sodan vuosina. Lähimmät miehet näkivät kuitenkin tilanteet läheltä ja joutuivat tekemään ratkaisunsa.

”Olin 1950-luvulla Helsingissä tilaisuudessa, jossa Ranskan sotakatemian tutkijat arvioivat näitä tapahtumia. Heidän arvionsa oli, ehkäpä kotiinpäin vedettynä, että vain ranskalaisen sotataidon hallitseva henkilö saattoi näin nerokkaasti pelastaa armeijansa suuremmalta tuholta suurhyökkäysarmeijan jaloista, vetäyttämällä joukot Kannaksen kapeimmalle alueelle, jossa hyökkäys tulpattiin ja lopullisesti pysäytettiin”, kertoi kenraali Airo.⁷¹

* * *

Viipurin taistelun 20.6.1944 salainen tausta on pysynyt pitkään virallisen historiankirjoituksen ulkopuolella. Viitteitä siitä, että tapauksesta ei vielä ole kerrottu kaikkea, on ilmennyt esimerkiksi rivienvälikirjoitte-

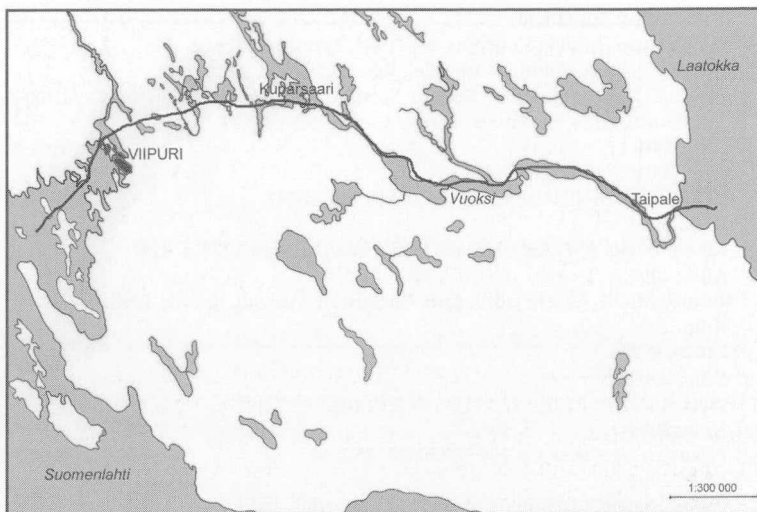
luna Viipurin viimeistä päivää käsittelevissä kirjoissa. Esimerkiksi Viipurin puolustajiin kuulunut, silloinen kapteeni, sittemmin everstiluutnantti Uno Tarkki kirjoitti myöhemmin tuosta taistelusta. Hän teki kovasti tutkimustyötä pyrkiessään selvittämään tätä Viipurin mysteeriä. Tarkki piti todennäköisenä, että tapaukseen on liittynyt ulospäin näkyvätöntä kulissien takaista toimintaa.⁷²

Suomen tilanne sotien alla ei ollut kehuttava. Talvisotaan jouduttaessa maassamme oli asukkaita vähemmän kuin Leningradin kaupungissa. Yhteistä maarajaa hyökkäävää vihollista vastaan oli puolustettava na puolitoista tuhatta kilometriä, ja kaikissa aselajeissa hyökkääjällä oli moninkertainen ylivoima. Vaikka tilanne ei jatkosodassa ollut niin heikko kuin ennen talvisotaa, ei tuolloinkaan ollut mitään helppoja ratkaisuja, kuinka toimia ja varmistaa maamme itsenäisyyden säilyminen. On selvää, että sodan johtohenkilöt ovat joutuneet punnitsemaan erilaisia vaihtoehtoja suunnitelmissaan ja valitsemaan vähemmän huonoja ratkaisuja todella huonoista.

Päämajan ydinryhmän upseerit eivät puhuneet sota-asioista kotioloissaan. Jatkosodan aikana kenraali Airon tytär Aila palveli Mikkelissä lottana. Hän tapasi isäänsä viikoittain. Tämä ei koskaan puhunut perheen naisille sota-asioista, ei tuolloin eikä myöhemminkään.⁷³ Samaten kenraali Heinrichs ja eversti Nihtilä eivät kertoneet sotakokemuksistaan perheilleen.⁷⁴

Jos kenraali Airo ei myöhemmin olisi kertonut asiasta ystävilleen, olisi tällainen yksityiskohta sotahistoriastamme saattanut jäädä kokonaan jälkipolvien tiedon ulkopuolelle. Rotaryveljet kunnioittivat suuresti vanhaa kenraalia ja tapaus on pysynyt pitkään pienen piirin tiedossa. Airo arveli, että 50 vuoden kuluttua joku havaitsee, miten tapaus todellisuudessa meni. Näin ei varmaankaan ole tapahtunut sen vuoksi, että asiasta ei ole jäänyt painettuja dokumentteja.

Viipurin menetyksestä on tullut kuluneeksi jo yli 60 vuotta ja koska kenraali Airo ei koskaan kieltänyt asiasta puhumasta, kerrottakoon se nyt tässä yhteydessä. Korostettakoon vielä, että Päämajan ydinryhmä kunnioitti suuresti ylipääällikköä eikä halunnut loukata hänen arvoaltaansa. Tämän osoittaa jo asian pysyminen salassa niin pitkään marsalkan kuoleman jälkeenkin. Kenraalit Airo ja Heinrichs sekä eversti Nihtilä osoittivat suurta vastuuntuntoa ja rohkeutta tehtävässään, jossa he joutuivat paikoin toimimaan jopa ohi legendaarisen ylipääällikön. Kenraali Airoa siteeraten: ”Älkää katsoko palasia, katsokaa kokonaisuutta! Itsenäisyys säilyi, kaikki muu on merkityksetöntä.” Suomen torjunta-

Viipuri sijaitsi puolustuksellisesti edullisen vesistölinjan väärällä puolella.

Vyborg was situated in the wrong side of the river line.

voitto kesän 1944 ratkaisutaisteluissa on uskomaton saavutus toisen maailmansodan Euroopassa.

Lähteviitteet

- ¹ Esimerkinä sotapäiväkirjojen kerronnan vaihtelevuudesta on Sampo Ahdon teos *Aseveljet Vastakkain*, Hämeenlinna 1980, jonka sivulla 143 kerrotaan Lapin sodan alkukahakoista: ”Tapahtumat rekisteröitiin tarkasti 20. Vuoristoarmeijan sotapäiväkirjaan. Suomalaiset sotapäiväkirjat vaikenevat tapahtumista sen sijaan melkein kuin muuri.” Ja jatkoksi tähän esimerkki sodan jälkeen kirjoitetusta sotapäiväkirjasta talvisodan Osasto Lakion sotapäiväkirja, jonka vänrikki Leevi Lakio saneli maaliskuun lopulla 1940, Leevi Lakion haastattelu.
- ² Porvali Seppo, *Marskin ritarit*, 191 ihmiskohtaloa, Italia 2001, s.129 sekä *Panssarilehti* 3/1990, majuri Salvénin haastattelu, s. 55.
- ³ Itse asiassa kuultuna, A. F. Airo, toim. Risto Kautto, Porvoo 1979, s. 47.
- ⁴ Stig Jägerskiöld: *Mannerheim 1867–1951*, Keuruu 1992, s. 225.
- ⁵ Ekonomi, res.maj. Jussi Rannan haastattelu 2004, (Ruutu Juhani, A.F.Airo, Vahva vaikuttaja, Heinola 1987, s. 66, Airon läheisin rotariveli Jussi Ranta) sekä *Salometsä*, Erkki, A. F.Airo – vaikeneva kenraali, Hämeenlinna 1969, s. 18 ja 112.
- ⁶ Porvali, Seppo, *Marskin ritarit*, 191 ihmiskohtaloa, Italia 2001, s. 45.

- ⁷ Jussi Rannan haastattelu.
- ⁸ Tarkki, Uuno, Taistelu Viipurista 20.6.1944, Jyväskylä 1996, s. 34.
- ⁹ Metzenger, Hans, Poliittiset aseveljet, Keuruu 1986, s. 242.
- ¹⁰ Professori Juri Kilinin luento Suomen Sotahistoriallisen Seuran syysmatkalla 2004.
- ¹¹ Lappalainen, Niilo, Sotiemme suurmotit, Juva 1990, s. 231.
- ¹² Kilin, 2004.
- ¹² Kilin, 2004.
- ¹³ Paavo Rintala, Sotilaiden äänet, Helsinki 1966, s. 247.
- ¹² Kilin, 2004.
- ¹⁴ Kuosa, Tauno, A. F. Airo, legenda jo eläessään, Porvoo 1979, s. 226.
- ¹² Kilin, 2004.
- ¹⁵ Turtola, Martti, Aksel Fredrik Airo, Taipumaton kenraali, Keuruu 1998, s. 280.
- ¹² Kilin, 2004.
- ¹⁶ Kuosa, s. 226.
- ¹² Kilin, 2004.
- ¹⁷ sama, s. 227.
- ¹² Kilin, 2004.
- ¹⁸ Päämajan creed-sanoma 10471/890/sal./25.2.44.
- ¹² Kilin, 2004.
- ¹⁹ Porvali, Seppo, Marskin ritarit, 191 ihmiskohtaloa, Italia 2001, s. 128 sekä kenraaliluutnantti Erkki Laatikaisen haastattelu 2005.
- ²⁰ Kilkki, Pertti, Valo Nihtilä – Päämajan eversti, Juva 1994, s. 112–114. Myös Kuosa, s. 222 sekä Laaksonen, Lasse, Eripuraa ja arvovaltaa, Mannerheimin ja kenraalien henkilösuhteet ja johtaminen, Jyväskylä 2004, s. 237.
- ²¹ Paasonen, Aladár, Marsalkan tiedustelupäällikkönä ja hallituksen asiamiehenä, Tapiola 1974, s. 141.
- ²² Nihtilä, Valo, Ankarat vuodet, Helsinki 1957, s. 157.n
- ²³ Lappalainen, Niilo, Viipuri toisessa maailmansodassa, Juva 1991, s. 138.
- ²⁴ Suomi 85, Itsenäisyyden puolustajat, Sodan kartat, Porvoo 2003, s. 90.
- ²⁵ Öhquist, Harald, Talvisota minun näkökulmastani, Porvoo 1949, s. 350.
- ²⁶ Sodan kartat, s. 14 ja 90.
- ²⁷ 20.Pr. SPK 25993, liite numero 6.
- ²⁷ Tarkki, s. 41 Käkälä, Erkki, Ruben Lagus, panssarikenraali, Jyväskylä 1994, s. 193–195 sekä Ps DE
- ²⁹ Oesch, K. L., Suomen kohtalon ratkaisu Kannaksella v.1944, Helsinki 1956, s. 103.
- ³⁰ Käkälä, s. 196.
- ³¹ Tarkki, s. 24 ja 28.
- ³² Prikaatin komentajan kertomus Viipurin taistelusta 20.6.1944, Kansallisarkisto, KKO VD 143/78.
- ³³ Jatkosodan Historia, osa 4, Porvoo 1993, s. 410–411.
- ³⁴ Panssari-lehti 3/1990, majuri Salvénin haastattelu, s. 55.
- ³⁵ Jatkosodan Historia, osa 4, s. 412. Sivulla 412 on kuva Yhdyspankin talosta, jonka kassaholvissa kuvatekstin mukaan sijaitsi 20.Pr:n esikunta. Tieto on väärä (kirjoittajan huomautus), ”...”, 20 Pr:n esikunta sijaitsi Pohjoismaisen Yhdyspankin kellarissa, Punaisenlänteen torin kulmauksessa.
- ³⁶ Tarkki, s. 81.
- ³⁷ Jatkosodan Historia, osa 4, s. 413.
- ³⁸ Sotahistoriallinen aikakauskirja 17: Paarma–Puranen–Käkälä, Näkökohtia pionee-

- ritoiminnan järjestelyistä läntisellä Karjalan kannaksella kesäkuussa 1944, s. 149.
- ³⁹ Tarkki, s. 173, myös Sota-arkisto T 26073/3, palaavien sotavankien kuulustelut, vänrikki Heikki Eräsen kertomus.
- ⁴⁰ Jäntti, Lauri, Viipurin viimeinen päivä kesällä 1944, Porvoo 1964, s. 22–24.
- ⁴¹ Jäntti Lauri, Tykin jyskeessä jatkosodassa, Porvoo 1969, s. 253.
- ⁴² Tarkki, s. 105.
- ⁴³ Karjala –lehden numerossa 36/05 kansanedustaja, presidenttiehdokas Heidi Hautala kertoo isästään, eversti Yrjö Hautalasta. Tämä toimi kesällä 1944 IVAK:n esikuntapäällikkönä. Tytär kertoo: ”Viipurin menetys oli isälle vaikea asia. Minulle syntyi sellainen käsitys, että isä tunsu jonkinlaista syyllisyyttä siitä että Viipuri menetetttiin, vaikka hän ei olisi yksin voinut tehdä asian hyväksi mitään.”
- ⁴⁴ Tarkki, s. 89, sekä Sota-arkisto T10657/400.
- ⁴⁵ sama, s. 40.
- ⁴⁶ Paulaharju–Sinerma–Koskimaa, Suomen kenttätykistön historia 2, Pieksämäki 1994, s. 382.
- ⁴⁷ Rannan haastattelu. (Kev.Psto 12 oli komennettuna Viipurissa useita kuukausia 1943.)
- ⁴⁸ Suomen Sota, 7. osa, toim.Eero Kuussaari, Helsinki 1941–1945, s. 257.
- ⁴⁹ Jouluviesti 2004, sotiemme veteraanien Lahden piiri, s. 12–13, näkymistä Viipurissa kertoo kaupungissa kesäkuun alussa kadettina käynyt kenraalimajuri Juhani Ruutu.
- ⁵⁰ Lappi, Ahti, Ilmatorjunta ilmasodassa 1794–1945, Vaasa 2000, s. 463–464 sekä Ahti Lapin haastattelu. Uuno Tarkki, Miksi Menetimme Viipurin, Jyväskylä 1990, sivulla 189: ”Viipurin alueella ei toiminut ainoatakaan ilmatorjutayksikköä. Yöllä 18.–19.6. poistettiin sieltä ilmatorjuntapatteristo, jolla oli yksi raskas ja yksi kevyt patteri uusinta tekniikkaa oleva saksalainen kalusto.”
- ⁵¹ Koskimaa, Matti, Veitsen terällä, Porvoo 2004, s. 84. Viipurin Monrepohon sijoitettu 3./Kev.Psto12 sai yöllä 18.–19.6. käskyn kiireesti poistua Tienhaaran suuntaan, koska ilmoituksen mukaan Sorvalin silta lentää ilmaan klo 00.45. (Patterinpäällikkö Jussi Rannan haastattelu). Todellisuudessa Sorvalin silta räjäytettiin vasta kaupungin menettämisen jälkeen klo 17.30. (Pion.K/20Pr. sotapäiväkirja, SPK 20710).
- ⁵² Tykkimies 2002, Suomen kenttätykistön säätöin vuosikirja n:o 24, s. 92.
- ⁵³ 1.Raut.Ptri spk 22769, 20.6.1944.
- ⁵⁴ 2.Raut.Ptri spk 22775, 19.–20.6.1944.
- ⁵⁵ Sotahistoriallinen Aikakauskirja 17, s. 141–142, Paasonen, s. 141 sekä Erkki Käkelän haastattelu.
- ⁵⁶ Sotahistoriallinen Aikakauskirja 17, s. 149.
- ⁵⁷ Sotilasmestari Toimi Puputin haastattelu. Silloinen kersantti Puputti räjäytti miehineen Sorvalin Kivisillan 20.6.1944 klo 17.30. Pion.K. SPK 20710.
- ⁵⁸ Sotahistoriallinen Aikakauskirja 17, s. 139 ja Lappalainen, Niilo, Viipuri toisessa maailmansodassa, s. 243.
- ⁵⁹ sama (jälkimmäinen), s. 247, sekä Puputin haastattelu.
- ⁶⁰⁵⁸ PM, oper. os. SPK 20881, liitteet 750, 762, 784 ja 791 sekä SPK 20882 liitteet 809, 810 ja 834.
- ⁶¹ PM SPK 20873, liite 837.
- ⁶² Tarkki, s. 244.
- ⁶³ sama, s. 265.
- ⁶⁴ Jussi Rannan haastattelu.
- ⁶⁵ sama.

⁶⁶ Laaksonen, s. 249.

⁶⁷ Paasonen, s. 116.

⁶⁸ Turtola, Martti, Erik Heinrichs, Mannerheimin ja Paasikiven kenraali, Keuruu 1988, s. 176

⁶⁹ Turtola, A. F. Airo, s. 283. W. E. Tuompo, Päiväkirjani Päämajasta 1941–1944, Juva 1994, s. 183: ”Maaliskuu 1943: Airolla on ollut usein vaikeita otteluita marsalkan kanssa, joskus suuttunut, mutta taas tasaantunut.”

⁷⁰ sama, s. 284.

⁷¹ Jussi Rannan haastattelu.

⁷² Tarkki, s. 233 sekä Jäntti, Viipurin viimeinen päivä kesällä 1944, s. 54.

⁷³ Porvali, s. 42.

⁷⁴ Hannes Heinrichsin ja Rainer Nihtilän haastattelut.

Haastattelut 2004–2005

Heinrichs, Hannes, maat. metsät. maisteri

Käkelä, Erkki, asessori, everstiluutnantti

Laatikainen, Erkki, kenraaliluutnantti

Lappi, Ahti, eversti

Nihtilä, Rainer, diplomi-insinööri

Paulaharju, Jyri, eversti

Puputti, Toimi, sotilasmestari, Pion.K/20.Pr., pioneeri Viipurissa
20.6.1944

Ranta, Jussi, ekonomi, 3./Kev.Psto 12, patterin päällikkö Viipurissa
20.6.1944

Ranta, Pertti, tuomiorovasti, II/20.Pr., pastori Viipurissa 20.6.1944

Ruutu, Juhani, kenraalimajuri

Saxberg, Erik, kapteeni, IV/20.Pr., komppanian päällikkö Viipurissa
20.6.1944

Strömberg, Georg-Eric, eversti

Summary

THE FATE OF VIIPURI IN SUMMER 1944

Not all information about military history is to be read in printed sources. There also exist matters so delicate that those concerned have not wanted them to be generally made public. An example of this is the decision of three high-ranking officers at General Headquarters during the Continuation War not to defend in earnest Viipuri (Vyborg), Finland's second largest city, from the expected great Russian offensive. It was known that the country's independence hung in the balance, that the fight was on for the existence of the nation. The entire picture had to be considered without regard for small, albeit precious, pieces.

The lifting of the siege of Leningrad in 1943 and the advance of the Russians' front line to the level of Narva caused the supreme command of the Finnish army to act. The threatening great offensive was believed to be not far ahead and various defensive plans were made against it. Little Finland had no easy and simple solutions available. The Russians had a great superiority in manpower and also the advantage of many times more war material of all types. The common, long land frontier in itself worsened the defender's task in making significantly inferior resources suffice for the entire front line.

The army's commander-in-chief, Marshal of Finland C. G. E. Mannerheim, was an old man. In summer 1944 he was seventy-seven, and between twenty-three and thirty-one years older than his closest officers. Moreover, illness was beginning to tax his strength and working capacity. The commander-in-chief's method of command was rigid and tiring. He wanted to keep all the reins in his own hands. Mannerheim had no general staff training, which all his closest subordinates possessed. As war leader Mannerheim's position was unchallenged and he enjoyed widespread and extensive confidence in Finland and also abroad.

Decisive differences of opinion over strategy began to worsen cooperation between the commander-in-chief and his nearest officers. Differences arose over where the point of concentration should be, the deployment of the troops and the construction of defence works. When the military situation began to be threatening, a small group at General Headquarters had to take the responsibility for by-passing Mannerheim as commander-in-chief. The head of operations, Lieutenant-General A. F. Airo, regarded the defence of Viipuri as futile in the face of the expected great offensive. As far as its defence was concerned, Viipuri was on the wrong side of the waterway system. If the city were to be fought for in earnest heavy casualties would ensue and holding it would in any case prove an impossible task.

The core group at General Headquarters, Generals Airo and Heinrichs (the chief of the general staff) and Colonel Nihtilä (of the operations branch), took the decision not to defend Viipuri seriously. The possession of Viipuri was known to be also a decisively important aim for the other side. The city could not be abandoned freely to the enemy. This was already prevented by the opinion of the commander-in-chief and the significance of its loss for the nation's morale and readiness to fight. The result was that Viipuri came to be defended by one brigade, which in fact was given no chance of success. The city was already lost on the day that the battle began.

The timing of the start of the great offensive was a surprise to the Finnish military command. Although signs of more active enemy activity existed, no exact time could be accurately predicted. Events rolled swiftly before the massive offensive advancing on the Karelian isthmus. Moreover, the core group at General Headquarters had a great deal of work and to think about in the many areas of the war so that all the details relating to the fate of Viipuri could perhaps in no way have been predicted. The city was lost almost without a fight ten days after the Red Army began to pour over the frontier towards the interior of Finland. With a great effort, the front lines were stabilized on the VKT (Viipuri-Kuparsaari-Taipale) position, which in its Viipuri sector followed the natural line of the watercourses on the city's western side.

The loss of Viipuri was followed by a court martial. Viipuri was for Mannerheim a question of prestige of such decisive importance that he demanded an enquiry because he regarded the matter as one of the scandals of military history. By decision of the commander-in-chief, the documents were sent to the military prosecutor of the Supreme

Court Martial for the preparation of an indictment. The court case was started immediately in June 1944 and the final verdicts were pronounced early in 1945. First the Supreme Court Martial and then also the Supreme Court condemned the commander of 20 Brigade and one battalion commander to punishment. If the court case had not occurred, the action by the core group at General Headquarters, by-passing on their own initiative the commander-in-chief, could have remained a secret for ever. General Airo later spoke about the plan itself quite openly to his closest friends.

If General Airo had not later told of the matter to his friends, a detail in Finnish military history like this would have remained completely unknown to later generations. Airo did not want to explain publicly the decisions that had been taken, nor did he write his memoirs. Friends greatly esteemed the old general and the matter long remained known to a small circle. Airo himself believed that someone would notice fifty years later how the event really occurred. This would certainly not have happened because no documents remained about the secret decision.

Because sixty-one years have already passed since the loss of Viipuri and because General Airo never prohibited talk of the matter, it may now be mentioned here. Let it also be emphasized that the core group at General Headquarters greatly respected the commander-in-chief and did not wish to damage his authority. This is already evident from the matter being kept secret even so long after the Marshal's death. Generals Airo and Heinrichs and Colonel Nihtilä showed a great sense of responsibility and courage in carrying out their duty, in which they had at times to act even in by-passing the legendary commander-in-chief.

To quote Airo: 'Do not consider the parts, look at the whole! Independence was preserved, everything else is insignificant.' Finland's defensive victory in the decisive battles of summer 1944 is an unbelievable achievement in the Europe of World War II.

TIEDUSTELU SÄÄSTÖLIEKILLÄ TOISEN MAAILMANSODAN JÄLKEEN

Toisen maailmansodan päättyminen muutti täydellisesti Suomen puolustussuunnittelun lähtökohdat. Entinen tärkein tukija Saksa oli lakanut olemasta valtiona, ja aiempi päävihollinen Neuvostoliitto dominoi entistä selvemmin Pohjois-Eurooppaa. Länsivaltojen suhtautuminen Suomeen oli sodanaikaisen Saksa-yhteistyön vuoksi kylmäkiskoinen. Suomella ei ollut mahdollisuutta saada mistään konkreettista tukea, joten se oli eristyksissä ja tosiasiallisesti Neuvostoliiton armoilla. Maassa oli venäläisjohtoinen ja lähes rajattomin valtuuksin toimiva Valvontakomissio (LVK) valvomassa välirauhansopimuksen (19.9.1944) ehtojen täyttämistä. Suomen alistettua asemaa alleviivasi pääkaupungin kupeessa ollut Neuvostoliiton suuri sotilastukikohta.

Pariisin rauhansopimuksen tultua voimaan syksyllä 1947 Valvontakomissio lähti, mutta ilo siitä jäi lyhytaikaiseksi, sillä vain puoli vuotta myöhemmin Suomi joutui alistumaan uuteen ja entistä pysyvämpään sotilaalliseen liekanaruun Neuvostoliittoon. Keväällä 1948 solmitun ns. YYA-sopimuksen avulla Neuvostoliitto sitoi Suomen omiin puolustusjärjestelyihinsä ja myös määritteli Suomelle sotilaallisen uhkasuunnan. Sopimus sementoi Suomen turvallisuuspoliittisen Neuvostoliitto-sidonnaisuuden, joka oli ollut todellisuutta jo sodan päättymisestä lähtien. Suomessa sopimus oli otettava huomioon myös sotilaallisessa suunnittelussa, haluttiin tai ei. Neuvostoliittoa oli pidettävä, jollei aivan liittolaisena niin kuitenkin mahdollisena, jopa todennäköisenä yhteistyökumppanina. Lisäksi Porkkalan tukikohta oli edelleen venäläisillä – YYA-sopimusta tehtäessä vuokra-aikaa oli jäljellä vielä yli 46 vuotta.

Suomen sotilasjohto tarvitsi rauhan tultuakin puolustussuunnittelun perustaksi luotettavia tietoja turvallisuuspoliittisesta toimintaympäris-

* (s.1953) filosofian maisteri, toimii tutkijana Pääesikunnassa.

töstä sekä lähialueen maiden, etenkin Neuvostoliiton strategiasta sekä sotilaallisesta potentiaalista ja sen käyttömahdollisuuksista. Venäläisten aikomuksia ei tiedetty, mutta siihenastinen historia ei luvannut hyvää. Miehitysyrittystä oli pidettävä todellisena uhkana etenkin ensimmäisinä rauhan vuosina. YYA-sopimuksen solmimisen jälkeen sopimuskumppaniin ei oikein uskallettu kohdistaa aktiivista tiedustelua, mutta silti tietoja yritettiin hankkia. Koska YYA-sopimuksen uskottiin kriisitilanteessa johtavan Suomen sotilaalliseen yhteistyöhön Neuvostoliiton kanssa, tarvittiin tietoja myös länsivaltojen poliittisista ja sotilaallisista tavoitteista Pohjolan suunnalla, jonne suurvalta-asetelma alkoi heijastua. Niin ikään oli saatava tietoa länsinaapurien Ruotsin ja Norjan turvallisuuspoliittisen aseman mahdollisesta muuttumisesta sekä sotilaallisen suorituskyvyn kehittymisestä.

Tässä kirjoituksessa tutkitaan sitä, miten Suomen sotilaallinen tiedustelujärjestelmä siirtyi sodasta rauhaan, miten se sopeutui uuteen tilanteeseen, millaisia vaikutuksia tällä oli tiedonhankinnan järjestelyihin ja toimintaan ja millaisia tiedonhankintakeinoja oli käytettävissä, sekä lopuksi arvioidaan toiminnan tuloksia. Uudemmassa kirjallisuudessa vallitsee näkemys, jonka mukaan Suomen sotilaallinen ulkomaantiedustelu loppui toisen maailmansodan päättymiseen eikä sitä sen jälkeen ollut lainkaan ennen kuin vasta joskus 1950-luvun lopulla. Raimo Heiskanen Suomen tiedusteluhistoriateoksen mukaan sodanaikainen sotilastiedustelu oli kesään 1945 tultaessa ”tehnyt tehtävänsä” ja ”tiedustelu sanan varsinaisessa mielessä loppui”.¹ Toisessa kirjassaan Heiskanen vielä täydentää, että ”Pääesikunnan tasolla ulkovaltoihin kohdistuva ns. positiivinen tiedustelu kokonaisuutena sekä sotilaallinen ja sotilaspoliittinen tiedustelun analysointi sai odottaa aina 1950-luvun lopulle saakka”.² Ermei Kanninen puolestaan kuvaa muistelmissaan tilannetta 1950-luvun puolivälissä niin, että tiedustelun ”sodanaikainen organisaatio oli purkautunut eikä uutta ollut vielä luotu” ja että ”ulkomaanosasto hoiti vain yhteys- ja protokolla-asioita”.³ Matti Lukkarin kirjoittamassa Lauri Sutelan elämäkerrassa tiedustelu on mukana päähenkilön sotilasuran yhtenä vaiheena 1950-luvun lopulta lähtien. Sitä edeltäneistä tiedustelun vaiheista kirjassa todetaan vain, että ”toiminta oli pysähdyksissä aina vuoteen 1949 saakka” ja ”julkisen aineiston johdonmukainen ja säännöllinen tutkiminen oli aloittamatta aina vuoteen 1956 asti”.⁴ Edellä mainitut kunnioitetut auktoriteetit ovat oikeassa siinä, että sotilastiedustelun sodan aikainen järjestelmä todellakin purettiin sodan jälkeen ja kesti kauan ennen kuin ulkomaantiedustelu palasi

virallisesti Pääesikunnan organisaatioon. Mutta mitä sillä välin tapahtui?

Suomen sotilastiedustelusta sodan jälkeen on kirjoitettu hyvin vähän. Heiskasen tutkimus ulottuu sodanaikaisen tiedustelujärjestelmän purkamiseen eli suunnilleen kesään 1945. Sotavuosien tiedustelujohtajiin kuulunut U. A. Käkönen on jonkin verran kuvannut sodanjälkeisen tiedustelutoiminnan järjestelyjä muistelmaluontoisessa kirjassaan ”Miehityksen varalta”.⁵ Toimittaja Jukka Rislakin kirja ”Erittäin salainen”⁶ sivuaa myös sotilastiedustelun sodanjälkeistä toimintaa, mutta kirjan käyttöarvoa vähentää sen sekavuus ja heikko dokumentointi. Suomen turvallisuus- ja puolustuspolitiikasta kylmän sodan aikana on tehty ansiokkaita tutkimuksia, mutta niiden päähuomio on suurissa linjoissa ja materiaalikysymyksissä. Varsinainen puolustus suunnittelu ja sen osana ulkomaantiedustelu on jäänyt vähälle huomiolle, ilmeisesti lähdeongelmien vuoksi. Ns. vaaran vuosia käsittelevä runsas tutkimus- ja muistelmakirjallisuus puolestaan on keskittynyt ulko- ja sisäpoliittiseen kehitykseen. Puolustusvoimien rauhan ajan historiasta sodan jälkeiseltä ajalta ei ole tähän asti ollut kattavaa yleisesitystä.

Sodanjälkeisestä ulkomaantiedustelusta on käytettävissä arkistolähteitä. Alkuvuosien osalta lähde on Pääesikunnan ulkomaanosaston arkisto, joka näyttää verrattain hyvin säilyneeltä, vaikka supistuksiakin on tehty. Toisen keskeisen lähdekokonaisuuden muodostaa sotilasasiamiesten raportointi, joka sisältyy ulkomaatoimiston arkistoon. Tietoja on löydettävissä myös operatiivisen osaston arkistosta, koska ulkomaantiedustelulla on läheinen kytkentä operatiiviseen suunnitteluun.

Sodanaikaisen tiedustelujärjestelmän loppuvaiheet 1944–45

Päämajan johtama tiedustelu syksyllä 1944

Jatkosodan päättyessä Päämajan johtama tiedustelujärjestelmä oli vielä täysissä voimissaan, eikä välirauhansopimus aiheuttanut siihen välitömiä muutoksia. Johdossa oli edelleen tiedustelujaoston päällikkö, eversti Aladár Paasonen, joka oli toiminut tehtävässä huhtikuusta 1942 lähtien. Tiedustelujaostoon kuului kolme osastoa, ulkomaanosasto, tiedusteluosasto ja valvontaosasto sekä erillinen sensuuritoimisto. Suurin oli ulkomaantiedustelusta vastannut tiedusteluosasto, jonka päällikkönä oli eversti Reino Hallamaa huhtikuusta 1944 lähtien. Osasto jakau-

tui tiedustelutoimistoon (Tied.1, everstiluutnantti U. A. Käkönen), viestitiedustelutoimistoon (Tied.2, komentajakapteeni Pekka Visa), kuuntelutoimistoon sekä komento- ja huoltotoimistoon. Osaston alaisuudessa oli kuuntelutiedustelua suorittava Päämajan Radiopataljoona (PM Rad.P) ja kaukopartiotiedustelua suorittava Erillinen Pataljoona 4 (Er.P 4) sekä eräitä pienempiä tiedusteluelimiä. Tiedusteluosaston varsinainen ydin oli Tied.1, joka vastasi vihollistietojen muokkaamisesta ja analysoinnista. Tied.2 toimi Radiopataljoonan esikuntana ja Visa pataljoonan komentajana. Er.P 4:n komentaja oli everstiluutnantti Jussi Sovio. Ulkomaaosasto, jota johti eversti K. Å. Slöör, piti yhteyttä Suomessa olleisiin ulkovaltojen sotilasasiamiehiin sekä ulkomailla olleisiin Suomen sotilasasiamiehiin, ja se jakautui ulkomaatoimistoon (Ulk.1) ja sotilasasiamiestoimistoon (Ulk.2). Näistä ulkomaatoimistolla oli myös tiedustelutehtäviä: se kokosi muita maita kuin Neuvostoliittoa koskevaa sotilaallista tietoa. Turvallisuus- ja vastatiedustelua suoritti valvontaosasto, jonka päällikkö oli eversti Matti Ropponen. Osastossa oli kaksi toimistoa, yleisten asiain toimisto (Valv.1) ja vastavakoilutoimisto (Valv.2). Tiedustelujaoston ja suoraan sen alaisten elinten henkilöstövahvuus oli Heiskasen laskujen mukaan suurimmillaan loppukesällä 1944 ainakin 1 600–1 800 henkilöä.⁷

Välirauhansopimuksen ankarat ehdot olivat tiedustelujohdolle šokki, ja maan välitöntä miehitysuuhkaa pidettiin todellisenä. Paniikinomaisten tunnelmien tunnetuin seuraus oli Stella Polaris -hanke, jossa ulkomaantiedustelun pääosat laivattiin Ruotsiin tarkoituksena jatkaa toimintaa sieltä käsin.⁸ Vaikka valtaosa Ruotsiin menneestä henkilöstöstä palasi jo parin kuukauden kuluttua takaisin, operaatio heikensi kuuntelutiedustelun toimintakykyä huomattavasti, koska arvokkain osa kuuntelutiedustelun avausmateriaalista ja paljon teknistä välineistöä jäi Ruotsiin. Stella Polariksesta tuli käytännössä ensimmäinen vaihe sodan ajan tiedusteluorganisaation purkautumisessa.

Välirauha muutti luonnollisesti ulkomaantiedustelun tehtäviä. Vaikka Neuvostoliitto ei ollut enää vihollinen, tiedustelua kohdistettiin edelleenkin sen joukkojen ryhmyksiin ja liikkeisiin sekä syyskuun lopussa maahan tulleeseen Valvontakomissioon. Välirauhansopimuksen väistämätön seuraus oli välirikko saksalaisten kanssa, joten uusi tilanne vaati tiedustelun suuntaamista myös saksalaisiin joukkoihin. Lisäksi tiedusteluelimet saivat myös maan sisäisen tilanteen seurantatehtäviä, koska Päämajan valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin toiminta lamaantui välirauhansopimuksen seurauksena. Everstiluutnantti Käkö-

nen suunnitteli tulevan rauhan ajan organisaation ulkomaantiedusteluelimen tehtäviksi sotilaallisten kohteiden kuten Saksan, Ruotsin ja Neuvostoliiton joukkoryhmitysten ja länsiliittoutuneiden sotapotentiaalin lisäksi mielialojen kehityksen seuraamisen omissa joukoissa ja siiviliväestön keskuudessa.⁹ Syksyn 1944 varautumistoimiin kuului miehitysyhtiöiden tai viesti- ja johtamisyhteyksien katkeamisen varalta ilmeisesti Käkösen johdolla rakennettu epävirallinen tiedusteluorganisaatio maan sisäisen tilanteen seuraamiseksi ja kuriireihin perustuva viestiyhteysverkko. Verkostoja ei liene käytetty, ja ne purettiin kesään 1945 mennessä.¹⁰

Välirauhansopimuksen jälkeen Suomen ulkomaantiedustelun mahdollisuudet tietojen hankintaan etenkin Neuvostoliitosta heikentyivät jyrkästi, koska monia tiedustelulajeja ei voitu enää käyttää sillä suunnalla. Partiot jouduttiin vetämään takaisin Neuvostoliiton alueelta, lentotiedustelua ei voitu suorittaa, sotavankikuulustelu ei ollut käytettävissä tiedustelukeinona, salaista eli agenttitiedusteluakaan ei voitu enää jatkaa ja myös ulkomaiset yhteydet vähenivät. Muiden tiedustelulajien hiipuessa radiotiedustelun merkitys olisi voinut kasvaa, mutta sen toimintakyky heikentyi Stella Polariksen seurauksena. Kaikki radiotiedustelijat eivät menneet Ruotsiin, mutta kaluston ja avausmateriaalin puute vaikeutti sekä saksalais- että neuvostojoukkoihin kohdistettua tiedustelua. Tiedonsaanti itärajan takaa jäi heikentyneen radiotiedustelun varaan, mutta sen tulokset jäivät em. syistä heikoiksi.¹¹ Pohjois-Suomessa olleiden saksalaisjoukkojen tiedustelua varten suunniteltiin perustettavaksi moottoroitu radiotiedustelujoukkue, mutta siitä luovuttiin.¹² Lapin sodan alkuvaiheessa lokakuun alusta marraskuun loppuun 1944 saksalaisiin kohdistettiin myös partiotiedustelua¹³, ja lisäksi saatiin ruotsalaisilta tiedustelutietoja saksalaisten selustasta Tornion–Kilpisjärventien suunnassa.¹⁴

Venäläisiä joukkoja tiedettiin olevan pohjoisessa runsaasti Sallan korkeudelta Petsamoon saakka – myös Neuvostoliitto kävi sotaa saksalaisia vastaan Pohjoiskalotin alueella. Tiedustelua tuli kohdistaa etelämpänäkin oleviin neuvostojoukkoihin. Käkösen mukaan Kannaksella ja Laatokan koillispuolella ei todettu aktiiviseen toimintaan viittaavia joukkoja, mutta Suomussalmen–Kuusamon–Sallan alueella tiedettiin olevan ainakin 10 neuvostodivisioonaa, jotka muodostivat sivustauhan Lapissa saksalaisia vastaan taisteleville suomalaisjoukoille. Joulun aikaan 1944 koettiin suuri helpotus, kun melkein kaikkien näiden venäläisjoukkojen todettiin siirtyneen Keski-Euroopan rintamalle.¹⁵

Lisäksi Kuusamoon ja Ivaloon tulleiden venäläisjoukkojen havaittiin pysyvän paikoillaan.¹⁶ Näitä tietoja vahvistavia ja muita samansuuntaisia tietoja saatiin myös Ruotsin radiotiedustelun palvelukseen jääneiltä radiotiedustelumiehiltä, jotka saivat uusilta isänniltään luvan luovuttaa tietoaan Suomeen.¹⁷

Venäläisten joukkojen tarkkailuun käytettiin myös Kannakselle miinakenttien purkamiseen lähetettyjä komennuskuntia sekä venäläisten käyttöön luovutettujen alusten miehistöjä, joilta niin ikään saatiin tietää, että venäläiset olivat siirtäneet joukkojaan pois Suomen rajoilta.¹⁸ Neuvostoliiton merivoimiin kohdistettiin radiotiedustelua syksyllä 1944 ja ilmeisesti vielä keväällä 1945, kunnes toiminta 15.7.1945 keskeytettiin lopettaa.¹⁹

Valvontakomissioon kohdistettu tiedustelu tapahtui aluksi puhelujen salakuunteluna, joka aloitettiin todennäköisesti eversti Paasosen käskystä ilmeisesti jo lokakuun alussa 1944. Kuuntelun toteuttajaksi määrättiin PM Rad.P:n komentaja, komentajakapteeni Visa, joka perusti kuuntelukeskuksen entiseen Yleisesikunnan taloon Korkeavuorenkatu 21:een. Toiminnassa oli mukana myös tiedusteluosaston sodanaikainen Jaos V, joka oli sodan aikana suorittanut agenttiedustelua Baltiassa.²⁰ Käkösen mukaan kuuntelutulokset toimitettiin säännöllisesti Mikkeliin presidentti Mannerheimille sekä puolustusvoimain komentajalle kenraali Heinrichsille. Puhelujen todettiin sisältävän arkipäiväisiä rutiiniasioita, mistä pääteltiin, että Valvontakomissio ei puuhannut mitään Suomen kannalta vaarallista.²¹ Virallisesti LVK:n puhelinkuuntelu lopetettiin keväällä 1945, mutta todennäköisesti sitä jatkettiin pienemmässä mittakaavassa syksyyn saakka. Asekätkentäjutun kuulustelujen yhteydessä 1945–46 kuuntelu tuli ilmi ja myös venäläisten tietoon, mutta se onnistuttiin leimaamaan Paasosen, Hallamaan ja Käkösen oma-aloitteiseksi puuhaksi.²² Valvontakomission tiedustelussa käytettiin hyväksi myös sen tueksi perustettua yhteysosastoa, jonka alaisuudessa oli mm. kuljetusorganisaatio autoineen, kuljettajineen ja tulkkeineen. Se miehitetiin suurelta osin tiedustelumiehillä – he kun olivat venäjänkielentaitoisia. Tällä tavoin Päämaja sai nopeasti tiedot venäläisten huomion kohteista.²³

Tiedustelu rauhan ajan kokoonpanossa joulukuusta 1944 lähtien

Välirauhansopimuksen mukaisesti puolustusvoimissa oli suoritettava demobilisaatio ja siirryttävä rauhan ajan kokoonpanoon 5.12.1944

mennessä, vaikka Lapissa jatkui vielä sota saksalaisia vastaan. Tämä koski myös tiedusteluorganisaatiota: kotiuttamisten myötä loputkin reserviläiset poistuivat, ja myös Ruotsista marraskuussa 1944 palanneet reserviläiset pääsivät saman tien koteihinsa. Tiedustelun kannalta paluu rauhan ajan organisaatioon oli suuri muutos.

Valvontakomission 30.10.1944 antaman määräyksen mukaan rauhan ajan organisaation pohjaksi oli otettava 1.1.1939 vallinnut tilanne. Puolustusvoimien ylijohdon demobilisaatiossa Päämaja muuttui Puolustusvoimain pääesikunnaksi (PvPE) eli välirauhan 1940–41 aikaiseen organisaatioon. PvPE:ssä oli siten ulkomaaosasto, joka jakautui ulkomaatoimistoon (Ulk.1), tilastotoimistoon (Ulk.2) ja valvontatoimistoon (Ulk.3).²⁴ Ne muodostettiin sodanaikaisen Päämajan ulkomaatoimistoon, tiedustelu- ja valvontaosastojen rippeistä. Radiopataljoonan työtä jatkoi tilastotoimiston alaisuuteen muodostettu radiojaos. Lisäksi perustettiin erillinen sotilasiamiesjaos. Tiedustelujärjestelmän runko näin ollen säilyi pääosin myös rauhan ajan organisaatiossa. Henkilökunta koostui lähinnä kantahenkilökunnasta ja siviileistä.

Edellä mainituista yksiköistä tilastotoimisto oli ulkomaantiedusteluelin. Sillä oli – kuten 1930-luvulla – myös alatoimistoja, aluksi Helsingissä, Lahdessa, Joensuussa, Kajaanissa, Torniossa ja Parkanossa. Niiden hallussa oli materiaalivarastoja ja kätköjä sekä kortistoja kotiutetuista kaukopartiomiehistä, joista tarvittaessa olisi voitu perustaa uudelleen partiotiedustelupataljoona.²⁵ Vuonna 1945 tuskin enää suoritettiin partiotiedustelua itärajan taakse. Tilastotoimiston alaisuudessa toimi elokuuhun 1945 saakka myös Jaos V, joka sodan aikana suoritti agenttitiedustelua, mutta sen toiminnasta ei ole muita tietoja kuin osallistuminen LVK:n puhelinkuunteluun. Radiojaos jatkoi neuvostojoukkojen viestiliikenteen kuuntelua. Varsinaisia kuunteluasemia oli neljä eri puolilla maata, osin jopa kuuntelijoiden asunnoissa, ja henkilöstöksi saatiin mm. Ruotsista palanneita kuuntelualiupseereita.²⁶ Myös Valvontakomission puhelinten salakuuntelijat lienevät pääosin kuuluneet radiojaokseen.

Ulkomaantiedustelun rauhan ajan organisaation johtopaikat täytettiin tutuilla nimillä. Eversti Paasosesta tuli ulkomaosaston päällikkö ja eversti Hallamaasta sen tilastotoimiston päällikkö.

Paasonen johti siten edelleen koko tiedustelun toimialaa kuten sodan aikana. Paasonen ja Hallamaan toiminta ulkomaosastossa jäi kuitenkin lyhyeksi, sillä jo toukokuussa 1945 he lähtivät Suomesta vapaaehtoiseen maanpakoon, Paasonen kertoman mukaan Ylipäällikön kehotuksesta.²⁷ Syinä olivat edellisen syksyn Stella Polaris -epiisodi, jota oli alettu tut-

kia, keväällä 1945 julkisuuteen tulleet muut tiedusteluorganisaation varautumistoimet ja epäilyt niiden kytkeytymisestä ns. asekatkentaajuttuun sekä Valvontakomission herännyt kiinnostus tiedustelua kohtaan. Todennäköisesti Paasonen ja Hallamaa välttivät pidätyksen poistumalla maasta.²⁸ Paasonen seuraajaksi puolustusvoimain komentaja määräsi eversti Joel Walldénin toukokuussa 1945. Hallamaan jälkeen tilastotoimiston päälliköksi nimitettiin jo maaliskuun lopulla 1945 everstiluutnantti U. A. Käkönen, yksi sotavuosien keskeisistä tiedustelujohtajista.

Ulkomaaosaston tiedusteluorganisaation toimintaedellytykset alkoivat kevään 1945 aikana ratkaisevasti heikentyä. Asekatkentaajutun tutkinta johti yhä laajeneviin pidätyksiin, ja valvontatoimistoa syytettiin kyvyttömyydestä selvittää asekatkenta. Samaan aikaan kommunistien vaikutusvalta kasvoi ennennäkemättömiin mittasuhteisiin maaliskuun eduskuntavaalien seurauksena, ja seurauksena oli sisäministeriön ja Valtiollisen poliisin joutuminen äärivasemmiston haltuun. Lisäksi Valvontakomissio alkoi kiinnostua sotilastiedustelusta ja teki tarkastuksen tiedusteluelinten toimitiloihin Mikkeliin toukokuussa 1945. Kommunistien painostus johti valvontatoimiston lakkauttamiseen 30.6.1945 ja puolustusvoimien sisäisen valvonnan ja vastatiedustelun siirtämiseen Valtiollisen poliisin tehtäväksi²⁹, jolloin toiminnan luonne muuttui täysin erilaiseksi. Samoihin aikoihin saatiin myös sellainen käsitys, että Valvontakomissio olisi kieltänyt sotilastiedustelun asekatkentaajutun tutkinnan yhteydessä ilmi tulleiden tiedustelun varautumistoimien vuoksi³⁰, vaikka kiellosta ei liene asiakirjalähdettä. Tilastotoimiston radiojoaksen toiminta ja koko tiedustelulaji kiellettiin 15.7.1945 puolustusvoimain va. komentajan kenraaliluutnantti Lundqvistin käskyllä, mutta toiminta lienee jatkunut vielä osin elokuulle 1945 saakka.³¹ Heiskanen tietää ainakin yhden kuuntelupisteen toimineen vielä syksylläkin.³² Viimeinen jäljellä ollut sotilastiedustelun elin, ulkomaaosaston tilastotoimisto lakkautettiin elokuun alkupuolella.

Jatkosodan aikaisen suuren sotilastiedusteluorganisaation purkautuminen ja purkaminen syyskuun 1944 ja elokuun 1945 välisenä aikana näyttää olleen pääosin hallitsematon prosessi – suunnitelmallisuutta esiintyi vain siinä vaiheessa, kun puolustusvoimat siirtyi rauhan ajan kokoonpanoon joulukuun alussa 1944. Prosessi alkoi Stella Polaris -operaatiosta syyskuussa 1944, kiihtyi puolustusvoimien demobilisatiossa joulukuussa 1944, jatkui Paasonen ja Hallamaan lähtiessä maanpakoon keväällä 1945 ja huipentui tilastotoimiston, valvontatoimiston ja radiotiedustelun lakkauttamiseen kesällä 1945.

Eversti Joel Walldén (1894–1972), Päämajan tiedustelujaoston päällikön apulainen 1943–44, PvPE:n ulkomaaosaston päällikkö 1945–47. (SA-kuva)

Colonel Joel Walldén (1894-1972), assistant head of the intelligence section at GHQ, 1943-44; head of the foreign department of the Headquarters of the Defence Forces, 1945-47.

Everstiluutnantti Uljas Antero Käkönen (1906–75), Päämajan tiedusteluosaston tiedustelutoimiston päällikkö 1942–44, PvPE:n tilastotoimiston päällikkö 1945.

Lieutenant-Colonel Uljas Antero Käkönen (1906-75), head of the intelligence section of the intelligence branch at GHQ, 1942-44; head of the statistics branch of the Headquarters of the Defence Forces in 1945. (SA-kuva)

Tiedustelu uudelleenorganisoidussa ulkomaosastossa elokuusta 1945 lähtien

Järjestely ja organisaatio

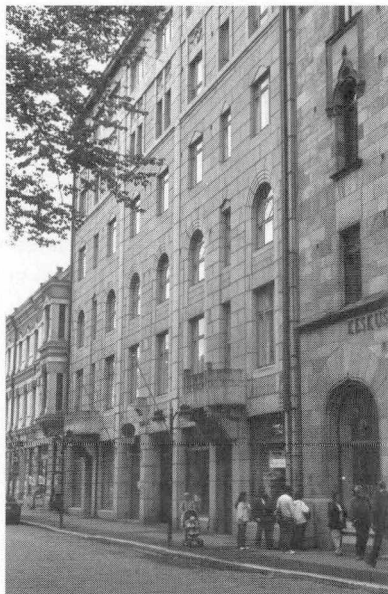
Kesän 1945 dramaattisten tapahtumien jälkeen ylijohdon sotilaallinen ulkomaantiedustelu oli järjestettävä uudelle pohjalle, koska tiedusteluelin oli edelleen välttämätön. Kokemuksista viisastuneina omaksuttiin matala profiili, ja esim. sanaa ”tiedustelu” varottiin käyttämästä. Ulkomaosasto organisoitiin uudelleen elokuussa 1945 niin, että siihen kuului

kaksi toimistoa, sotilasasiamiestoimisto eli Ulk.1 sekä ulkomaatoimisto eli Ulk.2.³³ Sotilasasiamiestoimiston tehtävä oli hoitaa ulkomailla olleiden Suomen sotilasasiamiesten asioita sekä pitää yhteyttä Helsinkiin akkreditoituihin ulkovaltojen sotilasasiamiehiin. Ulkomaatoimisto peri lakkautetun tilastotoimiston tehtävät, joten siitä tuli ulkomaantiedustelun elin. Toiminnan ”piilottaminen” ulkomaaosastoon vakiintui ainakin puolitoista vuosikymmentä, 1950- ja 1960-lukujen vaihteeseen saakka kestäneeksi järjestelyksi. Koska tiedonhankintakeinoja oli vähän, ulkomaantiedustelu pelkistyi lähinnä strategisen tason tiedonhankinta- ja analyysityöksi. Lähialueisiin kohdistuvan operatiivisen tiedustelun mahdollisuudet olivat vähäiset etenkin radiotiedustelun lakkauttamisen vuoksi.

Ulkomaatoimisto aloitti toimintansa uusin tehtävin 20.8.1945.³⁴ Ulkomaaosaston organisaatio vahvistettiin kesällä 1947, jolloin puolustusministeri Yrjö Kallinen hyväksyi PvPE:n kokoonpanon.³⁵ Vuoden 1952 merkittävässä puolustuslaitosasetuksessa järjestely kirjattiin myös lainsäädäntöön: asetuksen mukaan ulkomaaosaston tehtäviin kuului ”ulkomaiden puolustuslaitosten kehityksen seuraaminen, sotilasasiamiesten toiminta sekä ulkomaiden sotilaspoliittisen, sotataloudellisen ja -teknillisen kehityksen seuraaminen”. Osastoon todettiin kuuluvan ulkomaatoimisto ja sotilasasiamiestoimisto.³⁶

Ulkomaatoimisto jakautui tehtäviensä suorittamista varten yleis-, maavoima-, merivoima- ja ilmavoimajaokseen, jotka suorittivat tietojen kokoamisen, tallettamisen ja analysoinnin sekä muokkaamisen erilaisiksi katsauksiksi ja arvioiksi. Jaosjako näyttää säilyneen muuttumattomana ainakin 1950-luvun puoliväliin saakka.³⁷ Kussakin jaoksessa työskenteli 2–4 miestä. Arkisto oli kaikkien jaosten yhteinen. Ei ole tietenkään sattuma, että ulkomaatoimiston kokoonpano oli aivan samanlainen kuin Päämajan tiedusteluosaston tiedustelutoimistossa (Tied.1) jatkosodan aikana.³⁸

Ulkomaatoimiston ensimmäinen toimintaohje tietojen käsittelystä laadittiin jo syksyllä 1945. Sen oli laatinut toimistos sihteeri, maisteri Keijo Loimu, ja se osoittaa erittäin järjestelmällistä ajattelutapaa. Siinä painotettiin erityisesti seurantakohteiden vastuuvirkamiesten eli ”tarkkailijoiden” itsenäistä roolia ja aktiivisuutta tiedonhankinnassa. Heitä kehoitettiin myös laatimaan aika ajoin yhteenvetoja keräämistään tiedoista välttääkseen tietojen ruuhkaantumista ja kyetäkseen tarvittaessa nopeasti esittämään arvioita ja selostuksia vastuualueistaan. Ehdotonta vaihteluvollisuutta korostettiin ”katsoen Ulkomaatoimiston käsittelemien asioiden useinkin erittäin arkaluontoiseen luonteeseen”.³⁹

Pääosa Puolustusvoimain Pääesikunnasta muutti kesällä 1945 Mikkelistä Eteläesplanadi 10:n virastotaloon ja toimi siellä 1950-luvun loppuun. Ulkomaaosasto oli kuudennessa kerroksessa.

In summer 1945 the main part of the Headquarters of the Defence Forces moved from Mikkeli to the office building at Eteläesplanadi 10 in Helsinki and worked there until the end of the 1950s.

Keväällä 1949 ulkomaatoimiston jaoksille vahvistettiin uusi työjärjestys. Laajin työsarja oli yleisjaoksella: sen seurantavastuulla oli maailman sotilaspoliittinen tilanne ja kehitys sekä tärkeimpien maiden, etenkin Neuvostoliiton sotapotentiaalin kehitys. Yksityiskohtaisten sotilaallisten tietojen keruu ja ylläpito tapahtui maavoimajaoksessa, ja päähuomio oli jalkaväessä, tykistöissä ja panssari- ja maahanlaskujoukoissa sekä niiden organisaatioissa, aseistuksessa, koulutuksessa ja taktiikassa. Merivoimajaoksen pääkohteena olivat Itämeren maiden merivoimat, joista pyrittiin hankkimaan mahdollisimman tarkat tiedot, ja lisäksi seurattiin suurten merivaltioiden kalustollista ja taktista kehitystä. Ilmavoimajaos seurasi tärkeimpien ulkomaiden ilmavoimia ja lentokoneellisuutta sekä ilma-aseen kehitystä yleensä.⁴⁰ Ohjeiden mukaan ”koko työskentely huipentuu tietoarkistoon”, ja jotta siitä saatiin täysi hyöty, oli mm. huolehdittava, ettei se päässyt paisumaan liikaa. Tavoitteena oli, että pystyttiin ”nopeasti löytämään mahdollisimman valmista materiaalia”.⁴¹ Tietojen tarvitsijat olivat kiireisiä jo silloin.

Vuoden 1949 työjärjestyksessä oli jokaisen jaoksen kohdalla erikseen ja alleviivattuna kielto, että ”Neuvostoliiton suhteen ei mitään tie-

dustelutoimintaa saa harjoittaa”, vaan sitä koskevat tiedot oli hankittava ”virallisista lähteistä sekä sotakirjallisuutta ja lehdistöä seuraamalla”, siis julkisista lähteistä.⁴² Kielto oli epäilemättä peräisin korkealta taholta. Poliittiselta kannalta se oli ymmärrettävä, ajankohdan huomioon ottaen luultavasti välttämätönkin. Oli ilmeisesti tarpeen kirjata se viralliseen työjärjestykseen, sillä Valvontakomission ajalta muistettiin hyvin, miten kaikki paperille pantu saattoi joutua ulkopuolisten tarkastettavaksi. Käytännössä kieltoa ei noudatettu, vaan myös Neuvostoliitosta kerättiin tietoja intensiivisesti. Kiellon vaikutus näkyi kuitenkin ulkomaatoimiston virallisissa katsauksissa, joissa Neuvostoliittoa käsiteltiin huomiota herättävän vähän.

Syksyn 1954 työjärjestyksessä ulkomaatoimiston tehtäviksi määriteltiin ”vastaanottaa, käsitellä, seuloa sekä osittain kortittaa, säilyttää ja tilastoida” ulkomaita koskeva tai ulkomailta saatava ”tietoaineisto, jolla on merkitystä puolustuslaitokselle”. Tätä varten tuli kerätä tietoja ulkomaiden poliittisesta ja strategisesta kehityksestä, liittoutumista, asevoimista, taktiikasta, koulutuksesta, aseteknisestä kehityksestä, joukkojen sijoituksista jne. Aineiston avulla tuli laatia katsauksia ja yhteenvetoja puolustusvoimien johdon tai joukkojen käyttöön. Tuossa vaiheessa varsinaista analyysihenkilöstöä näyttäisi olleen vain kuusi upseeria ja yksi toimistos sihteeri. Henkilöstön vähyyks näkyi fokusointina: esim. maavoimajaoksessa oli kaksi upseeria, joista toisen tuli seurata ”Suomen kannalta oleellisen” strategisen tilanteen kehitystä, asevoimien dislokaatiota Fennoskandiassa, Baltiassa ja Neuvostoliiton luotesisosassa, koordinoida aselajitiedustelua sekä seurata organisaation ja taktiikan kehitystä tärkeimmissä maissa. Toisen upseerin tehtävä oli seurata strategista kehitystä muissa maissa, lähinnä ”suurissa valta-ryhmittymissä”, hoitaa niiden joukkojen dislokaatiotietoja, seurata kehitystä strategisissa opeissa, Natossa, johto-organisaatioissa ja vielä mahdollisia sotatoimiakin.⁴³ Voidaan vain todeta, että noilla kahdella miehellä riitti työsarkaa. Loppuvuodesta 1954 seurantakohteita edelleen supistettiin: ulkomaatoimiston tuli seurata strategista tilannetta Fennoskandiassa ja muualla ”sikäli kun se vaikuttaa Suomen kansainväliseen asemaan” sekä operaatioiden suoritusmahdollisuuksien yleisiä edellytyksiä.⁴⁴

Henkilöstö

Eversti Joel Walldén oli ulkomaosaston päällikkönä kevästä 1945 vuoteen 1947 saakka. Hänellä oli tiedustelutausta sotavuosilta: hän oli nimittäin helmikuusta 1943 lähtien tiedustelijaoston päällikön apulainen Helsingissä tehtävänään hankkia ylipäällikön käyttöön mielialatietoja Valtiollisen poliisin ja Päämajan valvontaosaston avulla⁴⁵ sekä pitää yhteyttä Helsingissä olleisiin Saksan tiedusteluelimiin ja valvoa niiden toimia. Paasonen itse ehdotti maanpakoon lähtiessään Walldénia seuraajakseen.⁴⁶ Walldén oli edeltäjäänsä Paasosen verrattavassa asemassa kolmisen kuukautta eli siihen saakka, kunnes tilastotoimisto, kuuntelutiedustelu ja vastatiedustelu lakkautettiin kesällä 1945. Hän jatkoi kutistuneen ulkomaosaston päällikkönä vuoteen 1947 saakka, jolloin tehtävään tuli ensin pariksi vuodeksi eversti Eino Virkki ja tämän jälkeen eversti Kaarlo Somerto vuosiksi 1949–54. Virkillä ei ollut tiedustelutaustaa, mutta Somerto oli toiminut tiedusteluupseerina jo 1930-luvulla, sotilasasiamiehenä Moskovassa 1930-luvun lopulla ja Päämajan tiedusteluosaston päällikkönä vuosina 1942–44.

Ainoan ulkomaantiedusteluelimen eli uudelleen organisoidun ulkomaatoimiston päälliköksi määrättiin elokuun puolivälissä 1945 ilmavoimien upseeri, eversti Kuno Waldemar Janarmo⁴⁷, joka oli siis tilastotoimiston päällikkönä pari kuukautta toimineen everstiluutnantti Käkösen seuraaja. Janarmo oli toiminut vuosina 1940–43 sotilasasiamiehenä Roomassa⁴⁸ ja tuli ulkomaatoimistoon Ilmavoimien yhteysosaston päällikön tehtävästä. Hän pysyi ulkomaatoimiston päällikkönä varsin kauan, tammikuulle 1952 saakka, millä oli suuri merkitys toiminnan jatkuvuuden ja vakiinnuttamisen kannalta.

Tiedustelujohdossa ei näytä tapahtuneen selvästi poliittisia ”puhdistuksia”, vaikka Paasosen ja Hallamaan lähtö maanpakoon loppukevällä 1945 liittyi sisäpoliittiseen tilanteeseen. Käkösen syrjäyttämiseen ja Janarmon määräämiseen hänen seuraajakseen sisältyi poliittinen vivahde – ainakin Käkönen itse kertoo syyksi sen, että hän oli Valvontakomission epäsuosiossa.⁴⁹ Ulkomaantiedustelun muusta runkohenkilöstöstä moni siirtyi siviilielämän palvelukseen ja osa lähti maasta, mutta myös moni jatkoi entisissä tehtävissään. Sodanjälkeiset olot huomioon ottaen ulkomaantiedustelu samoin kuin koko puolustusvoimat pääsi melko vähällä – varsinkin jos tilannetta verrataan muihin Saksan puolella taistelleisiin maihin. Tärkein selittävä tekijä lienee se, että Suomi onnistui sodan lopussa välttämään joutumisen miehityksi sekä säilyt-

tämään demokraattisen yhteiskuntajärjestelmänsä.

Ulkomaatoimisto peri tilastotoimiston henkilöstön, mutta henkilöstömäärästä ei ole varmoja tietoja, koska varsinaisia henkilöstöluetteloita ei ole säilynyt. Ulkomaaosaston virkojen ja toimien lukumäärä oli 1940-luvun lopulla parikymmentä henkilöä, joista ulkomaatoimiston osuus oli ehkä puolet. PvPE yritti lisätä osaston vahvuutta 34:ään ehdotuksellaan Puolustusrevisiokomitealle (1945–49). Siinä ulkomaatoimiston osuus olisi ollut 16 henkilöä eli yhdeksän upseeria, neljä toimistosihiteeriä ja kolme kansliahenkilöä.⁵⁰ Komitea päätyi esittämään koko ulkomaaosaston vahvuudeksi vain 20 henkilöä, josta ulkomaatoimiston osuus oli neljä upseeria, kolme toi-

Eversti Kuno Waldemar Janarmo (1898–1983), PvPE:n ulkomaatoimiston päällikkö 1945–52. (SA-kuva)

Colonel Kuno Waldemar Janarmo (1898–1983), head of the foreign department of the Headquarters of the Defence Forces, 1945–52.

Eversti Kaarlo Somerto (1895–1965), PvPE:n yhteysosaston päällikkö 1945–49, PvPE:n – Pääesikunnan ulkomaaosaston päällikkö 1949–54. (SA-kuva)

Colonel Kaarlo Somerto (1895–1965), head of the liaison branch of the Headquarters of the Defence Forces, 1945–49; head of the foreign department, 1949–54.

mistosihiteeriä ja kaksi kanslia-apulaista.⁵¹ Komitean esitys antanee oikean suuruusluokan ulkomaaosaston todellisellekin vahvuudelle.

Virkojen ja toimien lukumäärä ei kerro koko totuutta ulkomaatoimiston vahvuudesta. Voidaan myös tarkastella toimiston laatimia katsauksia, sillä niihin oli tapana merkitä kirjoittajien nimikirjaimet. Nimet puolestaan selviävät muiden lähteiden kuten PvPE:n esikuntakäskeyjen ja palkkakortiston avulla. Palkkakortiston merkinnöissä on kuitenkin puutteita, ja sen todistusvoimaa heikentää jossain määrin myös se, että se oli aikoinaan laadittu vain palkanmaksuteknisiä tarpeita varten eikä sen vuoksi välttämättä aina kerro todellista tilannetta.⁵² Kortiston perusteella ulkomaaosaston kirjoilla oli vuonna 1945 peräti noin 100 henkilöä, tosin suurin osa enintään kevääseen 1945 saakka.⁵³

Edellä mainituilla keinoilla saadaan joka tapauksessa kuva ulkomaatoimiston henkilökunnasta. Vuonna 1946 toimistopäällikön alaisuudessa oli seitsemän hengen kansliajaos sekä kolme substanssijaosta, joiden työhön näyttää osallistuneen 12 upseeria ja kolme toimistosihiteeriä eli siviilianalyytikkoja. Vaikka jätetään pois pari epävarmaa tapausta, toimiston kokonaisvahvuudeksi saadaan noin 20 henkilöä eli kaksinkertainen määrä verrattuna viralliseen henkilöstömäärään. Ero voi selittyä sillä, että myös sotilasiamiestoimiston upseereita olisi osallistunut katsausten kirjoittamiseen. Ulkomaatoimistossa lienee myös ollut ajoittain muualta komennettuja upseereita. Vuonna 1952 analyysityössä oli seitsemän upseeria ja neljä toimistosihiteeriä. Jatkuvuudesta kertoo se, että miehistä kaksi oli ollut samoissa tehtävissä jo sodan aikana, kolme vuodesta 1945, yksi vuodesta 1947 ja kaksi vuodesta 1949 lähtien. Vuonna 1954 analyysihenkilöstön määrä oli enää seitsemän miestä.

Ulkomaatoimistossa oli kokenutta tiedusteluhenkilöstöä, upseereista etenkin majurit Otto Rantanen, Yrjö Palko ja Pekka Jänhiä. Rantanen oli tullut jo ennen talvisotaa Yleisesikunnan tilastotoimistoon ja palveli sotien aikana mm. Tied. I:ssä ilmavoimajaoksen päällikkönä.⁵⁴ Sodan jälkeen hän oli ulkomaatoimiston ”kantavia voimia” ainakin 1950-luvun puoliväliin saakka. Myös Palko tuli ulkomaantiedusteluun ennen talvisotaa ja palveli sotavuodet radiotiedustelussa.⁵⁵ Sodan jälkeen hän oli ulkomaaosastossa ainakin 1946–50, tosin vuonna 1948 muutaman kuukauden ajan sovittamassa tuomiota, jonka sai sotavankien päästämiseksi karkaamaan Ruotsiin.⁵⁶ Varsinainen tiedusteluveteraani oli Pekka Jänhiä, joka tuli sotilastiedusteluun vuonna 1930 ja toimi vuosikymmenen lopulla Yleisesikunnan tilastotoimiston Sortavalan alatoimiston päällikkönä järjestämässä agenttitiedustelua rajan taakse. Jatkosodan aikana hän oli

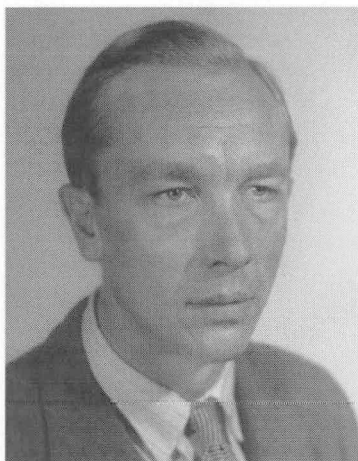
tiedusteluosaston komento- ja huoltotoimiston päällikkö ja sodan jälkeen johti ulkomaatoimiston kansliajaosta vuoteen 1951⁵⁷. Ulkomaatoimisto sai sodan jälkeen palvelukseensa myös uusia upseereita.

Ulkomaatoimiston siviilianalyttikoista toimistosiihteerit Nikolai Koutero, Keijo Loimu, Niilo Pellinen ja Toivo Salokorpi olivat sodan aikana palvelleet tiedustelu-upseereina. Koutero oli metsänhoitaja, Loimu historian maisteri ja Salokorpi ekonomi, mutta Pellisellä ei ollut akateemista tutkintoa.⁵⁸ Heistä Salokorvella oli pisin ura sotilastiedustelussa: se alkoi jo vapaussodassa 1918 ja jatkui yhtäjaksoisesti kesään 1946 saakka⁵⁹. Hän oli 1930-luvulla YE:n tilastotoimiston Viipurin alatoimiston päällikkö ja johti vuosina 1940–45 tiedusteluosaston Jaos V:tä, joka suoritti agenttitiedustelua lähinnä Baltian maissa.⁶⁰ Myös kansliahenkilökunnasta osa oli ollut jo sotavuosina tiedusteluosastossa ja jatkoi samoissa tehtävissä sodan jälkeen.⁶¹

Henkilökunnasta erottuu muutamia miehiä, joiden varassa ulkomaatoimiston analyysitoiminta näyttää pitkälti olleen 1940-luvun jälkipuoliskolla ja 1950-luvun alussa. Sodanaikaisten tiedustelumiesten ohella heihin kuuluu luonnollisesti eversti Janarmo sekä pitkäaikaisen ja/tai tuotteliaan toimintansa perusteella komentajakapteeni Kullervo Killinen, majuri Jouko Suninen, komentajakapteeni Matti Salminen, kapteeni/majuri Björn Kontiopää, kapteeni Urpo Levo, luutnantti/kapteeni Lars Eriksson sekä pari muuta nuorempaa upseeria.

Tiedonhankinta

Ulkomaatoimiston keinot tietojen hankkimiseksi olivat vaatimattomat verrattuina sotavuosien tiedustelujaostoon. Tärkeimmäksi tiedonhankintamenetelmäksi tulivat sotilasasiamiehet, mikä luonnollisesti vaikutti myös kertyvän tiedon laatuun ja maantieteelliseen painotukseen. Sodanaikaiset sotilasasiamiehet palasivat pääsääntöisesti takaisin viimeistään syksyllä 1944, mutta Bernissä ja Ankarassa jatkettiin toimintaa kevääseen 1946 saakka.⁶² Tukholmassa sotilasasiamestointi ei missään vaiheessa keskeytynyt, ja vuosina 1946–48 siellä olikin Suomen ainoa sotilasasiamies. Syksyllä 1944 Suomella oli diplomaattisuhteet vain Ruotsiin, Tanskaan, Sveitsiin ja Argentiinaan, joilla oli edustot Helsingissä.⁶³ Sotilasasiamestointia laajennettiin vasta keväällä 1948, kun Valvontakomissio oli poistunut ja sotilaallinen suunnittelu voitiin taas aloittaa.⁶⁴ Sotilasasiamestoinnin rahoituksessa

Metsänhoitaja Niilo (Nikolai) Koutero (1919–97), Päämajan tiedusteluosaston toimistoupseeri 1944, PvPE:n tilastotoimiston ja ulkomaatoimiston toimistosiihteeri 1945–53. (SA-kuva)

Niilo (Nikolai) Koutero (1919–97), desk officer of the GHQ intelligence branch, 1944; secretary of the statistics and foreign branches of the General Headquarters of the Defence Force, 1945–53.

Majuri Otto Rantanen (1903–92), PvPE:n – Pääesikunnan tilastotoimiston ja ulkomaatoimiston toimistoiesiupseeri 1945–58. (SA-kuva)

Major Otto Rantanen (1903–92), chief desk officer of the statistics and foreign departments of the General Headquarters of the Defence Forces, 1945–58.

Niilo Pellinen (1910–84), Päämajan tiedusteluosaston toimistoupseeri 1939–44, PvPE:n – Pääesikunnan tilastotoimiston ja ulkomaatoimiston toimistosiihteeri 1944–72.

Niilo Pellinen (1910–84), desk officer of the GHQ intelligence branch, 1939–44; secretary of the statistics and foreign branches of the General Headquarters of the Defence Forces, 1944–72. (SA-kuva)

Kapteeniluutnantti Kullervo Killinen (1912–94), PvPE:n ulkomaa-toimiston toimistoupseeri 1945–48.

Lieutenant-Commander Kullervo Killinen (1912-94), desk officer of the foreign branch of the General Headquarters of the Defence Forces, 1945-48. (SA-kuva)

Majuri Björn Kontiopää (1916–97), apulaissotilasasiamies Tukholmassa 1944–45, PvPE:n tilastotoimiston ja ulkomaatoimiston toimistoesiupseeri 1945–49. (SA-kuva)

Major Björn Kontiopää (1916-97), assistant military attaché in Stockholm, 1944-45; chief desk officer of the statistics and foreign branches of the General Headquarters of the Defence Forces, 1945-49.

oli alkuvuosina suuri merkitys tiedustelun omilla salaisilla rahavaroilla, joita oli hankittu sodan aikana ulkomailta. Niillä maksettiin sotilasasiamiesten toimintamenoja, mutta palkat tulivat valtion normaalista budjetista. Sodanjälkeisissä niukoissa oloissa sotilasasiamiestoiminta tuskin olisi ollut mahdollista ilman näitä ylimääräisiä varoja.

Keväällä 1948 lähetettiin sotilasasiamies Moskovaan, Pariisiin, Lontooseen ja Washingtoniin. Suurvaltojen pääkaupunkeihin lähetettiin everstin arvoiset upseerit: Moskovaan eversti, Mannerheim-ristin ritari Martti Miettinen ja Washingtoniin kommodori Sulo Enkiö.⁶⁵ Miettinen oli tiedustelu-upseeri jo 1930-luvulta, ja Moskova oli hänelle tuttu paikka apulaissotilasasiamieskaudelta 1936–37. Ennen asiamieheksi lähtöään Miettinen oli Sotaylioikeuden jäsenenä tuomitsemassa upseeritoveriaan asekatkentäjätussa.⁶⁶ Hänen osaltaan asiamiestehtävä saattoikin

olla palkkio ”likaisen työn” tekemisestä tai sitten keino siirtää hänet siivummalle odottamaan tilanteen rauhoittumista.⁶⁷ Miettisen toimikausi Moskovassa venähti tavanomaista pitemmäksi, kesään 1952 saakka. Moskovan painoarvoa sotilasasiamiestoiminnassa osoittaa se, että sinne lähetettiin myös apulaissotilasasiamies kesällä 1950.⁶⁸ Myös Washingtonin asiamiehellä kommodori Enkiöllä oli sotilasasiamieskokemusta sotavuosilta, ja palattuaan hän toimi vielä ulkomaaosaston päällikkönä.

Tukholmassa vaihdettiin sotilasasiamiestä loka–marraskuussa 1944: sinne lähetettiin everstiluutnantti Hans-Olof von Essen korvaamaan eversti Martin Stewen, joka ilmeisesti jäi Ruotsiin. Essenin seuraajaksi tuli jo vuoden 1945 lopulla everstiluutnantti Carl-Gustaf Palmgren, joka jatkoi tehtävässä syksyyn 1948. Häntä seurasi everstiluutnantti Bertil Nordlund, talvisodan aikainen Tukholman apulaissotilasasiamies, ja syksyllä 1952 Tukholmaan lähetettiin everstiluutnantti Nils Eric Åkerman. Tukholmassa oli myös apulaissotilasasiamiehiä vuoteen 1948 saakka, vuosina 1944–45 jopa kolme samanaikaisesti. Ainoa sotilasasiamiestoimistoa pyrittiin hyödyntämään maksimaalisesti pitämällä siellä vahvaa miehitystä.

Laajennettaessa sotilasasiamiestoimintaa talvella 1948 henkilövalinnoissa turvaututtiin koeteltuihin voimiin, sillä kaikilla tehtäviin lähetetyillä oli kokemusta tiedustelusta ja sotilasasiamiestehtävistä. Viidestä miehestä kolmen toimikaudet venyivät normaalia kolmivuotiskautta pitemmiksi, eikä liene sattuma, että kyseessä olivat tärkeimmät asemapaikat eli Moskova, Tukholma ja Washington. Kommodori Enkiön toimikauden pitkittymiseen Washingtonissa saattoi vaikuttaa myös Korean sota, koska hän palasi vasta sodan päätyttyä vuonna 1953.

Sotilasasiamiehet olivat muodollisesti suoraan Yleisesikunnan päällikön alaisia, ja myös raportointi osoitettiin hänelle, mutta käytännössä toimintaa ohjasi ulkomaatoimisto. Asiamiehet saivat alusta lähtien ohjeita ja laajoja tiedonhankintatehtäviä, joihin vastauksia haluttiin yleensä nopealla aikataululla. Ulkomaatoimiston työjärjestyksissä varsinaisia raportointiohjeita on säilynyt vasta vuodelta 1954. Silloin sotilasasiamiesten tehtäviksi todettiin ytimekkäästi asemamaan asevoimien kehityksen sekä asemamaahan liittyvien sotilaspoliittisten ongelmien seuraaminen.⁶⁹ Raportoinnin päämuodoksi käskettiin ns. katsaukset eli ”joltain alalta saatujen tietojen ja niiden pohjalta tehtyjen arviointien ja johtopäätösten yhtenäiset esitykset”, esim. katsaukset asemamaan sotilaallisesta potentiaalista, asevoimista, aseistuksesta jne. Muita raportointimuotoja olivat ns. tiedotukset tilanteesta asemamaassa, matkaker-

tomukset sekä vastaukset ulkomaaosaston kysymyksiin. Kerran vuodessa helmikuun alkuun mennessä oli laadittava vuosikatsaus asemaan sotilaallisesta asemasta.⁷⁰

PvPE:n operatiivisen osaston tiedontarpeiden kannalta tilanne ei ollut tyydyttävä, se kaipasi ennen kaikkea operatiivista tiedustelu- ja muuta tietoa lähialueista. Osasto vaatikin jo syksyllä 1948 uuden ulkomaantiedustelun johtoelimen pikaista perustamista.⁷¹ Ulkomaatoimisto ei ollut sellainen elin, koska sen käytettävissä ei ollut riittäviä välineitä. Sotilasasiamiesten raportit ja ulkomaatoimiston laatimat katsaukset ja arviot käsittelivät useimmiten strategia ja turvallisuuspoliittisia aiheita. Operatiivisen osaston toive ei toteutunut vielä vuosiin.

Operatiivinen osasto yritti jo 1948 saada sotilasasiamiesten avulla tietoja läntisestä lähialueesta eli Pohjoismaista. Ulkomaatoimiston kautta Tukholman sotilasasiamiehelle toimitetut tiedustelukysymykset osoittavat, että perusasioistakaan ei ollut ajan tasalla olevia tietoja. Norjasta haluttiin tietoja myös lentokentistä ja varsinkin niiden kyvyttä toimia nelimoottoristen lentokoneiden tukeutumispäikkoinä. Kysymys viittasi selvästi Yhdysvaltojen pommikoneisiin, jotka olivat tuohon aikaan sen ainoa väline atomipommien toimittamiseksi Neuvostoliitossa oleviin maaleihin. Koneiden toimintasäde ei riittänyt välilaskutukseen lentoon Pohjois-Amerikasta Neuvostoliittoon ja takaisin, joten välille tarvittiin tukeutumiskenttiä. Operatiivinen osasto tarvitsi tietoja kipeästi, mitä osoittaa se, että ne pyydettiin toimittamaan ”vaikkapa puutteellisinakin”.⁷² Kysymys oli Suomen kannalta äärimmäisen tärkeä, koska kriisitilanteessa jo pelkkä mahdollisuus Yhdysvaltojen pommituslennoista Suomen yli esim. Leningradin suuntaan olisi saanut Neuvostoliiton työntämään ilmapuolustuksensa Suomen alueelle, mikä olisi vetänyt Suomen mukaan sotaan.

Sotilasasiamiehillä tuli tiedonhankinnassa usein seinä vastaan. Esim. vuonna 1949 yritettiin kysymällä selvittää Ruotsin ja Britannian ilmavalvonnan järjestelyjä, mutta asia osoittautui siinä määrin herkäksi, että kumpikaan maa ei suostunut antamaan tietoja. Lentoaseen kehitys oli toisen maailmansodan jälkeen niin nopeaa, että kaikki maat painiskelivat ilmavalvontaongelman kanssa eikä omia saavutuksia haluttu antaa YYA-sopimuksen vuoksi epäilyttävään viiteryhmään joutuneelle Suomelle. Pari vuotta myöhemmin ruotsalaisilta saatiin jo joitakin tietoja ilmavalvonnasta. Joistakin muista asioista oli helpompi saada tietoja, esimerkiksi jo syksyllä 1945 saatiin ruotsalaisilta hyödyllisiä arvioita panssariaselajin ja panssarintorjunnan kehityksestä.⁷³

Eversti Martti Miettinen (1903–76), sotilasasiames Moskovassa 1948–52. (SA-kuva)

Colonel Martti Miettinen (1903–76), military attaché in Moscow, 1948–52.

Kommodori Sulo Enkiö (1903–75), sotilasasiames Washingtonissa 1948–53, Pääesikunnan ulkomaosaston päällikkö 1954–58.

Captain Sulo Enkiö, Finnish Navy (1903–75), military attaché in Washington, 1948–53; head of the foreign department of the General Headquarters of the Defence Forces, 1954–58. (SA-kuva)

Sotilasasiameshistä ehkä tärkein oli Moskovan asiamies. Raportointi Moskovasta oli arvokasta, vaikka generalissimus Stalinin viimeisinä vainoharhaisina vuosina länsimaiden sotilasasiamesien tiedonhankintamahdollisuudet ja muutkin toimintaedellytykset olivat heikot. Näiden oli vaikeaa, jopa mahdotonta päästä esimerkiksi seuraamaan neuvostoarmeijan sotilaallisia harjoituksia tai tutustumaan joukko-osastoihin.⁷⁴ Tietoja pystyttiin kuitenkin saamaan huolellisella venäläisten sotilas- ja muiden julkaisujen seurannalla, kanssakäymisellä venäläisten upseerien kanssa sekä huomattavassa määrin sellaisilta sotilasasiameskollegoilta, joilla oli muita tiedonhankintakeinoja.

Myös ulkopoliitiikkaa seurattiin, esimerkiksi syksyllä 1948 eversti Miettinen raportoi keskustelustaan erään neuvostokenraalin kanssa Suomen hallitustilanteesta. Raportti päättyi Paasikivelle, joka ärtyi Miettiselle tämän taitamattomuudesta poliittisessa keskustelussa: ”— hän ei ollenkaan osaa keskustella poliittisista asioista. — Miettisen ei

*pidä koskaan ryhtyä poliittiseen keskusteluun.*⁷⁵ Miettinen koetti ehkä paikata Moskovan lähetystön poliittista raportointia, joka Max Jakobsonin mukaan vain toisteli orjallisesti Neuvostoliiton virallisia tiedonantoja.⁷⁶ Pääesikunnan ja ulkoministeriön välillä ei näytä olleen kovin hyvin toiminutta yhteistyösuhdetta, joten ulkoasiainhallinnon raportoinnista ei ollut senkään vuoksi apua sotilastiedustelulle.⁷⁷ Joitakin Miettisen ja muidenkin asiamiesten raportteja esitettiin myös ulkoministeriössä, joten jonkinlainen tiedonvaihtoyhteys hallinnonalojen välillä oli. Miettinen välitti myöhemminkin poliittisia tietoja, esim. helmikuussa 1951 Reinhold Svencion kautta Paasikivelle tiedon siitä, että Neuvostoliitto hyväksyi Kekkosen toisen hallituksen.⁷⁸

Moskovan sotilasasiamiehet onnistuivat omien havaintojensa ja kollegojensa avulla saamaan tietoja ja arvioita myös Puna-armeijan joukkojen vahvuuksista ja ryhmityksistä. Todettakoon kuitenkin, että Moskovan kautta ei saatu tietoja Porkkalan neuvostovaruskunnasta. Miettinen arvioi saamiensa tietojen perusteella, että Neuvostoliiton joukkojen ryhmitys oli kaikkialla offensiivinen ja maavoimien suuri vahvuus ja korkea valmiusaste antoivat venäläisille mahdollisuuden strategiseen yllätykseen sodan alkuvaiheessa. Miettinen oli arvioissaan yleensäkin melko pessimistinen. Hän katsoi Neuvostoliiton kaikkien sotilaallisten toimien palvelleen ja palvelevan hyökkäysvalmisteluja länteen. Kansainvälisen tilanteen eskaloituminen kriisiksi olisi Miettisen mukaan ollut Suomen kannalta kohtalokasta, koska Neuvostoliiton kokemaa akuutti uhka lännestä olisi voinut aiheuttaa sen vaatimuksia Suomelle. ”Tämä mahdollisesti YYA-sopimuksen nojalla alkanut toiminta voisi tuskin päättyä muutoin kuin Suomen asteittaiseen miehitykseen”, kuului Miettisen karu johtopäätös.⁷⁹ Puna-armeijasta saatiin tietoja myös Tukholman asiamieheltä, ja arviot olivat hyvin samansuuntaisia kuin Moskovasta hankitut. Tiedot olivat peräisin Ruotsin puolustusvoimilta, joihin sotilasasiamiehellä oli koko ajan luottamukselliset suhteet.

Myös Washingtonissa vuosina 1948–53 ollut kommodori Enkiö pyrki raportoimaan Suomen kannalta merkityksellisistä asioista, esimerkiksi Yhdysvaltojen kyvystä talvisodankäyntiin. Seuratessaan amerikkalaisten talvisotaharjoitusta Alaskassa hän havaitsi näiden sodankäyntikyvyn 20–30 asteen pakkasessa olevan ”auttamattomasti jäljessä venäläisistä”. Amerikkalaiset eivät pystyneet toimimaan pakkasessa paria viikkoa kauemmin, ja heidän heikko kestävyytensä ja hiihtotaitonsa mahdollisti enintään 15 kilometrin yhtäjaksoisen hiihtomarssin.⁸⁰ Enkiön arvio edusti luultavasti melko yleistä suomalaisten upseerien kä-

sitystä amerikkalaisten rivisotilaiden todellisista kyvyistä.

Tietoja yritettiin saada myös Helsinkiin akkreditoiduilta ulkovaltojen sotilasasiamiehiltä. Tähän tarjoutui mahdollisuus siksi, että sotilasasiamiesten tulee olla yhteydessä asemamaansa viranomaisiin, ja Suomessa se tarkoitti PvPE:n ulkomaaosastoa. Jo 1946 ulkomaaosasto koetti – operatiivisen osaston toimeksiannosta – saada Norjan tšekäläiseltä sotilasasiamieheltä tietoja Norjan puolustusvoimien järjestelyistä, aseistuksesta jne. Vastauksia saatiin, mutta niiden ylimalkaisuudesta ja lakonisuudesta päätellen utelua ei koettu sopivaksi. Esim. lentokonetyyppejä koskevaan kysymykseen saatiin vastaus, että Mosquiton ja Catalinan lisäksi oli ”eräitä muita”.⁸¹ Tuon tason tiedoista ei tietenkään ollut hyötyä.

Radio- eli kuuntelutiedustelun loputtua syksyllä 1945 tämän tiedustelulajin toimintaan tuli usean vuoden mittainen katkos. Toiminnan uudelleen aloittamista ryhdyttiin suunnittelemaan vuosina 1948–49.⁸² Kehittäminen keskitettiin PvPE:n viestiosastoon, jonne myös koottiin sodan aikana radiotiedustelussa palvelleita upseereita. Viestiosasto laati suunnitelman kuuntelutiedustelun johtoelimen perustamisesta, ja perustaminen vahvistettiin vuonna 1950.⁸³ Johtoelin alistettiin PvPE:n ulkomaosastolle, mutta se sai tehtäviä myös operatiiviselta osastolta. Toiminnan käynnistämisen alkuhankaluuksia lienee helpottanut se, että ainakin jossain määrin voitiin saada palvelukseen sodan aikana radiotiedustelussa palvelleita henkilöitä. Joka tapauksessa puolustusvoimat saivat jälleen todellista kykyä operatiivis-taktisten tiedustelutietojen hankkimiseen lähialueilta. Sodan ajan kokoonpanoissa kuuntelutiedustelu suunniteltiin armeijakunnan ja sitä ylempien johtoportaiden tehtäväksi.

Julkisten lähteiden merkitys tiedonhankinnassa korostui erityisesti ensimmäisinä sodanjälkeisinä vuosina. Pääesikuntaan tuli useita ulkomaisia lehtiä, etenkin ruotsalaisia sotilasalan julkaisuja, joista saatiin tietoja kansainvälisestä turvallisuuspolitiikasta ja ulkomaiden sotilaallisesta kehityksestä. Ulkomaatoimisto hankki omaan käyttöönsä huomattavasti laajemman valikoiman ulkomaisia sanomalehtiä ja yleisaikakauslehtiä. Vuodelle 1946 ulkomaatoimisto tilasi kaikkiaan 22 sanomalehteä eli tärkeimmät kotimaiset päivälehdet sekä 10 ulkomaista.⁸⁴ Vuonna 1949 toimistolle tuli jo 36 eri lehteä, joista kotimaisia oli yhdeksän. Mukana olivat kaikki keskeiset ruotsalaiset, länsieurooppalaiset ja venäläiset sotilasalan julkaisut. Tilatuista lehdistä päätellen ulkomaatoimiston jaoksissa osattiin ruotsia, englantia, saksaa, ranskaa ja venäjää. Lehtiä ja kirjoja hankittiin myös sotilasasiamiesten avulla käyttäen tiedustelun omia salaisia varoja.

Julkisten lähteiden merkitys oli erityisen suuri Neuvostoliittoa koskevien tietojen hankinnassa ennen kuin sotilasasiamiestoimisto saatiin Moskovaan vuonna 1948. Venäläisiä sotilasaikakauslehtiä ei silloin vielä ollut mahdollista tilata Suomeen, joten niitä yritettiin saada Moskovan lähetystön avulla. Tämän hankintakanavan saamiseksi toimimaan kerrottiin ulkoministeriölle, että Valvontakomissio oli suosittelut em. lehtiä tietolähteiksi.⁸⁵ Ulkomaatoimisto onnistui tällä tavoin saamaan jonkin verran venäläisiä sotilaslehtiä. Hyödyllisiksi osoittautuivat *Krasnaja Zvezda*, *Vojennyj Vestnik*, *Vestnik Vozдушnogo Flota*, *Morskoy Sbornik*, *Vojennaja Mysl*, *Tehnika i Vooaruštšenie*, *Artillerijskij žurnal* ja *Avto Brotenankovyj žurnal*. Sen jälkeen kun Moskovaan perustettiin sotilasasiamiestoimisto keväällä 1948, venäläisten julkaisujen saanti luonnollisesti helpottui. Venäläistä kirjallisuutta löytyi Helsingistäkin, esimerkiksi Kansankulttuurin kirjakaupasta, jossa ulkomaatoimiston miehet kävivät ostoksilla.⁸⁶ Venäläisissä julkisissa lähteissä oli tietty poliittinen ja propagandistinen sävy, mutta kun se tiedostettiin, niistä saatiin huolellisesti tutkimalla hyödyllisiä tietoja, joita ei muutoin olisi ollut käytävissä.

Tietojen jakaminen

Ulkomaatoimiston miehet jalostivat saamiaan tietoja tiedusteluanalyseiksi ja arvioiksi, joita jaettiin tarvitsijoille eli puolustusvoimien johdolle. Tietoja toimitettiin sekä yksittäin että säännöllisinä katsauksina ja muistioina, jotka saivat pian vakiintuneet muodot.

Jo elokuussa 1945 ulkomaatoimisto alkoi laatia puolustushallinnon ylimmän johdon käyttöön ”Ulkomaatiedotus”-nimistä monistettua sarjaa, joka oli salainen ja laajuudeltaan 5–15 sivua. Jakelu oli yleensä 40–50 kappaletta ja sisälsi mm. puolustusministerin, puolustusvoimain komentajan, Yleisesikunnan päällikön, aselajitarkastajat, PvPE:n osastopäälliköt, Armeijakunnan komentajan, puolustushaarakomentajat ja divisioonien komentajat. Ulkomaatiedotusten pohjalta voitiin pitää varuskunnissa upseereille koulutustilaisuuksia.⁸⁷ Ensimmäiset tiedotukset syksyllä 1945 käsittelivät Japanin tulevaisuudennäkymiä, Norjan ja Tanskan puolustusvoimien uudelleen perustamista, tutkatekniikan (”Radar”) merkitystä ilmapuolustuksessa, ohjusten (”rakettiammusten”) käyttömahdollisuuksia lentokoneissa sekä maailman sotalaivastojen kehitystä. Ulkomaatiedotuksissa ei käsitelty Neuvostoliittoa, ilmei-

simmin siksi, että kyseessä oli puolustushallinnon johdolle jaettava virallinen asiakirja. Virallisen linjan mukaanhan Neuvostoliittoon ei kohdistettu tiedustelua. Eräissä muissa ulkomaatoimiston katsauksissa Neuvostoliittoa kyllä käsiteltiin. Ulkomaatiedotukset olivat hyvin kirjoitettuja, usein varsin analyttisiä ja kriittisiäkin katsauksia, joiden kirjoittajat olivat hyvin perehtyneet aiheisiin. Kirjoittajista merkittiin näkyviin vain nimikirjaimet.

Toisen asiakirjasarjan, ”Katsausten” laatiminen aloitettiin jo heinäkuussa 1945, siis maailmansodan loppuvaiheessa. Ne olivat useimmiten 5–10 -sivuisia julkisia asiakirjoja. Lähteinä oli usein nimeltä mainittuja ulkomaisia sotilasjulkaisuja tai Neuvostoliiton asevoimien ohjesääntöjä, joita selostettiin ilman arviointia. Merkittäviä poikkeuksiakin oli, kuten 1953 laadittu 78-sivuinen salainen katsaus Skandinavian maiden turvallisuuspolitiikkaan ja asevoimiin.⁸⁸ Myös sotilasasiamiesten raportteja voitiin jakaa salaisina katsauksina. Jos aihepiiriä pidettiin erityisen tärkeänä, jakelu saattoi olla toista sataa.⁸⁹ Katsauksia laadittiin 15–20 kappaletta vuosittain.

Kolmas ulkomaatoimiston keskeinen tuote oli ”Ilmoitus”. Se luotiin heinäkuussa 1948 ennen muuta sotilasasiamiesten raporttien jakamista varten. Niitä ei siis jaettu sellaisinaan, vaan ne raportit, joiden sisältö haluttiin saattaa ylijohdon tietoon, muokattiin ulkomaatoimiston ilmoituksiksi. Jakelu suunnattiin vain niille, joiden arveltiin juuri kyseistä tietoa tarvitsevan, ja sen vuoksi jakelujen laajuus vaihteli suuresti, muutamasta kappaleesta 50–60:een. Esimerkiksi keväällä 1952 laadittu arvio amerikkalaisesta panssaridivisioonasta jaettiin 50 vastaanottajalle puolustusvoimissa. Koska useimmat ilmoitukset olivat käytännössä sotilasasiamiesten raportteja, ne olivat salaisia asiakirjoja ja laajuudeltaan vain parisivuisia. Ulkomaatoimiston upseerit ja analytikot kirjoittivat myös omia ilmoituksia erillisistä aiheista.⁹⁰ Ilmoituksia tuotettiin vuosittain 70–80 kappaletta.

Korean sodan alkukuukausina syksyllä 1950 ulkomaatoimistossa laadittiin katsauksia nimellä ”Sot.pol. tietoja”, joissa käsiteltiin sotaan liittyviä maailmanpoliittisia tapahtumia. Niitä jaettiin ainoastaan pääministerille, ulkoministerille ja puolustusministerille Henkilökohtainenleimalla varustettuina ja kuittausta vastaan.⁹¹ Lähteenä oli yleensä sotilasasiamiesten toimittama materiaali.

Ulkomaatoimiston palvelun monipuolisuutta kuvaa, että ylijohdon käyttöön jaettiin myös suomennoksia ulkomaisten lehtien kirjoituksista, ainakin amerikkalaisista, venäläisistä, ranskalaisista ja sveitsiläisistä.

tä lehdistä. Reunamerkintöjen perusteella puolustusvoimain komentaja Aarne Sihvo luki suomennoksia säännöllisesti. Ulkomaisten lehtien kirjoituksia myös jäljennettiin sellaisinaan ja jaettiin puolustusvoimien johdolle – valokopioita ei siihen aikaan ollut. Lisäksi ulkomaatoimisto jakoi saamiaan ja hankkimiaan ulkomaisia julkaisuja puolustusvoimien esikunnille ja joukoille, siis myös Pääesikunnan ulkopuolelle. Näissä toiminnoissa mentiin jo varsinaisen ulkomaantiedustelutyön ulkopuolelle – nykyisin termein puhuttaisiin kai lähinnä tietopalvelusta.

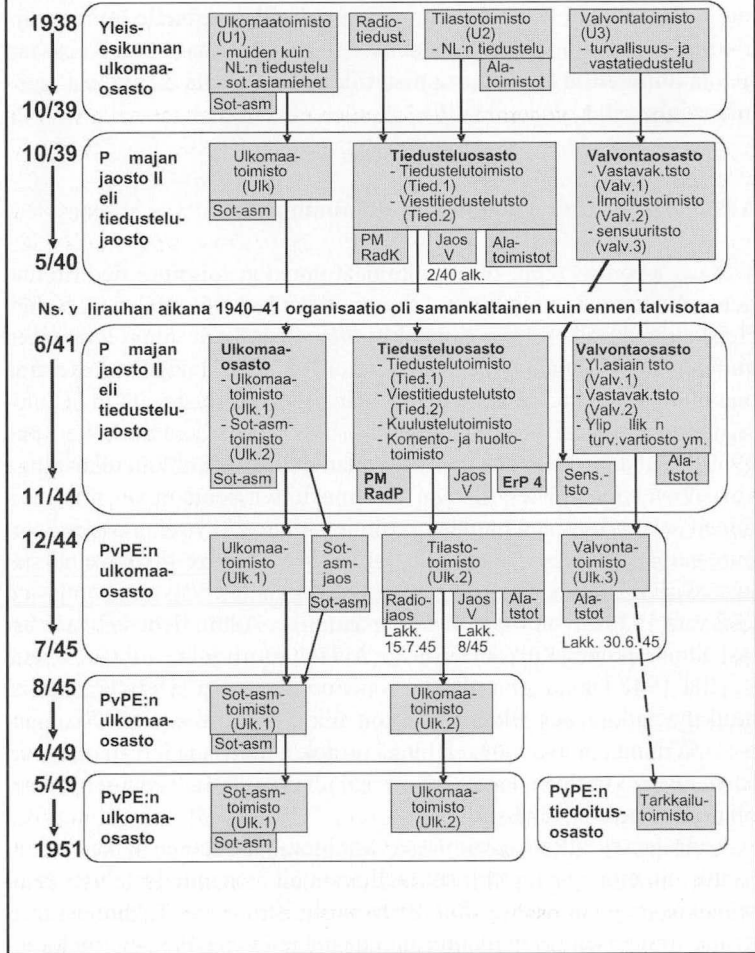
Ulkomaatoimiston tuottamien tietojen suurta tarvetta osoittaa se, että puolustusvoimain komentaja luki lähes päivittäin hänelle toimitettuja ulkomaatoimiston tai sotilasasiamiesten laatimia raportteja. Runsaasti tietoja toimitettiin puolustusministerille ja tärkeimpiä katsauksia myös ulkoministerille ja presidentille.

Arvio ulkomaatoimiston tiedustelutoiminnasta

Vastaus kysymykseen, oliko ulkomaatoimiston toiminta tiedustelua, tietopalvelua vai jotain muuta, riippuu tietenkin määrittelyistä. Siihen Heiskanenkin oikeastaan viittaa kirjoittaessaan tiedustelun loppuneen vuonna 1945 ”sanan varsinaisessa mielessä”. Tärkeimpänä kriteerinä on kuitenkin pidettävä toiminnan varsinaista tarkoitusta, ei sen laajuutta, menetelmiä tai henkilöstömäärää. Tarkoitus oli sama koko ajan, 1930-luvulla, sotavuosina ja myös sodan jälkeen, nimittäin ulkovaltoja koskevien sotilaallisten tietojen systemaattinen kerääminen, analysoiminen sekä jakaminen puolustusvoimien johdon käyttöön. Se, että toiminta tapahtui ulkomaaosastossa, johtui yksinkertaisesti siitä, että puolustusvoimien rauhan ajan organisaatiossa palattiin Valvontakomission käskystä 1930-luvun lopun kokoonpanoon, ja silloin tiedustelusta vastasi Yleisesikunnan ulkomaaosasto. Määrätietoisuutta osoittaa se, että kesällä 1945 lakkautetun tilastotoimiston toimintaa ryhdyttiin muutta mutkitta jatkamaan ulkomaaosaston ulkomaatoimistossa. Ulkomaaosaston muut tehtävät olivat lähinnä protokollarisia ja jäivät toisarvoisiksi, koska virallinen kanssakäyminen ulkomaisten asevoimien kanssa oli noina vuosina vähäistä.

Arvioitaessa ulkomaatoimiston toimintaa jälkikäteen selkeä johtopäätös on, että kysymys oli sotilaallisesta ulkomaantiedustelusta ja tilannekuvan ylläpitämisestä. Ulkomaatoimisto toimi käytännössä ainoana strategisen tason ulkomaantiedusteluelimenä 1950-luvun lopul-

Puolustusvoimien ylijohdon tiedusteluorganisaation kehitys 1938–51 (pelkistetty kuva)

le saakka. Tämä ulkomaatoimiston rooli on jäänyt lähes täysin pimeen. Vaikka toimisto suoritti myös tietopalvelutyypisiä tehtäviä, on kaikki perusteet tarkistaa vallitsevaa käsitystä Suomen sotilastiedustelun loppumisesta vuonna 1945.

Käsitys lienee syntynyt ja vakiintunut osittain siksi, että suorituselimen nimi ja toiminnan luonne muuttuivat ja toiminta kutistui melko vaatimattomiin puitteisiin. Oma vaikutuksensa on ollut silläkin, että toiminnassa vältettiin tietoisesti käyttämästä tiedustelu-sanaa, vaikka se ajoittain vahingossa lipsahtaa. Ehkä osa mukana olleista ei edes pitänyt työtään varsinaisena tiedusteluna – olihan useimmilla tuoreessa muistissa ulkomaantiedustelun toimintamenetelmät sotavuosilta ja joillakin myös 1930-luvulta, jolloin Neuvostoliittoa tiedusteltiin keinoja kaihtamatta. Myöhempien kirjoittajien näkemysten taustalla voi olla myös tietämättömyyttä, turhaa vähättelyä tai sinänsä ymmärrettävää salassapitotarvetta.

Ulkomaatoimiston resurssit olivat vaatimattomat verrattuina sotavuosien suureen tiedusteluorganisaatioon, jonka käytettävissä oli kaikki tiedustelulajit ja pari tuhatta ihmistä. Toimisto joutui tulemaan toimeen parillakymmenellä henkilöllä ja muutamalla sotilasasiamiehellä, joskin useimmat olivat kokeneita ammattimiehiä ja -naisia, osa tullut alalle jo 1930-luvulla. Olosuhteisiin ja käytettävissä olleisiin resursseihin nähden ulkomaatoimiston tiedustelutoiminnan tuloksia on pidettävä vähintäänkin tyydyttävänä. Käyttämällä tehokkaasti hyväksi julkisia lähteitä ja pientä sotilasasiamiesverkkoa toimisto kykeni hankkimaan tietoja ja ylläpitämään ainakin strategisen ja osin myös operatiivisen tason tilannekuvaa, jonka tarkkuus kuitenkin vaihteli eri ilmiansuunnissa ja eri ajankohtina. Puutteita oli erityisesti vuosina 1945–48, jolloin tiedonhankintakeinot olivat vähimmillään. Vuoteen 1948 saakka huomattava osa ulkomaatoimiston Neuvostoliittoa koskevista tiedoista lienee ollut peräisin läntisistä sotilasalan julkaisuista. Yksityiskohtaisia tietoja lähialueesta oli vähän, joten kuva rajantakaisista venäläisistä joukoista ja sotilaallisista valmisteluista lienee ollut vajavainen. Tilanne kohentui jossain määrin sotilasasiamiestoiminnan laajentamisen myötä vuonna 1948, mutta sotilasasiamiesten mahdollisuudet operatiivisten tiedustelutietojen hankkimiseen olivat rajalliset. Esimerkiksi Porkkalasta ei näytä saadun tietoja Moskovan sotilasasiamiesten kautta. Parempi oli tilanne Skandinavian maiden sotilaallisen kyvyn kehityksen seurannan osalta, sillä sotilasasiamiestoiminta Tukholmassa ei missään vaiheessa keskeytynyt, ja lisäksi tiedonsaantia helpottivat suo-

malaisten upseerien vanhastaan hyvät suhteet Ruotsiin sekä pohjoismaisten yhteiskuntien avoimuus. Aukkoja tilannekuvaan on jäänyt läntisten suurvaltojen ja sittemmin Naton sotilaallisten valmistelujen ja suunnitelmien osalta. Saadut tiedot ovat olleet oikeita, mutta fragmentaarisia, eikä niistä aina osattu tehdä relevantteja johtopäätöksiä Suomen kannalta.

Suomen puolustusvoimien ulkomaantiedustelu koki sodan jälkeen rajun alasajon, mutta toiminta ei missään vaiheessa kokonaan loppunut, vaan jatkui ikään kuin säästöliekillä siihen saakka, kunnes sotilastiedustelun organisaatiota 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa ryhdyttiin rakentamaan uudelle pohjalle everstiluutnantti Lauri Sutelan johdolla. Pääesikunnan organisaatiossa ulkomaantiedustelu tuli näkyviin vasta 1960 -luvun puolivälissä.

Lähteet

- ¹ Raimo Heiskanen, Saadun tiedon mukaan... Päämajan johtama tiedustelu 1939–1945. Keuruu 1989, s. 286.
- ² Raimo Heiskanen, Stella Polaris. Keuruu 1994, s. 84.
- ³ Ermei Kanninen, Vuodet myrskyn varjossa. Muistelmat. Keuruu 1996, s. 119.
- ⁴ Matti Lukkari, Lauri Sutela – puolustusvoimain komentaja. 3. p. Keuruu 2003, s. 125.
- ⁵ U. A. Käkönen, Miehytyksen varalta. Päämajan tiedustelua 1943–45. Helsinki 1970.
- ⁶ Jukka Rislakki, Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa. Vaasa 1982.
- ⁷ Heiskanen 1989, s. 152–155.
- ⁸ Stella Polaris -operaatiosta ks. esim. Käkönen 1970, s. 157–172; Harry Lewing, Operaatio Stella Polaris. Jyväskylä 1977; Heiskanen 1989, s. 272–280; Heiskanen 1994; Erkki Pale, Totuus Stella Polariksesta. [s.l.] 1994; Niilo Lappalainen, Aselevon jälkeen. Juva 1997, s. 121–136; Stella Polaris. Toim. Ohto Manninen ja Timo Liene. Helsinki 2002, s. 427–444.
- ⁹ Erkki Annala, Ns. asekatkentaajuttu vv. 1944–1948. Pro gradu. Jyväskylän yliopisto 1968, s. 78, 80.
- ¹⁰ Heiskanen 1994, s. 80–82; Käkönen 1970, s. 128–131; Lappalainen 1997, s. 95–97; Matti Lukkari, Asekatkenta. 2. p. Keuruu 1984, s. 204–206. Yksi varotoimi myös oli pienen moottoriveneläivueen asettaminen valmiuteen Uuteenkaupunkiin syksyllä. Tietävästi sen merkittävimmät kuljetukset olivat sodanaikaisen tiedustelujohdon eli everstien Paasosen ja Hallamaan vieminen maanpakoon Ruotsiin toukokuussa 1945.
- ¹¹ Pale 1994, s. 146.
- ¹² Suomen radiotiedustelu 1927–1944. 2. p. Helsinki 1998, s. 129.
- ¹³ Reijo Ahtokari, Asekatkentaajuttu. Porvoo 1971, s. 80.
- ¹⁴ E. Kanninen, Suomen ylijohdon tiedustelupalvelun organisaation kehitys vuoteen 1945 sekä eräitä piirteitä sen toiminnasta ja tuloksista. Julkaisematon tutkimus 1959, s. 13. Sota-arkisto (SArk); Heiskanen 1989, s. 264.

- ¹⁵ Käkönen 1970, s. 137–138.
- ¹⁶ Heiskanen 1994, s. 79.
- ¹⁷ Heiskanen 1994, s. 78.
- ¹⁸ Käkönen 1970, s. 152–153.
- ¹⁹ Suomen radiotiedustelu 1927–1944, s. 181.
- ²⁰ Heiskanen 1989, s. 268; Osmo Jussila, Suomen tie 1944–1948. Miksi siitä ei tullut kansandemokratiaa. Juva 1990, s. 160.
- ²¹ Käkönen 1970, s. 179; Heiskanen 1994, s. 76–77; Jukka Nevakivi, Ždanov Suomesa. Miksi meitä ei neuvostoliittolaistettu? Keuruu 1995, s. 80–81; Lappalainen 1997, s. 80.
- ²² Käkönen 1970, s. 237–240.
- ²³ Käkönen 1970, s. 151.
- ²⁴ PvPE:n organisaatio 6.12.1944. PvPE järj os. T 22104/Hh5. SArk.
- ²⁵ Heiskanen 1989, s. 269.
- ²⁶ Nämä runsaat 50 miestä olivat kanta-aliupseereita ja pääosa jo 1930 -luvulla radiotiedustelussa palvelleita. Heidät sijoitettiin muodollisesti Helsingin Komendantinviraston kirjoihin.
- ²⁷ Aladár Paasonen, Marsalkan tiedustelupäällikkönä ja hallituksen asiamiehenä. Tapiola 1974, s. 158; Käkönen 1970, s. 215.
- ²⁸ Paasoselle myönnettiin ero 14.6.1945 omasta pyynnöstään Tasavallan presidentin vanhemman adjutantin virasta (jossa hän oli muodollisesti ollut sotavuosina). PvPE:n esikuntakäskey n:o 9/19.6.1945. SArk. Erotessaan hän anoi ylimääräistä eläkettä, mutta sai joulukuussa puolustusministeri Mauno Pekkalan allekirjoittaman kielteisen päätöksen. Perusteluna oli, että Paasosen ero ei johtunut puolustusvoimien demobilisaatiosta. PLM:n päätös 19.12.1945. Paasosen kokoelma. PK 1479/1. SArk. Hallamaan henkilöasiakirjojen mukaan hänet vapautettiin palveluksesta omasta pyynnöstään 3.4.1945. SArk. Paasonen ja Hallamaa siirtyivät läntisten tiedustelupalvelujen palvelukseen eivätkä enää palanneet Suomeen. Paasikiven päiväkirjojen mukaan hallituksen ulkoasiainvaliokunnan kokouksissa 8.9. ja 18.9.1945 keskusteltiin mahdollisuuksista saada Ruotsi palauttamaan Paasonen ja Hallamaa Suomeen tutkittaviksi asekatkenta- ja Stella Polaris -juttujen yhteydessä. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, I osa 1944–49. Juva 1985, s. 210–211, 214. Myöhemmin Paasonen avusti marsalkka Mannerheimia Sveitsissä muistelmien kirjoitustyössä.
- ²⁹ Heiskanen 1994, s. 73; Vladimir Panschin, Kasvottomien miesten sota. Päämajan valvontaosaston toiminta jatkosodassa. Saarijärvi 2000, s. 100–101. Toisaalta tiedetään, että sisäistä valvontaa varten muodostui pian Valposta riippumatonta epävirallista toimintaa. Sisäinen valvonta ja turvallisuustiedustelu palautettiin Pääesikuntaan vuonna 1949, mutta ei enää ulkomaaosaston, vaan tiedotusosaston (!) yhteyteen.
- ³⁰ Heiskanen 1989, s. 269.
- ³¹ Luutnantti Salmisen kuulustelupöytäkirja sisäministeriön tutkintaelimessä (SMTE) 7.5.1946. Valpo amp XXV C 2 e, Valpon ja sotilaspiirien vuosina 1944–45 harjoittama LVK:n tarkkailu. Kansallisarkisto (KA).
- ³² Heiskanen 1994, s. 78.
- ³³ PvPE:n organisaatio 15.10.1945 (väliaikainen kokoonpano). PvPE järj os. T 22104/Hh5. SArk.
- ³⁴ PvPE ulkomaatoimiston toimintaohje 31.10.1945. PvPE ulk-os. T 21398/39. SArk.
- ³⁵ PvPE:n kokoonpanokaavio, jossa Kallisen hyväksymismerkintä 9.6.1947. PvPE järj-os. T 26836/F3. SArk.

- ³⁶ Asetus puolustuslaitoksesta 31.10.1952, 31.§. Suomen asetuskoelma, n:o 358/1952.
- ³⁷ PvPE ulk-os 129/Ulk.2/14e/17.1.1952. PvPE op-os. T 24098/F10. SArk; PE ulk-os 4.9.1954, Muistio ulkomaatoimiston työnjaosta. PvPE ulk-os. T 21398/39. SArk.
- ³⁸ Heiskanen 1989, s. 157–160.
- ³⁹ PvPE ulk.tsto 31.10.1945, ”Ohje. Yleisen ja salaisen kirjeenvaihdon, lähdeasiakirjojen sekä sanomalehtileikkeiden käsittely ja arkistointi”. T 21398/39 SArk.
- ⁴⁰ PvPE ulk-os 15.3.1949, Ulkomaatoimiston jaoksien uudet työohjeet. PvPE ulk-os. T 21398/39. SArk
- ⁴¹ PvPE ulk.tsto 23.3.1949, Muistio Ulkomaatoimiston työskentelystä. PvPE ulk-os. T 21398/39 SArk.
- ⁴² PvPE ulk-os. 15.3.1949, Ulkomaatoimiston jaoksien uudet työohjeet. PvPE ulk-os. T 21398/39. SArk.
- ⁴³ PE ulk-os. muistio ulkomaatoimiston työnjaosta 4.9.1954. PvPE ulk-os. T 21398/39 SArk.
- ⁴⁴ PE ulk-os. PM lokakuulta 1954. PvPE ulk-os. T 21398/39 SArk.
- ⁴⁵ Panschin 2000, s. 30.
- ⁴⁶ Käkönen 1970, s. 215–216. Miehet tunsivat toisensa ainakin 1920-luvun alusta. Walldén, joka ei ollut käynyt Kadettikoulua, oli oppilaana St. Cyrin sotakoulussa Pariisissa ja heti sen jälkeen Ranskan sotakorkeakoulussa vuosina 1922–25. Paasonen opiskeli Ranskan sotakorkeakoulussa vuosina 1921–23. Jukka Rislakki väittää Walldénin toimittaneen 1946–47 Tukholmassa olleille Yhdysvaltojen ja Britannian tiedustelun edustajille useaan otteeseen tietoja Neuvostoliiton sotilaallisista laitteista ja joukoista Sallan–Murmanskin suunnalla ja Porkkalassa sekä myös ”kaikki tiedot Suomen armeijasta”. Rislakki 1982, s. 341.
- ⁴⁷ PvPE:n esikuntakäsä n:o 12/24.8.1945. SArk.
- ⁴⁸ Janarmon monipuolinen kielitaito ja aikaisempi toiminta edesauttoivat toimintaa ulkomaantiedustelun johdossa. Hän oli opiskellut Högre Svenska Läroverketissä Helsingissä vuosina 1916–18, sen jälkeen liittynyt ilmavoimiin ja harrastanut koko ikänsä kirjoittamista, ilmailuhistoriaa ja vieraita kieliä sekä toiminut lukuisissa ilmailualan luottamustehtävissä kotimaassa ja myös ulkomailla 1920-luvulta lähtien. Janarmon henkilöasiakirjat. SArk; Kuka kukin on 1966. Keuruu 1966; Vem och vad 1975. Jakobstad 1974.
- ⁴⁹ Käkönen 1970, s. 231.
- ⁵⁰ PvPE järj-os. 1098/Järj.1/2/12.6.1946. PvPE järj-os. T 26836/F1. SArk
- ⁵¹ Puolustusrevisiokomitean mietintö, osa I, 10.3.1949, liite 23. PvPE op-os. T 24098/C 2. SArk.
- ⁵² Esim. useita ulkomaaosaston upseereita oli kortiston mukaan sotilasiamiehinä vuosina 1945–47, vaikka Suomella oli tuolloin sotilasiamiestoimisto vain Tukholmassa. Virat ja niihin kuuluva palkkaus olivat kuitenkin olemassa, ja ne käytettiin kotimaassa, jolloin palkkakirjanpidossa ko. upseerit esiintyivät sotilasiamiehinä. Samankaltaista käytäntöä on ajoittain sovellettu muihinkin virkoihin.
- ⁵³ PvPE:n palkkakortit 1945. PvPE tiliosasto. T 19772. SArk. Kortistossa on myös noin 50 PM Rad.P:n ja parikymmentä Er.P 4:n miestä, jotka ovat olleet palkattuina joulukuun 1944 ja tammikuun 1945 ajaksi. Rad.P:n miehet lienevät niitä, jotka Pale mainitsee Ruotsista palanneiksi. Pale 1994, s. 146.
- ⁵⁴ Heiskanen 1989, s. 22, 88, 159, 167.
- ⁵⁵ Heiskanen 1989, s. 23, 87, 109, 119, 181, 182, 270.

- ⁵⁶ Pale 1994, s. 150; Lappalainen 1997, s. 146–147; PvPE:n esikuntakäsäky n:o 5/1.9.1948. SArk.
- ⁵⁷ PvPE:n esikuntakäsäky n:o 3/19.3.1951. SArk.
- ⁵⁸ Kouteron, Loimun, Pellisen ja Salokorven henkilöasiakirjat. SArk.
- ⁵⁹ PvPE:n esikuntakäsäky n:o 8/22.7.1946. SArk.
- ⁶⁰ Heiskanen 1989, s. 23, 84, 119, 184, 269.
- ⁶¹ PvPE:n palkkakortit 1945–55. PvPE tiliosasto. T 19772. SArk
- ⁶² Heiskanen 1989, s. 198.
- ⁶³ Juhani Paasivirta, Suomi ja Eurooppa 1939–1956. Sotien ja murrosten ajanjakso. Hämeenlinna 1992, s. 262.
- ⁶⁴ Vesa Tynkkynen, Hyökkäyksestä puolustukseen. Taktiikan kehittymisen ensimmäiset vuosikymmenet Suomessa. Joutsa 1996, s. 287.
- ⁶⁵ Suomen valtiokalenteri 1949.
- ⁶⁶ Ahtokari 1971, s. 123; Lauri Hyvämäki, Vaaran vuodet 1944–48. Helsinki 1954, s. 146; Lukkari 1984, s. 293.
- ⁶⁷ Miettisen valinnassa tärkeimpään sotilasasiamiestehtävään tuskin oli ainakaan haitaksi se, että toisena ulkoministerinä oli hänen appensa Reinhold Svento, tunnettu vasemmistopoliitikko ja kansanedustaja. Miettisen rooli yhtenä asekatkentaajutun tuomarina herätti pahaa verta upseerikunnassa ja heijastui hänen myöhempäänkin uraansa. Ks. Paasikiven päiväkirja 4.3., 5.3. ja 7.3.1953.
- ⁶⁸ PvPE:n esikuntakäsäky n:o 6/30.9.1950. SArk.
- ⁶⁹ PE ulk-os. PM lokakuulta 1954. PvPE ulk-os. T 21398/39 SArk.
- ⁷⁰ PE ulk-os. 7/Ulkmtsto/Dm/sal/10.1.1955: Sotilasasiamiestoiminnan pysyvääismääräys n:o 2/55. PE ulk-os. T 22324/2. SArk.
- ⁷¹ PvPE op-os. 381/Op.1/8/27.9.1948. PvPE op-os. T 24098/F5. SArk.
- ⁷² PvPE op-os. 34/Op.1/3/sal/16.10.1948. PvPE op-os. T 26965/F1. SArk.
- ⁷³ Vastauksia tiedustelukysymyksiin n:otta/sal/6.11.1945. PvPE ulk-os. T 21398/40. SArk.
- ⁷⁴ Sotilasasiamies Moskova 251/F/sal/6.10.1952. PvPE ulkomaatoimisto. T 21398/67. SArk.
- ⁷⁵ Paasikiven päiväkirja 19.11.1948.
- ⁷⁶ Max Jakobson, Veteen piirretty viiva. Havaintoja ja merkintöjä vuosilta 1953–1965. 2. p. Keuruu 1980, s. 57. Vuosina 1944–53 Moskovan-lähettiläänä oli sodan aikana vankilassa istunut ja syksyllä 1944 SKDL:n ja Suomi-Neuvostoliitto-Seuran perustajiin kuulunut Cay Sundström. Nevakiven mukaan hän suorastaan ”harjoitti myyräntyötä omaa hallitustaan vastaan”, jopa venäläisiäkin ärsyttävällä tavalla. Nevakivi 1995, s. 97, 182–186.
- ⁷⁷ Lukkari 2003, s. 125.
- ⁷⁸ Paasikiven päiväkirja 5.2. ja 9.2.1951.
- ⁷⁹ Sotilasasiamies Moskova 144/F/sal/19.5.1952: ”Yhteenveto SSSR:n sotilaspolitiikasta sodan jälkeen”. PvPE ulkomaatoimisto. T 21398/67. SArk.
- ⁸⁰ PvPE ulkos:n ilmoitus 22/sal/30.3.1950: Alaskan sotaharjoitus (Exercise Sweetbriar) 13.–23.2.1950. PvPE ulkomaatoimisto. T 21398/46. SArk.
- ⁸¹ PvPE ulk-os. 89/Ulk.2/sal/2.3.1946. PvPE op-os. T 24098/F3. SArk.
- ⁸² Käkönen 1970, s. 248–249; Lukkari 2003, s. 125.
- ⁸³ Tynkkynen 1996, s. 349.
- ⁸⁴ PvPE Ulk.2:n tilitykset joulukuulta 1945. PvPE ulk-os. T 18661. SArk.
- ⁸⁵ PvPE ulk-os. 27/Ulk.2/sal/17.1.1946 ja 290/Ulk.2/sal/6.8.1946. PvPE ulkomaatoimisto. T 21398/101. SArk.

- ⁸⁶ Kansankulttuuri Oy:n kuitti 12.12.1945: venäjänkielistä kirjallisuutta. PvPE Ulk.2:n tilitykset marraskuulta 1945. PvPE ulk-os. T 18661. SARk.
- ⁸⁷ Ulkomaatiedoitukset 1945. PvPE ulk-os. T 21398/41. SARk; Tynkkynen (1996), s. 287.
- ⁸⁸ PE ulk-os:n katsaus 1/sal/23.4.1953: ”Tietoja Skandinavian maiden puolustusvoimista”. PvPE ulk-os. T 22324/1. SARk.
- ⁸⁹ Esim. PvPE ulk-os:n katsaus 10/24.3.1949: ”USA:n uudet divisioonat”. PvPE ulk-os. T 21804. SARk.
- ⁹⁰ Esim. joulukuussa 1950 ulkomaatoimistossa jouduttiin laskemaan, kuinka paljon maksaa nykyaikainen panssaridivisioona. Laskelmissa päädyttiin noin 15 miljardiin markkaan (nykyrahana noin 480 miljoonaa euroa).
- ⁹¹ Näitä kuitteuksia on säilynyt. Pääministeri Kekkonen puolesta sot.pol. katsaukset kuittasi pääministerin sihteeri Ahti Karjalainen ja puolustusministeri Skogin puolesta adjutantti, majuri O. R. Bäckman.

Summary

FOREIGN INTELLIGENCE IN THE DEFENCE FORCES AFTER THE CONTINUATION WAR

When the war between Finland and the Soviet Union ended with the armistice agreement in September 1944, Finland's security and political situation changed dramatically. Finland avoided occupation but the Russian Control Commission arrived in the country and in addition the Soviet Union established a military base at Porkkala near Helsinki. Finland also had to wage a war against Germany in Lapland. After the Paris Peace Treaty the Control Commission left in 1947 but in spring 1948 Finland had to conclude with the Soviet Union the military-political Friendship and Cooperation Treaty which tied Finland to the Soviet Union's military security system. The base at Porkkala remained in Russian hands.

The new situation also influenced the organization of Finland's military intelligence. The large wartime intelligence apparatus began to be disbanded in several phases, and this did not occur in a very restrained manner. The first phase was the panic of autumn 1944 as a consequence of which the biggest part of the General Headquarters intelligence organization and materials were moved to Sweden. The intention was to continue work there if the Soviet Union occupied Finland. When this did not occur, the intelligence men soon returned, but the material remained in Sweden. This weakened in particular the opportunities for radio intelligence work in Finland. At the end of 1944 Finland carried out the demobilization of the defence forces, in consequence of which the reservists of the intelligence branch at General Headquarters were also demobilized. This became the second phase in the dissolution of the wartime intelligence organization.

Under the peacetime organization General Headquarters was changed into the Headquarters of the Defence Forces. This included a fo-

reign department, which was formed out of the core of the wartime intelligence section, and paid military and civilian personnel remained in its service. It was possible to continue work on a small scale. Colonel Aladár Paasonen, the wartime head of the intelligence section, was appointed head of the foreign department. There were three branches in the foreign department: the statistics branch, the surveillance branch and the foreign branch. Of these the statistics branch conducted foreign intelligence and the task of the surveillance branch was counter-espionage. Colonel Reino Hallamaa, who had led radio intelligence during the war, was appointed head of the statistics branch. However, Paasonen and Hallamaa left as early as spring 1945 to go into voluntary exile because the influence of the communists was growing and the ministry of the interior and the state police came under their control. The departure of the most important directors of intelligence weakened the working potential of the intelligence organization. Pressure from the communists continued and in spring 1945 first the surveillance branch was abolished, after that the radio intelligence section, and finally also the statistics branch.

It has been claimed in the literature that Finnish military intelligence ceased in the summer of 1945 and resumed again only at the end of the 1950s. It is shown in this article that military intelligence did not stop, but was reorganized, albeit with a very low profile. For example, the word 'intelligence' was never used. Moreover, resources were very small. When the foreign department was reorganized in August 1945 it comprised two branches, the military attaché branch and the foreign branch. The latter began to continue the work of the abolished statistics branch, in other words foreign intelligence. Because the foreign branch had few means of acquiring information, its activity was limited to strategic intelligence and analysis. The opportunities for operational intelligence were very few because radio intelligence had been abolished. The foreign branch gathered information and prepared surveys and assessments for use by the command of the defence forces. The task of the branch's general section was to examine the world military-political situation and in particular the development of the Soviet Union's military potential. The collection and maintenance of detailed military information took place in the army section. Information was gathered about the organization of the different arms, their weapons, training and tactics. The main focus of the naval branch was on the naval forces of the Baltic countries, and the air force branch observed the most impor-

tant foreign air forces and aircraft industries. The procedural instruction of 1949 stressed that 'no intelligence activity must be undertaken in respect of the Soviet Union', and information about it was to be acquired from open sources. However, in practice this prohibition was not observed.

Colonel Joel Walldén was head of the foreign department from spring 1945 to 1947. He had already been employed in intelligence work during the war. In 1949–54 the head was Colonel Kaarlo Somerto, who had worked as head of the intelligence department of General Headquarters in 1942–44. In practice foreign intelligence was directed by the head of the foreign branch, who in 1945–52 was Colonel Kuno Waldemar Janarmo. He had been military attaché in Rome in 1940–43. The personnel of the foreign branch numbered only about twenty, of whom some fifteen undertook the gathering and analysis of information and the remainder were secretaries. In 1952 there were only eleven men carrying out essential work and in 1954 seven. Although the men were few in number, they were highly experienced intelligence officers, many of whom had already entered the military intelligence service in the 1930s.

The military attachés were the most important means of acquiring information. Most of the wartime military attachés returned home in 1944 but at any rate in Bern and Ankara work continued until spring 1946. The work of the military attaché in Stockholm was never interrupted and from spring 1946 to spring 1948 the only Finnish military attaché was located there. The work of the military attachés was enlarged only in spring 1948 when the Control Commission had left and military planning could again be started. Colonel Martti Miettinen, a knight of the Mannerheim Cross, was sent to Moscow, where he had already been assistant military attaché in 1936–37. The other military attachés appointed in spring 1948 were also experienced intelligence officers. Although it was difficult at that time to obtain information in Moscow, Miettinen was able to acquire information by associating with Russian officers, from his western colleagues and through careful study of Russian military publications. His assessments were quite pessimistic. He reported that the escalation of the international situation into a crisis would have been fatal for Finland because an acute threat which the Soviet Union felt from the West would cause it to make demands on Finland and have led inevitably to Finland's occupation.

The foreign branch gave the command of the defence forces analy-

ses, assessments and reports from the military attachés already from August 1945. For example, the commander of the defence forces read almost daily the reports brought to him. Much material was also sent to the minister of defence, and the most important surveys went in addition to the foreign minister and the president.

In practice the foreign branch functioned as the only intelligence agency at the strategic level until the end of the 1950s when the next great reorganization of intelligence was begun. There are thus reasons to change the prevailing idea that Finnish military intelligence stopped after the end of the war. The results of the intelligence work by the foreign branch must be regarded at the least as satisfactory, having regard to circumstances and the resources available. There were deficiencies, particularly in 1945–48 when the means of acquiring information were few. The picture of Russian troops and military preparations on the other side of the frontier may have been imperfect. The position improved in 1948 with the increase in the activity of the military attachés, but the opportunities for the military attachés to acquire operational intelligence information were limited. Gaps remained in the picture of the situation in respect of the Western great powers and NATO's military preparations as well. The information acquired was correct but fragmentary, and relevant conclusions could not always be drawn from it in respect of Finland.

TOIMINTAKERTOMUS VUODELTA 2004

Vuosikokous

Suomen Sotahistoriallisen Seuran vuosikokous pidettiin Helsingissä Sotamuseossa 26. päivänä helmikuuta 2004. Kokouksen puheenjohtajana toimi everstiluutnantti Antti Juutilainen ja sihteerinä tradenomi Sami Korhonen.

Pöytäkirjantarkastajiksi ja äänten laskijoiksi valittiin yhteyspäällikkö Pekka Jokela ja filosofian ylioppilas Juho Kotakallio.

Vuosikokous valitsi seuran kunniapuheenjohtajaksi professori, eversti Vilho Tervasmäen.

Hallitus

Seuran nimimuutos sekä uudet säännöt hyväksyttiin Patentti- ja rekisterihallituksessa 12.1.2004. Uusien sääntöjen mukaisesti koko istuva hallitus erosi ja vuosikokouksessa valittiin uusi hallitus. Tämän jälkeen suoritettiin hallituksen jäsenten kesken arvonta vuodesta, jolloin erovuorossa.

puheenjohtaja:

everstiluutnantti, valtiotieteen maisteri Ari Raunio

hallituksen jäsenet, sekä vuosi jolloin erovuorossa:

filosofian tohtori	Lasse Laaksonen	2005
professori	Ohto Manninen	2005
toimituspäällikkö	Pekka Saloranta	2005
valtiotieteen tohtori	Esko Vuorisjärvi	2005
dosentti	Eero Elfvingren	2006
komentaja	Ove Enqvist	2006
eversti	Ahti Lappi	2006

varatuomari	Heikki Pohjolainen	2006
diplomi-insinööri	Carl-Fredrik Geust	2007
everstiluutnantti	Pasi Kesseli	2007
filosofian maisteri	Markku Melkko	2007
sihteeri	Pirjo Pesonen	2007

Vuosikokouksen valitsemina tilintarkastajina ovat toimineet kauppatieteiden maisteri KHT Hannu Siniharju ja kauppatieteiden maisteri KHT JHTT Seppo Pitkänen, varalla pankinjohtaja Kari Salo ja HTM Eero Lehmusvuo.

Hallituksen keskuudestaan valitsemana seuran varapuheenjohtajana jatkoi dosentti Eero Elfvengren. Taloudenhoitajaksi hallitus kutsui ekonomi Timo Mäen ja sihteeriksi tradenomi Sami Korhosen. Matkasihteerinä jatkoi sihteeri Pirjo Pesonen.

Jäsenmaksut

Vuosikokous päätti pitää liittymismaksun / henkilöjäsenen vuosimaksun 28 eurossa. Seuran uusien sääntöjen mukaisesti jäsenmaksut määräytyvät henkilöjäsenen vuosimaksun mukaan. Ainaisjäsenmaksu on maksuvuoden henkilöjäsenen vuosimaksu viisitoistakertaisena. Kannattavan henkilöjäsenen ja yhteisöjäsenen vuosimaksu on sama kuin henkilöjäsenen vuosimaksu. Kannattavan yhteisöjäsenen vuosimaksu on henkilöjäsenen vuosimaksu kymmenkertaisena.

Jäsenistö

Kertomusvuoden lopussa Seurassa oli jäseniä yhteensä 623, joista kunniajäseniä 2, kutsujäseniä 1, lahjoittajajäseniä 3 ja ainaisjäseniä 30. Vuoden 2004 aikana seuraan liittyi 51 uutta jäsentä. Hallituksen tietojen mukaan seuraavat jäsenet siirtyivät ajasta ikuisuuteen: kiinteistöneuvos Yrjö Ensio, matkailuneuvos Antero Tuomisto, toimitusjohtaja Teppo Valanne, työnjohtaja Aarne Jylhänmaa, kirjastoneuvos Henry Gransfors, toimitusjohtaja Kalevi Sere, eversti Pekka Kurenmaa, rouva Raili Koivulehto.

Seuran toiminta

Seuran 60-vuotisjuhlaseminaari pidettiin 19.1.2004 Säätytalolla. Juhlaseminaarin esitelmöitsijät ja heidän aiheensa olivat:

- Eversti Sampo Ahto: ”Suomalainen sotataito – historioitsijoiden luomus?”
- Valtiotieteen maisteri Markku Palokangas: ”Sotahistorian museoiminen”
- Filosofian maisteri Veli-Matti Syrjö: ”Asiakirjat Suomen sotahistorian tutkimuksen lähteenä”
- Everstiluutnantti Antti Juutilainen: ”Henkilöhistoriat”

Juhlaseminaariin osallistui 114 jäsentä ja seminaarissa palkittiin Seuran kultaisella ansiomerkillä eversti Sampo Ahto ja valtiotieteen maisteri Markku Palokangas. Hopeisella ansiomerkillä palkittiin varatuomari Simo Kärävä, filosofian kandidaatti Riitta Lentilä, majuri Antti Pekola, filosofian tohtori Kari Selén, museonjohtaja Hannu Valtonen, filosofian maisteri Kimmo Sorko, diplomiekonomi Per-Olof Ekman ja varatuomari Göran Westerlund. Juhlapäivä päättyi illalliseen Ostrobotnian juhlakerroksessa.

Vuosikokoukseen 26.2.2004 osallistui 79 jäsentä, ja kokouksen jälkeen Seuran puheenjohtaja Ari Raunio piti vuosikokousesitelmän aiheesta ”Kesän 1944 suurhyökkäys oli Suomen sotilaalliselle johdolle yllätys”.

I syyskokous pidettiin 27.10.2004 Tieteiden talolla, tilaisuudessa esitelmöi dosentti Kimmo Rentola kesään 1944 liittyen aiheesta ”*Tie rauhaan*”. Paikalla oli 93 kuulijaa.

II syyskokous pidettiin 30.11.2004 Tieteiden talolla, tilaisuudessa esitelmöi evl Ari Raunio aiheenaan ”Kesän 1944 torjuntataistelujen sotahistoriallinen kuva ja siihen kohdistuvat muutospainheet mm. neuvostolähdeaineiston pohjalta”. Paikalla oli 96 kuulijaa.

– 7.5. – 8.5. Seuran kevätretken kohteena Ahvenanmaa. Seuran hallituksen jäsenen, komentaja Ove Enqvistin johtaman matkan pääteemana oli Krimin sota ja Bomarsund. Matkalla kuultiin ja nähtiin mm. uusimmat, vielä julkaisemattomat tiedot Bomarsundin ensimmäisestä rakentamattomasta linnoituksesta ja esitys linnoituksen uudesta tietokonemallista. Ahvenanmaalla ja Bomarsundissa oppaana toimi arkeologi Graham Robins. Retkelle osallistui 19 henkeä.

– 2.7.2004 Seura teki puheenjohtajan Ari Raunio johdolla yhden päi-

vän retken Tali-Ihantalan 60 v. muistojuhlaan. Matkalle osallistui 46 henkeä.

– 9.9.–12.9.2004 Seuran syysretki suuntautui Laatokan Karjalaan, kesän 1944 U-asemaan. Seuran puheenjohtajan Ari Raunion johtamalla matkalla teeman oli ”Suomalaisten torjuntavoitot sekä VKT-asemassa Itä-Kannaksella että U-asemassa Laatokan Karjalassa kesällä 1944”. Venäläisen näkemyksen taisteluista esitti matkalla toisen oppaana ollut professori Juri Kilin Petroskoin valtionyliopistosta. Mukana oli 43 henkeä.

Seuran hallitus kokoontui vuoden aikana 10 kertaa.

Julkaisu toiminta

Sotahistoriallisen Aikakauskirjan toimituskuntaan ovat kuuluneet eversti Ahti Lappi (pjoht), professori Ohto Manninen, everstiluutnantti Antti Juutilainen, toimituspäällikkö Pekka Saloranta ja komentaja Ove Enqvist, sekä toimitussihteerinä humanististen tieteiden kandidaatti Anssi Saari. Sotahistoriallinen Aikakauskirja nro 23 ilmestyi joulukuussa 2004.

Muu toiminta

Seura pyysi Suomen yliopistojen historian laitoksia ja Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitosta lähettämään parhaat sotahistoriaa käsittelevät vuoden 2004 pro gradu työt Seuran hallitukselle arvioitaviksi palkitsemista varten. Määräaikaan mennessä Seura sai kolme työtä arvioitaviksi. Palkitseminen tapahtuu syksyllä 2005.

Seura haki vuodelle 2005 ulkoministeriöltä kansalaisjärjestöjen lähi-aluetukea yhteisprojektiin Karjalan tasavallan kulttuuriministeriön historian ja kulttuurin muistomerkkien suojelun ja käytön valtiollisen keskuksen kanssa. Hankkeeseen liittyen puheenjohtaja jatkoi Petroskoissa helmikuussa 2003 aloitettuja keskusteluja venäläisen osapuolen kanssa opetusministeriön Turussa 30.9.–2.10.2004 järjestämässä Suomalais-venäläisen kulttuurifoorumin yhteydessä. Venäläinen osapuoli sitoutui irrottamaan projektiin kaksi henkilöä.

Venäläisen osapuolen kanssa on sovittu hankkeelle kolme päätavoitetta. Ne ovat

- tiedon saattaminen yleiseen tietouteen mm. Internetin välityksellä kolmella kielellä (suomi, venäjä ja englanti) Karjalan tasavallan alueen suomalais-venäläisistä sotahistoriallisista kohteista ja tapahtumista niillä
- paikallisten oppaiden kouluttaminen tärkeimmille sotahistoriallisille kohteille, oppaat voisivat toimia paikallisten museoiden yhteydessä ja heidän toimintaansa voisi liittyä myös sotahistoriallisten kohteiden hoito ja valvonta
- sotahistoriallisen seuran perustaminen Karjalan tasavaltaan sotahistorian tutkijoille ja harrastelijoille.

Projektin varsinainen käynnistyminen riippuu ulkoministeriön avustuspäätöksestä. Seuran saamien tietojen mukaan on Petroskoihin syksyllä 2004 perustettu sotahistoriallinen seura.

Dosentti Eero Elfvengren on edustanut seuraa III Valtakunnallisten Sotatieteiden päivien järjestelytoimikunnassa.

Seuran edustajat osallistuivat jalkaväenkenraali Adolf Ehrnroothin hautajaisiin.

Seuran puheenjohtaja Ari Raunio ylläpiti edelleen vuonna 1999 avattuun seuran kotisivuja Internetissä.

SUOMEN SOTAHISTORIALLISEN SEURAN VUOSIKOKOUKSESSA 9.3.2005 PALKITUT

Seuran kunniajäsen

Ye-everstiluutnantti **Antti Juutilainen** on tunnettu pitkän linjan sotahistorian ammattilainen, tutkija, kirjailija ja esitelmöitsijä. Hän on ollut mukana laatimassa teossarjoja Talvisodan historia 1–4 ja Jatkosodan historia 1–6, sekä julkaissut useita sotahistoriallisia teoksia, muun muassa Mottien maa (1985), Ilomantsi, lopultakin voitto (1994) sekä Talvisodan pikkujättiläisen (1999) yhdessä Jari Leskisen kanssa. Hän on ollut Sotahistoriallisen aikakauskirjan toimituskunnassa yli 10 vuotta (1992–2004) ja kirjoittanut itse lukuisia artikkeleita. Antti Juutilainen tunnetaan myös erinomaisena sotahistorian matkaoppaana. Hän on toiminut ansiokkaasti Sotahistoriallisen Seuran hallituksen jäsenenä sekä Seuran puheenjohtajana vuosina 1986–1992. Viime vuosina hän on jämerästi johtanut Seuramme vuosikokouksia.

Seuran kultainen ansiomitali

Sotahistorian professori **Ohto Manninen** on kansallisesti ja kansainvälisesti tunnettu ja arvostettu sotahistorian tutkija ja kirjailija. Hänen pitkäaikainen kirjallinen tuotantonsa on erittäin laaja ja monipuolinen. Julkaistuihin teoksiin voidaan mainita Kansannoususta armeijaksi. Asevelvollisuuden toimeenpano ja siihen suhtautuminen valkoisessa Suomessa kevättalvella 1918 (1974), Toteutumaton valtioliitto. Suomi ja Ruotsi talvisodan jälkeen (1977) sekä Suur-Suomen ääriiviivat (1980). Ohto Manninen on ollut päätoimittajana teossarjassa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920, osat 1–3 (1992–93). Professori Manninen on ollut Sotahistoriallisen aikakauskirjan toimituskunnan jäsen lähes parinkymmenen vuoden ajan (1987–2005) ja hänen asiantuntemuksensa onkin ollut merkittävä julkaisumme tieteellisen tason ylläpitämiseksi. Ohto Manninen on toiminut Seuramme hallituksen jäsenenä yli 20 vuoden ajan (1981–2005).

Seuran hopeinen ansiomitali

Everstiluutnantti, asessori **Erkki Käkelä** on tunnettu panssarisodankäynnin historian asiantuntija, joka on julkaissut useita alan teoksia, muun muassa Laguksen miehet – Marskin nyrkki, suomalainen panssariyhtymä 1941–1944 (1992), Ruben Lagus, panssarikenraali (1994), Laguksen rynnäkkötykit, Rynnäkkötykkipataljoona 1943–1944 (1996), Marskin panssarintuhoajat, Suomen panssarintorjunnan kehitys ja panssariyhtymän panssarintorjuntayksiköiden historia (2000) sekä Panssarikomentajan päiväkirja (toim. 2002). Näiden teosten lisäksi hän on julkaissut aihepiiristä artikkeleita mm. Sotahistoriallisessa aikakauskirjassa. Erkki Käkelä on toteuttanut erinomaisella tavalla Suomen Sotahistoriallisen Seuran tarkoituksia.

Ye-eversti **Matti Koskimaa** on tunnettu sotahistoriallinen kirjailija ja suosittu matkaopas. Hänen julkaisemansa sotahistorialliset teokset jatkosodasta ovat saavuttaneet suuren yleisön suosion erityisesti havainnollisten karttapiirrosten ja veteraanien omakohtaisten muistelmien ansiosta. Matti Koskimaan teoksista voidaan mainita Veitsen terällä (1993), Murtajan tykistö (1994), Torjuntavoitto Viipurinlahdella (1996), Tyrjän rykmentti (1996) ja Syväriltä Nietjärvelle (1998). Eversti Koskimaa on lisäksi osallistunut käsikirjoittajana suurta huomiota herättäneiden multimediaesitysten Ihantalan ihme ja Korpisodan suorvoitto valmistamiseen.

Seuran pöytästädaari

Säveltäjä **Matti Heininen** on tunnettu ansioistaan Sotahistoriallisen Seuran Porin ryhmän johtohahmona. Porin ryhmä on hänen johdolla yli 20 vuoden ajan kokoontunut, järjestänyt suosittuja yleisöesitelmätilaisuuksia Porissa ja koonnut kymmenien sotiemme veteraanien muistelmia sekä ääninauhalle että videolle. Tällä tavoin on tehty sotahistoriaa tunnetuksi laajalle yleisölle ja tallennettu arvokkaita sotakokemuksia jälkipolville. Merkittävä saavutus oli Reposaaaren tykkiasemien entisöinti ja kunnostaminen museokohteeksi 1990-luvulla. Matti Heininen on ollut tässä tuloksellisessa sotahistoriallisessa toiminnassa innostava ja persoonallinen keulahahmo.

Distributor:

TIEDEKIRJA
Kirkkokatu 14
00170 HELSINKI
Finland
Tel. +358-9-635 177
fax: +358-9-635 017
e-mail: tiedekirja@tsv.fi
web: tsv.fi/tiedekirja

ISSN 0357-816X